T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİLLİ SARAYLAR KOLEKSİYONLARINDA HEREKE HALILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe FAZLIOĞLU

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Türk ve İslam Sanatları Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nurcan YAZICI METİN

HAZİRAN 2024

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİLLİ SARAYLAR KOLEKSİYONLARINDA HEREKE HALILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe FAZLIOĞLU

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Türk ve İslam Sanatları Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nurcan YAZICI METİN

HAZİRAN 2024

..... tarafından hazırlanan .... adlı bu tezin .....
..... tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

.....

Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından ..... Anabilim Dalında
..... tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi .... Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde
- elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

……..

ÖNSÖZ

Milli Saraylar Dairesi Başkanlığı'nda göreve başladığım 1997 yılından yaklaşık bir buçuk yıl sonra Halı Seksiyonu Sorumluluğu görevini üstlendim. Görev boyunca yürütmüş olduğum çalışmalar ve almış olduğum diğer kurumlardaki kısa süreli görevler bu tezin belirlenmesinde etken olmuştur. Görev süresince eserlerin korunması, araştırılması, tanıtılması, sergilenmesi, restorasyonları, tasnif ve depo çalışmaları sırasında görülen tespitler, konunun çerçevesi içerisinde yansıtılmaya çalışılmıştır.

Öğrencisi olduğum sürece ve mezun olduktan sonra halı sanatının önemini kavramamı sağlayan ve bu sanatı sevdiren, hayatta oldukları süre boyunca meslek hayatımda desteklerini esirgemeyen çok kıymetli hocalarım Sayın Prof.Dr. Oktay Aslanapa ve Prof. Nejat Diyarbekirli'yi minnet ve rahmetle burada anmak benim için bir borçtur. Tez konusunun ilk oluşumda desteği ve yol gösterici olan Prof. Dr. Banu Mahir'e sonsuz saygı ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ufku, pratikliği, yapıcı tavrı, enerji ve sabrı ile her zaman desteğini hissettiren saygıdeğer danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Nurcan Yazıcı Metin'e sonsuz şükranlarımı belirterek çok teşekkür ederim.

En zor şartlarda ve uzun yıllarca eserleri birlikte fotoğrafladığımız Milli Saraylar'da görevli fotoğrafçı Suat Alkan'a, eserlerin restorasyonunda üstün gayret gösteren ve teknik konularda bilgisine daima güvendiğim ve başvurduğum Fahri Solak'a, yıllarca Koleksiyon için yürüttüğüm projelerde, birlikte çalıştığım tüm mesai arkadaşlarıma, emekli olan ve hâlen görevde bulunan koruma amiri ve koruma memuru arkadaşlarıma, tüm restoratörlere, ustalara, Osmanlıca metinlerin okunmasında yardımcı olan Üzeyir Karataş'a, eserlerin ilk kayıtlarını tutan Arşiv ve Belgeleme Şube Müdürlüğü biriminde uzun yıllardır çalışan Tolga Sönmez'e çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……..……..……....v
İÇİNDEKİLER ……..……..……...vii
KISALTMALAR…….……xi
ŞEKİL LİSTESİ ……..……...xiii
ÖZET……...…….……xxxi
SUMMARY……...…….……xxxiii
1.BÖLÜM ……..……1
I.1.Çalışmanın Amacı…….…….....1
I.2.Çalışmanın Kapsamı…….……..... .2
I.3.Çalışmanın Yöntemi…….....2
1.4. Konu ile Bağlantılı Çalışma ve Yayınlar……..…….……...4
2. BÖLÜM…….……5
2.1. Milli Saraylar ……..…..…..……...5
2.1.1. Milli Saraylar'a Bağlı Saray, Köşk, Kasır ve Müzeler……..……..….....6
2.1.2. Milli Saraylar'a Bağlı Fabrikalar…….…….....7
3. TÜRK HALI SANATI……..……....8
3.1 Türk Halı Sanatının Batıya Etkisi ve Karşılıklı Etkileşimler……..….....11
3.2. Osmanlı Saray Halıları…….....13
4. HEREKE FABRİKA-İ HÜMÂYUNU…….….…….....**18**
4.1. "Hereke Fabrikay-ı Hümâyunu" Satış Mağazaları…….....31
4.2. Hereke Dokumahanesi…….....34
4.3. Fabrika-i Hümâyun Müdürleri……...……....36
5. MİLLİ SARAYLAR HALI KOLEKSİYONU ve HEREKE HALILARI….....39
5.1.Hereke Halılarının Belirlenmesinde Kullanılan Yöntemler…….…….....70
5.2. Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyondaki Desenler…….....…….....71
5.2.1. Anadolu Desenleri ile Üretilmiş Halı Örnekleri…….…….…….....72
5.2.2. İran Halı Desenlerinden Üretilmiş Halı Örnekleri…….……....75

5.2.3. Avrupa Etkili Desenler ile Üretilmiş Halı Örnekleri……85
5.2.3.1. Kabartma Desenli Halı Örnekleri…….…….....90
5.2.4. Saray Halısı ve Hereke Üslubunda Dokunmuş Halı Örnekleri…..…….....96
5.3. Milli Saraylar Hereke Halılarının Komposizyon Özellikleri…….…….....105
5.3.1. Madalyonlu Halı Örnekleri…….…105
5.3.2. Mihraplı Halı Örnekleri. …….....113
5.3.3. Yollu Desenli Halı Örnekleri…….…….…..…..…..115
5.3.4. Sonsuzluk Anlayışında Üretilmiş Halı Örnekleri……..…….....119
5.4. Diğer Halılar…….....122
5.4.1. Stilize Desenli Halı Örnekler…….…….....122
5.4.2. Geometrik Desenli Halı Örnekleri ……...……..…127
6. HEREKE İPEKLİ DOKUNMA VE HALI FABRİKASI HALI DESENİ ARŞİVİ VE GÖRSEL BELGELERDE TESPİT EDİLEN ÖRNEKLER…....129
6.1. Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki Halıların Fabrikanın Desen Arşivi Paftaları İle Örtüşen Örnekleri…….…….....130
6.2. Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki Halıların Görsel Belgelerde Tespit Edilen Örnekleri……...…….…….……..…….....142
6.2.1. Tarihi Fotoğraflardan Tespit Edilen Örnekler……..…….....143
6.2.2. Cam Negatiflerden Tespit Edilen Örnekler…….192
6.3. Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki Halıların Hereke Fabrika'da Kullanılmış Tarihi Kataloglardan Üretilmiş Halı Örnekleri.....202
7. MİLLİ SARAYLAR KOLEKSİYONU DIŞINDA GÖRSEL BELGELERDEN TESPİT EDİLEN ÖRNEKLER…….....217
7.1 T.C. Cumhurbaşkanlığı Yerleşkesinde Tespit Edilen Seccade Halılar….....217
7.2. Romanya Köstence'de Tespit edilen Halı …….…….…….....233
7.3. Hollanda Lahey Adalet Sarayı'na ait Halı …….…….....237
8. HEREKE FABRİKASI'NDA ÜRETİLMİŞ MODERN HALI TASARIMLARI……..…242
9. MİLLİ SARAYLAR HALI KOLEKSİYONU KORUMA VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI…….....248
9.1 Halı Koleksiyonu Tasnif Çalışmaları…….……...248

9.2 Koruma ve Restorasyon Çalışmaları…….....249
10. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME …….……255
10.1 Türk Resmi ve Hereke Fabrika-î Hümâyûnu'nda Halı Ressamları …….....264
10.2 Halı Deseni Arşivi ve Görsel Belgeler……...…….…….....266
10.3 Saray Dışında ve Kamu Hizmetinde Hereke Halılarının Kullanımı…… ...268
10.4 Hereke Halılarında Görülen Üsluplar……...…….....269
10.5 Hereke Halılarında Kullanılmış Motifler……...…….…….…..271
10.6. Hereke İpekli Dokumaları ve Halılarında Kullanılan Ortak Motifler…....272
10.7 Hereke Halıları ve Tefrişte Kullanılan Diğer Objelerde ki Ortak Motifler...276
11.SONUÇ……….……..……..……...278
KAYNAKÇA……..…….…….....282
EKLER ……...……...293
ÖZGEÇMİŞ……...…….....297

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
bkz. : Bakınız
BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
cm. : Santimetre
Ed. : Editör
Hereke Fabrikası : Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası
m. : Metre
MS. : Milli Saraylar
MSA. : Milli Saraylar Arşivi.
NEK. : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Dijital Katalog
NEKYA: : Nadir Eserler Kütüphanesi Yer Adı
s. : Sayfa
S. : Sayı
Yay.Haz. : Yayına hazırlayan
yy. : Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1.1 Savonnerie Halı Fabrikası. 1655 https://www.source.gallica.bnf.fr./Bibliotheque.nationale.de.France-Veuë_d'une_partie_du_Cours_[...]Silvestre_Israël_btv1b53210937v.....12

Şekil 3.2.1. Türk ve Rus subayları Beylerbeyi Sarayı'nda bir arada. Le Monde Illustre Dergisi. 20 Nisan 1878. (https://www.levant.com.tr/urun/3485980/istanbul-constantinople-beylerbeyi-sarayi-nda-sultan-2-abdulhamid-han-ile-r erişim tarihi 11.12.2023).....17

Şekil 4.1 : Hereke Fabrika-î Hümâyûnu. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90453-0007) Erişim tarih.: 19.12.2023. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0007.jpg 19

Şekil 4.2 : .Hereke Fabrikası'nın uluslararası sergilerde aldığı ödüllerden örnekler. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Arşivi. (MS Fotoğraf Atölyesi Arşivi.)….23

Şekil 4.3 : Hereke Fabrikası'na bağlı olan Kaiser Wilhelm Köşkü. (MS Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….……...24

Şekil 4.4 : Hereke Fabrika-î Hümâyûnu Fabrika Müdürü Akif bey kullarının bir antika halıyı ressamlara tarifi. (İÜNEK. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. Erişim trihi 25.12.2023) http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0009.jpg ….....25

Şekil 4.5 : Fabrika'da eski dokuma örneklerinin yer aldığı müze kısmı. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı fabrikası fotoğraf Albümü) ……..……..26

Şekil 4.6 : Hereke Fabrika-i Hümâyûn müze ve resimhanesi.(İÜNEK. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. Erişim trihi 25.12.2023) http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90607---0029.jpg ……....27

Şekil 4.7 Mihraplı Gördes seccade. Ölçü. 124 x 178 cm. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)…….…….28

Şekil 4.8 Mihraplı Gördes seccade Ölçü: 112 x 154 cm. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)……..……....28

Şekil 4.9 Mihraplı Konya Ladik seccade. Ölçü: 111 x 158 cm. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)…….……....29

Şekil 4.10 Konya halı fragmanları. Ölçüler. 127x 078, 125 x 83 cm. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)…….…….29

Şekil 4.11 Mihraplı Gördes seccade. Ölçüler: 116 x 84 ve 138 x 85 cm. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016) …….…….30

Şekil 4.12 Mihraplı Gördes seccade. Ölçü. 95 x 140 cm. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016) ……..……...30

Şekil 4.1.1 Hereke satış mağazası. "Hereke Dokuma Fabrikası Dersaadet'te Atik Aaptiye civarında Hereke Fabrikası satış mağazasının hariçten görünüşü." (İ.Ü.NEKYA 90453-0048 Erişim tarihi: 22.12.2023) http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0048.jpg 32

Şekil 4.1.2 Hereke satış mağazası "Hereke Dokuma Fabrikası Dersaadet'te Atik Zaptiye civarında Hereke Fabrikası satış mağazasının dahili görünüşü." (İ.Ü. NEKYA 90453-0049 Erişim tarihi 25.12.2023) http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0049.jpg ……s.33

Şekil 4.1.3 Hereke satış mağazası. "Hereke Dokuma Fabrikası Dersaâdet'te Atik Zaptiye civarında Hereke Fabrikası satış mağazasının dâhili görünüşü." (NEKYA 90453-0047 Erişim tarihi 25.12.2023) http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0047.jpg 34

Şekil 4.2.1 Dolmabahçe Sarayı yerleşkesi içerisinde yer alan Dokumahane Binası günümüzde çalışma ofisi ve depo olarak kullanılmaktadır. (Foto: S. Alkan, 2023)..35

Şekil 5.1 Yün Hereke Halı, TBMM. 1. Meclis, Kurtuluş Savaşı Müzesi, Env.No:96. Ölçü: 385 x 550 cm. (2013)……..……47

Şekil 5.2 Halı seccade. Env. No:KGM 1877,321, Berlin İslam Sanatları Müzesi. Kahire 16. yy. (Friedrich Sputher, Die Orientteppiche, im Museum für İslamische Kunts Berlin, 1987, Berlin, s.212.)…….……..48

Şekil 5.3 Yün saray halısı. Metropolitan Müzesi. Env.No: 22.100.51, Ölçü.127 x 172.7 cm. 1575-1590. (Erişim tarihi. 29.12.2023) https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447509 49

Şekil 5.4 İpek ve yün Osmanlı seccade halı. 16. yy. sonu. Metropolitan Müzesi. Env.No.1974.149.1 ölçü: 111.76 cm x 180.34 cm. (Erişim tarihi: 29.12.2023) https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452553.....50

Şekil 5.5 Kahire'de dokunmuş Osmanlı halısı Berlin İslam Sanatları Müzesi..Env.No:1915,64 (Tanrıya Adanmış Halılar, SS.Müz. yay.2007. s.163)….51

Şekil 5.6 Saz üslubundaki Kahire halısı. 1585-1600. Louvre Müzesi. Env.No: AD.5127. 230 x 234 cm. (Erişim tarihi 28.12.2023) https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010332557 52

Şekil 5.7 Osmanlı saray halısı parçası. Yün. 16. yy. son çeyreği. Ölçü:157.5 x 175.5 cm., Metropolitan Müzesi. Env.No.1972.801 Erişim Tarihi:29.12.2023. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452366.....53

Şekil 5.8 Kahire halısı. Yün. 17. yy. Ölçü: 165 x 90 cm. Metropolitan Müzesi. Env.No:17.120.137. Erişim Tarihi:29.12.2023. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446957 54

Şekil 5.9 19. yüzyılda Darülaze'de dokunmuş halılar arasında saray halı deseni görülmektedir. Resmin sağında asılı mihraplı seccade. (19. Yüzyıl Darülaceze Fotoğraf albümü II, Aile Sosyal politikalar Bakanlığı darülaceze yay. 2013, s. 33...57

Şekil 5.10 İpek halı üzerinde Hereke Damgası görülmektedir. Env.No: 13/375, ölçü: 192 x 233. cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….……...58

Şekil 5.11 Hereke Fabrikası. Kağıt üzerine suluboya. Env.No: 52/1949, ölçü:44.5 x 29.5 cm. Tomas Baldasar. Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi.)……..…….....59

Şekil 5.12 Hereke Dokuma Fabrikası. "Gördeskâri halı imaliyesinde bilcümle kız amelesinin görünüşü". (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf

Albümleri. NEKYA 9045336) Erişim Tarihi. 03.01.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0036.jpg.....60

Şekil 5.13 Hereke Dokuma Fabrikası.” Kaliçe yünlerini saran çıkrıkçı kadınların görünüşü”. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 9045326) Erişim tarihi: 03.01.2024. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0026.jpg.....61

Şekil 5.14 “Ayazağa Karyesi Hamidiye Camii'nin içeriden görünüşü : Ayazağa Karyesinde inşa olunan camii”. (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Sultan Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA90529/1). Erişim tarihi: 18.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90529---0001.jpg...64

Şekil 5.15 Hereke yün seccade. 42/1204. Ölçü: 70 x 114 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……66

Şekil 5.16 İpek ve yün motifli halı detayı. Env.No: 41/42. Ölçü: 224 x 330 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi) ……..……..……...68

Şekil 5.2.1.1 Hereke ipek halı seccade, Env.No:14/2629. Ölçü: 100 x 184 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……...72

Şekil 5.2.1.2 Hereke yün seccade. Env. No:13/78. Ölçü: 110 x 144 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……...73

Şekil 5.2.1.3 Hereke ipek Seccade. Env.No: 14/2821. Ölçü: 100 x 175 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……...74

Şekil 5.2.1.4 Hereke yün halı seccade. Env.No: 11/1028. Ölçü: 130 x 195 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……....75

Şekil 5.2.2.1 Tomas Efendi tarafından çizilmiş İran etkili halı desen tasarımı. (Osmanlı ressamlar Cemiyeti Gazetesi, 1911-1914, Sayı 17. S..270. Haz.Zırhlıoğlu, 2007, İstanbul)……..……..……..76

Şekil 5.2.2.2 Tomas Efendi tarafından yapılmış çizim. Desen No: 488, (Hereke Fabrikası Tarihi Desen Arşivi.)…….……...77

Şekil 5.2.2.3 Tomas Efendi tarafından tasarlanmış Kirman etkili halı tasarım. Osmanlı ressamlar Cemiyeti Gazetesi, 1911-1914, Sayı 17. S..270. (Haz.Zırhlıoğlu, 2007, İstanbul)……..78

Şekil 5.2.2.4 Şekil 5.1.2.3’de görülen desen ile bordür farklılıkları dışında aynı özellikte dokunmuş 17. Yüzyıl bir Kirman halısı. (MAK. Teppiche Carpets , Wien 2014)……..……...79

Şekil 5.2.2.5 Hereke yün Halı. Env.No: 3/670. Ölçü: 495 x 741 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……80

Şekil 5.2.2.6 Hereke yün halı. Env.No: 37669. Ölçü: 859 x 925 cm. (MS. Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……...81

Şekil 5.2.2.7 Hereke yün halı. Env.No: 11/774. Ölçü: 835 x 1050 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….....82

Şekil. 5.2.2.8 Hereke ipek halı seccade. Env.No. 41/80 Ölçü: 120 x 211 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……....83

Şekil. 5.2.2.9 Hereke yün halı. Env No. 4/205. Ölçü:475 x 566 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….……....84

Şekil. 5.2.2.10 Hereke yün seccade halı. Env. No : 13/710 Ölçü: 127 x 180 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..…....85

Şekil 5.2.3.1 Hereke yün halı. Env.No:41/56 Ölçü: 324 x 473 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……....86

Şekil 5.2.3.2 Here**k**e yün taban halısı. Env.No:7/75. ölçü. 1043 x 1670 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……....87

Şekil 5.2.3.3 Hereke yün halı. Env:No:13/407. Ölçü: 600 x 812 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……....88

Şekil 5.2.3.4 Hereke yün halı seccade. Env. No.52/565. Ölçü: 103 x 174 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…….…....89

Şekil 5.2.3.1.1 Savonnerie'nin büyük halı tasarımı çizimi. Olasılıkla Fransa'daToulousse Oteli'nin galerisi için yapılmıştır. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530501936/f1.highres 90

Şekil 5.2.3.1.2 Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda sergilenen kabartma desenli halı. Env.No: 11/1618. Ölçü: 856 x 1468 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……91

Şekil 5.2.3.1.3 Halının üzerinde yer alan damga ve tarih. "Hereke sene 1318", (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi.9. …….……...91

Şekil 5.2.3.1.4 İpek Halı seccade. Env.No:41/41. Ölçü: 110 x 217 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….……..……...92

Şekil 5.2.3.1.5 Hereke yün halı seccade. Env.No. 52/2785. Ölçü. 119 x 193 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi) ……....93

Şekil 5.2.3.1.6 52/2785 numaralı halı seccadenin dijital desen çizim. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Dijital Çizim Arşivi)……...……..93
.

Şekil 5.2.3.1.7 Kabartma desenli Hereke seccade. Env.No: 52/2786. Ölçü: 140 x 215 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…….94

Şekil 5.2.3.1.8 Kabartma Hereke halısı. Env.No: 13/286. Ölçü: 570 x 610 cm. (2017)……....95

Şekil 5.2.4.1 Madalyonlu Saray Üslubunda dokunmuş Hereke taban halısı. Env.No: 11/1674,ölçü: 572 x 803 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..96

Şekil 5.2.4.2 Hereke halı, Env.No.42/1134, ölçü. 294 x 435 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). ……..……..97

Şekil 5.2.4.3 Hereke yün halı. Env.No: 12/45. Ölçü: 250 x 500 cm. (2015)…….....98

Şekil 5.2.4.4 Hereke yün halı. Env.No. 13/765. Ölçü: 450 x 575 cm. (2016)……...98

Şekil 5.2.4.5 Hereke yün halı. Env.No.33/13. Ölçü: 600 x 1030 cm. (Suat Alkan 2015). ……...……..…..……99

Şekil 5.2.4.6 Hereke yün halı. Env.No. 13/198 , ölçü: 200 x 362 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). …….…….100

Şekil 5.2.4.7 Hereke yün halı. Env.No: 11/801. Ölçü: 216 x 261 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). ……..……...….....101

Şekil 5.2.4.8 Hereke ppek halı seccade. Env.No: 11/775 ve 11/776, ölçü:117 x 200 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). ……..…….102

Şekil 5.2.4.9 Hereke yün halı seccade. Env.No. 11/972. Ölçü :142 x 215 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). ……..……..103

Şekil 5.2.4.10 Hereke yün halı. Env.No: 11/1325 Ölçü: 570 x 970 cm…...…….104

Şekil 5.3.1.1 Hereke halı. Env.No. 13/673. Ölçü. 812 x 935 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). …….……106

Şekil 5.3.1.2 Hereke yün halı. Env. No: 14/2043. Ölçü: 525 x 800 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). …….…….106

Şekil 5.3.1.3 Hereke yün halı. Env.No. 42/137 cm. , Ölçü: 632 x 510 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). ……..……..…....107

Şekil 5.3.1.4 Hereke yün halı. Env.No: 14/2857 ölçü: 281 x 359 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). …….…….....108

Şekil 5.3.1.5 Hereke yün halı. Env.No: 14/365. Ölçü: 550 x 700 m. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…..109

Şekil 5.3.1.6 Hereke ipek halı seccade. Env.No: 13/375, ölçü: 192 x 233. cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……....109

Şekil 5.3.1.7 Hereke yün halı Env.No. 14/2674. Ölçü. 450 x 590 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..110

Şekil 5.3.1.8 Makine dokuması Hereke Halı Seccade, Env.No.13/370. Ölçü: 115 x 185 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..111

Şekil 5.3.1.9 Hereke yün halı. Env.No: 32/103. Ölçü: 470 x 570 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…..112

Şekil 5.3.1.10 Yün Halı. Env.No: 3/398. Ölçü: 454 x 608 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…..113

Şekil 5.3.2.1 hereke yün Seccade., Env.No: 14/2820. Ölçü: 115 x 275 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……...……...114

Şekil 5.3.2.2 Hereke yün halı. 11/852. Ölçü: 245 x 330 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……..115

Şekil 5.3.3.1 Hereke yün Halı. Env. No:13/57. Ölçü: 193 x 307 cm.(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……116

Şekil 5.3.3.2 Hereke yün yollu desenli halı, Env.No: 4/290, Ölçü:760 x 1340 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……....116

Şekil 5.3.3.3 hereke yün yollu desenli halı. Env.No: 4/246, Ölçü: 415 x 670 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..…….....117

Şekil 5.3.3.4 Hereke yün halı, 52/1909, Ölçü: 373 x 390 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….....118

Şekil 5.3.3.5.Yollu desenli yün halı seccade. Topkapı Sarayı, Env.No.8/310, Ölçü:203 x 233 cm.…….118

Şekil 5.3.4.1 Hereke ipek halı seccade, Env.No: 43/2, Ölçü: 115 x 185 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……...119

Şekil 5.3.4.2 Hereke yün halı, Env:No. 11/678, Ölçü: 825 x 930 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…..120

Şekil 5.3.4.3 Yün Hereke Halı. Env.No:1/15, Ölçü:340 x 425 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….…...121

Şekil 5.3.4.4 Yün Hereke halı. Env. No: 13/676, Ölçü: 236 x 270 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….…….....121

Şekil 5.4.1.1 İpek Hereke seccade. 13/291, Ölçü: 116 x 194 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……123

Şekil. 5.4.1.2 Yün taban halısı. Env.No. 3/794, Ölçü:625 x 750 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…..124

Şekil 5.4.1.3 Hereke Yün halı seccade. Env.No: 12/2260-63, Ölçü.68 x 135 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……125

Şekil 5.4.1.4 Hereke Yün Here Yolluk. Env.No: 92/5291, Ölçü: 51 x 546 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……...125

Şekil 5.4.1.5 Yün Hereke halı. Env.No:12/1297, Ölçü: 295 x 460 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….....126

Şekil 5.4.1.6 Yün Hereke halı. Env.No. 60/151, Ölçü:320 x 500 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….....127

Şekil 5.4.2.1 : Geometrik desenli halı. Env. No, 52/560 Ölçü: 340 x 555 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…..128

Şekil 6.1.1 İpek Hereke Seccade Env.No:11/1169, Ölçü: 120 x 180 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….……..…..131

Şekil 6.1.2 İpek Hereke halı seccadenin tarihi çizim paftaları. (Hereke Fabrikası Desen Arşivi). ……..……..131

Şekil 6.1.3 Hereke Halı. Env.no. 3/513. Ölçü:400 x 490 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi) **……..……....132**

Şekil 6.1.4 Halıdan detay Env.3/513. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)….132

Şekil 6.1.5 Halının zemin desenini veren paftalar. (Fabrika desen Arşivi)…….....133

Şekil 6.1.6 898 Desen Hereke Kumaşı.(Hereke Fabrikası kumaş kataloğu)……..134

Şekil 6.1.7. Hereke halısı. 335 x 472 cm. Sothebys Müzayede Kataloğu. https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2009/fine-european-furniture-including-tapestries-ceramics-and-carpets-n08572/lot.329.html?locale=zh-Hans erişim tarihi 23.10.2023……..……....135

Şekil 6.1.8 Yün halı**.** Env.No.66/33, ölçü:8.00 x 4.00 m…….....136

Şekil 6.1.9 Hereke yün halı. Env.No:13/674, Ölçü: 420 x 480 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……...…….……136

Şekil 6.1.10 Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Halı Deseni Arşivi…...…...136

Şekil 6.1.11 Yün halı, Env:No: 14/1844 ……..….....137

Şekil 6.1.12 Fabrika Desen Arşivi……...…137

Şekil 6.1.13 Erdebil Halısı, Müze No:272-1893, Ölçü: 5.30 x 10.44. Victoria And Albet Museum. https://nazmiyalantiquerugs.com/blog/victoria-and-albert-museum-antique-rugs/.....138

Şekil 6.1.14 Aynı desende üretilmiş Arkas Halı Koleksiyonu'nda yer alan Hereke halı. Ölçü: 495 735. cm. (Müjde, Unustası. (Yay.Haz.), Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, 2015. s.128.)……..…139

Şekil 6.1.15 Halı üzerinde "1900 sergisine mahsus Hereke mamülatı" yazısı. Müjde, Unustası. (Yay.Haz.), Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, 2015. S129) ……..……....139

Şekil 6.1.16 Yün Halı, Env.No.11/1069, Ölçü: 345 x 423 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Arşivi)……...……...140

Şekil 6.1.17 Fabrika Desen Arşivi……...……..140

Şekil 6.1.18 Kabartma desenli Hereke halısı. Topkapı Sarayı. Env.No:107/13. Ölçü: 120 x 168 cm. (Milli Saraylar Tarihi Eser Kayıt Kontrol Müdürlüğü)…….……...141

Şekil 6.1.19 Hereke Halı. Ölçü: 445 x 524 cm. Arkas Koleksiyonu. ((Müjde Unustası, Yay. Haz. Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, 2015. s.159.)……..…….141

Şekil 6.1.20 Bordür desen çizimi……...……142

Şekil 6.1.21 Halı bordür detayı. Env.No.51/294……...……..142

Şekil 6.2.1.1 Şale Tören Salonu Halısı. Env.No.7/7 ölçü. 2905 x 1380 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…….……...144

Şekil 6.2.1.2 Şale Merasim Salonu NEKYA 90552-0052

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0052.jpg……145

Şekil 6.2.1.3 Şale Tören Salonu, NEKYA 90552-0053

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0053.jpg ….....…145

Şekil 6.2.1.4 Kaiser Wilhelm'in ziyareti konulu 47 numaralı 1898 tarihli fotoğraf. (Berlin İslam Medeniyetleri Müzesi Arşivi)…….....146

Şekil 6.2.1.5 Taban Halısı. Env.No. 51/294 ölçü: 7.07 x 14.50 cm. Dolmabahçe Sarayı 132 nolı salon. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..148

Şekil 6.2.1.6 Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in Hal'i tablosunda Hereke Halısı resmedilmiştir. Halife Abdülmecid Efendi. Env. No. 11/1170. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi) **……...……**149

Şekil 6.2.1.7 Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn Dairesi Yemek Salonu'nun fotoğrafı, Env. No. 64 2240.07. Ölçü: 13 x 18 cm(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi) ..149

Şekil 6.2.1.8 11/1270 envanter numaralı tablonun eskizleri arasında halı resmedilmiştir. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…….....150

Şekil 6.2.1.9 Yün-İpek Halı Seccade,140 x 180 cm. Env.No: 13/793. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..151

Şekil 6.2.1.10 Topkapı Sarayı'nda yer alan halı seccade.17.yy. Env:No: 13/2037 (Suat ALKAN 2024)…….……...……...151

Şekil 6.2.1.11 Fotoğrafta ortada yer alan seccade 13/793 numaralı halı ile bir örnektir. (19. Yüzyılda Darülaceze Fotoğraf Albümü II, sayfa 35.)……..….151

Şekil 6.2.1.12 Yün Hereke halı seccade. Env.43/1. Ölçü: 116 x 194 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..152

Şekil 6.2.1.13 Taban Halısı. Env.No: 92/914 Ölçü::685 x 875 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..153

Şekil 6.2.1.14 "Şale Kasrı Hümâyunlarının yeni dairesinin üst katında oda-i şahaneleri " Yıldız Şale 8 numaralı oda. . (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. Nekya: 90552-0057)……..……...153

Şekil 6.2.1.15 Hereke halı. Env.No: 12/3930, ölçü: 715 x 1329 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..154

Şekil 6.2.1.16 Berlin İslam Sanatları Müzesi Arşivi. No 48……..……..154

Şekil 6.2.1.17 Yıldız Şale Kırmızı Oda (Şale 2 numaralı oda) (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-42-0036) erişim tarihi 15.03.20224 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-42-0036.jpg http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0057.jpg ..155

Şekil 6.2.1.18 Hereke Halı. Vakıflar Halı Müzesi. (Serpil Özçelik 2016)……...156

Şekil 6.2.1.19 Hereke halı. Env.No:13/675, Ölçü:415 x 467 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….....157

Şekil 6.2.1.20 Berlin İslam Sanatları Müzesi Arşivi. (Fotoğraf ortak bir çalışma kapsamında 05.01.2009 tarihinde Müze kratörü Filiz Çakır Phillip tarafından paylaşılmıştır.)……..……..157

Şekil 6.2.1.21 Yün halı, Env.No. 52/2619 ölçü: 555 x 1372 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…..158

Şekil 6.2.1.22 II. Meclis Merasim Salonu "Riyaseti Cumhur Salonu" 1930. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……..158

Şekil 6.2.1.23 Aynı Salonda Atatürk ve Prof. Pitart. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….....159

Şekil 6.2.1.24 Yün taban halısı. Env.No:13/482 Ölçü:820 x 1200 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…..160

Şekil 6.2.1.25 Atatürk'ün naaşı Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda. (Yaşar Yılmaz Arşivi.)…….…….....160

Şekil 6.2.1.26 Yün Hereke halı. Env. N:11/587, ölçü: 825x 10.90 m. Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……....161

Şekil 6.2.1.27 Dolmbahçe Sarayı Süfera Salonu'nda Alfabe Konferansı. 29 Ağustostos 1928. Halı o tarihtede salonda yer almaktadır. (Milli Saraylar Fotoğraf Arşivi)…….....162

Şekil 6.2.1.28 Hereke yün halı. Env No: 52/2967, Ölçü: 880 x 1345 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..163

Şekil 6.2.1.29 Sait Halim paşa, Enver paşa, halil paşa ve Halil Menteş'in yer aldığı kabine bugünkü Valilk binası kabul salonunda toplantı halinde. Fotoğrafra 52/2967 envanter numaralı halı görülmektedir. Phebus. Env.No: K.128-2. Ölçü: 18x 25 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu)…….…….....163

Şekil 6.2.1.30 Kabartma desenli Hereke Halı, Yün-İpek, Ölçü: 224 x 3.0 cm., Env.No: 41/42 (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..165

Şekil 6.2.1.31 Renklendirilmiş Fotoğraf. (Ö.Koç Koleksiyonu)…….……165

Şekil 6.2.1.32 Fotoğraf. Apollon. (Ö.Koç Koleksiyonu)…….....165

Şekil.6.2.1.33 Hereke yün-ipek halı. Topkapı Sarayı. Env.No: 108/532. Ölçü: 234 x 288 cm…….…….……...166

Şekil 6.2.1.34 Yol halısı. 11/1670-1671-72 üç adet mevcuttur……..167

Şekil 6.2.1.35 Uluslararası Turizm Kongresi 1930 (Milli Saraylar Fotoğraf Arşivi).....167

Şekil 6.2.1.36 Rıhtımdan Dolmabahçe Sarayı'na yürürken Atatürk ve manevi kızı Ülkü Hereke yol halısı üzerinde görülmektedir. (Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu).…….....168

Şekil 6.2.1.37 Şam'da kebir Camii. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri.) Erişim Tarihi 15.03.2024. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-52---0012.jpg 169

Şekil 6.2.38 Hereke Halı. 11/1587 ölçü: 224 x 446 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…….169

Şekil 6.2.1.39 Hereke yün halı. Env. No. 3/820, ölçü. 575 x 790 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..171

Şekil 6.2.1.40 Tarihi fotoğrafta 37820 numaralı halı. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-42-0034) http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-42---0034.jpg 171

Şekil 6.2.1.41 "Şale Kasrı Hümâyunu yeni dairenin üst katının yazı daire-i şahaneleri." Şale 3 numaralı oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90552-0056) Erişim tarihi: 15.03.2024http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552-0056.jpg....172

Şekil 6.2.1.42 Berlin İslam Sanatları Müzesi Arşivi. No 47. (Fotoğraf ortak bir çalışma kapsamında 05.01.2009 tarihinde Müze kratörü Filiz Çakır Phillip tarafından paylaşılmıştır.)……...172

Şekil 6.2.1.43 Yün halı. Env.No: 52/2581, ölçü: 300 x 650 cm. (2017).……....174

Şekil 6.2.1.44 "Şale Kasrı Hümâyunlarının yeni dairesinin üst katında oda-i şahaneleri. Yıldız Şale 5 numaralı oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90552-58) Erişim tarihi. 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0058.jpg …..……174

Şekil 6.2.1.45 Hereke halı. Env.No: 13/376. Ölçü: 218 x 250 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….. ……....175

Şekil 6.2.1.46 Atatürkün banyosuna giriş bölümünde duvarda 13/376 envanter numaralı halı görülmektedir. (Cumhurbaşkanlığı Makamı Olarak Dolmabahçe Sarayı, Ünal Karıncalı, İst., 2021, s.34)……..……....176

Şekil 6.2.1.47 Yün Hereke Halı. Arkas Koleksiyonu. Ölçü: 213 x 260 cm. (Müjde Unustası, Yay. Haz. Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, 2015. s.151.)……. ……177

Şekil 6.2.1.48 Yıldız Kasr-ı alide taam salonu: (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90552 006) Erişim tarihi 15.03.2024http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552-0006.jpg..s.178

Şekil 6.2.1.49 Yün halı. Env:No. 4/369 Ölçü: 460 x 745 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……. ……...……..178

Şekil 6.2.1.50 "Şale Kasrı Hümâyunlarının yeni dairesi üst katında bir oda." Yıldız Şale 6 numaralı oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA NEKYA 90952-059) Erişim Tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0059.jpg ……...…..179

Şekil 6.2.1.51 Hereke halı. Env. No. 1/40, ölçü: 340 x 348 cm.

(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..180

Şekil 6.2.1.52 Yeni Kasr-ı Hümâyûnlarının üst katında oda-i şahaneleri. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90552 0018) Erişin tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0018.jpg.....180

Şekil 6.2.1.53 İpek halı seccade. Env.No. 11/1071, Ölçü: 145 x 205 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….……..181

Şekil 6.2.1.54 Yeni Kasr-ı hümâyûnlarının büyük salonunun kapı cihetinden görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf

Albümleri. NEKYA 90552 0014) Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0014.jpg **182**

Şekil 6.2.1.55 Hereke yün halı. Env.No. 11/471, Ölçü: 305 x 410 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..183

Şekil 6.2.1.56 Yeni Kasr-ı Hümâyunlarında üst katta yazı oda-i şahaneleri. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA NEKYA 90552 0012) Erişim tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0012.jpg.....183

Şekil 6.2.1.57 Hereke mağazasında Saraylarda yer alan yollu desenli halılar ile eş örnekler. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90453-47) Erişim tarihi. 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0047.jpg …….185

Şekil 6.2.1.58 İpek halı seccade. Env.No. 42/1300, 118 x 185 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..185

Şekil 6.2.1.59 Nazmiye usta ve refiklerinin imal eyledikleri Sivaskâri seccadenin görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90453-39) Erişim tarihi. 15.03.2024. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0039.jpg 186

Şekil 6.2.1.60 Bayzar Usta'nın refikleri ile beraber imal eylediği Sivaskâri ipek seccadenin görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA. 90453-0037). Erişim tarihi: 04.01.2023

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0037.jpg.....186

Şekil 6.2.1.61 Yollu desenli Hereke halı. Env. No:4/266, Ölçü: 700 x 1338 cm. (2016)……. ……...187

Şekil 6.2.1.62 Şale Kasr-ı Hümâyûunlarının yeni dairesinde alt katta bir oda. ((İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-79---0020 başka foto: 90552-0074) Erişim tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0074.jpg.....187

Şekil 6.2.1.63 Hereke Yün halı. Env.No.60/933, Ölçü: 520 x 600 cm……..187

Şekil 6.2.1.64 Şale Kasr-ı Hümâyûunlarının alt katında bir oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-79 -0014 Erişim tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-79---0014.jpg.....188

Şekil 6.2.1.65 Yün halı. 4/342 ölçü: 483 x 970 cm……...189

Şekil 6.2.1.66 Şale Kasr-ı Hümâyûunlarının yeni dairesinde alt katta bir oda.(İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-79---0019 erişim tarihi 15.03.2023 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-79---0019.jpg …….....190

Şekil 6.2.1.67 Hereke halısı. Env.No:.. Ölçü: 228 x 285 cm. (2024)……...191

Şekil 6.2.1.68 Hereke Fabrika-î Hümâyûnu'nda dokuyucular. (Hereke Fabrikası Fotoğraf Albümü)…….……..…..192

Şekil 6.2.2.1 İpek seccade, Env:No.41/40,Ölçü: 133 x 211 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……...……..s.193

Şekil 6.2.2.2 Cam negatifde eş zemin desenli seccade görseli. (Hereke Fabrikası Koleksiyonu)……..……..s.193

Şekil 6.2.2.3 41/40 numaralı seccadeden detay**.** Halının orijinal yazının tarihi dışındaki satırları kesilerek yerine dikilen Feshane ibareli yazı…….……s.194

Şekil 6.2.2.4 Cam negatif**.**Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu.194

Şekil 6.2.2.5 : İpek halı seccade. Env.No: 13/794, Ölçü. 124 x 164 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….….195

Şekil 6.2.2.6 Cam negatif**.** (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu)…….…….195

Şekil 6.2.2.7 Cam negatif**.** (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu).s……..……..…...195

Şekil 6.2.2.8 İpek Seccade. Env.no. 43/3 ölçü. 118 x 145 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…….196

Şekil 6.2.2.9 İpek halı seccade. 42/1370, Ölçü:140 x 225 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi). ……..……..197

Şekil 6.2.2.10 Cam negatif (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Kol.) …….197

Şekil 6.2.2.11 Cam negatif**.** Ölçü: 24 x 27.9 cm. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu)……..198

Şekil 6.2.2.12 Yün Halı. Env.No: 11/801. Ölçü. 216 x 267 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……...…….199

Şekil 6.2.2.13 Cam negatif**.** Ölçü: 12.1 x 17.9 cm. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu.) ……..……...200

Şekil 6.2.2.14 Taban Halısı. Env.No. 51/16, Ölçü: 905 x 1485 m. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..200

Şekil 6.2.2.15 Eski Halı Desen Dosyası. Fabrika Arşivi…….....201

Şekil 6.3.1 Yün-ipek Hereke seccade. Env.No:11/1070. Ölçü:140 x 225 c.m. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..……..203

Şekil 6.3.2 Ancens Tapis D'Orient 1927, (MS İhtisas Kütüphanesi) ……..……..204

Şekil 6.3.3 Tapis D'Orient, no.1, 1892, Vienne, (MS İhtisas Kütüphanesi) ……..204

Şekil 6.3.4 Resimli, kuş figürlü halı seccade. Hindistan, Lahor.Viyana Uygulamalı Sanatlar Müzesi. Ölçü. 158 x 233 cm. 1600 dolayları. (MAK. Wien. 2014. S.168.)……..……...205

Şekil 6.3.5 Farklı renkte ele alınmış Seccade deseni. No.300. **(**Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Desen Arşivi.)……..……..206

Şekil 6.3.6 Hayvan Figürlü halı. Env.No. 3/470. Ölçü. 530 x 530 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..207

Şekil 6.3.7 Halı üzerinde "1900 sergisine mahsus Hereke mamülatı" yazısı. …..207

Şekil 6.3.8 Tapic Orient 1892. (Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi)……..…...208

Şekil 6.3.9 Katalogda görülen eserin MAK. Viyana Güzel Sanatlar Müzesinde Halı Seksiyonunda görünümü. (2015.) ……..…..208

Şekil 7.3.10-11 1900 Paris Sergisi kataloğu. (L'Exposition De Paris 1900, Librairie Illustree, Montgredien et Cie, Editeurs 8, Rue Saint-Joseph 8)……..209

Şekil 6.3.12-14 1900 Paris Sergisi Kataloğu'nda Osmanlı Binası konulu G.Moynet imzalı yazı. ……..……..210

Şekil 6.3.15 Vctoria And Albert Museum, Env.No: 601-1894. https://rugrabbit.com/sites/default/files/2006af0112_jpg_l.jpg, erişim tarihi. 24.10.2023…….212

Şekil 6.3.16 Tapis D' Orient 1892……..…...213

Şekil 6.3.17 Aynı desende üretilmiş halının yer aldığı Cam negatif. Fabrika Arşivi…….…….214

Şekil 6.3.18 Yün seccade. Env.No:45/3. Ölçü.142 x 215 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…....215

Şekil 6.3.19 Tapis D'Orient 1892. (Milli Saraylar İhitisas Kütüphanesi)…..…….215

Şekil 7.1.1 Yün halı, Cumhurbaşkanlığı Koleksiyonu. Env.No: 56/6466, Ölçü: 290 x 335 cm. (2006)…….218

Şekil 7.1.2 Anciens Tapis D'Orient s.34 (MS. İhtisas Kütüphanesi)……..…..218

Şekil 7.1.3 Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu'nda Atatürk düğün töreninde. Ortada Hereke halısı görülmektedir. Erişim tarihi: 11.10.2023. https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/ataturkun-cumhuriyet-oncesi-ve-sonrasina-iliskin-az-bilinen-fotograflari/13 ……..……..……...219

Şekil 7.1.4 İane Sergisi Kataloğunda Hereke halısı. 38 numarada yer alan halı, katalogda Fransızca ve Osmanlıca İmparatorluk Fabrikası Hereke de dokunduğu ibaresi yer almaktadır. (MS. İhtisas Kütüphanesi.)…….……....219

Şekil 7.1.5 Desenin Cam negatifi. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu)…….…….220

Şekil 7.1.6 Tarihi paftalarda halının deseni tespit edilmektedir. Desen No: 1061 (Hereke ipekli Dokuma ve Halı Fabrikası Halı Deseni Arşivi) ……..…220

Şekil 7.1.7 Desenin farklı versiyonu desen arşivinde yer almaktadır. Desen No.1143 (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Halı Deseni Arşivi) …….…….220

Şekil 7.1.8 Şikago Sergisinde Osmanlı pavyonu "Ofis salonunun dahilisi ", (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 91387/06) Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91387---0006.jpg ……221

Şekil 7.1.9 New York Anderson Galerisi müzayede kataloğu. Fıne Orıental Rugs, MR. H. Mıchaelyan, 1922, New York, s. 22…….……222

Şekil 7.1.10 Aynı halı deseni Fabrika çizim atölyesinde görülmektedir. (Hereke Fabrikası Albümü.)…….…….……...223

Şekil 7.1.11 TBMM. Vekil odalarında aynı desenden üretilmiş Hereke halısı…..223

Şekil 7.1.12 İpek halı seccade. Env.No 59/19815, Tah.No.912, Ölçü: 166 x 263 cm. Cumhurbaşkanlığı Koleksiyonu. (2013.)…….…….…….224

Şekil 7.1.13 İpek halı seccade. Env.No 59/7174 Tah.No.912. Ölçü: 166 x 263 cm., Cumhurbaşkanlığı Koleksiyonu. (2013.)…….…..….....224

Şekil 7.1.14 Büyük bir Gördes halının üzerinde, kanepe önlerine serilmiş Hereke seccadeler görülmektedir. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-79-04) erişim tarihi: 15.03.2024. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-79---0004.jpg 225

Şekil 7.1.15 Halı deseni Cam negatifte görülmektedir. Ölçü:118 x 179 cm. (Hereke Fabrikası Koleksiyonu)……..……...……..226

Şekil 7.1.16 Halı seccadelerin ufak farklılar ile dokunmuş çok benzerinin "Hayganoş Usta ve refiklerinin Sivaskâri ipek halı dokurken" görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90453-42) Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0042.jpg.....227

Şekil 7.1.17-18 Fabrika'nın Çizim Atölyesinde tarihi halıdan çıkarılmış desen çizimleri. No:84 ve 85. (Hereke Fabrikası Dijital Desen Arşivi)……...228

Şekil 7.1.19 Tarihi halıdan çıkarılmış desene göre dokunmuş replika halı seccade. Çankaya Köşkü. (2013)……...228

Şekil 7.1.20 İpek halı seccade. CB Koleksiyonu, Env.No. 59/7197,Tahrir. No: 995. Ölçü: 118 x 156 cm. (2013.)……..……229

Şekil 7.1.21 Tapis D' Orient. Vienne. 1892. (MS. İhtisas Kütüphanesi Fabrika Kataloğu)…….…….…….....229

Şekil 7.1.22 Desen No. 31. Hereke Fabrikası tarihi desen Arşivi…….…..230

Şekil 7.1.23 Dijital çizim. Hereke Fabrikası dijital desen Arşivi……...230

Şekil 7.1.24 İpek Keşan halı. Metropolitan Müzesi. 16. yy. (Erişim Tarihi.29.12.2023) https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446645....231

Şekil 7.1.25 Yün halı seccade**.** 94/15622 109 x162 cm. Cumhurbaşkanlığı Koleksiyonu (2005) ……...232

Şekil 7.1.26 Fabrika Arşivi. ……...……...…….232

Şekil 7.1.27 Hereke seccade. Env. No. 42/1203. Ölçü:86 x 120 cm..……..…...232

Şekil 7.2.1 Köstence Kral Camiindeki Hereke Halısı. (2016)……..…....234

Şekil 7.2.2 Hereke Dokuma Fabrikası İmal olunan Gördeskâri kaliçe amelesinin görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA9045334) Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0034.jpg 235

Şekil 7.2.3 Adakale Camiinde halı. Silvana Rachieru Arşivi……..…….....235

Şekil 7.2.4 Adakale Camiinde detay. Silvana Rachieru Arşivi……...236

Şekil 7.2.5 Tarihi fotoğraftaki halıdan rozet, zemin ve köşe detayı…….……..236

Şekil 7.2.6. 691 desen nolu Hereke kumaşı…….236

Şekil 7.2.7 Camide bulunan halıdaki rozet.(2016)……...…….....236

Şekil 7.2.8 Zemin deseninden detay…….……..…….236

Şekil 7.3.1 LaheyAdalet Sarayı'na ait Hereke halısı…**…….....**...237

Şekil 7.3.2 Lahey Halısı üzerinde Ressam Yani yazısı okunmaktadır. (Fahri Solak 2023)……...…….238

Şekil 7.3.3 Lahey Adealet Sarayı'nda halı görülmektedir. https://www.hanhali.com/Galeri/Pictures42acd2f6d0fd4185a55980f63fbb9a41.jpg.. 240

Şekil 7.3.4: Lahey Adalet Sarayı'na Hereke Fabrikası'nda dokutularak yollanan Halının Fabrika desen arşivinde çizimleri tespit edilmiştir. 303 Desen Numaralı Lahey Halısı. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Desen Arşivi) ……..240

Şekil 7.3.5 : 303 nolu desenin dijital çizimi. Hereke Fabrikası Çizim Arşivi) ….241

Şekil 8.1 Hereke Fabrikası desen arşivi. 461 numaralı desen. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…….245

Şekil 8.2 Prof. Dr. Semra Ögel Koleksiyonu. (Suat Alkan 2017)……...243

Şekil 8.3 Fabrika desen arşivinde bulunan 462 numaralı desen çizimi. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……...…….....245

Şekil 8.4 Desen arşivinden, Florya Atatürk köşkü için yeniden üretim projesi kapsamında ürettirilmiş halı örneği. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……...245

Şekil 8.5 Hereke Fabrikası'nda yer alan 462.numaralı desen paftası arkasında "Mehmed Adile Hanım" yazısı ve 19.10.1932 tarihi okunmaktadır. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..…..246

Şekil 8.6 Başka bir paftanın arkasında "Hereke Mensucat Fabrikası Halı resim atölyesinde" yazısı yer alır. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……...246

Şekil 8.7 Hereke Fabrikası arşivinde Gazi için tasarlanmış halı deseni. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Desen Arşivi)……..……..247

Şekil 8.8 Modern halı deseni çizimi. Desen. No 1037 (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Halı Deseni Arşivi.) ……..……..247

Şekil 9.2.1 Fabrika Dijital çizimi. …….……250
Şekil 9.2.2 Halı. Env.No:12/1204. Ölçü: 205 x 820 cm…….….250

Şekil 9.2.3 Hereke Fabrikası'nda dokunmuş replika halı. (2015)……..250

Şekil 9.2.4-5 Resorasyon öncesi 4/369 nolu halının genel görünümü ve detayı....251

Şekil 9.2.6-7 Resorasyon sonrası 4/369 nolu halının genel görünümü ve detayı…251

Şekil 9.2.8-9 İpek Hereke halı seccade onarım öncesi. Env.No: 42/1300……..252

Şekil 9.2.10 Onarım sonrası. Env.No: 42/1300 (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….……...252

Şekil 9.2.11-12 Onarım öncesi ve sonrası örnek halı.Env.No: 3/722. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……..……..253

Şekil 9.2.13 Onarım öncesi. Env.No: 51/16. (onarım sonrası bkz. Şekil 7.2.2.13)..254

Şekil 10.1 Osmanlı Parlomentosu'nun Açılışı, The Illustrated London News, 7 Nisan 1877. (https://www.bitmezat.com/urun/7259271/osmanli-parlamentosunun-acilisi-the-illustrated-london-news-7-nisan-1877-40-x Erişim. 11.12.2023) **.....261**
Şekil 10.2. *The Garaphic,* 6 Mayıs 1876, Vol. XIII. No:336.
(Mlli Saraylar Dia Arşivi)…….……262
Şekil 10.4.1 Cam negatifte görülen üsluplaşmış madalyonlu, rumi motifli, Hereke halı fotoğrafı. Ölçü:11.8 x 17.9 cm. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu.)…….……....270

Şekil 10.6.1 Süsen çiçeği desenli Hereke Halı, Env.No.13/567, Ölçü: 570 x 610 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……...…….273

Şekil 10.6.2 Detay……..…….273

Şekil 10.6.3 864 desen nolu kumaş……..…....273

Şekil 10.6.4 Fabrika kumaş deseni arşivi. 86 x 40 cm…….……..……....273

Şekil .10.6.5 Halı deseni çizimi. (Hereke Fabrikası Halı Desen Arşivi.).…….274

Şekil 10.6.6 Eski Hereke kumaş kataloğunda 60 desen Hereke Kumaşı.(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)……...……..274
Şekil 10.6.7 Fabrika desen arşivinde 60 desen Hereke kumaşı çizimi. (Hereke Fabrikası Kumaş Deseni Arşivi.)…….……...274

Şekil 10.6.8 Fabrika kumaş deseni desen desen Hereke kumaşı çizimi arşivindeki 60 numaralı desenin kırmızı- sarı renk varyantı.(Hereke Fabrikası Kumaş Deseni Arşivi.)……...…….……....274
Şekil 10.6.9 Cam negatif üzerinde çelenk motifi. Hereke ipekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. …….……275

Şekil 10.6.10 Hereke yol halısı. Env. No:42/1127. Ölçü: alınamamıştır.) (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)…….……...275

MİLLİ SARAYLAR KOLEKSİYONLARINDA HEREKE HALILARI

ÖZET

19. yüzyılda sanayileşmede yaşanan gelişmeler, Türk geleneksel sanatları içerisinde önemli yeri olan halı sanatını da etkilemiştir. Sanayideki gelişmelerden payını alan halı üretimi, batı pazarının taleplerine göre değişim yaşamış, 19. yüzyıla kadar atölye ve evlerde devam eden dokumalar, fabrikalarda üretilmeye başlanarak, teknoloji ve seri üretim önem kazanmıştır.

Hereke Fabrikây-î Hümâyûnu, Osmanlı Sarayı'na hizmet ederek tekstil ihtiyaçlarının büyük bölümünü karşılamış, ürettiği halı ve ipekli dokumalar ile 19. yüzyıl da saray, köşk ve kasırları donatmıştır. Hereke halıları, 16. ve 17. yüzyıllarda en parlak devrini yaşamış saray halısı üslubunun 19. yüzyıldaki temsilcisidir.

Çalışmada, son dönem Osmanlı hanedan yapılarında kullanılmış ve günümüzde müze işlevi gören Milli Saraylar'a bağlı yapılardaki Hereke halıları, Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda oluşturulmuş halı desen arşivi ile Tarihi kataloglar-kitaplar ve tarihi fotoğraflar üzerinden değerlendirilmiştir.

Tez çalışmasında Milli Saraylar Koleksiyonu merkez alınmış olsa da az sayıda diğer kurum ve müzelerde yer alan Hereke halılarına da değinilmiştir.

Çalışma ile birlikte Hereke Fabrikây-î Hümâyûnu'nda yürütülen halı üretiminde, bir taraftan geleneksel Türk halı sanatı tarihi gelişimine sadık kalındığı, öte yandan saray halısı geleneğinin yanı sıra bulunduğu çağın yeniliklerini de takip ettiği anlaşılmıştır. Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu hakkında görsel ve yazılı belgeler üzerinden yapılan değerlendirmeler neticesinde üretimde kullanılan desenlerin oluşumunda başvurulan kaynakların yanında dönemin beğenileri, sarayın tercihleri ile birlikte Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun, Osmanlı topraklarındaki tarihi kadim halı kültürünü derin bir süzgeçten geçirerek yaşattığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Hereke, Hereke Fabrikası, Hereke halısı, Türk halı sanatı, saray halıları, halı, halı sanatı, Osmanlı halıları, Osmanlı saray dekorasyonu, halı deseni, Hereke desenleri.

HEREKE CARPETS İN NATİONAL PALACES COLLECTİONS

SUMMARY

The developments in industrialization in the 19th century also affected the carpet art among Turkish traditional arts. Carpet production, which took its share from the developments in the industry, changed according to the demands of the western market, and the weavings that were continued in workshops and homes began to be produced in factories, and technology and mass production gained importance.

Hereke Imperial Factory served the Ottoman Palace, meeting most of its textile needs and furnishing palaces, mansions and pavilions in the 19th century with its carpets and silk weavings. Hereke carpets are the 19th century representative of the palace carpet style, which had its heyday in the 16th and 17th centuries.

In the study, Hereke carpets in the structures of the National Palaces, which were used in the late Ottoman dynastic buildings and function as museums today, were evaluated through the carpet pattern archive created in the Hereke Imperial Factory, historical catalogs and historical photographs.

Although the thesis focuses on the National Palaces Collection, Hereke carpets in a small number of other institutions and museums are also mentioned.

With the study, it was understood that the carpet production carried out in the Hereke Factory was, on the one hand, faithful to the historical development of traditional Turkish carpet art, and on the other hand, it followed the innovations of the age as well as the palace carpet tradition. As a result of the evaluations made with visual and written documents about the National Palaces Hereke Carpet Collection, it was seen that the Hereke Imperial Factory kept the historical ancient carpet culture in the Ottoman lands alive by passing it through a deep filter.

Key words: Hereke, Hereke Factory, Hereke carpet, Turkish carpet art, palace carpets, carpet, carpet arts, ottaman carpets, otttaman palaces decoration, carpet pattern, Hereke patterns.

1. BÖLÜM

Hereke halılarının en zengin örnekleri, Milli Saraylar'a bağlı saray, köşk ve kasırlarda sergilenmektedir. Konu ile ilgili günümüze kadar çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu, daha önce hiç çalışılmamış; Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası bünyesindeki tarihi özelliğe sahip çizim paftalarından oluşan halı deseni arşivi, kataloglar, cam negatifler ve fotoğraflar ile birlikte ilk kez bu çalışmada değerlendirilmiştir. Sanat tarihçi - müzeci bakış açısıyla yapılan bu çalışmada, Koleksiyon için daha önce tespit edilmemiş ve yayınlanmamış özellikler ortaya koyulmuştur. Uzun süre Milli Saraylar Halı Koleksiyonu Sorumlusu olarak görev yapmış olmam nedeniyle, süreç içerisinde eserler ile ilgili ortaya çıkan tespitlere değinilmiştir. Tarihi halılar ile ilgili diğer kurumlarda alınmış görevler, Milli Saraylar dışında yer alan kamu kurumlarındaki Hereke halılarına ulaşmama vesile olmuştur. Bu çalışmada, görev alınmış Milli Saraylar ve konu ile ilgili danışmanlık hizmeti verilen diğer kamu kurumlarında uzun yıllar boyunca karşılaşılan eserler üzerinden, tarafımca yapılmış tespitler bulunmaktadır. Koleksiyon ile ilgili sahada yürütülmüş tasnif, envanter, araştırma ve koordine edilmiş restorasyon çalışmalarında tespit edilen bulguların akademik bir çalışma ile ortaya koyulması gereği duyulmuştur. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Arşivi'nde yer alan ve günümüze kadar detaylı bir şekilde çalışılmamış halı deseni çizim paftaları, ilk defa bu tez ile ortaya konulmaktadır. Bunlarla birlikte, Fabrika'nın halı üretiminde kullanılmış halı görsellerinin yer aldığı tarihi kataloglar, saraylardaki halı koleksiyonu ve Fabrika'daki desen paftaları ile birlikte eşleştirilerek ilk kez değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeye, koleksiyondaki halıların tespit edildiği, büyük bölümü İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi dijital kataloğunda yer alan tarihi fotoğraf arşivleri de kaynak oluşturmuştur.

1.1. Çalışmanın Amacı

Milli Saraylar Halı Koleksiyonu içerisinde yer alan, "Hereke Fabrika-î Hümâyûnu" üretimi halı, seccade ve yol halılarını değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu değerlendirmede, öncelikle görsel belgeler, Fabrikada yer alan ve günümüze kadar detaylı bir şekilde araştırılmamış ve yayınlanmamış desen arşivi paftaları, cam

negatifler, tarihi kataloglar üzerinden bir sınıflandırma yapılması, tezin ortaya koyduğu en önemli verilerdir. Daha önce bu bağlamda kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Bununla birlikte saray halılarının son dönemini yansıtan Hereke halılarının, diğer halı türlerinden tespit edilmemiş farklarını, özgün özelliklerini ortaya koymak, görevli olunan sürece koleksiyon ile ilgili yapılmış tespitleri sonraki araştırmacılara ulaştırmak tezin hedefleri arasında yer almaktadır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Çalışma, Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nun tamamının, yazılı ve görsel belgeler üzerinden bir tarama yapılarak değerlendirmesi ile yapılmıştır. Tezde kullanılan yazılı ve görsel belgeler ile arşivler üzerinden yapılan eşleşmelerin tamamı yerine, örneklerine yer verilmiştir. Koleksiyonun yanı sıra az sayıda da olsa diğer kamu kurumlarında ve özel koleksiyonlardaki, Milli Saraylar ile ilişkili veya benzer Hereke halı örneklerine de değinilmiştir. Değerlendirmede kullanılan eserler ile türlerine değinilen halı örneklerini, diğer bölümlerde olduğu gibi koleksiyonun tamamı yerine, sadece türü yansıtmak amacıyla seçilmiş örnekleri verilmiştir.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada konuyla ilişkili olabilecek önceden yapılan yayınlar, tezler taranmış, Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki Hereke halılarından seçilmiş örneklerin fotoğraf çalışmaları yapılmış, kütüphanelerde ve arşivlerde görsel ve yazılı belgeler tespit edilmiştir. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası arşivindeki desen çizim paftaları ve cam negatiflerin, halı örnekleri ile örtüşenleri belirlenmiştir. Bunlara ek olarak günümüze gelmiş Milli Saraylar Hereke Halıları ile Fabrikadaki tarihi desenler, cam negatifler, ayrıca olarak arşiv belgeleri ile tarihi fotoğrafların eş ve benzer olanlarının tespiti yapılmıştır. Değindiğimiz gruplardaki malzemenin bir arada değerlendirilmesi ile Hereke Halı Koleksiyonu'nun oluşum sürecinin, eser ve belgelerde eşleştirme yapılarak ortaya konulması yoluna gidilmiştir. İlk tarihi nitelikteki eşya sayımının gerçekleştirildiği 1924 kayıtlarının yanı sıra, halı koleksiyonunun tarafımca hazırlanmış (1997-2017) kültürel envanteri ve 1952 yılından beri kayıtları tutan birimi Tarih Eser Arşiv ve Belgeleme Müdürlüğü (Ayniyat) kayıtları başvurulan önemli kaynaklar olmuştur. Çalışmada Milli Saraylar tablo ve fotoğraf koleksiyonu ile özel

koleksiyonda tespit edilmiş, siyah beyaz ve renklendirilmiş fotoğraflar kullanılmış diğer kaynaklar olmuştur.

Konumuz ile ilgili en önemli kaynak kuşkusuz Milli Saraylar Halı Koleksiyonu içerisinde değerlendirdiğimiz eserlerdir. Eserlerle birlikte, Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası desen arşivi ve tarihi fotoğraflar, Fabrika Koleksiyonunda iken geçici olarak günümüzde Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi'nde korunan tarihi halı katalogları ve kitaplar temel kaynak olmuştur. Ana kaynaklara ilave olarak Milli Saraylar Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde genel bir tarama yapılmıştır.

Tezin konusunu oluşturan tüm eserler, Halı Koleksiyonu Sorumlusu olarak çalışılan süre boyunca (1998-2017) çeşitli tarihlerde birebir yerinde görülmüş, tespitler bu şekilde yapılmıştır. Çalışmada açıklaması yapılan halıların büyük bölümünün tez aşamasında tekrar görülme şansı olmadığından genel tanımları yapılmıştır. Halı bilgilerinde kullanılan ölçü, boyar madde, kalite vb. gibi veriler, görevli olunan süreçte sisteme girilmiş olan Milli Saraylar Envanter Analiz programında kayıtlı bilgilerden edinilmiş olup her eser için bilgilere ilişkin ayrı dipnot verilmemiştir. Çalışmada kullanılmış olan Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Halı Deseni Arşivi, cam negatifler ve tarihi katalogların her biri tarafımca ayrıntılı incelenmiştir. Tarihi fotoğrafların büyük bölümü, hâlen internet üzerinden yayınlanan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi web sitesinden, diğer bir bölümü ise Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi'nde ve Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu'nda yer alan kopyalarından çalışılmıştır.

BOA.belgeleri bu tez kapsamında, tespitleri destekleyen, yeni bulgu ve bilgilere ulaşılan önemli kaynaktır. Hazine-i Hassa'ya ait olup Milli Saraylar'dan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne devrinden önceki yıllarda tespit edilmiş belgelerin bir bölümü, erişim imkânı olmadığından eski yayınlarda olduğu gibi aynı numaralar ile verilmiştir.

Tezde kullanılmış profesyonel fotoğrafların büyük bölümü, Halı Koleksiyonu Sorumlusu olarak görev yaptığım süreçte organize edilerek oldukça meşakkatli ve zor koşullarda yürütülen, uzun sürece yayılmış eserlerin temizlik ve restorasyonlarının yürütüldüğü çalışmalar kapsamında gerçekleştirilmiştir. Çekimler eserlerin onarım öncesi ve sonrası hallerini belgelemek amacıyla uygun stüdyo ortamı ve ekip oluşturulması, akabinde eserlerin hazırlanması ve nakilleri sonrasında Milli Saraylar Fotoğrafçısı Suat Alkan tarafından çekilmiştir.

1.4. Konu ile Bağlantılı Çalışma ve Yayınlar

Mili Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu ile Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nda bulunan desen arşivi, mevcut olan diğer görsel malzemeler üzerinden direk çalışma yapılmamış olmakla birlikte konuyla bağlantılı bazı çalışmalar mevcuttur. Hereke Fabrikası hakkında hazırlanmış ve yararlandığımız en önemli kaynaklar sırasıyla şu şekildedir: Hereke Fabrikası hakkında kapsamlı hazırlanmış ilk çalışma Önder Küçükerman tarafından 1987 yılında yapılmıştır. Hakan Çiloğlu tarafından 1992 yılında hazırlanmış Milli Saraylar'da Bulunan İpekli Seccadelerin Desen ve Boya özellikleri ve 1995 yılında yayınlanan Milli Saraylar'da Bulunan Bir Grup Hereke İpek Halılarının Boyar Madde Özellikleri konulu makale, Hereke halılarının teknik analizleri konusunda yapılmış ilk çalışmalar olması yönünden önemlidir. 1998 yılında ise Hamdi Ünal tarafından Hereke Halılarında Desen, Renk ve Kompozisyon Özellikleri konulu tez çalışması yapılmıştır. Milli Saraylar tarafından Hereke ile ilgili yapılan çalışmalar içerisinde daha önce Halı Koleksiyonu Sorumlusu Vahide Gezgör tarafından hazırlanmış "Yaşayan Fabrikayı Hümâyunlar Hereke Dokumaları ve Halıları" kitabı arşiv belgelerine dayalı aynı zamanda katalog özelliğinde 1999 yılında hazırlanmış önemli bir kitaptır. Abdülkadir Buluş tarafından 2000 yılında hazırlanmış "Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası" konulu doktora tezi, bu çalışmamızda başvurulan önemli bir kaynak olmuştur. Geniş bir arşiv taraması ile yapılmış bu çalışmada Hereke Fabrikası hakkında çok önemli belgelere ulaşıldığı görülmüştür. Aralık 2021 de Vahdettin Engin tarafından hazırlanmış "Hereke Fabrikası'nın Kuruluşu" kitabı da Fabrika tarihi açısından yapılmış ve başvurduğumuz bir çalışmadır. Hereke Fabrikası Hakkında yapılmış diğer çalışma ise 2023 yılında Didem Yavuz Velipaşaoğlu tarafından yayınlanmış "Crafting an Empire: The Hereke Factory Campus (1842-1914)" adlı kitaptır.

Konu ile ilgili olabilecek diğer kitap, makale ve tez taraması kapsamlı bir şekilde yapılmıştır. Bu kapsamdaki diğer ilgili kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir.

2. BÖLÜM

Bu bölümde, Hereke Halı Koleksiyonu'nun sergilendiği ve korunduğu, günümüzde TC. Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı çatısı altında toplanmış saray, köşk, kasır, müze ve fabrikalar hakkında kısa bilgi verilmektedir.

2.1. Milli Saraylar

Günümüzde Türkiye kültürel mirasının korunması, turizmi ve tanıtımında etkin bir rol üstlenen Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda kullanmış olduğu üç saray, sekiz köşk, kasır ve iki imparatorluk fabrikasından oluşmaktadır. Bu saray, köşk, kasır ve fabrikalar tarihteki rollerini Osmanlı İmparatorluğu himayesinde tamamladıktan sonra, Cumhuriyetin ilanını takip eden 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin kaldırılması ve modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün önderliği ile Osmanlı hanedanının malları arasında bulunmaları nedeniyle millete intikâl etmiş ve yönetimleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlanmıştır. 19 Ocak 1925 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile öncelikle Dolmabahçe ve Beylerbeyi Saraylarının yönetimi, kurulan Milli Saraylar Müdürlüğü'ne geçmiştir. Takip eden yıllarda da diğer kasır, köşk ve fabrikalar daire başkanlığı konumuna getirilen Milli Saraylar Daire Başkanlığı çatısı altında toplanmıştır. 1984 yılından itibaren saray ve köşkler birer müze-saray olarak ziyarete açılmıştır. Fabrikalar ise müze-fabrika statüsünde faaliyet göstermektedir.[1]

Milli Saraylar Daire Başkanlığına bağlı saray, köşk, kasır ve fabrikalar dışında kalan tarihi yapı ve ören yerlerinin büyük bölümü Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından, şehir müzeleri ve köşklerin bir bölümü belediyeler ve vakıflar tarafından idare edilmektedir. Türkiye'de bunların dışında son yıllarda hızla artan özel müzeler, kültür ve sanata etkin bir şekilde hizmet etmektedir. Tüm bu kültürel unsurların içerisinde aşağıdaki çalışmamızın çerçevesini, sadece Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı'na bağlı yapılardaki Hereke halıları çizmektedir.

[1] Mehmet Çelebi, (1987), Milli Sarayların TBMM. Teşkilatı İçindeki Yeri, *Milli Saraylar,* S.1, 1987/1, s.8-9

2.1.1. Milli Saraylar'a Bağlı Saray, Köşk, Kasır ve Müzeler

Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerinde yönetim ve hanedanın yaşam merkezi olarak yapılmış olup günümüzde Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı bünyesinde toplanmış saray, kasır ve köşkler müze-saray fonksiyonları ile işlevlendirilmişlerdir. 2018 yılındaki yeni yapılanma[2] sonrasında Milli Saraylar'a devredilen Topkapı Sarayı, klasik döneme ait ve kuruma bağlı en büyük müzedir. Topkapı Sarayı yerleşkesi içerisinde yer alan Aya İrini ise Bizans dönemine ait bir yapıdır. Aynı yıl, son dönem Osmanlı sivil mimari yapısı olan Yıldız Sarayı'da kuruma devredilmiştir. Son dönem Osmanlı sivil mimarisinin yapılarından oluşan başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere Beylerbeyi Sarayı, Yıldız Şale, Küçüksu Kasrı, Ihlamur Kasrı, Beykoz Mecidiye Kasrı ile daha erken tarihli Aynalıkavak Kasrı kuruma bağlı diğer yapılardır. Bunlara ilave olarak 2018 yılında Ankara Palas Milli Saraylar'a katılmıştır. 2022 yılında Edirne Sarayı'da kuruma katılan son saray yapısıdır.

Milli Saraylar'a bağlı saray, kasır ve köşkler Osmanlının mimari alanda olduğu gibi el sanatlarında göstermiş olduğu evrelerini sergilemekte, yapıldığı dönemin yaşam tarzını, sanat anlayışını ve değerlerini yansıtmaktadır.

Yukarıda verilen saray, köşk ve kasırlara ek olarak Cumhuriyet döneminde yapılmış Florya Atatürk Köşkü ile Yalova Atatürk Köşkü de 2018 yılına kadar Milli Saraylar bünyesinde yer alan yapılardı. 2018 yılındaki yeni yapılanma ile mülkiyeti Milli Saraylar'da olup yönetim, işletme ve korunması için bu iki köşk TBMM.'ye tahsis edilmiştir.

Günümüzde Milli Saraylar'a bağlı olan yukarıda değindiğimiz yapılar müze işlevleriyle, Dolmabahçe Sanat Galerisi ise kültürel etkinliklere hizmet veren bir mekân olarak İstanbul'daki kültürel ve tarihi önemli alanlar içerisinde yer alır.

Milli Saraylar bünyesinde saray, köşk ve kasırların yanında müzeler de yer almaktadır. 2006 yılında açılan Saray Koleksiyonları Müzesi bunların ilkidir. 2014 yılında Veliaht Dairesi'nin devrinden sonra saray tablolarının sergilendiği Resim Müzesi açılmıştır. 2021 yılında Beykoz Cam ve Billur Müzesi, 2022 yılında İslam Medeniyetleri Müzesi

[2] "CB 12 Nolu Kararname:"Milli Sararlar İdaresi Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", *Resmi Gazete,* 1.09.2018, sayı. 30522.

hayata geçmiştir. Çankaya Atatürk Müzesi, Abdullah Gül Müzesi, Celal Bayar Müzesi kuruma katılan diğer müzelerdir.

2.1.2. Milli Saraylar'a Bağlı Fabrikalar

Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde kurulmuş Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası ile Sultan II.Abdülhamid (1876-1909) döneminde kurulmuş Yıldız Porselen ve Çini Fabrikası, Milli Saraylar bünyesinde bulunmaktadır. Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde kurulmuş "Hereke Fabrikayı Hümâyunu"nda ilk üretim pamuklu ve ipekli dokuma ile başlamış, daha sonraki yıllarda sarayların ihtiyaçlarını karşılayacak çok çeşitli tekstil dokumaları yapılmıştır. Süreç içerisinde Hereke'nin dünya çapında bir marka olmasını sağlayan halı üretimi başlamıştır. Sultan II.Abdülhamid (1876-1909) fabrikada ki halı üretimine çok önem vermiştir. Gerek Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu gerekse Yıldız Çini Fabrikâ-î Hümâyûnu ürünleri, sultanlar tarafından yabancı hanedan üyelerine hediye edilmiştir.[3]

[3] Mehmet Çelebi, (1987), Milli Sarayların TBMM Teşkilatı İçindeki Yeri, *Milli Saraylar*, S.1, 1987/1, s.8-9

3. TÜRK HALI SANATI

Halının ilk kez Türkler tarafından ortaya koyulduğu kabul edilmektedir. Bulundukları coğrafyalar ve yaşama koşullarına bağlı ortaya çıkmış halı, zaman içerisinde sanatın önemli kolları arasında hak ettiği yerini almıştır. Türklerin yaşamlarında vazgeçilmez olan halılar şüphesiz göçlerle birlikte gittikleri her yere taşınmıştır. Bilinen ilk halı, MÖ.4-3 yüzyıldan kalma Pazırık kurganından çıkan Türkler tarafından dokunmuş Pazırık halısıdır.[4] Ustalıklı bir tasarım ve işçilikle üretilmiş bu eser, ilk üretilen halıların çok daha eskiye dayandığını düşündürmektedir.

Büyük Selçuklular göçler ile Anadolu dahil gittikleri her yere halı sanatını götürmüş olsalar da Moğal istilaları nedeniyle[5] söz konusu dönemden günümüze gelmiş bilinen halı bulunmamaktadır. Türk halı sanatının yayılmasını ve diğer ülkelerce beğenildiğini İbn Said el-Mağribi (1213-1286)[6] Kitab bast u'larz fi'ttül ve l'arz isimli eserinde şu ifadelerle dile getirmektedir:[7] "Bu bölgenin batısında Türkmen dağları ve Türkmen ülkesi bulunur. Türkmenler Türk soyundan olup; Selçuklular devrinde Rum ülkesinin fethetmişlerdir. Türkmen halılarını dokuyan bu Türkmenlerdir. Bu halılar bütün ülkelere satılır."

Anadolu'daki ilk halı örneklerini Martin, 1905 yılında Konya Alaattin Camii'nde bulmuştur. Bu halılar toplam sekiz parçadır ve 12. yüzyıldan kalma ilk Selçuklu halılarıdır. Günümüzde halılar Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde korunmaktadır. 1930 yılında Riefstahl, Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde üç Selçuklu halısı bulmuş ve bu halıları Konya Müzesi'ne götürmüştür.[8] Bahse konu değindiğimiz halılar Anadolu Selçuklu dönemine aittir.

Kuşkusuz Beylikler döneminde Anadolu'da halı sürekli üretilmiştir. Anadolu'da Türkmenler tarafından yaygın bir şekilde Yörük halıları kesintisiz dokunmuştur. Türk

---

[4] Nejat DİYARBEKİRLİ, (1972), *Hun Sanatı*, İstanbul, s.120; Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, 2. Baskı 1999, s.2, Oktay Aslanapa, (2005), *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İnkilap Yay, s.9.; Nalan Türkmen, Türkmen, (2020), *Anadolu Türk Halılarının Tarihi Gelişimi,* Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı, Ed. Aysen Soysaldı, C.1., s.3.

[5] Şerare YETKİN, (1963), Yurdumuzda Müzeler ve Camilerde Bulunan Değerli Halılar, *Türk Kültürü*, türk Kültürünü Araştırma Enstitisü, Sayı:4, s.21.

[6] https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-said-el-magribi

[7] Deniz DEMİRARSLAN, (2021), Batı Saraylarında Türk Halısının Kullanımı ve Önemi, *Milli Folklor*, S.132, cilt. 17, yıl. 33, s.209.

[8] Oktay ASLANAPA,(2007), Türk Halı Sanatı, *Düğümün Son Halkası Osmanlı Saray Halıları,* s.9-10

sanatının önemli kolu olan halılar içerisinde günümüze gelen ilk örnekler gündelik hayatta kullanılmış olanlarından ziyade camilerden kalan özel halılardır. İlk halılarda geleneksel motifler kullanılırken zaman içerisinde Anadolu'da üretilmiş 14. yüzyıldan kalan örneklerde hayvan figürlerinin kullanıldığı görülmektedir. Hayvan figürlü halılar 15. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Bunlardan başka geometrik desenli halılar, ayrıca kufi bordürlü halılar görülmüştür.[9]

Türk halı sanatı içerisinde 16. yüzyılında başından itibaren Bergama ve Menemen, yüzyılın ortasından sonra ise Uşak ve civarı önemli halı üretim merkezine dönüşmüştür.[10]

Uşak halıları Türk halı sanatı içerisinde uzun dönem üretilmiş, halâ tasarım olarak etkisi devam eden ve Batı ülkeleri tarafından çok beğenilen, desen çeşitliliği fazla, en önemli gruptur. Türk halı sanatı gelişimi içerisinde Uşak halıları Selçuklu halılarından sonraki en önemli dönemdir. Yıldızlı ve madalyonlu halılar temel tipleridir. Madalyonlu Uşak halıları yıldızlı uşak halılarına göre daha büyük dokunmuştur. Uşak halıları Avrupa'ya ihraç edilmiştir.

Türk halıları batı resim sanatında kompozisyon içerisinde yerini almıştır. Uşak bölgesinde dokunmuş Holbein tipi halılar Selçuklu ile Osmanlı halıları arasında geçişi sağlamaktadır. Değindiğimiz tiplerinden farklı bir tarz gösteren ve günümüze kadar ulaşmış ilk örneklerini 16. yüzyıldan itibaren gördüğümüz Osmanlı Saray halıları Türk halı sanatı tarihinde önemli bir gruptur.

Osmanlı halıları 16. ve 17. yüzyıllarda tüm sanat dallarında olduğu gibi en parlak devrini yaşamıştır. Bu dönemde Uşak ve Saray halılarının üretiminde tasarım ve teknik olarak büyük başarı görülmüştür. Osmanlı halıları arasında, Uşak halıları niteliğinde ve aynı bölgelerde dokunmuş, 17. yüzyıldan itibaren kesintisiz devam eden İzmir limanından ihraç edildiği ve çevre illerde üretildiği için "İzmir halıları" adı ile anılan, esasında Uşak halılarının devamı halılar görülür. Bunlar İzmir ve çevresinde yani Ege bölgesinde üretilmiş Avrupa'ya ihraç edilen ve devlet tarafından üreticilerin desteklendiği Uşak halılarıdır.[11]

[9] Oktay ASLANAPA, a.g.m., s.9
[10] Hülya TEZCAN, (2023). Yerli Ve Yabancı Kaynakların Işığında 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Türk Halı Dokumacılığı*, Arış,* Sayı.22, s.118.
[11] Şerare YETKİN, (1974), *Türk Halı Sanatı*, İşbankası yay, İst, s.15

Tüm sanat dallarında olduğu gibi en parlak dönemleri önceki yüzyıllarda görülen Türk halı sanatı, 19. yüzyılda özellikle batı Anadolu'da tamamen İngiliz tüccarların kontrolü altındadır. Üretim sürecindeki her aşama, ihracatı ellerinde bulundurmaları nedeniyle tamamen etkilerindedir.[12] Bu durum beraberinde Türk halılarında renk, desen, boya ve hatta boyutlarda değişime sebep olmuştur. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'de Galip Bahtiyar'ın kaleme aldığı "Sanayi-i Nefisenin Milliyet Nokta-i Nazarından Tetkiki" başlıklı yazıda bu durumdan rahatsızlığını, halı sanatındaki değişimden duyduğu endişeyi şu ifadelerle dile getirmektedir: [13] "….Türklerde sanat-ı milliye olarak bir tek halıcılık kalmıştır ki oda "Orient Carpet" İngiliz Şirketinin himmeti sayesinde yakında Avrupa'ya göçecektir!!"

19.yüzyılda Sanayi devrimi ile birlikte dokumacılık bambaşka bir dönüşüme girmiştir. Bunun yansıması sonucunda, bir taraftan da Osmanlı halıcılığının üretim ve tasarımında devletin değişim ve modernleşme politikası geliştirdiği, bir takım tedbirler aldığı görülmektedir. Nitekim son yıllarda arşiv belgelerine dayanılarak yapılan çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda gösterdiği yenileşme ve modernizasyon eğiliminin tüm alanlarda olduğu gibi geleneksel sanatlarımızın en eskisi ve Türk menşeli sanatı halıcılıkta da görüldüğü, değişimin ve modernizasyonun devlet eliyle desteklendiği anlaşılmaktadır.[14] BOA. de yer alan ve ayrıntılı bir şekilde ilk kez 2021 yılında değerlendirilen bir defter 19 Haziran 1848 tarihlidir. Defterde, devlet eliyle halı dokumacılığının desteklendiği ve tasarımda "nev-resim"[15] tabiri ile değişimin hedeflendiği, dönemin tüm üretim ve sanat dallarında olduğu gibi halı üretimi ve tasarımda da bu yola girilerek batılılaşmanın teşvik edildiği görülmektedir. Saray halılarının son evresi olan Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu halı tasarımlarında ise batı tesirli halıların yanında, geleneksel halılar, Osmanlı saray halıları ve İran halı tasarımlarından etkilerin devam ettiği görülmektedir. Söz konusu yaklaşım, kültürü ve saray halısı geleneğini yaşatma çabası, beğeniler ve dönemin sanat anlayışındaki dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

---

[12] Zeki SÖNMEZ, (1984),"Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19. Yüzyıldaki Durumu üzerine*", Türk Dünyası Araştırmaları (Türk Halıları Özel Sayısı)* Sayı.32, İst, s.100.

[13] Galip BAHTİYAR, (Yay. Haz. Y.Zihnioğlu, 2007), Sanayi-i Nefisenin Milliyet Nokta-i Nazarından Tetkiki, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi,* sayı.18, 1 Temmuz 1330, 1914, s.298.

[14] Hasan AKDAĞ, Yasemin Polat, (2021), "Osmanlı arşivinde Halıcılık üzerine Bir defter analizi (Mad--d-14500 Numaralı", *Arış,* Halı Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi, Sayı.18, s. 39-40

[15] Hasan AKDAĞ, a.g.m., s.32

3.1 Türk Halı Sanatının Batıya Etkisi ve Karşılıklı Etkileşimler

Sanat dallarının pek çok alanında olduğu gibi Türk halı sanatı da doğu ve batı ile kuşkusuz etkileşim içerisinde olmuştur. Konumuz olan Hereke halıları, 19. yüzyılda batılılaşma döneminde üretilmiş olmaları ve Koleksiyon'da ki halılar içerisinde, Savonnerie ve Aubusson halıları ile direk benzer örneklerin bulunması nedeniyle batı ile olan etkileşimine, ilgili konuları kapsayacak şekilde ayrı bir başlık açmak gerekli görülmüştür. Alınan etkilerden yüzyıllar önce kuşkusuz Türk halılarının batıya etkisi olmuştur. Bu etki 13. yüzyılda başlamış ve kesintisiz devam ederek 19. yüzyılda da görülmüştür. Türk halıları Avrupa resim sanatında kullanılmıştır. Avrupalı ressamlar arasında Centili Bellini anahtar deliği motifli halıları resmetmiştir. Hans Holbein, Lorenzo Lotto, Jan Van Ayck, Hans Memling Türk halılarını resmeden sanatçılar arasında yer alır. Türk halıları resim yoluyla Avrupa'da üretilen halıları da etkilenmiştir. [16]

Türk halıları Avrupa'ya ihraç edilmiş ve batıda Türk halıları zenginlik sembolü olmuştur. Avrupa'nın Türk halılarıyla tanışması, saray ve kiliselerde ilgi görmesi sonuncunda bir süre sonra Savonnerie ve Aubusson halıları doğmuştur. 16. yüzyılda Goblen tasarımcısı Belçikalı Coecke van Aelst İstanbul'da Türk halılarını incelemiş, sarayda bir atölye kurulmuş ve Louvre Sarayı için mobilya ve halılar ürettirmiştir. 17. yüzyılda Pienne Dupont, Louvre Sarayı'nda halı üretimi için izin alıp, İstanbul'da özelliklerini öğrendiği Türk düğümlü el halılarını üretmiştir. Savonnerie halısı, dokuma tekniğini Türk halısından almış, 1644'ten itibaren Avrupa'da Türk halısı olarak satılmıştır. [17] Savonnerie halıları ve Sevr vazoları diplomatik hediye olarak kullanılmıştır. [18] Bu fabrikaların ürünleri, tıpkı 19. yüzyılda Osmanlı

[16] Şerare YETKİN, *a.g.e,*, s.57, 59, 83-85.; a.b.k.z, Gülgün YILMAZ, ((2009),Tezgâhtan Tuvale onyedinci Yüzyıl Hollanda ve flaman Resminde Osmanlı Halıları, Bağlam yay., İstanbul, s.22-89, Levent BOZ, (2023), *16. Ve 17. Yüzyıllarda Avrupa'da Osmanlı ve Safevi Halıları Etkileşim ve Rekabet*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara; Hülya KALYONCU, (2021), Motif-Oriented Characterstıcs Of The Turkish Carpets İllustrated In English Aristocratic portrays of Renaıssance And Effects Of the Carpets on British Carpet Production, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl.14, Sayı.LIII, ss.2992-3030; Yeter Can GÜMÜŞ, *An analysıs Of The Ottaman Carpetındustry, 1843-1914:Workers, Merchants Andthe State*, Comporative Studies in Historry and Society, Koç Universty, İstanbul

[17] Erol KALENDER, (1979), Türk Halı Sanatı Savonnerie ve Aubusson Halılarının Yeri, *Arış,* Sayı.3, s.48.

[18] Erol KALENDER; a.g.m., s.50

İmparatorluğu'nda kurulan ve saraya bağlı faaliyet gösteren Yıldız Çini Fabrikâ-î Hümâyûnu ve Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu ürünlerinin hediye edilmeleri gibi diplomatik hediye olarak kullanılmıştır.

Şekil 3.1.1 Savonnerie Halı Fabrikası. 1655 (Erişim 10.11.2023) https://www.source.gallica.bnf.fr./Bibliotheque.nationale.de.France-Veuë_d'une_partie_du_Cours_[...]Silvestre_Israël_btv1b53210937v

17. yüzyılda Fransa, halı dokuma konusunda Avrupa'da merkez haline gelmiştir. Kurulan atölyelerde kıymetli halı ve perdelik kumaşlar dokunmuştur. Dolmabahçe Sarayı'nın dekorasyonunda görev almış olan Charles Sechan kurulan bu atölyelerde çalışmıştır.[19]

Türk halılarının taklitlerinin üretimi Hollanda Deverten'de kurulan halı fabrikalarında ise 17. yüzyıldan itibaren görülmüştür. İlk olarak 1797 yılında kraliyete bağlı olarak kurulmuş bu halı fabrikasında üretilen halılar el tezgâhlarında, Anadolu halıları motifleriyle dokunmuş ve İzmir halıları" anlamına gelen "Smyrnastraat" adı ile anılmıştır.[20]

Türk halıları İspanya üretilen halıları büyük oranda etkilemiştir. Bu ektiler 13. yüzyılda başlamış ve süreklilik göstermiştir.[21]

[19] Deniz DEMİRARSLAN, (2021), ag.m.,, s. 217.
[20] Gülgün YILMAZ, (2009), Tezgâhtan Tuvale, Onyedinci Yüzyıl Hollanda ve Flaman Resminde Osmanlı Halıları, Bağlam yay. s.16.
[21]Aslı AKSOY (2018), 13-18 Yüzyıl İber Yarımadası : İspanya Halılarında Türk Halılarının İzleri, Sosyal Bilimler Dergisi, yıl.5, Sayı.28, s.393-419.

Son dönem Osmanlı Saraylarının dekorasyonunda, katalog üzerinden sipariş etme anlayışı, Hereke halılarının üretiminde doğudan olduğu gibi batıdan aldığı etkiler konusunda önemli bir faktör olmuştur. Üretimde kullanılmış ve uzun yıllar Fabrika'da kullanılmış kataloglardan örnek alınarak üretilen halılar arasında İran etkileri olduğu gibi, batı etkisiyle dokumuş halılar da yer almaktadır. Çalışma kapsamında yaptığımız araştırmalar neticesinde, batı etkisi ile üretilmiş en önemli örneğin, günümüzde Dolmabahçe Sarayı'nda ziyaretçiler tarafından en çok ilgi gösterilen eser konumundaki Muayede Salonu'nda sergilenen halının, aslında Avrupa'da çizilmiş tarihi bir desenden esinlenilerek bire bir üretildiği görülmüştür. Çizim ve halı hakkında bilgiler ileriki bölümlerde açıklanmıştır. (bkz. s. 88-90)

Türk halılarının Avrupa'ya etkisi, Art & Craft akımının İngiliz tasarımcısı William Morris'in (1834-1896) ürettiği halılarda da görülmektedir. Morris dekoratif eşyaların tasarım ve üreticiliğini çok önemsemiş, tasarım ve üretim tekniklerini tüm detaylarıyla anlamaya çalışmıştır. Tasarladığı halıların bazılarında merkezde madalyon, palmetler, stilize yaprak ve çiçekler Türk ve İran halı etkileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Morris, tasarımlarında Avrupa halılarında sıkça kullanılan üç boyutlu görüntü vermek için kullanılan gölgelemeye karşı çıkmıştır. Sanatçının ürettiği halılarda, doğal boyalı iplikler de kullandığı bilinmektedir.[22]

3.2. Osmanlı Saray Halıları

Hereke halıları, Osmanlı saray halılarının devamı ve son evresini oluşturmaktadır. Bu nedenle Osmanlı saray halılarının gelişimine kısaca değinilecektir. Osmanlı saray halılarının günümüze gelen ilk örnekleri 16. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Bu halıların kökeni ile ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre bahse konu halılar ilk olarak Tebriz ve Kahire'nin fethedilmesinin ardından gelişmiştir. Yavuz Sultan Selim, İran seferinden dönerken 1514 yılında Tebriz'den halı ustaları getirterek, söz konusu ustalarla İstanbul'da Osmanlı Sarayı'nın gözetiminde halı dokuma tezgâhları kurdurmuştur. Kahire'nin 1517 yılında fethedilmesinden sonra orada Memlük halıları dokuyan tezgâhlara saray, halısı dokutmuştur. Aslanapa, saray

[22] https://www.hopkinscollection.com/greetingcards/prod_6897341-William-Morris-Carpet-1887.html ; https://wmgallery.org.uk/object/peacock-and-bird-carpet/

tarafından Kahire'ye ürettirilmiş ilk halılarda Memlük etkileri olsada de kısa zamanda Osmanlı Sarayına özgü üslubun kendini gösterdiğini ifade eder.[23]

Saray halılarının başlangıcı ile ilgili Kahire halıları işaret edildiği gibi İstanbul ve Bursa'da dokunduğunu savunan görüş te bulunmaktadır. Öyle ki 3. Sultan Murad'ın 1585 tarihli olan ve 11 halı ustasının boyanmış yün iplikler ile Kahire'den İstanbul'a gönderilmesini emreden fermanının bu görüşü desteklediği düşünülmektedir. Aslanapa, Osmanlılarda saray teşkilatının oluşmaya başlamasıyla birlikte bu yapılanma içerisinde "cemaat-i kaliçe-i bafan-ı hassa" adı altında bir çalışma grubu ya da sanatçılar grubu olduğunu, sarayda halı dokunduğunu ifade eder. Bahse konu teşkilat İstanbul'un alınmasıyla sarayla birlikte İstanbul'a taşımıştır. [24] Buna dayanarak saray halıcılığının, Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihinde de var olan ve Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nda görülen Türk halıcılığının devamı olduğu söylenebilir.[25]

Halı sanatı, Anadolu Selçukluları'nın devamı niteliğinde Osmanlı'ya geçmiştir. Çetintürk, İstanbul Sarayı'nın kuruluşundan itibaren Saray halısı dokunduğunu, Saraya bağlı halı dokuyucularının Bursa Sarayı'ndan, Edirne Sarayı'na, Edirne'den de İstanbul'a taşıdığını belirtmektedir. [26]

Saray halıları, Osmanlı saray üslubunu oluşturan saray nakkaşlarının çizdikleri desenlere göre dokunmuştur. Bu desenlere göre dokunmuş olan örnekler, dönemin kumaş, kilim, çini, tezhip sanatları ile benzer özelliklerdedir.

Osmanlı saray halılarının ilk örneklerinde natüralist bitkiler, ağaç motifleri, kuşlar, yaban hayvanları, ejder, yaprak, rumi, palmet, kıvrımdallar, bulut motifleri kullanılmış olsa da geleneksel Türk halı sanatının izlerine de rastlanmaktadır. Bu tarz örnekler, Hereke halı ve seccadelerinin ev sahibi diyebileceğimiz Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nda yer alan halı ve seccadelerden adım adım izlenebilmektedir.

Saray halıları yüksek kalitede dokunmuştur. Şehirlerde, fabrikalarda, halıhanelerde, eski saray atölyelerinde dokunan, teknik ve estetik açıdan özenli bir şekilde üretilmiş

[23] Oktay ASLANAPA, (1972), *Türk Halı Sanatı*, YKY, İstanbul, s.201
[24] Oktay ASLANAPA, age., s.204
[25] Hassa halı hakkında a.b.k.z. Halil İNALCIK, (2008), Türkiye Tekstik Tarihi Üzerine Araştırmalar, İşbank. Yay.,İst., s.46-52
[26] Bige ÇETİNTÜRK, (1962), İstanbul'da XVI: asır Sonuna Kadar Hassa Halı San'atkarları, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara, Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.99.

halılardır. Son dönem saray halılarında atkı ve çözgüler çoğunlukla pamuk ipliğindendir. Renk uyumunu sağlamak için kullanılan tonlar ustalıkla çok ölçülü tasarlanmıştır.

19.yüzyılda İstanbul'da Kumkapı, Topkapı ve Üsküdar bölgelerinde saray halısı atölyeleri açılmıştır.[27]

İstanbul'da 19. yüzyılda üretim yapan devlet fabrikaları arasındaki Feshane, halı üretiminin yapıldığı kuruluştur. İstanbul'da bu Fabrika yanında 20. yüzyıl ortalarına kadar en meşhuru Kumkapı olmak üzere Topkapı, Etyemez, Üsküdar ve İstinye de halı üretimi yapan atölyeler bulunmaktaydı.[28]

1844'te Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde kurulan ve sarayın ihtiyaçlarını karşılayan Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda kumaş tezgâhlarına ek olarak Sultan Abdülaziz (1861 - 1876) döneminden kalan[29] az sayıdaki halı tezgâhlarına Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde peyderpey yeni halı tezgâhları eklenerek[30], Osmanlı saray üslubundaki halılar yapılmıştır. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda halı üretimine verilen bu önem ve kapasitenin arttırılması fabrikanın, farklı bir ifadeyle "Hereke markasının" dünya çapında tanınmasına sebep olmuştur.

Öteden beri Avrupa'da beğenilen Türk halıları 19. yüzyılda ilk uluslarası sergilerden itibaren yerini almıştır. 1851-1862 Londra sergilerinde, 1897 yılında ise Stokholm sergilerinde Uşak, Demirci, Gördes, Kula, Uşak, Afyon, Sivas ve Hereke halıları sergilenmiştir.[31] 1893 yılında Şikago Sergisinde halı teşhir eden İzmir tüccarlarından Şilip Polako Efendi madalya kazanmıştır.[32] Aynı sergide teşhir edilen Hereke kumaşları nedeniyle Fabrikâ-î Hümâyûnu'na madalya verilmiştir.[33] 1867 Paris sergisine katılan Selahattin Bey burada sergilenen halıları açıklamıştır.[34] Belgelerden 1910 Münih Sergisi'nde Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunan halıların sergilendiği anlaşılmaktadır.[35]

---

[27] Celale ERGENE, (1992), "Türk Saray Halıları", *Kültür ve Sanat Dergisi,* iş Bank. Yay.,Y.4, S.13, Mart, s.27

[28] Bige ÇETİNTÜRK, a.g.m., s.99

[29] Bkz.s .18, 38, 64, 254, 255.

[30] Vahdettin ENGİN, (2022), *Hereke Fabrikasının Kuruluşu,* ist, s. 48; Vahide Gezgör, (1999), Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda Halı üretimi" *Milli saraylar Koleksiyonlarında Hereke Dokumaları ve Halıları,* Milli Saraylar yay.İstanbul, s. 174.

[31] Deniz DEMİRARSLAN, a.g.m., ,s.211-212.

[32] BEO. 321-24075, H.25.05.1311

[33] Y.PRK.HH.27-32, h.19.05.1311.

[34] Deniz DEMİRARSLAN, a.g.m., s. 211.

[35] BOAMF.MKT.1149-68, 29 saefer 1328.

Avrupa'da düzenlenen sergilere de gönderilen Türk halıları için 1901 yılında Ferit Paşa önderliğinde bir halı sergisi açılmıştır.[36] Bu sergi, Anadolu Selçuklu'ları tarafından pek çok sanat eseri ortaya koyulmuş olan Konya'da yapılmıştır. Sergide Isparta halıları birincilik, Konya halıları ise ikincilik kazanmıştır.[37]

Türk halılarının desen, kompozisyon ve motifleri ile birlikte doğal boyar maddeler ile dokunmuş olması önemli özelliğidir. Sentetik boyarmaddeler William Henry Perkin tarafından bulunduktan sonra 1856 yılından itibaren halı dokumacılığında sentetik boyarmaddeler ile boyanmış iplikler kullanılmaya başlamıştır. Avrupa'daki gelişmeleri izleyen Osmanlı Sarayı, ürettirdiği dokumalarda doğal boyalara ilave olarak sentetik boyarmaddeler de kullanmıştır.[38] Milli Saraylar Hereke halıları üzerinde geçmiş yıllarda yapılan analizlerde sentetik boyaların yanında doğal boyar maddelerin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazı mor, kırmızı ve pembe renkler ile boyanmış ipliklerde koşnil böceği; bazı yeşil, lacivert, mavilerde indigo kullanılmıştır.[39]

Türk kültürü ve sarayların dekorasyonunda çok önemli yeri olan halılar, yazlık bir saray olarak inşa edilen Beylerbeyi Sarayı'nda tercih edilmemiştir. Ahşap zemin üzerine hasır kaplanmıştır. Günümüzde ise Beylerbeyi Sarayı'nda çok sayıda görkemli halılar sergilenmektedir. Bu halıların büyük bölümü Hereke'dir. Beylerbeyi Sarayı'nda sergilenen halıların büyük kısmı Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in hal'inden sonra Yıldız Sarayı'ndan nakledilmiştir. Yazlık saray olarak kullanılan Beylerbeyi Sarayı'nda, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilip burayı sürekli kullanmasına değin halı kullanılmamıştır. Saray'da hâlen sergilenen halılar, zemine döşenen hasırlar üzerine serilmiştir. 1878 tarihli Le Monde Illustre Dergisi'nde yer alan görsel, sarayın günümüzde de hasır kaplı zeminini belgelemektedir. (Şekil. 3.2.1). Beylerbeyi Sarayı'nın hasır haplı zemini ile hasırlar üzerinde serili yol halılarının çok sayıda tarihi fotoğrafı bulunmaktadır. Bu fotoğraflar Yıldız Albümleri'nde yer almaktadır. Beylerbeyi Sarayı'nda bulunan Mavi Salon'un orta kısmımda günümüzde

[36] Mehmet ÖNDER, (1963), "Anadolu'da açılan ilk Halı-Kilim Sergisi ve Maraşal Hingderburg'a Hediye Edilen Bir Konya Halısı", *Türk Etnografya Dergisi,* Sayı.VI., , Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, s.98.
[37] Mehmet ÖNDER, a.g.m. s.99
[38] Hakan ÇİLOĞLU, (1995), "Milli Saraylarda Bulunan bir Grup Hereke Halılarının Boyarmadde Özellikleri", *Öneri,* C.I., S.3, s.167.
[39] Hakan ÇİLOĞLU, a.g.m. s.168.

hasır üzerinde sergilenen 51/16 envanter numaralı 136 m^2 bir Hereke halısı yer almaktadır. (Şekil 6.2.2.14)

Şekil 3.2.1 Türk ve Rus subayları Beylerbeyi Sarayı'nda bir arada. Le Monde Illustre Dergisi. 20 Nisan 1878. (https://www.levant.com.tr/urun/3485980/istanbul-constantinople-beylerbeyi-sarayi-nda-sultan-2-abdulhamid-han-ile-r erişim tarihi 11.12.2023)

Sultan II. Abdülhamid'in Hal'inden sonra Beylerbeyi Sarayı'na sürekli yerleşmeden önce hasır kullanıldığı gibi mevsime göre diğer saray, köşk ve kasırlarda da yaz aylarında halılar kaldırılır ve hasırlar serilirdi. Dolmabahçe Sarayı'nın Harem bölümü dairelerinde günümüzde hâlen söz konusu hasırların görüleceği odalar bulunmaktadır.

Saraylarda mevsim değişikliklerinde hasır ve halıların serilmesi için Mefruşat Dairesi tarafından işçi çalıştırılırdı. Arşivlerde bu konuyu içeren yevmiye kayıtları bulunmaktadır. [40]

[40] Döndü ÇAVDAR, (2015), *Tanzimat'tan Cumhuriyete Mefruşat-ı Hümâyun İdaresi, Selçuk Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, s..175-176.

4. HEREKE FABRİKA-İ HÜMÂYUNU

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu, Osmanlı dokuma sanayisi içerisinde çağının en modern ve önemli dokuma fabrikaları arasında yer alır. 1843[41] yılında kurulmuş olan Fabrika, Sultan Abdülmecid (1839-1861) adına tescil edildikten[42] sonra saraya bağlanmış olması nedeniyle "Hümâyûn: Padişaha, saltanata ait" anlamını taşıyan "Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu" adını almıştır.

İzmit'te Çuha Fabrikası kuran Ohannes ve Bagos Dadyan, bir süre sonra bu Fabrika yakınındaki Hereke'de, Serasker Rıza Paşa ile birlikte Fabrikayı kurmuşlardır. Fabrika yapımında İzmit Çuha Fabrikası'nın bütçesinden yararlanmışlardır. Bunun üzerine durumun öğrenilmesi sonucu Fabrika, Sultan Abdülmecid (1839-1861)'in isteği üzerine saraya devredilmiştir.[43] Devir için bina yapım giderlerine karşılık Rıza Paşa'ya 227.028 kuruş, Ohannes Dadyan'a ise makine ve teçhizatlar için 265.000 kuruş ödenmiştir.[44] İşlemlerden bir süre sonra Ahmet Lütfi Efendi'nin aktardığına göre Serasker Rıza Paşa görevden alınmış ve Hüdavendigar'a vali tayin edilmiştir.[45] Osmanlı Arşivinde bulunan Paşa'nın görev değişikliğine ilişkin belge, Ahmet Lütfi Efendi'nin ifadelerini doğrulamaktadır.[46] Fabrika'nın saraya devrindeki en büyük etkenin, Osmanlı İmparatorluğu yönetim şeklindeki devleti oluşturan unsurların, zenginliklerin ve kaynakların hanedana, padişaha karşı bir seçenek, bir alternatif olarak kullanılmaması için önlemler ve düzenlemeler yapma[47] anlayışından kaynaklandığı düşünülebilir. Hereke Fabrikası'nın Hanedana devri bu anlayış geleneğinin 19. yüzyıldaki yansıması olarak yorumlanabilir.

---

[41] Önder KÜÇÜKERMAN, (1987), *Hereke Fabrikası, Saraydan Herekeye Giden Yol*, Sümerbank, s.47.

[42] Abdülkadir BULUŞ, (2000*), Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, s.115.

[43] Önder KÜÇÜKERMAN, a.g.e., s.47.

[44] Abdülkadir BULUŞ, a.g.t., s.115-116.

[45] Ali Ata YİĞİT, (2011). 19.Yuüzyıl Osmanlı Halıcılık Eğitiminde Hereke Fabrikay-i Hümâyunu Modeli, *Arış*, sayı V, s.138.; Ahmet Lütfi Efendi, Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi , Cilt. VIII., Tarih Vakfı yayını, İstanbul 1999, s.1271.

[46] BOA. İ.DH. 111-5604, H.24.10.1261.

[47]Tamer GÜVEN, (2021). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti Tekstil Fabrikaları İşçilerinin Ücretleri ve Yaşam Sıtandartları,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktasat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 202, s.33.

Fabrika-i Hümâyun ilk kurulduğu zaman pamuklu bez ve ipekli kumaş üretimi yapılırken zaman içerisinde ürün yelpazesi genişletilmiştir. 1850 de pamuklu üretim tezgâhları Zeytinburnu Bez Fabrikası'na taşınmış ve saray ihtiyaçlarını karşılamak üzere 100 adet Jakar tezgâhı kurulmuştur.[48] İlk aşamada hanedanın ihtiyaçlarını karşılayan Fabrika-i Hümâyun kısa süre sonra halka ürün satışı yapmıştır. Üretimi dünya çapında tanınmış ve ödüller almıştır.[49] Fabrika'nın ilk binası 1878 yılında bir yangın geçirmiş, ardından onarım geçiren Binaya çeşitli tarihlerde ilaveler yapılmış ve geniş bir alanda üretim yapmıştır.[50]

Şekil 4.1 Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90453-0007) Erişim tarih.: 19.12.2023. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0007.jpg

Hereke Fabrika-i Hümâyûnu'nda, ilk halı üretimi Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde Uşak ve Kütahya'dan getirtilen ustalar ile yapılmıştır. Hereke halısının ilk başlangıcı bu şekildedir.[51] Semra Germaner tarafından yayınlanmış olan "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları" konulu makalede 1855 Paris Uluslarası Sergisi'nde Osmanlı eserler arasında Demirci, Gördes,

[48] Ali Ata YİĞİT, a.g.m., s.139.
[49]Önder KÜÇÜKERMAN, (1987a.g.e., s.48; Mehmet Kenan KAYA, (19999, Hereke Fabrika-i Hümâyûnu Tarihçesi,, *Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokumaları ve Halıları*, İstanbul, s.14; Vahdettin Engin, *Hereke Fabrikasının Kuruluşu,* 2021, Yeditepe yay, s.32, 74.
[50] Ali Ata YİĞİT, s.138
[51] Yusuf DURUL, (1984), *Beylerbeyi Sarayı'nı Eşyalandırılmasında Halı, kumaş ve Buna Paralel Duvar Panoları üzerinde Araştırma*, Milli Saraylar Sempozyumu Bildiriler, s.165; Abdülkadir Buluş, a.g.t., s.149

Uşak, Kula, Afyon ve Hereke halı seccadelerinin sergilendiği bilgisi yer alır.[52] Bu bilgi Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda halı üretimi olmadan önce sanılanın aksine Hereke'de yerli halı üreticilerinin varlığını göstermektedir. Başka bir çalışmada söz konusu sergiye Hereke kazasından elli iki adet halı yollandığı belgeye dayanarak belirtilir.[53] İlerleyen yıllarda Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) Han'ın emri ile Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda halı üretimine yoğunlaşılmıştır. Bu dönemde Hereke Fabrikası'nın yakınında bulunan bir sebze bahçesi bahçıvan Panayok'tan satın alınarak halı fabrikası inşa edilmiştir. Bu girişim ile 1892'de Fabrika'da halı üretiminin geliştirilmesi adına önemli bir adım atıldığı görülmektedir.[54] 1900 yılına gelindiğinde anlaşılan o ki halı imalathanesi yapılıp bitmiştir ve belgelerde "mükemmel" olduğu ifade edilmektedir.[55]

Hereke Fabrikası'nda halı ve döşemelik kumaşla birlikte çok çeşitli cinste tekstil üretimi yapılmıştır. Bu üretim çeşitliliği belgelerden ve günümüze gelen Milli Saraylar Koleksiyonu'nda olup hâlen depolarda korunan tarihi eserlerden anlaşılmaktadır. Tarihi fotoğraf arşivlerinde çok sayıda Fabrika-i Hümâyun ile ilgili görsel belgeler yer almaktadır. Belgelerden Fabrika'nın üretim malzemelerini sağlayan entegre bir yapıya sahip, dönemi için modern bir tesis olduğu anlaşılmaktadır. Fotoğraflarda üretim bölümleri, ürün çeşitliliği, kullanılan makineler ayrıca okul, hastane ve diğer binalar görülmektedir.[56] Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda halı üretiminin olduğu dönemde Kemhahane, İşleme, İpek Fanila, İç Giysi ve İpekli Dokuma daireleri bulunmaktadır. Kuruluş bunların yanında ayrıca tül, giyim eşyası, havlu, çorap, battaniye, İpek Mendil, sehpa örtüsü, fes[57] gibi çeşitli dokumalar yapmıştır.[58] Fabrikanın üst katında bulunan bir daire 1912'de yapılan tadilat ile fanila dairesine dönüştürülmüştür.[59]

---

[52] Semra GERMANER, Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılı ve Kültürel Sonuçları, *Tarih Toplum,* S.95, İletişim Yayınları, s.34.
[53] Ökkeş YILMAZ, (2019), Osmanlı Devleti'nin Düzenlediği ve Katıldığı Uluslarası Sergiler (1851-1900), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, Kars,s.33
[54] ML.EEM.175-79. R.18.06.1309 M. 19 ocak 1892
[55] BOA.Y.PRK.HH.32-12, 06.04.1318 M3 Ağustos 1900
[56] Tarihi Fotoğraflar Fabrika Arşivinde ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi dijital erişimden görülebilmektedir.
[57] a.b.k.z. Kemalettin KUZUCU, (2018), Hereke Fabrikası Fes Bölümünün Kuruluşu ve Üretimi, *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi- Kültürü Sempozyumu* IV Bildirileri, s.789-813
[58] Fabrika'da bulunan diğer bölümler için bkz. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0011.jpg; 90453-0031;90453-0030;90453-0038.
[59] BOA.MB.İ.154-51 H.10.08.1329.

Üretime başladığı ilk yıllardan itibaren dokuma kalitesinden ödün vermeyen fabrikada 1840'lı yılların sonlarından itibaren ürünlerin üzerine marka konulmuştur. Hereke damgası sülüs tarzda yazılmıştır. Yapılan yayınlarda, bu yazı tarzının seçilmesinde sülüs tarzın taklit edilmesinin zor olduğu yorumlanmaktadır.[60] Ancak bu yazı tarzının süreç içerisinde değişime uğradığı ve çeşitlilik kazandığı saptanmıştır. Şöyle ki koleksiyonda yer alan eserlerin damgalarını incelediğimizde bazı eserler üzerinde kûfî, çoğu eserde ise nesih tarzda farklı yazı stilinde damgalar tespit edilmiştir. Bu konuda Milli Saraylar Halı Koleksiyonu üzerinde yaptılan incelemelerde, yazı tarzlarında belirleyici etkenlerin aslında halıların üretildiği yıllar, kimin veya ne için dokunduğu, tasarımcı, dokuma kalitesi gibi farklılıkların etken olabileceği fikrine varılmıştır.

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu işçilerinin çalışma şartları ve sosyal hakları konusunda, hazırlanış bir doktora çalışmasından bilgi sahibi olunmaktadır. [61] Eğitim ve sağlık hizmetleri çalışanların başından beri aldıkları hizmetler arasındadır. Fabrika'da okul bulunmaktadır. Hastane kurulmuş Fabrika'da daha önce doktorlar İstanbul'dan giderek hizmet vermiştir. Personelin ücretsiz kalacağı lojmanlar bulunmaktadır. Özel günler ve kutlamalar için hediyeler dağıtılmış, emeklilikleri için tekaüt sandığı kurulmuş, emekleri karşılığında sürekli taltif edilmişlerdir. Bu hakların yanı sıra çalışanları teşvik etmek, Fabrika'da çalışmayı cazip hale getirmek amacıyla gelir vergisi olarak alınan temettü vergisinden muaf tutulmuşlardır.[62]

Osmanlı dokuma sanayisinin önemli Fabrikası olan kurum, kısa sürede Avrupa'da bilinen bir marka olmuştur. 1855 Paris Uluslararası Sergisi'nde kurdele ve şeritler için aldığı mansiyondan itibaren farklı tarihlerde aldığı ödül ve madalyalar bulunmaktadır. Kazandığı diplomalar hâlen Fabrika arşivinde muhafaza edilmektedir. Kazanılan ödüller tarihsel olarak şu şekilde sıralanmıştır:[63]

[60] A.BULUŞ, a.g.t, s.246; Vahdettin Engin, *Hereke Fabrikasının Kuruluşu*, İst, 2021, s.19.
[61] Tamer GÜVEN, a.g.t., s.242- 244.
[62] Ali Ata YİĞİT, a.g.m., s.139.
[63] Önder KÜÇÜKERMAN, (1987), *a.g.e.*,, s. 51, 53, 143.

1855	Paris Sergisi	Mansiyon
1862	Londra Sergisi	Madalya
1892	Viyana Sergisi	Büyük Ödül
1893	Şikago Sergisi	Madalya[64]
1894	Lyon Sergisi	Büyük Ödül
1907	Bursa Sergisi	Gümüş Madalya[65]
1910	Brüksel Sergisi	Büyük Ödül
1911	Torino Sergisi	Büyük Ödül
1911	Bursa Sergisi	Gümüş Madalya
1911	İzmir Sergisi	Gümüş Madalya
1923	Bursa Sergisi	Gümüş Madalya
1927	İzmir Sergisi	Gümüş Madalya
1927	İstanbul Sergisi	Sarı Madalya
1929	İstanbul Sergisi	Sarı Madalya
1930	İstanbul Sergisi	Sarı Madalya
1931	İstanbul Sergisi	Sarı Madalya
1962	Londra Sergisi	Bronz Madalya
1973	Viyana Sergisi	Bronz Madalya

[64] Y.PRK.HH.27-32, h.19.05.1311.
[65] A.BULUŞ, a.g.t., s.310.

1894 Lyon Sergisi

1911 Torino Sergisi

1910 Bürüksel Sergisi

1923 İktisat Sergisi

1909 Bursa Sergisi

Şekil 4.2 Hereke Fabrikası'nın uluslararası sergilerde aldığı ödüllerden örnekler. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Arşivi.

(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Fabrika, Cumhuriyet'in ilanından sonra Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmiştir. 1932 yılında bir yangın geçirmiş, onarılıp üretime tekrar devam etmiştir. 1938 yılında Sanayi Ofisi'ne, arkasından Sümerbank'a bağlanmış, bu dönemde yüksek kapasitede üretim yapmıştır. Sümerbank döneminde üst kademe devlet kurumlarının hemen hemen tamamı, elçilik binaları kaliteli Hereke halıları ile donatılmıştır. Bu halılar hâlen söz konusu kurumlarda kullanımdadır.[66] 1995 yılında Başbakanlık Özelleştirme Kurulu Kararı ile 14.06.1995 tarihinde TBMM Milli Saraylar'a devredilmiştir.[67] Günümüzde de Milli Saraylar'a bağlı saray ve köşklerin özgün tefrişine yönelik üretim yapmaktadır. Döşemelik ve perdelik kumaşların yenilenmesi ile Milli Saraylar'ın müzecilik ve restorasyon faaliyetlerinde önemli rol oynamaktadır. Seyrekte olsa orijinal halıların yeniden üretimi ile hanedan döneminde olduğu gibi saraylara hizmet etmeye devam etmektedir.

İlk kurulduğu dönemde, her geçen yıl büyüyen fabrika süreç içerisinde ne yazık ki pek çok bina ve arazisini özelleştirmeler ile kaybetmiştir. Günümüzde sadece Milli Saraylar'a bağlı Müze-Fabrika statüsünde halı ve kumaş dokuması yapan bir bina, deniz kıyısında yer alan Wilhelm Köşkü, buna bitişik Türk Evi adı ile anılan bir yapı ve idari bina olarak kullanılan bir köşk ile faaliyet göstermektedir.

Şekil 4.3 Hereke Fabrikası'na bağlı olan Kaiser Wilhelm Köşkü.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

[66] Sümerbank döneminde üretilmiş ve devlet kurumlarında halen kullanılan halıların bir bölümü çeşitli tarihlerde yapılan görevlerde tespit edilmiştir. Elçilklerde kullanılan halılara ilşikin bilgiler Fabrika evrak arşivinden edinilmiştir.
[67] Mehmet Kenan KAYA, a.g.e., s.10-20

Hereke Fabrikası Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde tarihte rol oynamış önemli diplomatik konukları ağırlamıştır. Bunlar içerisinde Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm de yer alır. Alman İmparatoru'nun 1898'de Hereke Fabrikasını ziyareti nedeniyle deniz kenarında inşa edilmiş köşk ahşap konstrüksiyonludur.[68] Üç bölümlü tasarlanmış köşk, günümüzde müze olarak ziyaret edilebilmektedir. Mimar Sarkis Balyan tarafından yıldız marangozhanesinde yapıldığı düşünülen kurma köşk, demonte olarak Hereke'ye getirilmiş ve monte edilmiştir. [69] 1894 yılında Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın annesinin Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu''nda ağırlandığı ve kendisi için bir ziyafet verildiği arşiv belgelerinden öğrenilmektedir.[70] Fabrika'da dokunan ürünler ziyarete gelen yabancı konuklara verilen diplomatik hediyeler arasında yer almıştır.[71]

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda gerek halı eğitiminde gerekse desen çıkartmak üzere zaman zaman tarihi halılar kullanılmıştır. Tarihi fotoğraflar ve günümüzde hâlen Fabrikada korunan az sayıdaki eski tarihi seccadeler bunun göstergesidir. (bkz.s.25)

Şekil 4.4 Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu Fabrika Müdürü Akif bey kullarının bir antika halıyı ressamlara tarifi. (İÜNEK. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. Erişim tarihi 25.12.2023) http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0009.jpg

[68] Mehmet Kenan KAYA, a.g.e.,, s.15.
[69] Vahide GEZGÖR, a.g.e., s.178 ;Yaşar Yılmaz, (2009), *Osmanlının Hediye Sunumlarında Önemli Bir Fabrika. Hereke Fabrikay-i Hümâyunu, İki Dost Hükümdar,* MS, İst, s.136; Afife Batur,(1985), "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İst, s.1060.
[70] BOA.ML.EEM. 191-79 R.19.04.1310.
[71] B.k.z.s.11, 60, 252, 265.

Halı üretiminde kullanılmak üzere Topkapı Sarayı'ndan halı örnekleri getirildiği de bilinmektedir. [72] Getirilen halıların kopyalarının üretildiği dönemde Fabrika-i Hümâyun müdürü Akif Bey'dir. Topkapı Sarayı'nda bulunan bazı halıların çok benzerleri Hereke'de üretilmiş olup günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Buna Dolmabahçe Sarayı koleksiyonu içerisinde yer alan 13/793 envanter numaralı halı seccade örnek olarak gösterilebilir. (Bkz. Şekil 6.2.1.9) Antika eserlerin kullanımı kumaş üretimi içinde söz konusudur. 1893 yılında Antikacı Kigork Gülbekyan'dan kumaş ve halı üretiminde kullanılmak üzere eski halı ve kumaşlar satın alınmıştır.[73]

Şekil 4.5 Fabrika'da eski dokuma örneklerinin yer aldığı müze kısmı.
(Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Fotoğraf Albümü)

Bu konuda başka bir belge, Eğrikapı içinde İvaz Efendi Camii'ne ait eski "atik" halıların Hereke Fabrikası Müzesi'nde sergilenmek üzere Hazine'ye teslimi ile ilgilidir. Bunların yerine ise yeni halılar verilmiştir.[74] Bahse konu halılar çok kıymetli bulunup, beğenilmiş olmalıdır ki 1900 yılında Paris'te düzenlenen uluslarası sergi için Paris Sefareti'nden, numune halı üretimi konusunda gönderilmiş talep yazısı üzerine, İvaz Camii'nden alınmış seccadelerden üç adedinin başka bir seccade ile birlikte kopyaları üretilmiştir. Bu bilgiler Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu Akif Bey imzalı 1899

[72] BOA.HH.THR.1238.58 1334.C.8
[73] ML.EEM.177-60, R.21.07.1309
[74] BOA. HH.İ.111-36. H.12.08.1315.

tarihli belgede geçen: “ Bu seccadeler bundan beş yüz sene mukaddem yapılıp Eğrikapı civarında İvaz Efendi cami-i şerifinde bulunan seccadelerden kopya edilmiştir.” ifadelerinden anlaşılmaktadır.[75](bkz.s.208)

Şekil 4.6 Hereke Fabrika-i Hümâyûn müze ve resimhanesi. (İÜNEK. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. Erişim tarihi 25.12.2023)

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90607---0029.jpg

Fabrika da küçük bir müze kısmı öteden beri bulunmaktadır. Geçmişte örnek ve desenlerinden yararlanılmış 6 adet yöresel seccade hâlen Fabrika da yer almakta ve sergilenmektedir. Fabrika müzesini gösteren çeşitli tarihlerde çekilmiş fotoğraflar, Fabrika Albümleri’nde ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Dijital Kütüphanesi’nde mevcuttur. (Şekil 4.6). Hereke Fabrika-ı Hümayûnu’nda, halı üretiminde yararlanmak ve müze bölümünde sergilenmek üzere tarihi halı alımına ilişkin arşiv belgelerine rastlanmıştır. 25 Ekim 1893 tarihli belgede “Hereke Fabrika-i Hümayûnu” için yedi adet eski halının satın alındığı ve bedelinin ödenmesi gündemdedir.[76] Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) dönemine rastlayan 11 Haziram 1894 tarihli başka bir belgede ise Fabrika’nın Müzesi’ne konulmak üzere tarihi eser niteliğinde halı satın alındığı ve bedelinin ödenmesi hakkında bilgiye rastlanmıştır.[77] Tarih eserlere ve Koleksiyonlara ilgisini bildiğimiz Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) aynı zamanda

[75] BOA. EEM. 327/16.1
[76] BOA.ML.EEM.178-90 R.13.08.1309
[77] BOA.ML.EEM.193-97. R.30.05.1310

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda halı üretimine de çok önemsemiştir. Olasılıkla konu edilen tarihi halılar hâlen Fabrika'da korunan halı seccadelerdir.

Fabrika da desen üretiminde faydalanılmış ve günümüze kadar Müze kısmında muhafaza edilmiş halı örnekleri aşağıdadır:

Şekil 4.7 Mihraplı Gördes seccade. Ölçü. 124 x 178 cm.
Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)

Ana zemini krem renkli seccade Gördes yöresine ait olup yün ve pamuk iplikler ile dokunmuştur. Mihraplı seccadenin iki yanında sütunlar görülmektedir. Mihraptan kandil motifi sarkmaktadır.

Şekil 4.8 Mihraplı Gördes seccade Ölçü: 112 x 154 cm.
Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)

Gördes mihraplı seccade pamuk ve yün iplikler ile dokunmuştur. Sütunlu ve kandil motiflidir. Kırmızı zeminlidir. Ayetlik ve tabanlık bölümleri bulunmaktadır.

Şekil 4.9 Mihraplı Konya Ladik seccade. Ölçü: 111 x 158 cm.
Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)

Mihraplı seccade yün iplikler ile dokunmuştur. Ladik seccadenin mihrap zemini düz kırmızıdır. Mihrap basamaklıdır.

Şekil 4.10 Konya halısı fragmanları. Ölçüler: 127 x 078, 125 x 83 cm.
Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)

İki parçadan oluşan halı bütünlüğünü kaybetmiştir. Yün iplikler ile dokunmuştur. Birim kompozisyonlu halı Selçuklu halılarının devamı niteliğindeki Uşak halıları özellikleri göstermektedir.

Şekil 4.11 Mihraplı Gördes seccade. Ölçüler: 116 x 84 ve 138 x 85 cm.
Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)

Halıda yün ve pamuk iplikler kullanılmıştır. Mihrabı düz yeşil zeminli halının bordürleri Gördes halılarının klasik desenlerini vermektedir.

Şekil 4.12 Mihraplı Gördes seccade. Ölçü. 95 x 140 cm.
Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu. (2016)

Mihraplı seccade yün iplikler ile dokunmuştur. Köşe dolguları, kandil ve sütun motifleri ile klasik Gördes halı seccade örneklerindendir.

4.1. "Hereke Fabrikay-ı Hümâyunu" Satış Mağazaları

Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerde ve daha önce Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu konusunda yapılmış araştırmalarda 1847 yılında Fabrika'nın Kapalıçarşı'da bir satış mağazası olduğu görülmektedir. Bu mağaza muhtemelen Fabrika'ya ait ilk mağazadır[78] ve halka satış yapılan ilk mağaza olma özelliğini taşımaktadır.[79] Söz konusu bu Çarşı mağazası Hereke ürünleri yanında Halep, Bursa ve Şam dokuma ürünleri de satmıştır.[80] Kapalıçarşı'nın dışında Beyoğlu'nda ve Üsküdar'da da satış mağazaları vardı. [81] Üsküdar'daki satış mağazası 1859 yılında açılmıştır. [82] Beyoğlu'ndaki mağazanın ise 1893/1894'ten itibaren faaliyette olduğu anlaşılmaktadır.[83]

Daha önce yapılan araştırmalarda rastlamadığımız ancak belgelerde dikkatimizi çeken bazı ifadelerde Hereke Fabrikası'nın İzmir'de, Selanik'te, Mısır'da satış mağazaları olduğu görülmüştür.[84] Belgede, söz konusu bu mağazaların siparişleri için kumaşlar ile halı tezgâhlarının az olması nedeniyle üç adet tezgâh satın alınması konu edilmiştir. 1892 yılında İstanbul'da Hocapaşa mağazası da ipekli ürünler ve halı satışı yapmak üzere faaliyettedir. [85] 11 Şubat 1913 tarihli bir belgede ise Fatih bölgesinde Ortaçeşme'de Fabrika'nın bir halı şubesinin olduğu ve yerin satın alınması bilgisi yer alır.[86]

Belgelerde çeşitli yer ve coğrafyalarda geçen mağazalar iki olasılığı düşündürmüştür: Bu mağazalar müstakil Hereke Fabrikası'na mı aittir, yoksa sadece satış amaçlı ürünler verilen esnafa ait mağazalar mıdır? Nitekim bu fikri yine belgelerde gördüğümüz bilgiler desteklemektedir. Şöyle ki 5 Nisan 1893 tarihli bir belgede Beyoğlu'nda

[78] A.BULUŞ, a.g.t., s.241, Vahdettin Engin, a.g.e., s.3738., BOA HH.D, 14099.
[79] A. BULUŞ, a.g.t.s.358.
[80] A. BULUŞ, a.g.t., s.293.
[81] A. BULUŞ, a.g.t.., s.283, 295.
[82] BOA, MSA.D, No.2953/91.
[83] A.BULUŞ,, a.g.t., s.297.
[84] B.O.A.HH.İ.-140/35 H-08-12-1319
[85] BOA.Maliye Nezareti, Emlakı Emirriye Müd.Evrakı, Dosya 18, 42 Gömlek, 23.02.1310
[86] HHH.İ.240-6.H.04.1331

Döşemeci Leon ile Hazine-i Hassa Nezareti arasında Hereke halı, kumaş ve diğer ürünlerinin satışı konusunda bir sözleşme imzalanmıştır.[87] Döşemeci Leon, saraylara eşya alımı yapılan bir esnaftır. 1895 tarihli başka bir belge Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu ürünlerini kendi mağazasında satan Liyon Rojantal ile yapılan anlaşma gereği, gerçekleştirdiği satışlara karşılık komisyon ödenmesi hakkındadır.[88] Satış amaçlı esnaflara ürün verilmesi konusu, çalışmamızın temel hedefi olmadığından detaylı araştırılmamış olup direk fabrikanın satış ve pazarlaması konusunda yapılacak araştırmalarda üzerinde durulması gereken bir husus olduğu düşünülmektedir. Washington'da bir satış mağazası açılması için teklif götürüldüğü arşiv belgelerinden öğrenilmektedir. Amerikalı varlıklı kesimin Hereke ürünlerine yoğun ilgi göstermeleri nedeniyle 1908 yılında Washington ve New York'ta birer satış mağazası açılması konusu gündeme gelmiştir.[89] Bu konu sadece teklif olarak kalmıştır. Londra'da bir satış mağazası olduğunu gördüğümüz 27 Nisan 1903 tarihli belgede Hereke Fabrikası Londra acentesi İlya Behari'ye halı satışlarının arttırılması için bazı kolaylık sağlanması talebi bulunmaktadır. [90]

Şekil 4.1.1 Hereke satış mağazası. "Hereke Dokuma Fabrikası Dersaadet'te Atik Zaptiye civarında Hereke Fabrikası satış mağazasının hariçten görünüşü". (İ.Ü.NEKYA 90453-0048 Erişim tarihi: 22.12.2023) http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0048.jpg

[87] BOA.ML.EEM.169-17 R.24.01.1309
[88] BOA.ML.EEM 208-9 R.26.02.1311
[89] BOA.Y.MTV.311.192, 1326.Ca.29,
[90] BOA.HR.SFR.3 538-49

Fabrika ilgili belgelerde geçen şubelerin satış mağazası olduğu gibi imalat yapan şubeler olduğu da görülmektedir. Nitekim 1907 tarihli belgede "Dersaadet Halı İmalat Şubesi" ifadesi bize bunu göstermektedir. Üretim yapılan şubede halı İmalatında görevli Muallim Emine Hanım üçüncü rütbeden şefkat nişanı ile ödüllendirilmektedir. [91] Halı üretiminde dokuyucular bir muallim kontrolü ve gözetiminde ürünleri imal etmişlerdir. Bu durum tarihi fotoğraflarda da görülmektedir. (Şekil.5). Mısır'da Fabrika'nın tesis olunan bir diğer şubesinin konu edildiği bir belgede Şubenin vekilinin Dersaadet'te bir vekili olduğu ifade edilmektedir. Muhtemelen bu Şube de imalat amaçlıdır.[92] Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun farklı yerlerde imalat şubelerinin olması, 16. yüzyılda saray atölyeleri dışında Edirne, Bursa, Kahire ve İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan ve saray için çalışan halı imalat atölyelerini hatırlatmaktadır. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun yanında Fabrika'ya, dolayısıyla saraya bağlı atölye imalatlarının oluşu, 19. yüzyılda saray halısı imalat geleneğinin bu açıdan da devam ettiğini düşündürmektedir.

Şekil 4.1.2 Hereke satış mağazası. "Hereke Dokuma Fabrikası Dersaadet'te Atik Zaptiye civarında Hereke Fabrikası satış mağazasının dahili görünüşü." (İ.Ü. NEKYA 90453-0049 Erişim tarihi 25.12.2023)
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0049.jpg

[91] BOA.İ.TAL. 412-77, H.26.11.1324 M.
[92]BOA. İ.TAL: 41-39, 05.06.1324 M 27

Şekil 4.1.3 Hereke satış mağazası. "Hereke Dokuma Fabrikası Dersaâdet'te Atik Zaptiye civarında Hereke Fabrikası satış mağazasının dâhili görünüşü." (NEKYA 90453-0047 Erişim tarihi 25.12.2023)
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0047.jpg

Fabrikâ-î Hümâyûnu'na direk bağlı olan satış mağazalarından sadece Zaptiye caddesindeki mağazanın iç ve dış görüntüsünü veren üç adet tarihi fotoğrafı bulunmaktadır. (Şekil:4.1.1-3)

4.2. Hereke Dokumahanesi

Hereke Dokumahanesi, Dolmabahçe Sarayı'nın dördüncü avlusunda, Kızlarağası Dairesi'nin bulunduğu kısımda yer almaktadır. Sarayın ilk inşa sürecindeki tasarımda yer aldığı düşünülmektedir. Sarayın Dolmabahçe Caddesi'ne bakan çevre duvarı, yapının dört duvarından birisini oluşturmaktadır. Günümüzde yapının sadece iki cephesinde görülen dikdörtgen pencere açıklıkları ile hareketlendirilmiş dış duvarların tasarımı özgündür. Orijinal iç düzenlemesi bütünüyle değişime uğramıştır. Yapı Önder Küçükerman tarafından Hereke Fabrikası'nın küçük bir atölyesi olarak değerlendirilmiştir.[93]

İki katlı yapının, zemin katında ustaların dinlenme odası ve jakar atölyesinin yer aldığı iki bölüm bulunmaktaydı. Ocaklı sedirli dinlenme odası o dönemin usta çırak ilişkisi içindeki bir saray atölyesindeki çalışma ortamını yansıtmaktaydı. Birinci katta ise halı

[93] Önder KÜÇÜKERMAN, a.g.e.,, 1987, s.68

tezgâhları bulunmaktaydı. Bu yapının, Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun bir bölümü olarak fabrikayla bağlantılı üretim yapan bir merkez olduğu düşünülmektedir. Sarayın ihtiyaçlarının bir bölümünü karşılayan atölye, Sultan Vahdettin saraydan ayrılana dek çalışmasını sürdürmüştür. Bugün bu atölyedeki tezgâhlar, Hereke Fabrikası'nda bulunmaktadır.[94]

Dokumahane, Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'na bağlı olarak çalışıp, en iyi ustaların görev aldığı bir saray atölyesi idi. Sultan Vahdettin'in son dönemlerine kadar üretim yapan atölyede 40-60 halıcı ve 10-15 jakar kumaş dokuyan usta üretim yapıyordu.[95]

Şekil 4.2.1 Dolmabahçe Sarayı yerleşkesi içerisinde yer alan Dokumahane Binası günümüzde çalışma ofisi ve depo olarak kullanılmaktadır. (Foto.S. Alkan, 2023)

Hazine-i Hassa Arşivi'nin Milli Saraylar'dan BOA.'ne henüz devredilmediği 1999 yılında Vahide Gezgör tarafından belgelere dayanarak yapılan çalışma kapsamında, Dokumahane ile ilgili 1885 tarihli bir defter işaret edilmektedir. Defterde "Beşiktaş Haremi Hümâyunu derununda bulunan dokumahanenin çatı ve duvarının onarımı" konu edildiği ifade edilmiştir.[96] Konu ile ilgili 2002 yılında Özlem Nurben Öztoksoy tarafından yapılmış başka bir çalışmada ise önceki çalışmada değinilen belgedeki

[94] Hakan Baki GÜLSÜN, (2004), Milli Saraylar Kültür ve Tanıtım Yardımcılığı'na sunulmuş Rapor, 09.09.2004, MS. Müzecilik-Tanıtım, Halı Koleksiyonu evrak arşivi.
[95] Önder KÜÇÜKERMAN, Osmanlı İmparatorluğu'nun Halı ve Dokuma Mirası İçinde "Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu", *Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı* 1834-1930: s.80
[96] Vahide GEZGÖR, a.g.e., s.178. Belge: MSA. Defter:3372, Ebniye İdaresi Evrak Defteri, Sıra No: 226, Sene 1301.

"Dokumhane" adının yanlış okunduğu, doğru okumanın "Tavukhane"[97] olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle literatür de yapılmış bu düzeltmenin irdelenmesi ve belgenin tekrar okunması gereği duyulmuş, ancak Hazine-i Hassa'nın Milli Saraylar'dan Osmanlı Arşivi'ne devredilirken numara değişikliği yapılması nedeniyle orijinal belgeye ulaşılamamıştır. Osmanlı Saray yapılanmasında "Tavukhane" ibaresine rastlanmış olması nedeniyle okumalarla ilgili şüphe duyulmuştur. 2002 yılında yayınlanmış makalede kullanılmış belgenin çok silik olan görseli üzerinden önceki yıllarda Dolmabahçe Sarayı Müdürlüğü görevinde bulunmuş Dr. Cengiz Göncü'nün tekrar okuması sonucunda birlikte yapılan değerlendirme üzerine "Matbah" ve "tavukhane" ifadelerine dayanarak bahsi geçen ibarenin "tavukhane" olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla önceki çalışmada dokumahane ile ilgi kurulan belgenin aslında mutfak tarafında bulunan tavukhaneyi ifade ettiği anlaşılmıştır.[98]

1880'li yıllarda, halıya ilgisi bilinen Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) Gördes'ten bir halı ustasını kızı ile birlikte İstanbul'a getirtmiştir. Akaretlere yerleştirilen usta ve kızı için halı tezgâhları kurulmuştur.[99] Yüksek olasılıkla bu usta, sarayda bulunan dokumahanede halı konusunda çalışma yapmış olmalıdır.

4.3. Fabrika-i Hümâyun Müdürleri

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu hakkında günümüze kadar yapılmış olan çalışmalar içerisinde, tarihsel sıraya göre görev almış Fabrika müdürleri, arşiv belgelerine dayanılarak belirlenmiştir. Belgelerden, Fabrika müdürlerinin yüzdelik komisyon ile de çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Fabrika Müdürü Martel'in yüzde yarım komisyonunun ödenmesine ilişkin belge bu bilgiyi doğrulamaktadır.[100] Bu yöntemin sürekliliği hususu ayrıca araştırılması gereken bir konu olarak değerlendirilmektedir. Önceki yıllarda Fabrika konusunda yapılmış çalışmalar sırasında tespit edilmiş olan müdür isimleri şu şekilde sıralanabilir[101]: Fabrika'nın saraya devrinden önce görev

---

[97] Ali Uzay PEKER,(Derleyen), Özlem Nurben ÖZTOKSOY, (20029, Dolmabahçe Sarayı'nda Yer alan Hereke Dokumhanesi, *2000'den kesitler I, Osmanlıda Zamanlar Mekanlar İnsanlar Doktora Araştırmaları Sempozyumu,* 11-12 Kasım 1999 Bildiriler, ODTÜ Mimarlık Fak., .s.23

[98] Eski kayıt No. MSA. HH. 3372, Ebniye İdaresi Evrak Defteri, 226 sıra no, 1302.

[99] Burak KARAASLAN, (2017), XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti'nde sanayileşme Gayretleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Afyonkarahisar, Yüksek Lisans Tezi, S.80

[100] BOA. Ml.EEM.112-33 R.09.1305

[101] Abdülkadir BULUŞ-Atilla ARCIOĞLU (2005), Başkaları Aracılığıyla İşgördürmeye İlişkin Tarihsel Bir Örnekleme. Hereke Fabrikası'nda Yönetim ve Örgütlenme Anlayışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*,S.14, s.222.

yapan Barutçubaşı Hoca Avenes görevine devam etmiştir; daha sonra saray tarafından atanan müdürler ise, Serkis ve Kamerot? (Lombardiya) 1845-1847, Hoca İstefan (1847-1850), Hacı Ahmet Ağa (1850-1858), Hacı Akif Ağa (1274/1858-1859 - 1276/1860-1861), Ahmet Efendi (1276/1860-61 - 31 Mart 1279/12 Nisan 1869), Tuhfeci Abdülkerim Efendi (1 Nisan 1279/13 Nisan 1869 - 30 Temmuz 1279/12 Ağustos 1869), Ahsen Efendi (1 Ağustos 1279/13 Ağustos 1869 - ?), Aziz Ağa (?), Nuri Bey (31 Mart 1285/12 Nisan 1869 22 Teşrin-i evvel 1287/ 3 Kasım 1871), Halil Bey (22 Teşrin-i Evvel 1287 /3 Kasım 1871 - ? olasılıkla 1874[102] öncesi), Hüsnü bey (?[103] -30 Kanun-i evvel 1292 /12 Ocak 1877), Aşir Bey (13 Ocak 1877- 12 Şubat 1884), İshak Efendi "aynı zamanda Fabrika Katibi" (13 Şubat 1884-12 Mart 1884), Serkurena Osman Bey (13 Mart 1884 - Ağustos 1884), Martel (Ağustos 1884 - Mayıs 1885), Hacı Akif Bey 13 Ekim 1884 tarihinde göreve gelir ve uzun yıllar Fabrika Müdürlüğü görevini yürütür. Hacı Akif Bey aynı zamanda Saray'da Hazine-i Hassa müdürüdür.

Hereke Fabrikası'nda gerek müdürler gerekse işçilerin büyük bir kısmının hiçbir köken ayrımı olmaksızın, zanaatkâr Osmanlı tebaasından oluştuğu bilinmektedir. Bu bilgiler personel maaş defterlerinden ve diğer arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir. Hereke Fabrikası hakkında yapılmış çalışmalarda da bu durum görülmektedir. [104] Fabrika müdürlerine değinilmesinin nedeni arşiv belgesine dayanarak yapılmış bir yayında bulunan yorumu irdeleme gereği duyulması üzerinedir. Söz konusu çalışmada Fabrika Müdürü Hacı Bey'in Fabrika'da çalışan Ortodoks Rum ve Ermeni çalışanlara kötü davrandığı, işçilere kin beslediği, ibadetlerini engellediği, Ermeni mezarlığına tuvalet yaptırdığı, çıkan kolera salgınının bu tuvaletten dolayı olduğu ifade edilmektedir.[105] Konuya ilişkin başka belge[106] ile birlikte söz konusu çalışmada kullanılmış olan belge birebir tekrar okunmuştur ve transkripsiyonu tam olarak yapılmıştır.[107] Osmanlı Arşivinde, bu konu ile ilgili ve karşılıklı yazışmalar, şikâyet yazısı, konunun araştırılması, bürokratik takip, tahkikat, varılan netice ve yapılan işlemleri içeren belgeler yer almaktadır. Sonucu veren önemli

[102]BOA.HH.d.17515. H 08 02.1291, 27 Mart 1874) 1874 yılındaki bir belgede Halil bey sabık müdür sıfatıyla geçmektedir. Bu tarihten önce görevi bitmiş olmalıdır.
[103] Önceki dipnota dayanarak Muhtemelen 1874 civarı.
[104] Abdülkadir Buluş-Atilla Arcıoğlu (2005), a.g.m.,s.225
[105] Didem Yavuz VELİPAŞAOĞLU, age.,s.112-113.
[106] BOA. HR.MTK. 238/42. Lef.1-2
[107] BOA. MKT.253/14 16.M.1274 (6 Eylül 1857) bkz.Ek.1

iki belge tekrar okunduğunda aslında Fabrika müdürü ile eski papazın yakın dost olduğu, Fabrika'da çalışan iki Ermeni asıllı işçinin çalışmak istemediği, verilen görevleri yapmak konusunda direttiği, yeni görevlendirilen papaz üzerinden şikâyet yazısı yazdırıldığı anlaşılmıştır. Hereke'de Fabrika yakınında zaten varlığını bilinen bir değirmen mevcuttur. Belgeden anlaşıldığına göre değirmene belli mesafede öteden beri Ermeni mezarlığının olduğu, söz konusu yerin yakınlarında değirmene gelenler için tuvaletin öteden beri kullanıldığı anlaşılmıştır. Şikâyette belirtilen söz konusu kolera salgını, Osmanlı devletinde ve hatta Dünya'da çeşitli tarihlerde yaşanmış olan genel bir kolera salgını olup, tuvaletle bir ilgisinin olmadığı neticesine varılmıştır.[108] Kolera salgını nedeniyle (genel bir salgın) ölümlerin çok olması üzerine mezarlığın çok genişlediği, değirmenin yakınına kadar yaklaştığı ve mezarlık ile tuvaletler arasında hâlen 10 adım mesafe olduğu, mezarlık üzerine tuvalet yapılmadığı açıkça anlaşılmıştır. Araştırma neticesi bu şekildedir. Sultan yine de değirmen yakınındaki tuvaleti yıktırmış, değirmene gelenlerin ihtiyacını nasıl gördüğü ise bir soru işaretidir. Ekte belge transkripsiyonları verilmiştir. (Ek.1) Sonuç olarak Hereke Fabrikası müdürleri direk Hazine-i Hassa'ya bağlı ve Dersaadet'e çok yakın mesafede hizmet etmektedirler. Tebâa sisteminin olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda, direk saraya bağlı üretim yapan Fabrika-i Hümâyûnun'da pek çok gayri müslim Osmanlının çalıştığı ve çok başarılı ürünler ürettiği bilinmektedir. Böylesi sistemli bir kurum içerisinde görev yapan müdür için ayrımcılık yapmak, ibadeti engellemek ve keyfi bir tutum sergilemek gibi yorumda bulunmak, detaylı arşiv araştırması ile birlikte birebir okuma yaparak bir sonuca ulaşmak esasen tarihçilerin konusu olduğu muhakkaktır. Araştırma alanım olması ve Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun saraya, hâlende kurumum Milli Saraylar'a bağlı olması nedeniyle bu çalışma kapsamında söz konusu kitapta geçen bilgilendirmeyi irdeleme ve konuya açıklık getirme gereği duyulmuştur. Tüm bu meselenin o dönemde gündeme gelmesinin ve hatta Sultan'a kadar gitmesinin aslında işini savsaklayan iki Fabrika-i Hümâyun çalışanı ve onlara inanarak destek olmaya çalışan yeni papaz nedeniyle olduğu anlaşılmıştır. Bu tarihlerde Fabrika Müdürü Hacı Ahmet Ağa'dır.[109]

[108] Osmanlı devletinde salgınlarda Kabe örtüsünden, mukaddes hediyelere kadar karantina uygulanmış. Başlıklı 01.05.2020 tarihli haber.https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/osmanli-devletinde-salginlarda-kabe-ortusunden-mukaddes-hediyelere-kadar-karantina-uygulanmis/1825363 Erişim tarihi: 19.02.2024.

[109] Abdülkadir BULUŞ-Atilla ARCIOĞLU(2005), a.g.m, .s.222.

5. MİLLİ SARAYLAR HALI KOLEKSİYONU ve HEREKE HALILARI

Milli Saraylar'a bağlı saray, köşk ve kasırlarda teşhir edilen objelerdeki en önemli özellik, diğer kurumlara bağlı müzelerden farklı olarak satın alma ve bağış yoluyla sonradan oluşturulmuş koleksiyonlar olmaları yerine, saltanat döneminde kullanılan eserler olmalarıdır. Hanedan mallarının 1924'te millete intikal etmesi neticesinde, saray ve köşklerde kullanılmış eşyalar bulundukları tarihi yapılarda, kullanıldıkları dönemdeki haliyle sergilenmesi ve korunması söz konusudur. Saray, köşkler için yapılmış satın almalar Osmanlı döneminde yapılmış alımlardır. Kayıtların tutulduğu müze defterlerinde[110] imalat olarak nitelendirilen eserler yine o dönem saraya bağlı olarak işleyen fabrika ve atölye (Yıldız Çini Fabrikâ-î Hümâyûnu, Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu, Tamirhane-i Hümâyun) imalatlarıdır.[111]

Milli Saraylar Koleksiyonu'nun tümü içerisinde Halı Koleksiyonu'nun tamamlayıcı ve vazgeçilmez bir yeri vardır. Başkanlığa bağlı birimlerde yer alan halı, seccade ve yol halıları temelde geleneksel bir sanat olması ve saray halılarının devamı olması gereği, kimi özelliklerini korumakla birlikte 19.yüzyılda Osmanlı'nın mimari ve diğer küçük el sanatlarında gördüğümüz değişimini sergileyen, yapıldığı dönemin sanat anlayışını yansıtan örnekler de görülmektedir.

Osmanlı saraylarında hanedan tarafından kullanılan her eşya, edinilen her eser özel olmuştur. Sanat eserleri ve kullanım eşyalarında ünik ve özel olma arayışı saltanat süresi boyunca kesintisiz devam etmiştir. Bu anlayışın gereği, sarayların geniş salon ve odalarını donatan halılar, kullanılan oda ve salonların ölçülerine ve dekorasyonuna uyuşacak şekilde, mekânların boyutlarıyla orantılı ve diğer bezemelere uygun seçilmiştir. Saray, Osmanlı toplumundaki yeniliklere öncülük etmiş ve son derece ihtişamlı eşyalar ile döşenmiştir. Bu gösterişli ve ihtişamlı eşyalar içerisinde en dikkat çeken grup hiç kuşkusuz halılardır.

[110] Milli Saraylar Arşiv ve Belgeleme Şube Müdürlüğü Kayıtları (Ayniyat), Milli Saraylar Araştırma Birimi Envanter Formları, MS. Araştırma Birimi Envanter Analizi Kayıtları.
[111] Yıldız Porselen Fabrikâ-î Hümâyûnu, Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu, Tamirhane-i Hümâyun ürünleri sarayların dekorasyonlarında yoğun olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Sarayı'nın tefrişinde kullanılan halılar aynı zamanda prestij eşyası olarak görülmüştür. Halılar tasarım ve boyutlarıyla görkemli olmuş, dekorasyonla bütünleşmiştir. Koleksiyonda bulunan halılar içerisinde en dikkat çekeni şüphesiz Yıldız Şale Tören Salonu'nda sergilenmekte olan Hereke halısıdır. Salonu tamamen kaplayacak şekilde dokunmuş halının tasarımı 1898 tarihinde saray ressamı Emil Meinz tarafından çizilmiştir.[112] (b.k.z. Şekil 6.2.1.1).

Batılılaşma, Osmanlı toplumsal yaşamının üretim, ticaret, kültür, sanat, sanayi vb. pek çok alanında son derece etkili olmuştur. Bu dönemde saray için üretilmiş diğer eşyalarda olduğu gibi halıların önemli bir kısmında barok, rokoko, ampir ve neoklasik üsluplar gelenekle harmanlanmıştır.

Günümüzde Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'ndaki eser grupları halı, halı seccade, kilim, yol halısı ve hasır dokuması yer yaygılarından oluşur. Halı Koleksiyonu'nun büyük bölümünü, gelenekler ile birlikte, üretildiği dönemin üslup özellikleri ve sanat anlayışını veren Hereke halıları oluşturmaktadır. Bilindiği gibi 19. yüzyılda yapılmış saray, kasır ve köşklerin inşa tarihleri Hereke Fabrika'nın halı üretmeye başladığı tarihten hayli öncedir. Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda ilk halı üretim örnekleri Sultan Abdülaziz (1861 - 1876) döneminde yapılmıştır.[113] Fabrika-i Hümâyun'da, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in öncülüğünde yüksek kapasitede halı üretimine başlanmıştır. Milli Saraylar'a bağlı saray, kasır ve köşklerin döşenmesinde kullanılmış ilk halılar, dönemin siyasi ilişkilerine bağlı yapılmış olan alışverişler ile Osmanlı topraklarında halı üretimi yapan bölgelerden satın alınmıştır. Günümüzde hâlen Milli Saraylar depolarında korunan ve bu depolar kurulurken yürütülen tasnif, tespit, inceleme ve araştırmalar neticesinde varılan sonuç, saray, kasır ve köşklerin döşenmesinde kullanılan ilk halı örneklerinin İngiliz, Uşak ve Gördes halılarından oluştuğu kesin olarak ifade edilebilir. Fabrikanın halı üretimine başlamadan önce saraylar için farklı yörelerden ve ülkelerden halılar satın alınmış olduğunu arşiv belgeleri doğrulamaktadır.[114] Saraylar için satın alınan halıların cins ve alım tarihleri belgelerden takip edilebilmektedir. Osmanlı Sarayı'nın oda ve salonlarında gerekli bu

[112] BOA..HH..2-1685. 1314.; BOA.HH.Defter 2731 No:5303, 1308; Meinz'in çalışmaları hakkında abz: Döndü ÇAVDARa.g.t., s..169-171
[113] Abdülkadir BULUŞ, a.g.t, s.149
[114] BOA.HH.Defter 2326, 1300; Defter 2331, s.68,1298; Defter 2296, 241,1303; HH.MFŞ.6/32, 1296; hh.THR.1658/71, 1269. Ayşe FAZLIOĞLU, (2007), Milli Saraylar Halı Koleksyonu'nun Oluşum Süreci, *Düğümün Son Halkası Osmanlı Sarayı Halıları*, MS yay, İst., s.27.

halıların satın alınması işlemleri Mabeyn-i Hümâyûn'a bağlı Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı tarafından yapılmıştır.[115] Sipariş edilen halılar içerisinde Fransız halıları, İngiliz halıları, Gördes halıları ve Uşak halıları en çok satın alınan türler olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli Saraylar Halı Koleksiyonu içerisinde bu türlere ilave olarak Sivas, Demirci, Kayseri, Avanos, Kırşehir, Kula yörelerinden edinilmiş halı ve seccadeler bulunmaktadır. Kolesiyonda bir adet "Ankara Sivrihisar" yazılı 8/609 envanter numaralı yün taban halısı yer alır. Bunların yanında Koleksiyon çalışmalarında ve belgelerde [116] yer alan bilgilere dayanarak Saraylara Feshane Fabrikası'ndan da halı temin edildiği anlaşılmaktadır. Belgelerde geçen halı cinsleri arasında Mecid ve Zile halılarıda geçmektedir. Koleksiyon kayıtlarında literatürde pek rastlanmayan "Mecid Gördes" tanımlaması görülmektedir. Bu tür halılar iri natüralist gül ve diğer tür çiçek motiflerinden oluşan, madalyonlu Gördes dokuması seccade boyutu halılardır. Mecid Gördes grubu halıların tamamında olmamakla birlikte çoğunda madalyon düz renk zemin üzerine serbesttir, kontur çizgisi ile sınırlanmaz.

Sarayların halı ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kaliçecibaşı Hacı Mehmed Ağa'dan *kaliçe* (halı) satın alınmıştır. Kendisi halı ticareti konusunda Hacı Pehlivanzade Hacı Ahmed Ağa ile ortaklık yapmıştır. [117] Söz konusu ilk siparişler 1853 yılına rastlamaktadır. Bu tarihlerde Dolmabahçe Sarayı henüz inşa aşamasındadır. 1860 yıllarında halı ticareti, İngilizlere geçmeden önce Osmanlı Devleti'nde birkaç Türk tüccarı tarafından köylülere sipariş verilerek halı dokutturulmaktaydı. Halı ürettiren en önemli tüccarlar arasında bulunan bir diğer kişi Hacı Ali Efendi 3000'e yakın evde, malzeme vererek halı dokutturmaktaydı.[118] Bir diğer tüccar da Halıcı Şerif Efendi idi. Arşiv belgelerinde Saray'a Halıcı Şerif Efendi'den 1887 yılında Uşak halıları alındığını takip edilmektedir.[119]

Değinmiş olduğumuz halı tüccarları arasında yer alan Hacı Ali Efendi, Dolmabahçe Sarayı'nda Mabeyn Başkâtipliği yapmış, Türk Edebiyatı'nın önemli ismi Halit Ziya Uşaklıgil'in dedesidir. Halid Ziya Uşaklığil'in babası da halı ticareti ile uğraşan Hacı

[115] Tuncay Cengiz GÖNCÜ, (2015), *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci Mekân ve Teşkilat*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, s.40
[116] BOA. HH.MFŞ. 26 8 Şubat 1291.
[117] BOA HH THR. 1658:71,1269; Ayşe FAZLIOĞLU, (2007), *Düğümün Son Halkası; Osmanlı Sarayı Halıları*, Milli Saraylar yay., s.29
[118] İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C.15, s.260.
[119] BOA.HH. Defter 2295, 241, 1303.

Halil Efendi'dir. Hacı Halil Efendi, babasının İzmir'de faaliyet gösteren ticarethanesinin İstanbul'daki işlerini yürüten mağazanın sahibidir. [120]

Yukarıda da ifade edildiği gibi Dolmabahçe Sarayı için gerekli halılar yurt içi ve yurt dışından satın alınmıştır. Alınan ilk halı ve yolluklar Manisa ve Uşak'ta dokunmuştur.[121] Sarayın ilk dekorasyonunda İngiliz halıları da mevcutken Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda halı dokunmaya başlayınca Hereke ürünleri ile yenilenmiştir. 1893 tarihli bir belgeden, Saray için İngiliz halıları yerine, Hereke dokumalarıyla yenilenmesi yoluna gidilerek büyük tasarruf edileceği görüşünün benimsendiği öğrenilmektedir. [122] Bu tarih Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda yüksek kapasitede halı üretiminin başladığı yıllardır.

Saraylara Hereke halı seccadelerinden önce çok sayıda Gördes seccadeleri alınmıştır.[123] Koleksiyonda bulunan Gördes seccade sayısı belgelerde geçen miktarda değildir. Organik malzeme olması ve uzun yıllar kullanılmaları gereği belli ki yıpranıp kullanıldıkları dönemde saraydan uzaklaştırılmıştır. 1875 yılında da Dolmabahçe Sarayı'nda kullanılmak üzere Aydın'dan Gördes halıları sipariş edilmiştir.[124] Hazineyi Hassa muhasebesinde 22 Nisan 1291 tarihli Mefruşat Katibi Ahmet Efendi tarafından tutulmuş deftere göre, Dolmabahçe Sarayı Mabeyn üst kat "musluklu oda" ve önündeki aralıktan 57 arşın Gördeskârî yol kaliçeleri mabeyn orta kata alınmıştır. Beyaz odanın önündeki sofada şal örneği 39 arşın Gördes kaliçe bulunmaktadır. Kristal merdivenlerde ve merdiven başında yeşilli 253 arşın, mabeyn binek merdivenlerinde 18 arşın Uşak yol kaliçesi ve 17 arşın Gördes yol kaliçeleri bulunmaktadır.[125] Yine aynı defterde " kırmızı damalı, çubuklu" ifadeleri ile tarif edilmiş Feshane yol kaliçelerinin Dolmabahçe Sarayı'nın tefrişinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Paşa Dairesi çalgıcılar odasında da Feshane halıları döşeme ve yastık olarak kullanılmıştır.[126] Yine aynı belgeden öğrendiğimize göre Mabeyn orta kat bahçe tarafında 49.5 arşın 3 parça Feshane kaliçesinin eskimesi nedeniyle

[120] Cemal AKSU, (1999), Halit Zıya Uşaklıgil, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansıklopedisi*, YKY C. 2 Ist.
[121] BOA.HH.İ.83-52 H.28.06.1310
[122] BOA: HH.İ. 83-52 H.28-06-1310
[123] BOA HH,MFŞ 2 67 1290, BOA HH. MFŞ 2 68, 1290; A.Fazlıoğlu, agm. s.30
[124] BOA. HH.MFŞ. 26 8 Şubat 1291.
[125] BOA. HH.MFRŞ.2.68 22 Nisan 1291
[126] BOA. HH.MFRŞ.2-69. 8 mayıs 1291.

değiştirilmek üzere kaldırılması ve mefruşat ambarına nakli söz konusudur. Feshane halıları ile konumuz olan Hereke halıları arasında benzerlikler bulunmaktadır.

Bunlarla ilave olarak sarayların halı ihtiyacını karşılamak için 1879 tarihinde İstanbul Galata'dan 15215 kuruşa Brüksel halıları alınmıştır.[127] Yabancı konuklar dairesi için İstanbul Yeni Cami ve Galata Mertebanı No:22 de faaliyet gösteren A.N.MOUSSAT firmasından 429 arşın, 43 arşın ve 144 arşın Bürüksel halısı alınmıştır.[128]

Saray ve köşklerin uzun koridor ve geçişlerini donatan yol halılarının İngiliz, Uşak, Gördes daha sonra ise Feshane Fabrikasından sağlandığını takip edilebilmektedir. Uşak, Gördes ve Feshane yol halılarının dışında Milli Saraylar depolarında bazı Demirci ve makine dokuması Avrupa yollukları da bulunmaktadır. Daha sonra ise eskiyen bu yol halıları, Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunmuş yol halıları ile değiştirilmiştir.[129] 3. Kadınefendi dairesinin Gördeskârî yol halıları eskidiğinden Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu halıları ile değiştirilmesi söz konusudur. Dolmabahçe Sarayı depolarında bulunan ve ilk olarak Hereke'de üretilmiş, temelde iki desende dokunmuş yol halıları, aynı desenlerle eskidikçe değiştirilen, farklı tarihlerde dokunmuş yol halısı örnekleridir.

Koleksiyonda ki Avrupa kökenli halı türleri Fransız Aubusson, Sovonnerie halı örnekleri ile yukarıda ifade edildiği gibi İngiliz ve Brüksel, ayrıca Yunanistan (1 adet) halıları bulunmaktadır. Avrupa kökenli halı örnekleri renk kullanımı, ışık-gölge etkileri ile adeta tablo izlenimi veren eserlerdir. Günümüzde mevcut olmayıp arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre Almanya'dan halı temin edilmiştir. Belgede geçen "Onbeşinci Lui usulünde kırmızı ve üzeri beyaz tezyinatlı Almanya'da imal olunmuş" ibaresi bu bilgiyi içerir. Söz konusu halı Şale Alt Kat Tedarikat odası 8 numarada kullanılmıştır. Bu bilgiler Karn-i Sani Hazreti Şehriyari Nuri tarafından kaleme alınmış 1893 tarihli belgenin 5a sayfasında geçmektedir.[130]

Arşiv belgelerinden, Milli Saraylar'a bağlı Küçüksu Kasrı'ndan Mefruşat Ambarına 1289 (1873) tarihinde çeşitli eskiyen İngiliz halısının getirildiği bilgisine ulaşılmıştır.[131] Bu halılar farklı renkte, gül ve çiçek desenli, göbekli 6 adet yekpare

[127] BOA HH,MFŞ 2-45, 1289; A. .Fazlıoğlu, agm, s.34
[128] BOA. HH.MFŞ.6/32 lef. 1. Tarih 1295 R.
[129] BOA. HH. Defter 19 sıra: 717
[130] BOA. Y.EE.24.12 Ağustos 1893.
[131] BOA HH,MFŞ 2 -45 1289 (28 Kasım 1873)

İngiliz halılarıdır. Bu bilgiye dayanarak Dolmabahçe Sarayı'nın inşasından hemen sonra yapılmış, Dolmabahçe Sarayı'nın küçük bir örneği görünümündeki Küçüksu Kasrı'nın döşenmesinde de Dolmabahçe Sarayı tefrişinde olduğu gibi İngiliz halılarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı tarihte ve aynı defterde Dolmabahçe Sarayı Harem Al oda/kubbeli odadan "mavi zemin üzerine elvan çiçekli ve vişne çürüğü renkte kenarsulu ve tüylü yekpare İngiliz halısının" Mefruşat ambarına alındığı öğrenilmektedir. Söz konusu defterden 1873 yılında eskiyen Uşak, Gördes, Feshane, İngiliz ve Frenk halılarının ambara alınması nedeniyle ilk halıların bu yöre ve ülkelerden sağlandığı anlaşılmaktadır.

Milli Saraylar halı koleksiyonunda ölçü ve desenleri ile eşsiz tapestry örnekleri de bulunur. Beylerbeyi Sarayı Mavi Salon deniz tarafında sergilenen eser nadir bulunacak ölçü ve desende tasarlanmış Fransız yapımı bir örnektir. (Env.No. 3/668)

Koleksiyonda yer alan doğu kökenli halılar arasında İran, Hamedan, Semerkant, Horasan, Şiraz, Tebriz, Sine, Şirvan, Keşan, halıları bulunmaktadır. Özellikle az sayıda olan Semerkant halıları, nadir bulunan renk ve boyutlardaki örnekleri ile karşımıza çıkmaktadır. (Env. No. 3/472, 92/700, 3/471, 41/67) Koleksiyonda bir adet Afgan halısı yer alır. (env. No. 7719). Bu halılar doğu ve batı sanatlarını bir arada barındıran Osmanlı saray ve köşklerinin doğu temsilcileri olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Badem motifli dokunmuş Hereke halıları motif açısından doğu kökenli halılardan esinlenirken, teknik olarak Hereke'nin daha geç tarihli yüksek dokuma kalitesinde üretilmiş halıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yün havlı, pamuk çözgülü 51/361 envanter numaralı halı buna örnek verilebilir. Halı 1952 yılında yapılan kayıtlarda İran olarak geçse de, dokuma kalitesi ve eş desen, renk ve iplik özellikleri ile dokunmuş olup günümüzde Yalova Atatürk Köşkü envanterinde yer alan kûfi damgalı 42/1254 envanter numaralı Hereke halısı ile birebir aynı özelliklerde dokunmuş olması nedeniyle Hereke olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim badem motifli halı desen çizimleri Fabrika arşivinde de yer almaktadır.

Günümüzde saray, kasır ve köşklerin tefrişinde sergilen ve depolarında korunmakta olan halı, seccade ve yol halıları, ifade edildiği üzere alış verişler, fabrika imalatları ve hediye yoluyla edinilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan 11/1326 numaralı

Konya'da dokunmuş Ebüzziya Tevfik tarafından tasarlanmış duvar halısı[132] Sultan II. Abdülhanid'e, 11/1195 envanter numaralı duvar halısı ise V. Mehmed Sultan Reşad'a hediye edilmiş örnekler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.[133]

Milli Saraylar Halı Koleksiyonu, saray ve köşkler arasında süreç içerisinde sürekli eşya hareketleri ile yer değiştirmiş ve bugünkü görünümünü kazanmıştır. Eser hareketleri, arşiv ve görsel belgeler ile 1924 ve 1952 yıllarında yapılmış olan kayıtlarından kısmen tespit edilebilmektedir.

Sultan V.Mehmed Reşad (1909-1918) döneminde yönetim merkezi olarak Dolmabahçe Sarayı'nın kullanılmasına karar verilmesinin akabinde Yıldız Sarayı'ndan ciddi miktarda eşya Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmiştir. 1-20 Mayıs 1909 tarihleri arasında toplam 12 ayrı günde çok sayıda eser nakledilmiştir.[134] Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in Hal'inden sonra Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na nakledilen eşya listesi, belgelerde tarihsel sıraya göre verilmiştir. Listelerde yer alan halılar, diğer eşyaların kimisinde olduğu gibi nakledildikleri yer ile cinslerini kısmen vermektedir. Sultan II. Abdülhamid'in kullandığı Yıldız Sarayı şüphesiz Sultan'ın halı imaline önem vermesi nedeniyle çok sayıda Hereke halıları ile donatılmıştır. Tarihi fotoğraflardan da bu durum anlaşılmaktadır. Yukarıda değindiğimiz belgede, nakledilen halıların renk ve ebatlarına yer yer değinilmiş olup hangi bölge ve yöreye ait oldukları bilgisi her birinde bulunmamaktadır.[135]

---

[132] Ayşe FAZLIOĞLU, Ebüzziya Tevfik ve Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Halılar, (2016), *Milli Saraylar Dergisi,* Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi, Sayı. 15, s.57-76. (düzenlenmiş 2. Yayın)

[133] Ayşe FAZLIOĞLU, (2005), Dolmabahçe Sarayı'nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşının Türk Sanatına Etkileri, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi,* Cilt 3, Yıl., Sayı.3, s.59.

[134] BOA.HH.E-1-140

[135]Bunları belgelerde ifade edildiği şekli ile şu şekilde sıralayabiliriz: 1 Mayıs 1900 tarihinde pek çok eşya ile birlikte "1 adet Sivas mamulatından yekpare kebir orta halısı/serkarin odasına", "1 adet kebir kırmızı renkte orta halısı Serkatip odasına"; "2 adet ince sıynî halı seccade İbrahim Beyefendi'ye" kullanılmak üzere nakledilmiş ve evrak Mefruşat ve Hereke Fabrika Müdürü tarafından teslim alındığına dair imzalanmıştır. 1 Mayıs tarihinde toplam 153 kalem eşya nakledilmiştir. 2 Mayısta nakledilen 62 kalem eşya arasında halı bulunmamaktadır.20 Mayıs 1909 tarihinde 24 kalem eşya nakledilmiştir. Eşyalar arasında yer alan halılar şu şekilde ifade edilmiştir: "1 adet göbekli yekpare oda halısı/Seryaver Hz. Şehriyarî adasına, 1 adet yekpare göbekli oda halısı/ Mabeyni Hümayûn kitabet odasına, 1 adet halı seccade / Serkahveci Mahmud Efendi odasına, 1 adet şal örneği halı/ Katip Beyler odasına nakledilmiştir. 12 Mayıs 1325 tarihli Beşiktaş Sarayı'na teslim edilen 20 kalem eşyanın listesinde 1 adet göbekli yekpare halı/ Serkurena odasına, 8 parça Gördeskâri yol halısı /Zat-ı Şahaneye

Sultan Reşad (1909-1918) döneminde olduğu gibi son Hailfe Abdülmecid Efendi döneminde de satın almadan ziyade öncelikle Yıldız Sarayı'ndan eşya nakledildiği ve Mefruşat deposunda mevcut eşyaların kullanımına öncelik verildiği görülmektedir.[136]

Daha önce de değinmiş olduğumuz gibi satın alma, imalat ve hediye yoluyla oluşmuş koleksiyonda, süreç içerisinde çeşitli nedenlerle başka kurumlara eser hareketi olmuştur. Milli Sarayla'a bağlı saray, köşk ve kasırlarda yer alan kıymetli eserler arasından bazıları Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni kurulan devlet dairelerine yollanmıştır. Bu kurumlar arasında Cumhurbaşkanlığı Çankaya Atatürk Köşkü, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Genel Kurmay Başkanlığı vb. üst düzey kurumlardır. Yeni kurumlara yollanan eserler arasında Hereke halıları da yer almıştır. Bunlara örnek verecek olursak, günümüzde müze olarak ziyaret edilebilen I. Meclis Binası'nda sergilenmekte olan natüralist çiçek desenli, açık renk zemin üzerine madalyonlu özgün Hereke tasarımlı halı düşünülebilir. Halının farklı ölçülerde dokunmuş, renk ve kompozisyon açısından çok benzer tasarımlı bir örneği, 14/2857 envanter numaralı, hâlen Dolmabahçe Sarayı'nda sergilenmekte olan halıdır. (bkz. Şekil 5.2.1.4)

mahsus odaya, 1 adet kırmızı renkte oda halısı / Zat-ı Şahaneye mahsus odaya, 1 adet sandık derûununda tahta halısı/ Bekçilere tevdi edildi." İbareleri ile nakledildiği anlaşılmaktadır. 12 Mayıs 1909 tarihinde Beşiktaş Sarayı'na teslim edilen 17 kalem eşya listesi içerisinde 1 adet halı yer almaktadır. "1 adet yekpâre göbekli halı (Serkurena odasına)" nakledilmiştir.4,5,6 Mayıs 1909 tarihlerini kapsayan nakiller üç listede olup toplam 114 kalemden oluşmaktadır. Liste içerisine yer alan halılar şu şekildedir: "2 adet oda halısı, 5 adet halı seccade (Yâverân odasına)10 metro Gördeskâri yol halısı (yaveran Odasına), 2 adet halı seccade (Devletlû Necabetlû Efendiler odasına) nakledilmiştir. İkinci listede "1 parça Gördeskâri yol halısı /Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonuna konmuştur" ifadesi yer alır. 7 mayıs tarihli listede halı bulunmamaktadır.8 Mayıs 1325 tarihli Beşiktaş Sarayı'na teslim edilen 17 kalemden oluşan eşya listesinde . " 1 adet halı seccade / Zâtı-ı Hz. Padişahiye mahsus odaya" nakledilmiştir.11 Mayıs tarihinde ise " 1 adet kebir yekpâre göbekli halı Başkatip odasına nakledilmiştir.15 Mayıs 1325/1909 tarihinde teslim edilem 85 kalem eşya içerisinde halı bulunmamaktadır.

[136] BOA.HH.E-I-122

Şekil 5.1 Yün Hereke Halı, TBMM. 1. Meclis, Kurtuluş Savaşı Müzesi, Env.No:96. Ölçü: 385 x 550 cm. (2013)

Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan bazı halılar ile dünyanın çeşitli Müzelerinde yer alan Kahire'de dokunmuş Osmanlı halıları aralarındaki benzerlikler, farklı asırlarda saray nakkaşlarınca (ya da ressamlarınca) tasarlanarak dokunmuş saray halılarının, bir süreklilik göstererek üretildiklerini göstermektedir. Halı üretiminde bu devamlılığın belli bir program ile yapıldığı düşünülmektedir. Öyle ki, koleksiyonda bulunan, 19. yüzyılda Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunmuş, 13/794 numaralı halı seccade (bkz. Şekil 6.2.1.9 ve Şekil 5.2) ile günümüzde Berlin İslam Sanatları Müzesi'nde bulunan 16. yüzyılın ikinci yarısında Kahire'de dokunmuş KGM 1877,321 envanter numaralı madalyonlu, mihraplı, (124 x 174 cm.) Osmanlı halısı büyük benzerlik gösterir. Bunla birlikte bu iki halı, Topkapı Sarayı'nda bulunan I. Ahmet (1603-1607) için Kahire'de dokunduğu düşünülen[137] 13/2037 numaralı (140 x 190 cm.) İran düğümü ile dokunmuş seccade halı ile de paralellik göstermektedirler. (bkz.Şekil 6.2.1.9)

[137] A.g.e., s.40

Şekil 5.2 Halı seccade, Env. No:KGM 1877,321, Berlin İslam Sanatları Müzesi. Kahire 16. yy. (Friedrich Sputher, Die Orientteppiche, im Museum für İslamische Kunts Berlin, 1987, Berlin, s.212.)

Öte yandan Berlin Müzesi'nde bulunan Şekil 5.2'de görülen halının kompozisyonundaki madalyonu, zemin renkleri, mihrap ve köşe dolguları Topkapı Sarayı ve Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan iki seccadenin daha erken tarihli öncül örneklerinden olduğu söylenebilir. Bu halının alt köşelerindeki desenler, Milli Saraylar Koleksiyonunda bulunan seccade de olduğu gibi çeyrek madalyon düzenindedir. Küçük rozetlerle çevrili büyük bir madalyondan oluşan kompozisyon bazı Batı Anadolu[138] özelliklede Bergama ve Manisa halılarında görülen madalyon deseniyle büyük benzerlikler göstermektedir. Küçük rozetlerle çevrili büyük madalyon tasarımı, halının bütününde benzer tasarım özellikleri gösteren koleksiyondaki 43/1 envanter numaralı halı seccade de görülmektedir. (bkz**.** Şekil 6.2.1.12). Madalyondaki düzenlemenin erken tarihli benzerleri günümüzde Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde korunan bazı saf seccadelerinde de mevcuttur.

Bunların yanında Metropolitan Müzesi'nde bulunan 22.100.51 envanter numaralı, yine 16.yüzyıl tarihli Ballard tarafından 1922 yılında müzeye hediye edilmiş halının bordür tasarımı ile Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan 45/3 (Şekil. 6.3.1.18) envanter numaralı seccadenin bordürü büyük benzerlik göstermektedir. Söz konusu

[138] Michael FRANCES, (2007). Katalog, *Transilvanya Adanmış Halılar, Transilvanya Kiliselerinde Anadolu Halıları 1500-1750*, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, s.162.

bordür tasarımı daha stilize bir tasarımla örneklerine sıkça rastladığımız Batı Anadolu da dokunmuş seccadelerde görülmektedir.

Şekil 5.3 Yün saray halısı, Metropolitan Müzesi, Env.No: 22.100.51, Ölçü.127 x 172.7 cm. 1575-1590. (Erişim tarihi. 29.12.2023)
https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447509

Bahse konu halı, Michail Frances tarfından Kahire'de dokunmuş Osmanlı halısı olarak değerlendirilmektedir. [139] Bu çıkarımı iplik ve dokuma tekniği açısından değerlendirerek yapar. Metropolitan Müzesi internet sitesindeki açıklamalarda Türkiye'ye, olasılıkla İstanbul'a atfedilmektedir. Halının atkı ve çözgüleri ipek, havları yün ve pamuktur. Çok ince işçilikle dokunmuş, ölçülü renkler veren halının tasarımı Osmanlı saray atölyeleri tarafından tasarlandığını ve saray tarafından kullanıldığını göstermektedir. [140]

[139] Michael FRANCES, (2007), Transilvanya Kiliselerindeki Osmanlı Halıları, *Tanriya Adanmış Halılar Transilvanya kiliselerinde Anadolu Halıları 1500-1750*., SSM., İstanbul, s.86
[140] https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447509

Şekil 5.4 İpek ve yün Osmanlı seccade halı, 16. yy. sonu. Metropolitan Müzesi, Env.No.1974.149.1 ölçü: 111.76 cm x 180.34 cm. (Erişim tarihi: 29.12.2023)
https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452553

Saray için üretilmiş halılardaki sürekliliği gösteren bir diğer eser, 45/3 envanter numaralı (bkz.Şekil 6.3.18) halı ile eş desende dokunmuş ipek-yün seccade olup Metropolitan Müzesi'ndedir. Eser 1973 yılında müzeye kazandırılmıştır. 16. yüzyılın sonlarında dokunmuş seccade Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan 45/3 numaralı seccadenin bordürü farklı olmakla birlikte, zemin deseni tasarımı ile eştir. 16. yüzyılda dokunmuş eser Osmanlı saray atölyelerine atfedilmektedir.[141] Mısır, İstanbul veya Bursa'da saray için üretim yapan atölyelerin birinde üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Saray atölyeleri tarafından yapılmış halı üretimlerinde, daha ziyade natüralist çiçekler, hatai ve palmetlerden oluşan genellikle saz üslubunda yaprakların yer aldığı düzenlemeler ile madalyonlar, çokça rumiler, bulut motifleri kullanılmıştır.

[141] https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452553 (Erişim tarihi: 29.12.2023)

Şekil 5.5 Kahire'de dokunmuş Osmanlı halısı, Berlin İslam Sanatları Müzesi. Env.No:1915,64 (Tanrıya Adanmış Halılar, SS.Müzesi yay. 2007. s.163)

Saray halısı geleneğinin başlangıcından sonuna kadar sürekliliğinin olduğunu gösteren diğer bir örnek Berlin İslam Sanatları Müzesi'nde KGM.1915,64 envanter numarası ile kayıtlı 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihli halıdır. (123 x 183 cm.). İpek çözgü, yün atkılı Kahire Osmanlı halısının zemini düzdür. Halının ince bordürleri Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nda bulunan Hereke halılarında benzer bir şekilde görülmektedir. Benzer örnekler arasında 41/40 numaralı ipek halı seccadenin iç ve dış ince bordürleri (bkz. Şekil 6.2.2.1) ile 11/622 envanter numaralı yün halının iç ve dış ince bordürleri karşımıza çıkmaktadır.[142] Halılar arasındaki benzerlikler 41/40 numaralı seccadenin ince bordürleri ile sınırlı olmayıp geniş bordürün tasarım ve motif detaylarında devam etmektedir.

[142] Bkz. Ayşe FAZLIOĞLU, (2007), a.g.e., s. 93.

Şekil 5.6 Saz üslubundaki Kahire halısı. 1585-1600. Louvre Müzesi. Env.No: AD.5127. 230 x 234 cm. (Erişim tarihi 28.12.2023) https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010332557

Saray halılarındaki tasarımların sürekliliği gösteren bir başka eser (Şekil 5.6) günümüzde Louvre Müzesi, İslam Sanatları Bölümü'nde bulunan 5127 envanter numaralı atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yün, saz üslubunda Kahire'de dokunmuş halıdır. Saz üslubunda çiçek motiflerinin dolguladığı kırmızı zemin üzerinde dilimli orta madalyon öne çıkmaktadır. Köşelerde dilimli çeyrek madalyon yer alır. Madalyon içerisinde rumilerden ve hatailerden meydana gelen yoncaya benzetilen dört dilimli madalyon Hereke halılarında çok kullanılmıştır. Söz konusu madalyon tasarımı, Hereke ile bu saray halısı arasında paralellik gösteren tasarım unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Halının tasarımında kullanılmış motifler Osmanlı Sarayının önemli nakkaşları Şah Kulu ve Karamemi etkisi göstermektedir.[143]

[143] Susan DAY, (2008), (Ed.Aysen ANADOL), *İslam Sanatlarının 3 Başkenti*; *Louvre Koleksiyonlarından Başyapıtlarla,, İstanbul, isfahan Delhi,* SSM yay., s.102.; https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010332557 (Erişim tarihi 28.12.2023)

Şekil 5.7 Osmanlı saray halısı parçası, yün, 16. yy. son çeyreği. Ölçü:157.5 x 175.5 cm., Metropolitan Müzesi. Env.No.1972.801 Erişim Tarihi:29.12.2023. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452366

Büyük bir halının parçası olan bu eserin diğer bir parçası ise Metropolitan Müzesi'ndedir. (Resim 5.7)

Müze envanterine 1972 yılında geçmiştir. Metropolitan Müzesi kayıtlarında, "olasılıkla Mısırda dokunmuş halı Osmanlı saray halısı özelliği gösterdiği" bilgileri yer almaktadır.[144]

1517'de Osmanlılar tarafından fethedilmesine rağmen Kahire sanatsal üretim merkezi olmayı sürdürmüştür. Daha önce üretilen Memlük halıları ile aynı malzeme ve tekniklerin kullanıldığı bu tür Osmanlı halıları, Osmanlı sarayı tarafından kullanılmak üzere dokunmuştur.[145] Kahire'de dokunmuş halılar teknik ve motif açısından Osmanlı saray halılarını etkilemiş, Osmanlı sarayı tarafından gönderilen tasarım çizimleri ise Kahire halılarına yansımıştır. Bu etkiler Osmanlı Saray halılarının devamı niteliğindeki Hereke halılarında da görülmektedir.

[144] https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452366 Erişim Tarihi:29.12.2023.
[145] https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452366 Erişim Tarihi:29.12.2023.

Şekil 5.8 Kahire halısı, Yün, 17. yy., Ölçü: 165 x 90 cm. Metropolitan Müzesi. Env.No:17.120.137. Erişim Tarihi:29.12.2023. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446957

Günümüzde Metropolitan Müzesinde bulunan 17. yy.'a ait Kahire'de dokunmuş halı seccadede yer alan geniş kemer, Osmanlı seccadelerinde karşımıza çıkar. Bu kemer ve köşe dolgu tasarımı Milli saraylar Koleksiyondaki 13/793 envanter numaralı halı ile eş tasarım ve renklerdedir. Halı bordüründe Osmanlı tasarımlarında en çok tercih edilen lale, sümbül ve karanfil bir arada görülmektedir. Bu gibi örnekler, Kahire'nin fethinden sonra dokunmuş halıların, desen ve tasarım açasından sarayın etkisiyle oluştuğunu göstermektedir. Günümüze gelen bazı halı örnekleri, Anadolu desenleri ve Kahire de eskiden dokunan halılar arasında etkileşimi gözler önüne sermektedir.

Türk halı sanatının gelişimi içerisinde saray halıları önemli bir yer tutar. Saray halılarının son evresini ise konumuz olan Hereke halıları oluşturur. Hereke halıları yönetim merkezi olan sarayın geniş oda ve salonlarının dışında hanedanın kullandığı diğer saray, kasır, ve köşkler de de kullanılmıştır. Bu halılar, Sarayın resmi işlerinin görüldüğü Mabeyn kısmında hanedanın gücünü gösterirken, yabancı konuklara ve ülkelere hediye gönderildiğinde prestij, zenginlik, Önder Küçükerman'ın ifade ettiği gibi[146] "güç ve kuvvetin sembolü" olmuştur. Hereke halıları sultanlar tarafından

[146] Önder KÜÇÜKERMAN, (1987), Sarayda Yaratılan Gelenek. Hereke Halıcılığı, Milli Saraylar 1987/1, S.1, İstanbul, s.78.

camilere hediye edilmiştir. Bu şekilde camilere gönderilen halılar, Sultanın halka ihsanı ve hizmeti niteliği taşımıştır.

Sarayın Selamlık bölümüne göre son derece mütevazı ve sade olan Harem dairelerinde ki halılar gündelik hayatta kullanılan sıradan eşya olarak kullanılmıştır. Harem daireleri için dokunmuş Hereke halılarında kalite ve desen, Selamlık bölümünde kullanılan halılara göre oldukça sadeydi. 1890'lar itibariyle kapasitenin arttırılması neticesinde Sarayların tüm ihtiyaçlarının hepsi "Fabrika-i Hümâyun" da dokunmuştur. Yukarıda değindiğimiz ihtiyaçları karşılamak için üretilmiş Hereke halılarında geleneksel motiflerin yanında dönemin sanat ve estetik anlayışına uygun halılar da dokunmaktaydı. Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde kurulmuş olan Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda ilk halı üretimi sanılanın aksine Sultan Abdülaziz (1861 - 1876) dönemindedir. Daha sonra Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in bu fabrikada ki halı üretimine önem verip, bunun beraberinde Fabrikayı genişletmesinin nedeni, Hereke üretimi dokumaların Avrupa saraylarına bağlı fabrikalarda olduğu gibi, gücün ve tanıtımın simgesi olarak görmesinden dolayı olmalıdır. Nitekim Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) gerek Hereke Fabrikası gerekse yine kendisinin kurdurmuş olduğu Yıldız Porselen Fabrikası ürünlerini Avrupa hanedan üyelerine hediye olarak göndermiştir.

Bir prestij eşyası olarak görülen Hereke halılarına başta Sultun II. Abdülhamid (1876-1909) olmak üzere sultanlar özel ilgi gösterdiği bilinmektedir. Ayşe Osmanoğlu anılarında babası Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in Hereke seccade kullandığını ve ipek olmamasını tercih ettiğini belirtmektedir.[147] Sultanın Hereke halılarına ilgisi ve takdiri bazı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden de anlaşılmaktadır. 1895 tarihli bir belgede: "Yıldız Sarayı Harem-i Hümâyunu'nda padişaha mahsus olmak üzere inşa olunan daireye Hereke Fabrikası'nda imal olunup Hazine-i Hassa Nezareti vasıtasıyla takdim kılınan antika kabarmalı halı padişah tarafından beğenildiğinden, bahsi geçen halıyı dokuyup imal etmiş ustabaşıya verilmek üzere 20 lira kıymetinde bir hediye ihsan edildiği, Kuyumcubaşı Baba Karabet Ağa'dan bir çift pırlanta küpe alındığı, mezkur küpenin ederi 20 lira geçen Karabet Ağa'ya ödenmesi gerektiği hakkında Mefruşat ve Hereke Fabria-i Hümayu'nu Müdürü Akif Bey'in takdiri"

[147] Ayşe OSMANOĞLU,(1986), *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralar),* İstanbul, Selçuk yay., s.13.

yazılıdır. [148] Hediye edilen pırlanta küpe, yukarıdaki ifadeden anlaşıldığına göre kuyumcu Karabet Babayan'dan 20 liraya satın alınmıştır. Belgede buna ilişkin 9 Mayıs 1311 tarihli bir senet yer almaktadır.[149]

Sultan Reşad (1909-1918), Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) gibi Hereke ürünlerine önem vermiş, diplomatik hediye olarak verdiği gibi gündelik hayatında bizzat kullanmıştır. Safiye Ünivar anılarında Sultan V. Mehmed Reşad'ın yerli malları kullanmayı tercih ettiğini belirterek, kıyafet ve döşemelik kumaşta Bursa ve Hereke kumaşları kullandığı bilgisini vermektedir.[150]

Hereke Halılarını diğer halı gruplarından ayıran en önemli ve aslında göz ardı edilen ve bazen "taklit" ya da "kopya" gibi algılanan ve yeterince ortaya konulmamış özelliği esasında desen ve motif çeşitliliğidir. Hereke halıları aslında Türk halı sanatının adeta özeti gibidir. Bu sonuca ancak Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'ndaki Geleneksel Anadolu desen ve teknikleri ile dokunmuş Hereke halı ve seccadeler ile sultanlar için özel dokunmuş eserlerin bir arada görülmesi ve değerlendirilmesi neticesinde varılabilmektedir.

Hereke halıları, yukarıda ifade edildiği gibi yüzyıllardır belirli aşamalardan geçen Türk halı sanatının tüm anlayış ve dönemlerini, belli bir süzgeçten geçirerek kalite ve desende kendine has özellikleri katarak özetlemektedir. Bunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi olan 19. yüzyılda, Saraya bağlı olarak devlet kontrolünde yapmıştır. Halıları değerlendirirken Anadolu, Uşak, Avrupa etkili, geometrik desenli, yollu desenli ve dönemin üslup ve zevkine uygun halıların Hereke Fabrikası'nda üretildiğini görülmüştür. Geleneksel motiflerin yanında çağın zevk ve beğenileri de yakalanmıştır. Bu durum saltanatın kaldırılmasından sonra da devam etmiştir. Nitekim cumhuriyet döneminde Fabrika'da üretilmiş halılar içerisinde bilhassa devlet kuruluşlarına çok ciddi miktarda Kuşlu, Lotto Uşak desenli halılar üretilmiştir. Söz konusu halıların menşei, renkleri, teknikleri ve Hereke dokuma kalitesinde üretilmiş olmaları nedeniyle hemen fark edilmektedir. Modern tasarımlı halılar da üreten fabrikada Şekil 8.1, 8.3 ve 8.7 gördüğümüz halı ve desenler art-deco üslubunda yapılmış örnekleridir.

[148] BOA. ML. EEM. 209-63, R.20.03.1311.
[149] BOA.ML. EEM. 209/63.1
[150] Safiye ÜNÜVAR, (2000), Saray Hatıralarım, İstanbul, Bedir Yayınevi, s.24.

Şekil 5.9 19. yüzyılda Darülaze'de dokunmuş halılar arasında saray halı deseni görülmektedir. Resmin sağında asılı mihraplı seccade. (19. Yüzyıl Darülaceze Fotoğraf albümü II, Aile Sosyal politikalar Bakanlığı darülaceze yay. 2013, s. 33)

Hereke Fabrikası, bünyesinde çalışan desinatörler ile sürekli desen üretimi yapmıştır. Fabrikada görevli usta ve desinatörler yurdun çeşitli yerlerinde öğretici, denetleyici olmuştur. Buna örnek Darülace verilebilir. Nitekim Darülace'ye Hereke'den eğitim amaçlı hocalar görevlendirilmiştir. [151] Bu kurumda üretilmiş halı desenlerinin bazıları tarihi fotoğraflardan tespit edilebilmektedir. Şöyle ki Darülaceze'de üretilmiş halıların görüldüğü kimi halı ve halı-seccadelerin günümüzde Milli Saraylarda yer alan halılar ile eş desenli örnekleri tespit edilmiştir. Bu durumu görsel belgelerin yanında yazılı belgelerde desteklemektedir. (Şekil.5.9 ve 6.2.1.12) Bunlara ilave olarak Sultan II.Abdülhamid (1876-1909) kurumu her zaman desteklemiş ve kurum tarafından 1891 yılında gerçekleştirilen sergiye katkıda bulunmuştur. Sergide kabartmalı, dal desenli ve ipekli Hereke Fabrikası ürünleri sergilenmiştir.[152]

Hereke halıları saray halıları içerisinde Türk halı sanatının en belirgin ve dikkat çeken ögelerini alarak bir üslup oluşturmuştur. Şöyle ki saray halılarında madalyon ikincil bir öge olarak yer alırken sarayların en önemli oda ve salonlarında iri madalyonlu halılar tasarlanarak merkezdeki madalyon tüm dikkati çekecek şekilde vurgulanmaktadır. Bu özellik uşak halılarından esinlenilmiş ve Uşak halılarının en belirgin özelliklerindendir. Bu nedenle çoğu kez halı uzmanları, meraklıları ile

[151] Bkz. 19. Yüzyıl Darülaceze Fotoğraf Albümü II., sayfa 33, ve BOA.Y.EE.d. -11

[152]Ayşe Mine KARACA, (2019), *II. Abdülhamid Döneminde Sergi çalışmalarına bir Örnek Darülaceze Sergis*i, Karabük Üniversitesi, s.90; BOA.Y.EE.d. s.11, Resimli Gazete, Darülaceze Sergisi, s.242.

koleksiyonerleri, yeterince Hereke saray halılarını görme fırsatları olmadığından Hereke halılarını Uşak olarak tanımlamaktadırlar. Esasında Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun ilk ürettiği ve bilhassa büyük oda ve salonlar için dokuduğu halılar, Uşak ve diğer Anadolu halılarının dokunduğu kalitelerde ve benzer motiflerde üretilmiş olmaları bu yanılgılarını desteklemektedir.

Hereke halılarının ilk dokunduğu günlerden beri ince kalite dokunduğu sanılmaktadır. Hereke halılarında başından beri farklı dokuma kalitelerinde halılar dokunmuştur. Geleneksel motifler ile dokunmuş çok ince kalite seccadeler olduğu gibi düşük kalitede halı ve seccadeler de dokunmuştur. Bunun nedeni farklı amaç için halıların kullanılacak olması, ayrıca ressamın-tasarımcının vurgulamak istediği desen etkisi ki girift ve ince desenlerde ince kalite, iri desenleri vermek istediğinde seyrek dokuma tekniği tercih etmesidir. Bunlarla birlikte başlangıçta farklı yörelerden gelmiş halı dokuma ustaları da dokuma kalitesinin tercihinde etken olmuştur.

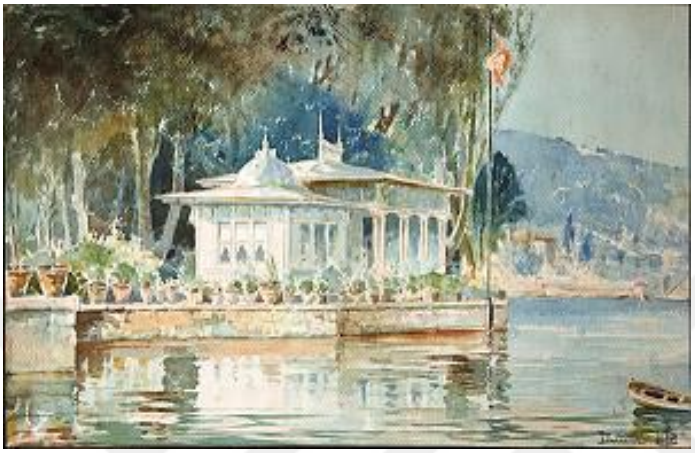

Şekil 5.10 İpek halı üzerinde Hereke Damgası görülmektedir. Env.No: 13/375, Ölçü: 192 x 233. cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnunda halı desenlerinin çiziminde ressam yetişmesi oldukça önem arz etmekteydi. Yapılan çalışmalarda görülmüş olan belgelerde, Fabrikada görev yapmış Ser ressam Tomas Efendi, Ressam Yorgaki Efendi, Osfan Efendi, Resim Memuru Mehmed Efendi'nin adları geçmektedir.[153] 1852'de "Resimci Ğalozula"[154],

[153] Ali Ata YİĞİT, a.g.m., s.140.
[154] A.BULUŞ., a.g.t.,s.318.

1865 yılında "Resimci ustası Yorgi" Fabrika'da görev yapmış diğer ressamlardır.[155] 1848-49 da de resimci İbşik çalışmaktadır. [156] Yorgaki Efendi 1912 yılında Hereke'deki ressamlık görevinden emekli olmuştur. [157] Hereke Fabrikası'nın ilk kurulduğu yıllarda aynı zamanda yönetim kurulunda da bulunun Ressam Kamaron[158] muhtemelen Fabrika'da görev almış ilk desinatördür. Kamaron o yıllarda henüz halı üretimi yapmayan fabrikanın ilk ürettiği kumaşların çizimini de yapmış olmalıdır.

Şekil 5.11 Hereke Fabrikası, Kağıt üzerine suluboya, Env.No: 52/1949, ölçü:44.5 x 29.5 cm. Tomas Baldasar, Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu

(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi.)

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda ressamlık yapmış Tomas Efendi tarafından resmedilmiş imzalı [159] bir suluboya tablo Milli Saraylar Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Tomas Efendi Sanayi- Nefise'yi 1890 da bitirmiş, daha sonra İtalya'da ressamlar şehri olarak bilinen "Scuole di arte" de iki sene eğitim almış, ardından bir yıl kadar Paris'e gitmiştir. Yurda döndükten sonra Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu ressamlığı görevine getirilmiştir. Bu görev sırasında resmettiği bir halı deseni Fabrika arşivinde yapılan araştırma sırasında tespit edilmiştir. (bkz.Şekil 5.1.2.2) Tomas Efendi Fabrika'ya geldiğinde o sırada Alman ve Rum iki ressam daha görevdeyken bir süre sonra Fabrika'daki görevleri sona ermiştir. Tomas Efendi'nin halı tasarımları arasında Bayezid ve Fatih Camii halıları da yer almaktadır.[160] Tomas Efendi aynı

[155] A.BULUŞ, a.g.t., s.321.
[156] A.BULUŞ, a.g.t., s.316.
[157]ML.ŞD.937-87 H.19.12.1312
[158] Önder KÜÇÜKERMAN, Hereke Fabrikası, Sümerbank yay, İstanbul, 1987, s.47
[159] Gülsen KAYA; (2010), Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu, MS yay.,Semih Ofset Mat., İst., s. 442.
[160] Hüseyin HAŞİM, *Tomas Efendi,* 1 Haziran 1330 (1330), numara 17, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1911-1914*, Yaprak ZİHNİOĞLU (Haz.), güncelleştirilmiş Basım, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s.268-269

zamanda 1909 yılında kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti üyesidir.[161] Ressam Edward Bey'de Hereke de çalışmış sanatçılar arasındadır.[162] Tekstil işçilerine ilişkin hazırlanmış bir doktora tezinin, görevlerine göre yevmiye alan işçi sayılarını içeren kısmına göre Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda yevmiye ile çalışan ressamlar 1890 yılında bir kişi, 1892 yılında üç kişi[163], 1893 yılında üç kişi, 1894 yılında altı kişi[164], 1897 de yedi kişi, 1898 de on kişi, 1899 da mart ayında 12 kişi, aynı yılın eylül ayında ise 6 kişidir.[165] Buna dayanarak Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda desen üretimi konusunda çalışan ressam sayısının Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) dönemine rastlayan halı üretimindeki kapasite artışı ile birlikte yükseldiği söylenebilir. Söz konusu bu üç defterde, işçiler ve ressamların aldıkları ücretler, isimleri ile yer aldığı görülmüştür.[166] Defterlerde diğer çalışanlar, ressam ve ressam çıraklarının isimlerinin tek tek taranma imkanı olabilecek sonraki tarihlerdeki detaylı okumalarda, Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda söz konusu tarihlerde görev almış diğer ressam ve ressam çırakları tespit edilerek Hereke dokumaları ve resim sanatı hakkında önemli tespitler yapılabilecektir.

Şekil 5.12 "Hereke Dokuma Fabrikası Gördeskâri halı imaliyesinde bilcümle kız amelesinin görünüşü". (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 9045336) Erişim Tarihi. 03.01.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0036.jpg

[161] Abdullah Sinan GÜLER, (2007), (yay.Haz. Y. Zihnioğlu), Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, İst., s.XI.
[162] ML.EEM.636-42 R.12.10.1323.
[163] Tamer GÜVEN, (2021). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti Tekstil Fabrikaları İşçilerinin Ücretleri ve Yaşam Sıtandartları,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktasat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, s.102.
[164]Tamer GÜVEN a.g.t..t.,s.104
[165] Tamer GÜVEN a.g.t.,s.106
[166] Listeler için bkz. BOA.HH.d.2859-H.24.08.1310., HH.d.5337-H.22.09.1312., HH.d.11221.H.06.12.1316.

Şekil 5.13 "Hereke Dokuma Fabrikası Kaliçe yünlerini saran çıkrıkçı kadınların görünüşü". (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 9045326) Erişim tarihi: 03.01.2024. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0026.jpg

Hereke Fabrikası'nda ilk halı üretimi ile ilgili farklı tarihler işaret eden çalışmalar bulunmaktadır.[167] Abdülkadir Buluş, Doktora çalışmasında 1852 yılında fabrikada halı seccade üretildiğinden bahseder. Kanaatimizce bu halı değil kumaş seccade üretimidir. Aynı tezde Sultan Abdülaziz döneminde fabrikada halı üretimi olduğunu yeniler.[168] Fiili olarak yüksek kapasitede halı üretimi ise 1891 yılında tezgâh sayısı arttırılarak başlanmıştır. [169]

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'ndan 1905 tarihinde çıkan ürünlerin cinsleri ve fiyatları kayıt defterlerinden takip edilebilmektedir.[170] Hereke halıları diplomatik ilişkilerde hediye olarak kullanıldığını ifade etmiştik. 1900 yılında Rusya İmparatoru II. Nilolay'a ait Fransa'nın Tolun Limanı'nda bulunan standart adlı vapurunun salon ve kamaraları için Hereke Fabrikası'nda dokunmuş halılar gönderilmişti. [171] 1908 tarihinde Amerikan başkanına hediye edilmek üzere Hereke Fabrikası'nda imal

[167] Vahide GEZGÖR, (1999) Hereke Fabrika-i Hümâyûnu'nda Halı Üretimi, *Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokumaları ve Halıları,* İstanbul, s. 174
[168] Abdülkadir BULUŞ,(2000), *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, s.149
[169] Vahide GEZGÖR, a.g.e., s.174, Abdülkadir Buluş, a.g.t., s. 149
[170] BOA. HHd. 31993, H.05-01-1323
[171] BOA, ML.EEM: yer 350-38, R.21.07.1316

ettirilen iki sehpa örtüsü ile bir adet antika halı hediye edilmiş ve muameleleri yapılmıştı.[172] 1909 tarihinde Lahey'de inşa edilen Sulh Dairesi için Hereke Fabrikası tarafından bir halı imal ettirilmiş ve bedeli Maliye nezaretince ödenmiştir. Halının serileceği mekân Meclisi İdare Salonu, sarayın en büyük odalarından birisidir. Bu salon 16 m. ve 65 cm. tülünde ve 10 metre ve 22.4 cm. arzındadır.[173] Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nın desen arşivinde yaptığımız araştırma neticesinde Lahey'e yollanan halının desen paftalarını tespit edilmiştir. (bkz. Şekil 7.3.4)

Bunlara ilave olarak, 1917 yılında Hamburg ve Bremen şehirleri senatoları tarafından Padişaha birer adet harp Nişanı takdim edilmesinden dolayı senato reisleri Barkavzen ve Predol'a padişahın cevaben yazdığı iki adet name-i Hümâyun ile Hereke Fabrikasında dokunmuş birer adet halı hediye edilmiştir.[174] Hediye edilen halıların, birlikte savaşılan dönemin hatırası olarak muhafaza edilmesi, bir yazı ile temenni edilmiştir.[175] Bunun dışında çeşitli hükümetler tarafından Stockholm'da bulunan sefarethanelere milli mamülatlardan eşyalar gönderilmesi nedeniyle Hazine-i Hassa tarafından birkaç ipek halı ile Yıldız Porselen Fabrikası ürünleri yollanmıştır.[176]

1918 tarihli bir arşiv defterinden, Osmanlı Devleti ile Almanların müşterek savaşa girmelerinden dolayı bunun bir hatırası olarak Hereke Fabrikasında üretilen iki halının Berlin ve Hamburg senatolarına yollandığını öğrenilmektedir.[177]

Hereke halılarına sultanlar ilgi göstermişlerdir, prestij unsuru görülmüş Hereke halıları sıklıkla hediye edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından 1898 yılında Hereke Fabrikası'nda Alman İmparatoru ve imparatoriçesine 40220 kuruş değerinde 4 adet halı seccade ve 90096 kuruş değerinde 7 adet ince yekpare halı, esvaplık kumaş, boyun atkısı hediye edildiği ve altmış parça döşemelik kumaş numuneleri yollanması ile ilgili bilgilere arşiv belgelerinden ulaşabilmektedir.[178] Karadağ Prensine, Viyana Sefiri Reşid Paşa'ya, İngiltere heyetlerine 1910 yılında Hereke halı ve seccadeler hediye edilmiştir.[179] Sultan Reşad (1909-1918) döneminde Bremen Senatosunun Sultan'a Verilen Nişana karşılık hediye edilen Hereke halılarının müttefik olarak

[172] BOA, ML.EEM. 666-39, R.07.02.1324
[173] BOA.,BEO, 3651, 273751, H.05.10.1327
[174] BOA.,BEO, 4498, 337287, H.16.03.1336
[175] BOA. HR. SYS-2459-64 (M.10.10.1918).
[176] BOA.,BEO, 3295, 24055, H.17.03.1326
[177] MSA.Defter 2609, sıra no 336, 1334.
[178] MSA Defter: 2603, sıra no: 958; Ayşe FAZLIOĞLU, (2007) a.g.e.,, s.30
[179] HH.İ.203-54.,H. 05.08.1328, 12 Ağustos 1910

geçen savaş zamanın hatırası olarak saklanması temennisi bildirilmiştir.[180] Sultan Reşad, Bulgar Kralı Ferdinand'ın yaptığı on dört günlük ziyaretinde kendisine Halid Ziya Uşaklığil aracılığıyla bir Hereke halısı hediye etmiştir. Halid Ziya'nın konu hakkındaki ifadeleri şu şekildedir: " Bu halı Hereke'de dokunmuş, bir şal kadar ince İran'ın meşhur halılarından birinin resmine göre pek iyi işlenmiş, oldukça büyük bir parça idi."[181] Kralın halıya hayran kaldığını, Hereke hakkında uzun izahat aldığını ve hediyeyi sarayda bir duvara gerdireceğini söylediğini ifade eder.

Hereke Fabrikası'nda üretilmiş ve Kaiser II. Wilhelm'e hediye edilmiş 1898 tarihli 475 x 376 cm. ölçülerde dokunmuş bir Hereke halısı da günümüzde Huis Doorn Şatosu'nda bulunmaktadır. Halıda kullanılmış olan renkler ve kompozisyon düzeni ile Milli Saraylar envanterine kayıtlı Hereke halıları arasında büyük benzerlik görülmektedir. Şöyle ki halılarda aynı özellikte kullanılan motifler, krem renkli zemin, kırmızı zeminli dilimli madalyon, bordürde alternatif düzende yerleştirilmiş oval kartuş ve rozetlerde görülmektedir. Özellikle bu benzerlikler 1/40 env.nolu Küçüksu Kasrı'nda bulunan halıda daha belirgindir.[182] (Şekil 6.2.1.51.)

Uluslarası üne sahip Hereke halıları, hediyeler ve satın alınmaları nedeniyle batı saraylarına da girmiştir. Hereke halılarının hâlen kullanıldığı batı saraylarını şu şekilde sıralanabilir: Amerika Beyaz Saray Vermeil odası ve Kütüphanesi, Huis Doorm Sarayı ve Postdam Yeni Saray'da salon, yemek ve yatak odaları, Lahey Barış Sarayı'nda (bkz Şekil 8.1.3) Kabul Salonu'nda kullanılmıştır.[183]

Hereke halıları sarayların ihtiyacını karşılamış, hediye edilmiş, bazı dönemlerde satışı da yapılmıştır. Bunların yanında özellikle Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde camilerin halı ihtiyacı önemli oranda Hereke'den karşılanmıştır. Bu durum, belgelerden takip edebilmektedir. Tarihi bir fotoğrafta Sultan tarafından inşa ettirilmiş olan Ayazağa Hamidiye Camisi'nin, sarayların tefrişinde çok tercih edilmiş "şal desen" tabiri ile geçen yollu desenli Hereke halısı ile döşendiği görülmektedir.

[180] BOA.HR.SYS-2459-64, M.10.10.1918
[181] Halid Ziya UŞAKLIGİL, (2012), *Saray ve Ötesi,* yay.haz. Nur Özmel Akın, Özgür yay.,.s.379-380.
[182] Der Traum vom Orient Kaiser Wilhelm II.im Osmanischen Reich, Stiftung Preussısches Chlösser und Garten Berlin-Brandenburg, Postsdam 2005. s. 66
[183] Deniz DEMİRARSLAN, (2021), Batı Saraylarında Türk Halısının Kullanımı ve Önemi, *Milli Folklor*, sayı. 132, cilt. 17, yıl. 33, s.219,221)

Yıldız Hamidiye Camisi'nin orijinal halısı da aynı desenli olup günümüzde İstanbul Vakıflar Halı Müzesi deposunda muhafaza edilmektedir.[184]

Şekil 5.14 "Ayazağa Karyesi Hamidiye Camii'nin içeriden görünüşü : Ayazağa Karyesinde inşa olunan camii". İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Sultan Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA90529/1. Erişim tarihi: 18.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90529---0001.jpg

Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) 1898 yılında Boğaziçi'nde Göksu'da yeni yapılmakta olan cami için Hereke Fabrika-i Hümayu'nundan bir halı istenmiş[185] bu istek üzerine Hereke halısının cami için gönderilmesi amacıyla gereği talep edilmiştir.[186] 1902 yılında camilere ve diğer hayır kuruluşlarına Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda ürettirilmiş çok sayıda halı gönderilmiştir.[187] Kudüs'te bulunan Mescidi Aksa Camii'nin Hereke halıları ile döşenmesi ve gereken masrafların karşılanması 1902 yılında yapılmıştır.[188] Gebze Tavşancıl'da bulunan camiye[189] "Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu mamülatından" 1903 yılında büyük bir halı gönderilmiştir. Yine 1903 tarihli bir belgede Suriye Vilayetinde Camii-i Kebir için Sultanın ihsanı olan Hereke halıların fotoğraflarının geldiği bildirilmektedir.[190] Aynı

[184] İstanbul Vakıflar Halı Müzesi eski müdürü Serpil ÖZÇELİK ile 21 Mart 2017 tarihinde yapılan görüşmede bu bilgiye ulaşılmıştır.
[185] BOA.HH.İ.117-61 H.29.03.1316 (12 Ağustos 1898)
[186] BOA.Dahiliye 1179- 88358 H.02.04.1316(20 ağustos 1898), DH.MKT.2102-16 H.19.04.1316. (6.09.1989)
[187] BOA. İ.EV.30-49, H.29.12.1319 M.8 Nisan 1902
[188] BOA.HH.İ.III 36 H.12.08.1315 M 6 Ocak 1898
[189] BOA.HH.İ.159-39 H.14-03-1321 (10 Haziran 1903)
[190] BOA.DH.MET.639-8 H.18.10.1320 (18 Ocak 1903)

tarihlerde Söğüt kazasına bağlı Güre de bulunan cami halılarının Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'ndan sağlandığı öğrenilmektedir.[191] Padişah tarafından hayır amaçlı tamir ettirilen Hadımköy'de bir cami, Hereke halıları ile döşenmiştir.[192] Saray tarafından camilere halı sağlanması geleneği, halı üretiminin arttırıldığı ve yeni tekniklerin getirildiği Sultan Mehmed Reşat (1909-1918) döneminde de sürmüştür. Sultan Mehmed Reşad (1909-1918) döneminde başmabeycilik görevinde bulunan Lütfi Simavi'nin kaleme aldığı anılarından miladi Temmuz 1912 de Köstence Kral Camii'ne Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'ndan bir halı gönderildiğini şu cümleler ile öğrenilmektedir: " Köstence Cami-i Şerifine Halı. Haziran. Romanya hükümeti tarafından Köstence'de inşa edilip Kral Karol'un bizzat küşad ettiği cami için zat-ı şahane Hereke Fabrikası mamulâtından gayet büyük ve nefis bir halı teberru' ve ihdâ etdi. Mezkûr halı mefruşât-ı hümâyundan tayin olunan memûrîn-i mahsusa marifetiyle (Köstence)ye gönderildi.[193] Arşiv belgelerinden Köstence de yapılan cami için 1913 yılında Padişah'ın hediye ettiği bu halıdan başka üç parça daha Hereke halısı gönderilmesi söz konusudur.[194] Resne'de inşa edilen camiye Padişah tarafından Hereke mamulatı halılar ihsan edilmiş, bunun üzerine halk teşekkür etmek amacıyla caminin Reşadiye adı ile isimlendirilmesi istenmiş ve bu durum idare tarafından uygun bulunmuştur.[195] 1913 yılında Hindistan'da bir camiye dahi hediye Hereke halısı gönderilmiş ve bedeli hazine tarafından ödenmiştir.[196]Camilere halı hediye edilmesi konusunda bunlar gibi arşivde çeşitli başka kayıtlarda bulunmaktadır.

Hereke halılarının içerisinde az renk kullanılan ve baskı izlenimi veren halılar yer almaktadır. Bu halı tasarımları, birkaç renk ile elde edilmiş Avrupa halısı etkileri görülen halılardır. Dolmabahçe Sarayı'nda Sultan Reşad (1909-1918)'ın odasında kullanılan halı buna örnek verilebilir. Bahse konu halılar duvar süslemesinde kullanılan sitensil tekniği izlenimi vermektedir. Dolmabahçe Sarayı Sultan Reşad (1909-1918)'ın odasında teşhir edilen14/1713 numaralı halı bu şekilde tasarlanmıştır. Halıda aynı zamanda geometrik motifler kullanılmıştır. Yıldız Şale 25 numaralı Salon'un halısı az renk kullanımı ile tasarlanmış aynı zamanda Avrupa motifleri

[191] BOA.ML..EEM.447-34 (R.25.06.1319)
[192] BOA:HH.İ.155-38 hH.02.12.1320 (2 mart 1903)
[193] Haz. Dr.Fatih AKYÜZ, Dr.Fatih TETİK, *Lütfi Simavi, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim.1924*, Cilt 2. İst. 2017, S.453
[194] BOA.MBİ.162-21 H.01.05.1331 (8 Nisan 1913); HH.İ.210-38 H.01.05.1331 (8 Nisan 1913)
[195] BOA.MB.İ.162-62. H.24.08.1330 (8 Ağustos 1912)
[196] BOA.HH.İ.241-59, H.11.08.1331 M.16 Temmuz 1913; MBİ.169-2. H.11.5. 1331

barındıran, odanın ölçüsüne göre dokunmuş bir halıdır. Şale 1 numaralı Tören Salonu'nun halısı gibi salona göre tasarlanmış ve dokunduğu tarihten itibaren sürekli bu salonda sergilenmiştir. (Şekil 5.1.3.2)

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda farklı türlerde halı üretimi yapılması konusu belgelerden takip edilebilmektedir. Arşiv belgeleri ve tarihi fotoğraflardan edinilen bilgilere dayanarak, Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretim yapan halı ustaları arasında bir uzmanlaşma ve sistem olduğu anlaşılmaktadır. Üretilen halıların türlerini veren bu belgeler, aynı zamanda Fabrika-i Hümayu'nun çalışma sistemini göstermektedir. Osmanlı Arşivinde bulunan 1895 tarihli, Sinekâri üretim yapan ustalardan Bayzar ve Maryam ustanın taltif edildiği konulu belge [197] ile Şekil 6.2.1.60'de görülen "Sivaskâri usta" yazısının yer aldığı fotoğraf bu görüşü destekleyen yazılı ve görsel belgelerden sadece birer örnektir. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda ki halı üretiminde farklı yörelerden ve halı cinlerinden üretim yaptırılması "halı sanatımızın" devlet eliyle birleştirici, kavrayıcı, korumacı bir bakış açısıyla planlı bir şekilde yönlendirdiği şeklinde yorumlanabilir. Milli Saraylar Koleksiyonu'nda benzer dokuma kalitesinde dokunmuş, ancak farklı desen özellikleri gösteren halılar bu bakış açısının ürettiği eserlerdir.

Hereke halılarının bir süre sonra geometrik ve geleneksel motiflerin tekrar gündeme geldiği günümüze gelen örneklerden ve halı deseni arşivinde daha geç tarihli mevcut çizimlerden anlaşılmaktadır. Şekil 5.15'de görülen enine dokunmuş seccade bunlara verilecek örnekler arasında yer alır.

Şekil 5.15 Hereke yün seccade, Env.No: 42/1204, Ölçü: 70 x 114 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

[197] BOA.İ.TAL.46-35 H.28.08.1311.

Geometrik motiflerin görüldüğü altıgen madalyonlu yün halı seccadenin zemini krem rengi dama motiflidir. Seccadenin bordür deseni stilize edilmiş yaprak ve bitki motiflidir. Dokuma tekniği olarak halı enine dokunmuştur. Kilim örgüsünde pembe renkli iplik kullanılmış olması bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fabrika'nın Sümerbank'a devrinden sonra halı üretim kapasitesi zirveye ulaşmış ve daha ziyade İran desenlerinin etkili olduğu ve Fabrika tarafından "Klasik" tabiri ile anılan Hereke desenleri ortaya çıkmıştır. 1930'lu yıllarda, bir dönem bu tip halıların yanında, desenlerde büyük bir dönüşüm görülerek dönemin sanat akımlarını yansıtan, Hereke desenlerinden uzak oldukça modern tasarımlar yapılmıştır.

Koleksiyonda yer alan Hereke halılarının malzeme özelliklerine değinecek olursak, ilk üretilmiş seccade ve halılarda atkı, çözgü ve ilmeklerde yün iplik kullanılmıştır. Bu halılarda seyrek dokuma kalitesi görülmektedir.

Büyük ebatlı halılarda atkı ve çözgülerde genellikle pamuk, ilmeklerde yün iplik kullanılmıştır. Bu tip Hereke halıları olgun saray üslubun da üretilmiş halı örnekleridir. Saray üslubunda dokunmuş büyük halılar arasında komple yün iplikler ile dokunmuş örneklerde yer almaktadır.

Koleksiyonda seccade boyutundaki halılar dışında tümüyle ipek iplikle dokunmuş Hereke halısı bulunmamaktadır. Bu tip örneklere yurt dışı müzelerinde rastlanmıştır. Koleksiyondaki komple ipek iplikle üretilmiş Hereke halıların tümü küçük eserlerdir.

Seccadelerde kullanılan iplikler: atkı-çözgü pamuk ilmeklerde yün; atkı- çözgü pamuk ilmeklerde ipek; atkı pamuk, çözgü ve ilmeklerde ipek; atkı pamuk, çözgü ipek, ilmek yün; atkı- çözgü ve ilmeklerde ipek iplikler ile dokunmuş örnekler görülür. Tek bir seccade örneğinde atkı-çözgü pamuk, ilmeklerde yün ve ipek; bir örnekte de atkı-çözgü ipek ilmekler yün kullanılmıştır. Çözgü ve atkılarda, bilhassa çözgülerde ipek iplik tercih edilmesinin nedeni ince kalite halı dokunabilmesi amacıyladır. Bunların hepsinin koleksiyonda örnekleri bulunmaktadır. İleriki bölümlerde anlatılan halı örneklerinde görülmektedir.

Koleksiyonda yer alan yün halılar arasında çok sayıda olmasa da farklı teknik ile dokunmuş, yün ve ipek karışık malzemeli örneklerin dokunduğu görülmektedir. Bu halılarda kimi motiflerin tümünde, kimi motiflerin ise konturlarında ipek ilmek ipliği

kullanılmıştır. Söz konusu örneklerde ipekle dokunmuş motif, yün iplikler arasında parlak ve alçak rölyef etkisiyle vurgulanmaktadır. (bkz. Şekil 5.14) İpek ve yün karışık iplikler ile dokunmuş halılar bazı arşiv belgelerinde de geçmektedir. Şöyle ki Yıldız Sarayı'nda Ayşe Sultan'a ait iki oda ve bir sofaya ipekle yün karışımı halı ile döşenmesi bu tür halıların orijinalinde nerede ve ne zaman kullanıldığı ve üretildiği bilgilerini vermesi açısından önemlidir.[198]

Şekil 5.16 Hereke yün -İpek halı detayı. Env.No: 41/42. Ölçü: 224 x 330 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nda günümüze gelen örneklerine pek rastlamamış olsak da, saraylarda tiftik halılarda kullanılmıştır. Nitekim TBMM. ye devredilmeden önce Yalova Atatürk Köşkü'nde bulunan, saray halısı desenli bir halı seccade ile bir arşiv belgesinde Yıldız Sarayı'nda orta katta bulunan bir oda da tiftik halı kullanıldığına dair bilgiler yer almakta ve tiftik halı kullanımına işaret etmektedir.[199] Hereke Fabirka-i Hümâyunu'nda da tiftik halı dokunmuştur. Tiftik halı üretimi için "…Dersaadetten on nefer muallim" Hereke'de görev almıştır.[200] Belgelerden, "1899 yılında Kız Sanayi Mektebinde halı dokumak üzere tiftik satın alınmış, Feshane Fabrikası'nda temizlenerek bükülmüştür." [201] bilgilerine ulaşılmıştır. Hereke Fabrika'sında 1893 yılında tiftik halı üretilmiştir, nitekim tiftik halı dokumak için Halı

[198] BOA.HH.İ.189-9-05.01.1325 M.18 Şubat 1907
[199] BOA. HH.İ.91-55, H.24-10.1311. 1896.
[200] BOA.EEM.202-99, R.13.12.1310.(25 Şubat 1895)
[201] BOA.MF.MKT.360-42, H.11.02.1315.

tüccarı Şerif Efendi'den bükülmüş tiftik satın alınmıştır.[202] Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda tiftik halının üretimi ve malzeme konusu, sonraki yıllarda Bitlis vilayetinden Nezarete gelen bir yazıda gündeme gelmiştir. Vali, Ankara ve İstanbul'da bol olan beyaz tiftiğe Siirt, Midyat ve Cizre'de eşsiz ve çeşitli renklerdeki tiftiklerin katılması ile Hereke'de daha kailteli tiftik halılar üretilebileceği önerisinde bulunmuştur.[203]

2019 yılından itibaren Milli Saraylar'a bağlanmış olan Topkapı Sarayı, 19. Yüzyılda Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu henüz halı üretimine başlamadan önce 1856 yılında hanedanın yönetim merkezi yapılan Dolmabahçe Sarayı'na taşınmıştır. Topkapı Sarayı'ndaki yapılar, erken tarihli olup sadece Mecidiye Kasrı 19. yy. da Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde yapılmıştır. Topkapı Sarayı'ndaki eserlerin büyük bölümü erken tarihli olsa da tamamen terk edilmeyen Sarayda, Hereke halıları kullanılmıştır. Topkapı Sarayı halı koleksiyonu içerisinde dünyaca bilinen erken tarihli 37 adet mihraplı "Topkapı Sarayı Halı Seccadeleri" şeklinde adlandırabileceğimiz saray halıları bulunmaktadır.[204] 1924-1926[205] yılları arasında Topkapı Sarayı'nda yapılmış ilk sayımlarda tutulmuş Tahrir defterlerinde Hereke halılarının kayıtları yer almaktadır. Kayıtlarda[206] rastlanan Hereke halı ve yol halıları şu şekilde yer alır: Bağdat Köşkü'nde Hereke halılar, Mustafa Paşa Köşkü'nde "ağaç ve selvi motifli, gül rengi zeminli, kenar sulu, laciver zeminli Hereke mamulatı halı, Mustafa Paşa Köşkü Küçük odada Hereke yol halısı. Bu yol halısı için kullanılan "ortası kırmızı kenarlı filizi Hereke Mamulatı" ifadesi, günümüzde depolarda bulunan bazı makine dokuması yol halıları örneklerini çağrıştırmaktadır. Defterde diğer Hereke halıları şu şekilde devam eder: Mecidiye Kasrı'nda Hereke halıları, salona bakan küçük odada Hereke yol halısı, yine Mecidiye Kasrı küçük odada kırmızı zeminli deve tüyü kenarlı 6 adet yol halısı, Çini hazinesinde 198 m. uzunluğunda Hereke yol halısı. Birinci komisyonun Harem ve Baltacılar Koğusu eşya sayımına ilişkin defterde, Harem'de Abdesthane

[202] BOA. ML.EEM.169-36. R.29.01.1309. (10 Nisan 1893)
[203] BOA. DH.UMVM.75-27 H.17.12.1333.
[204] Bkz. Hülya TEZCAN, Topkapı Carpets, 1987; a.bkz. Tuba KURTULUŞ, (2001), *Topkapı Sarayı'ndaki Halı Seccadelerden Bir Grubunun İncelenmesi*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı.,Yüksek Lisans Tezi.,
[205] Abdülmecid ŞENTÜRK, Göksel ERDOĞAN, Ali KARAKUŞ, (2013), Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları, *Topkapı Sarayı Müzesi,Yıllık 6*, İstanbul, Promat Basın Yayın A.Ş., s.77
[206] Ülkü ALTINDAĞ, Nedret BAYRAKTAR, (1988), Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları II., *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 3,* Ofset Yayınevi İstanbul, s. 24-35., Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları 1. (Harem ve Baltacılar Koğuşu), *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 2,* İstanbul 1987, Ofset Yapımevi, S.13-54.

aralığında “Hereke mamülatı” halı yer aldığı, Hereke yol keçesi kullanıldığı görülmektedir. Yol keçesi ifadesi Dolmabahçe Sarayı ve Beylerbeyi Sarayı eserlerinde tespit ettiğimize göre makine dokuması yol halılarını ifade etmektedir. Bu ifadeye dayanarak Dolmabahçe Sarayı tasnif, depolama, tespit çalışmalarında Hereke olduğunu tespit ettiğimiz Hereke yol halıları örneklerinin, günümüzde mevcut olmasa da Topkapı Sarayı’nda da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

5.1 Hereke Halılarının Belirlenmesinde Kullanılan Yöntemler

Milli Saraylar Halı Koleksiyonu’nda yer alan eserlerin büyük bölümü Hereke halılarından oluşmaktadır. Halıların kayıtları ilk olarak diğer eserler ile birlikte 1924 yılında yapılmıştır. II. Dünya Savaşı başlamadan önce 1938 yılında da bir sayım başlatılmış, 1940 lı yıllarda da sayım çalışmaları devam etmiştir. İlk sayımlardan sonra en kapsamlı ve detaylı yapılan envanter çalışmaları 1952 yılı çalışmalarıdır. Bu sayımlarda eserler tarihi ve tarihi demirbaş olmak üzere tasnif edilmiştir. Geniş bir ekip tarafından yapılan çalışmalarda 1952 yılında yazılmış envanter defterlerinde eserlerin evsaf tanımları, repertuar defterlerinde ise eserlerin yer hareketleri işlenmiştir. Bu defterlerde eserlerin tek tek tanımları yapılmıştır. Bu tanımlamalarda halıların menşei hakkında da bilgiler yer almaktadır. Takip eden yıllarda yapılan envanter çalışmaları 1952 yılı çalışmalarının benzeri şeklinde devam etmiştir. 1998-2017 yılları arasında tarafımca yürütülen Halı Koleksiyonu Sorumluluğu görevi boyunca halıların menşelerinin belirlenmesinde bir belge veya bilimsel yöntem arayışı içinde olunmuştur. Hereke halılarının belirlenmesinde damga birinci dereceden ve kesin bir gösterge iken, yapılan incelemelerde bazı halıların geçmiş yıllarda yapılmış onarımlar sırasında damgalı ve yazılı kısımlarının söküldüğü, değiştirildiği tespit edilmiştir. Bazı halılarda ise damga yer almamaktadır. Yapılan incelemelerde halıların iplik cinsleri, kullanılan renkler ve tonları, halıların kimliklenmesinde gösterge olmuştur. Bazı renklerin bir arada kullanılması, tonları, desenler, tasarım benzerlikleri gibi göstergelerin Hereke özelliklerini verdiği görülmüştür. Fabrika desen arşivi ve cam negatifler halıların kimliklendirilmesinde destek olmuş önemli belgelerdir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi web. sitesi erişim sayfasında yer alan Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) fotoğraf albümlerinde tespit edilen Hereke halı ve seccade örneklerindeki yazılarda ki Osmanlıca bilgilerde, Gördeskârî halı tabiri ile

büyük ebattaki halıları, Sivaskari halı tabiri ile ipek halı seccadeler gösterildiği görülmüştür.

5.2. Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonundaki Desenler

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilmiş halılardaki desen türleri, süregelen saray desenlerinin yanında dönemin sanat ortamına ve zevklere bağlı olarak sürekli değişim ve dönüşüm göstermiştir. Fabrika'da desen üretimi kurulduğu ilk yıllardan itibaren oldukça dinamiktir. İlk üretilen halılar geleneksel motifliyken zaman içerisinde saray ressamları tarafından çizilmiş örnekler ağırlık kazanmıştır. İlk örneklerde çalışan ustalara bağlı olarak Gördes, Demirci, Sivas halı desenleri görülürken bir süre sonra saray üslubunda halıların dokunduğu görülmektedir. Fabrikada halı üretimine başlamasından kısa süre sonra kurum bir eğitim merkezi haline gelmiş, ustalar yetişmiş ve Anadolu'nun çeşitli illerinde açılmış okullara eğitici olarak yollanmıştır. Eğitim merkezi haline gelen Fabrikada halıcılık eğitimi usta-çırak ilişkisinden ziyade öğretmenler tarafından verilirdi. Fabrika bu yönü ile Osmanlı topraklarında üretilen halılar için kalite kontrol merkezi haline gelmişti.[207] Halı üretimi yapılan şehirlerden Fabrika'ya eğitim için gelen ustalar, yaşadıkları şehirlerde halı üretiminde Hereke Fabrikası ekolünde üretici-öğretici olmuşlardır. Örneğin halı dokuma eğitimi almak üzere Sivas'tan getirtilen Karelkeyan Mıgırdıç 1896 yılında eğitim alarak memleketine dönmüştür.[208] Hereke Fabrikası'nda boyama teknikleri konusunda 1901 yılında eğitim almış ve Şahadetname'ye hak kazanmış Mehmed Galib Usta Kastamonu Sanayi Mektebi'ne muallim olarak tayin edilmesi, Hereke'nın Osmanlı toprakları üzerindeki halıcılık eğitimi konusundaki etkisini göstermesi bakımından diğer önemli bir örnektir.[209] Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda görevli ustalar aynı zamanda kıymetli tarihi özelliğe sahip halıların değerlendirilmesinde de görevlendirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in 1909'da hal'inden sonra kendisine ait kıymetli eserler yanında halı ve seccadeleri de Maliye Hazinesi'ne devrolunmuştu. Bu halı ve seccadelerin kıymetlerinin belirlenmesi için Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'ndan iki kişi görevlendirilmiştir. [210]

[207] Ali Ata YİĞİT, a.g.m., s.139
[208] DH.TMIK.M. 11-57. 23.02.1314 M.3 Ağustos 1896.
[209] BOA.DH.MKT.2513-29, H.7.04.1319 M. 24 Temmuz 1901
[210] BOA.ML.EEM.766-52, R.14.08.1325 M.27 Ekim 1909

5.2.1. Anadolu Desenleri ile Üretilmiş Halılardan Örnekler

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilen ilk halı örnekleri arasında geleneksel motifler ile dokunmuş halılar yer almıştır. Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nda yer alan Hereke halıları arasında, desen tasarımı ile Anadolu halı geleneğinde üretilmiş halı ve seccade örnekleri hâlen muhafaza edilmektedir. Bu halılarda desenler geleneksel olsa da dokuma tekniğinde Hereke kalitesi dikkat çekmektedir. Bunlara verilebilecek başlıca örnekler aşağıda sıralanmıştır:

Şekil 5.2.1.1 Hereke İpek halı seccade, Env.No:14/2629, Ölçü: 100 x 184 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 5.2.1.1.'de görülen seccadede atkı, çözgü ve ilmek iplikleri ipek olup dönem özelliği olarak iplikler sentetik boyar maddeler ile boyanmıştır. Çift mihraplı seccade Ladik yöresi halı özellikleri göstermektedir. 60 x 60 (dm)[211] dokuma kalitesi ile Hereke'nin yüksek dokuma özelliğini göstermektedir. Seccadenin mihrap altı ve

[211] Hereke halılarında dokuma kalitesi, halının atkı ve çözgü yönünde yani en ve boydan 1 dm. de atılan düğüm sıklığını ifade etmektedir.

üzerindeki stilize lale motifleri Ladik seccadelerinde karakteristiktir. Bu seccadelerde mihrap tek veya üç nişlidir. Ayetlik ve tabanlıklarda stilize lale motifleri bulunur. Seccadenin zemini koyu pembe renkli, basamaklı ve çift mihraplıdır. Mihrap köşelerinde kalan üçgenler geometrik ve bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Krem zeminli geniş bordürü, geometrik ve bitkisel bezemeli ince bordürler çevrelemektedir. Halı Hereke damgalıdır.

Şekil 5.2.1.2 Hereke Yün halı seccade, Env. No:13/78. Ölçü: 110 x 144 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Yöresel özellikler gösteren eserler arasında Şekil 5.1.1.2'de görülen halı seccade ise Gördes yöresi desen özellikleri göstermektedir. Tek mihraplı seccadenin dokunmasında sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ilmek iplikleri kullanılmıştır. Atkı ve çözgü iplikleri ise pamuktur. 80 x 80'lik yüksek dokuma kalitesi ile dikkat çeker. Halının bordür desenleri ve köşe dolguları Gördes yöresi desen özelliklerini vermektedir. Tek mihraplı seccadenin ana zemini düz parlak kırmızı renklidir. Mihrabı, içte çepeçevre stilize bitki çiçekli ince dal çevreler. Tek mihraplı seccadenin dar bir tabanlık bölümü bulunmaktadır. Geniş ve ince bordürleri sütlü kahve rengi zeminli ve stilize yaprak desenlidir.

Şekil 5.2.1.3 Hereke İpek Halı Seccade, Env.No: 14/2821. Ölçü: 100 x 175 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Yöresel özellikte üretilmiş Şekil 5.2.1.3'de görülen halı seccade, atkı, çözgü ve ilmek ipliklerinin ipek olduğu, Milas yöresi özellikleri taşıyan bir örnektir. 60 x 60 (dm) dokuma kalitesi ile üretilmiş seccade, çift mihraplıdır. Hereke seccade, krem zemin üzerine açık yeşil ve pembe sentetik boyar maddelerin kullanıldığı ipek iplikler ile dokunmuş çift mihraplı bir örnektir. Milas yöresi seccadelerini hatırlatan eser, madalyonlu seccadeler grubuna girmektedir. Geniş bordür krem zemin üzerinde siyah konturlu açık yeşil ve pembe renklerin kullanıldığı stilize edilmiş alternatif yaprak ve ağaç motiflidir. Orta zemin iç içe yerleştirilmiş simetrik mihrap şeklindedir. Sol alt bölümünde kartuş içerisinde Hereke yazısı okunmaktadır.

Şekil 5.2.1.4 Hereke yün halı seccade. Env.No: 11/1028, Ölçü: 130 x 195 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Anadolu desenlerindeki son örnek Şekil 5.2.1.4'de görülmektedir. Halı seccadenin atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmekler ise sentetik boyarmaddeler ile boyanmış yün ipliklerden oluşmaktadır. 45 x 45 (dm) kalitede, Türk düğümü ile dokunmuştur. Madalyonlu seccadenin ana zemini sarı renklidir. Dışta yeşil içte kırmızı ince bordür arasında kalan geniş bordür sarı zemin üzerine stilize edilmiş yaprak ve çiçek desenlidir. Oval madalyon, köşe dolguları, ayetlik ve tabanlık bölümleride aynı stilde motiflerle dolgulanmıştır. Bu halı Sivas olarak kayıtlarda ve önceki çalışmamızda geçsede doku, iplik, renk ve kalite olarak incelendiğinde daha sonra Hereke olduğu tespit edilmiştir.

5.2.2. İran Halı Desenlerinden Üretilmiş Halı Örnekleri

Osmanlı Sarayı'na gelen yabancı menşeli sanat eserleri, siyasi ve ticari ilişkiler, hediyeler ve ganimetler yoluyla gelmiştir. Sultan III. Murat'ın oğlu Şehzade Mehmed için yapılmış sünnet düğünü münasebetiyle valide sultana Safevi Şahı Mehmed Hüdabende tarafından iki adet Acem halısı hediye edilmiştir.[212] Günümüzde Topkapı

[212] Orhan Şaik GÖKYAY, (1989), Bir Saltanat Düğünü, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı*, S.1, Ofset yapımevi, s.32.

Sarayı'nda bulunan "Topkapı Halıları" şeklinde adlandırılan 37 adet seccade grubu, İran etkileri görülen halı seccadelerdir. Bu seccadelerin ganimet ve hediye yoluyla edinildiği veya doğu seferleri dönüşünde savaş ganimeti olarak nitelenen saraya getirilmiş İran kökenli sanatçılar tarafından üretildiği şeklinde farklı görüşler olduğu bilinmektedir. [213] Bahse konu halıların bazılarının Hereke'de kopya edildiği düşünülmektedir. Nitekim halıların bazılarının diğerlerine göre daha geç tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu halılar ile eş desen paftaları Hereke Fabrikası'nda bulunan halı deseni arşivinde tespit edilmiştir. Topkapı Sarayı'ndan Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'na desen çıkartılarak benzer üretim yapılması hususu önceki bölümlerde belgelere ve objelere dayanarak açıklanmıştır.

Anlaşılacağı üzere saray halılarında başından beri İran etkileri görülmüştür. Bu durum, İran'dan gelmiş olan nakkaşlara bağlanabileceği gibi gelen hediyelerin de beğenileri etkilediği yorumu yapılabilir. İran etkileri Hereke halılarında da görülmektedir. Bu tarz halılar dönemin zevk ve tercihleri yanında kısmen de olsa saraydan tam bağımsız çalışamayan baş tasarımcıya göre de değişebilir.

Şekil 5.2.2.1 Tomas Efendi tarafından çizilmiş İran Kirman etkili halı desen Tasarımı. (Osmanlı ressamlar Cemiyeti Gazetesi, 1911-1914, Sayı 17. S..270. Haz.Zırhlıoğlu, 2007, İstanbul)

[213] Tuğba KURTULUŞ, a.g.t.., s.171-172.

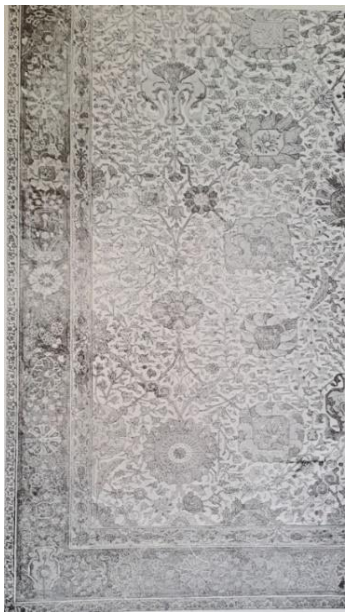
Hereke Fabrikası'nda ressamlık yapmış Tomas Efendi tarafından çizildiğini tespit ettiğimiz iki tasarımında İran etkisi görülmektedir. Bu etki Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nde yer alan Tomas Efendi başlıklı yazı kapsamında yayınlanmış iki halı deseni tasarımından açıkça görülmektedir. Bu tarihlerde Tomas Efendi Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda baş ressamdır.[214] Renksiz basılan Gazete de görülen bu iki halı deseni haliyle siyah beyazdır. (Şekil 5.2.2.1.ve. 5.2.2.3.) İlk şekilde ki *Hereke "Kirman" halı* çiziminin detaylarında görülen çiçek motifleri natüralist tarzda ele alınmıştır. Tasarımda aynı zamanda saray halılarında sık görülen hançeri yapraklar görülmektedir. Yaptığımız araştırmalar esnasında Fabrika desen arşivinde Tomas Efendi tarafından çizilmiş bu halı tasarımının desen çizimlerini veren orijinal desen çizimi paftaları tespit edilmiştir.(Şekil 5.2.2.2.)

Şekil 5.2.2.2 Tomas Efendi tarafından yapılmış çizim. Desen No: 488
(Hereke Fabrikası Tarihi Desen Arşivi.)

[214] Hüseyin HAŞİM, .a.g.m. s.264

Paftalar, fotoğrafta görüldüğü gibi halının ¼ desenini verecek şekilde tam olmayıp eksikler vardır. Süreç içerisinde Fabrika desinatörleri tarafından halâ devam eden eşleştirme ve tasnif çalışmalarında tamamlanması olasılığı mevcuttur. Tomas Efendi tarafından yapıldığı tespit edilen desen paftalarında, krem zemin üzerine mavi, yeşil, pembe renkli natüralist bitki motifleri kullanılmıştır. Pastel renkler son derece uyumludur. Tasarımın renk seçimleri bir ressam paletinden çıktığını göstermektedir. Hereke halılarının bir döneminde çok kullanılan krem zemin üzerine pembe köşe dolguları kullanılmıştır. Bu renk seçimleri nedeniyle diğer benzer renklerdeki halı tasarımlarının da Tomas Efendi'nin Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda baş ressam olduğu dönemde yapılmış olma ihtimali akla yakın gelmektedir. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nde kendisi hakkında yazı yazmış Hüseyin Haşim, Tomas Efendi'nin dönemin tercihlerine uygun Avrupa etkili desenler yerine milli duygularla eski desenleri tercih ettiği dile getirmiştir.[215] Tomas Efendi tarafından çizilmiş bu halı deseni Kirman tarzında, Şekil 5.2.2.3 de görülen "*Hereke "isfahan" halı"* adlı tasarım ise İsfahan halı özellikleri göstermektedir. Görülen desende bordürü farklı motiflerde dokunmuş bir halı Viyana Uygulamalı Sanatlar Müzesi'nde (MAK) tespit edilmiştir. (Şekil 5.2.2.4)

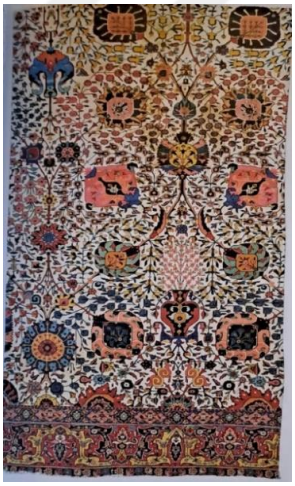

Şekil 5.2.2.3 Tomas Efendi tarafından tasarlanmış Kirman etkili halı tasarım. Osmanlı ressamlar Cemiyeti Gazetesi, 1911-1914, Sayı 17. S..270. (Haz.Zırhlıoğlu, 2007, İstanbul)

[215] Hüseyin HAŞİM,, a.g.m., s.268.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nin aynı sayısının kapak sayfasında yine Tomas efendi tarafından *İsimsiz* resmedilmiş anlamlı bir suluboya resmin, Şehit pilotlar Fethi, Sadık ve Nuri beylerin şehadetleri nedeniyle onları anmak adına gazetede basılması için hediye ettiği bilgisi yer alır.[216] Tomas Efendi 1894 yılında Hereke Fabrikası'na yardımcı ressam olarak atanmış, 1897 yılında baş ressam görevine getirilmiştir.[217] 1903 yılında rütbesi yükseltilmiş[218], 1907 yılında başarılı çalışmalarından dolayı üçüncü rütbeden mecidiye nişanı verilmiştir.[219]

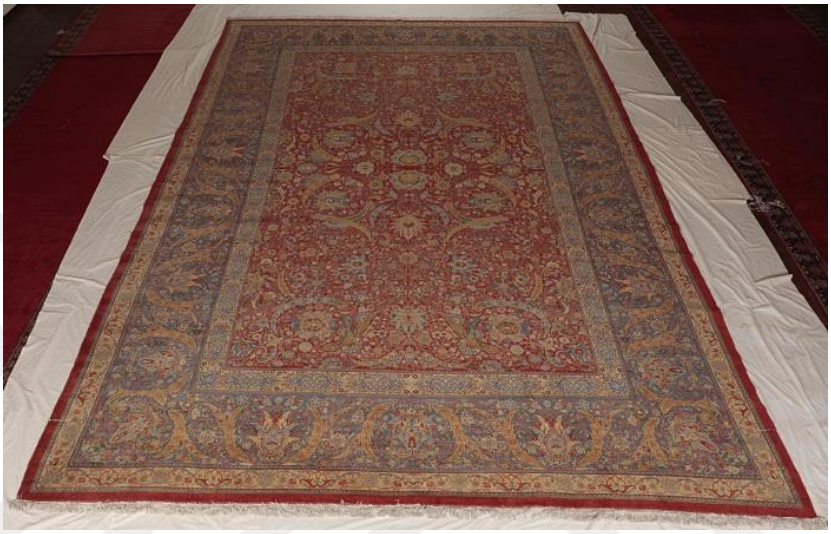
Bunlara ilave olarak İran kökenli sanatçılardan, Tebriz'de halı fabrikası Müdürü Mehmed Ali Bey, Hereke Halı Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda çalışma talebi bulunmaktadır. [220] Kabul edilip edilmediğine ilişkin belgeye henüz ulaşılmamış olmakla birlikte tasarımcıların hareket halinde olmaya açık oldukları görülmektedir. Cumhuriyet döneminde ise İran desenleri konusunda adını bildiğimiz ve en son desenlere etkisi olan tasarımcı Tahirzade Behzat'tır. Kendisi, Hereke Fabriksı'nda etkin rol oynamış, İran desen tasarımlarını tercih eden tasarımcı olarak görülür. Sanatçı 1927 'de kadroya alınmış, 1928'de uzman kadrosuna atanmıştır.[221]

Şekil 5.2.2.4 5.2.2.3'de görülen desen ile bordür farklılıkları dışında aynı özellikte dokunmuş 17. Yüzyıl bir Kirman halısı. (MAK. Teppiche Carpets, Wien 2014)

[216] Hüseyin HAŞİM,.a.g.m. s.268
[217] HH.AİD.MEM.54.10 2 Zilkade 1285;BOA.İ.TAL 127.24 29 b.1315; İ.TAL:427.23 29. C. 1325.(ağustos 1907) Kontrol et???? tarihleri
[218] BOA.HH.İ. 156-13, 03.M.1321 01.04.1903
[219] BOA. İ.TAL. 427-23, 29.c. 1325 (09.08.1907)
[220] .PRRK.AZJ.50-48. H.29.12.1322 6 Mart 1905
[221] CA.30-18-1-1,Kutu 25, Gömlek 52,Sıra 6, 20.07.1927; CA.30-18-1-1, Kutu.29, Gömlek.43, Sıra 4, 12.07.1928.

Fabrika'da çalışmış bu sanatçılara değindikten sonra Hereke Halı Koleksiyonu içerisindeki İran halı desenlerinden esinlenmiş örneklere gelecek olursak, çeşitli ölçülerde İran etkili çok sayıda halı bulunduğunu görülür. Bunların bazıları Dolmabahçe Sarayı Kırmızı Oda'da olduğu gibi tam oda ölçüsünde dokunmuştur. Koleksiyon içerisinde taban halısı ve seccade ölçülerinde örnekler görülmektedir.

Şekil 5.2.2.5 Hereke yün Halı, Env.No: 3/670, Ölçü: 495 x 741 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

İlk örnek Şekil Şekil 5.2.2.5'de görülen Hereke halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ipliktir. Halının ince bordürlerinin iki yanında zikzak desenli ince bordürler ortasında geniş krem zemin üzerinde mavi zeminli sarı lacivert renkli kartuşlar yer alır. Kartuş araları çiçeklerle dolguludur. Dışta kırmızı renkte düz etlik kısmı halıyı çepeçevre dolanır. Dış bordür krem zeminde mavi, kırmızı, yeşil tonlarında ele alınmış sarmal dal ve gül motiflidir Geniş bordür mavi zemin üzerinde krem yeşil, kırmızı, kahve tonlarının kullanıldığı hançer yapraklar ve şakayıklarla bezelidir. Zemini kırmızı renkli halı üzerinde mavi tonları, sarı, yeşil, pembe, kahve tonlarının kullanıldığı iri dal hatai ve şakayık, yaprak motifleriyle bezelidir. Halının ortasında asimetrik duran iki hatai iki yana doğru sonsuzluk prensibine göre yüzeye yayılmış dal ve hatai motifleri görülür. 1/2 simetrik kompozisyonludur. Küfi Hereke damgalıdır. Beylerbeyi Sarayı'ndan Yıldız Şale'ye sonradan gelmiştir. Bu halının eşi 3/671 envanter numarası ile kayıtlıdır.

Şekil 5.2.2.6 Hereke yün halı, Env.No: 37669, Ölçü: 859 x 925 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Aynı renk ve kompozisyonda ele alınmış diğer örnek Şekil 5.2.2.6'da görülmektedir. Hereke halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise yündür. Halının krem zeminde mavi ve kırmızı dal motifli bir dış bordürü, yine krem zeminde lacivert ile kartuşlu iç bordürü bulunur. Bunların arasında yer alan geniş bordür lacivert zeminlidir. Üzeri sarı sivri hançer yapraklar arasında mavi, kırmızı, sarı, renkli şakayık çiçekleri ile ufak dal ve yapraklarla bezenmiştir. Halının ana zemini kırmızıdır. Bütün zemin sarı ve krem rengi hançer yapraklar arasında iri desenli lacivert, mavi, sarı renkli şakayık, narçiçeği ve daha küçük çiçek ve dallarla doldurulmuştur. Zemini dönüşümlü sıralanmış yaprak ve çiçek motifleri ile dolguludur. Motifler 16. yy saray halıları karakterindedir. Kompozisyon sonsuzluk anlayışında düzenlenmiştir.

Şekil 5.2.2.7 Hereke yün Halı, Env.No: 11/774, Ölçü: 835 x 1050 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

İran desen özellikleri veren Hereke halıları arasında önemli bir eser Şekil 5.2.2.7'de görülen, Dolmabahçe Sarayı'nın Elçi Kabul odasında sergilenen halıdır. Hereke halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yündür. Üçer dar bordür arasında bir geniş bordür yer alır. Geniş bordür kırmızı zeminli ve lacivert, sarı, krem renkli iri soyut çiçek desenlidir. Halının ana zemini kırmızıdır. Yüzeyi sarı, mavi, kahve ve tonları, pembe, yeşil renkli iri hançer yaprakları, hatailer, nar çiçekleri ve şakayıklarla girift bir şekilde dolgulanmıştır. Madalyonu iki tepeliklidir.

Haluk Şevsuvaroğlu Tarihi Odalar adlı eserinde bu halıya işaret etmektedir: Dolmabahçe Sarayı "Elçi Kabul Odası" başlığı altında "Yerde odayı tamamen kaplayan bir İran halısı serilidir." denmektedir.[222] Halid Ziya Uşaklıgil de anılarında bu halıdan önce Salon'da uzun yıllar kullanılmış bir Aubusson halısı olduğundan bahseder. Eski halının yerine Hereke halısı serildiğini anlatmaktadır. Bu halıyı Haluk Şehsuvaroğlu İran halısı olarak tanımlaması halının İran halı özellikleri gösteren bir Hereke halısı olmasından dolayıdır. Halid Ziya Uşaklıgil eski halının kaldırılarak günümüzde de sergilenmekte olan Hereke halısının serilme hikâyesini şu cümlelerle tarif etmektedir:

> "…yine bu kabilden bir halı hikayesi hatırlatır. Dolmabahçe'nin saat kulesine kargı cephesinin deniş tarafındaki köşeyi teşkil eden Sefirlerin kabulü için kullanılan büyük salonda yerde yine Abdülmecid'den kalma pek güzel bir

[222] Haluk ŞEHSUVAROĞLU, (2015), *Tarihi Odalar*, Milli Saraylar yay, Tıpkı basım.,ist., s.39.

Aubusson halısı vardı ki kırk seneden fazla bir zaman içinde cıvıl cıvıl kaynayan güneşten oldukça solmuş renginden başka bir kusuru yoktu. Yepyeni bir halde kalmış olan bu nefis halının, belki kıymetine bir eskilik ilavesi yapacak olan solukluğuna hünkar tahammül edemeyerek bir Hereke halısıyla değiştirilmesini istedi. İradeyi Hazine-i Hassa'ya tebliğden başka yapacak bir şey yoktu, ufak bir ilave yaparak pek ziyade kıymeti haiz olan bu halı sonradan düşünülecek bir yerde kullanılmak üzere muhafaza edilmek kaydiyle…) halı ne oldu, buna bu gün vakıf değilim." [223]

Şekil. 5.2.2.8 Hereke İpek halı seccade. Env.No. 41/80, Ölçü: 120 x 211 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Bu türe, seccade boyutunda verilebilecek bir örnek Şekil. 5.2.2.8'de görülen Hereke halısı gösterilebilir. Eser koleksiyonun madalyonlu seccadeler grubuna girmektedir. Türk düğümü tekniğinde dokunmuş halıda atkı, çözgü ve ilmeklerde ipek iplik görülmektedir. İpliklerde sentetik boyarmaddeler kullanılmıştır. Orta zemin iç içe

[223] Halid Ziya UŞAKLIGİL, (1981), *Saray ve Ötesi*, İstanbul İnkilap ve Aka Kitapevi, Kol.Şti.İstanbul, s.189.

geçmiş iki kartuş şeklindedir. Madalyon şemse formludur. Köşe dolguları, madalyon ve diğer zeminler hatai, gül ve yaprak motifleri ile dolguludur. Geniş bordür şal desenlidir. Zemin krem, madalyonda koyu pembe, siyah, mavi, yeşil renkler kullanılmıştır. Halının bordürünün köşesinde nesih tarzda Hereke yazılıdır.

Şekil. 5.2.2.9 Hereke yün halı, Env No. 4/205, Ölçü:475 x 566 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Hereke halıları içerisinde Şekil. 5.2.2.9'de görülen eser, madalyonludur. Halının atkı ve çözgüde pamuk, ilmek ipliklerinde yün kullanılmıştır. Halının dışını mavi renkli bir etlik çepeçevre dolanır. Dıştan içe mavi, krem, bordo zeminli ince bordürlerin arasında pembe zeminli geniş bordür yer alır. Geniş bordürün iki yanında bulunan ince bordürler sıçan dişi, çiçek ve yaprak motiflidir. Geniş bordür kartuşlarla, araları hatai ve rozet çiçek doldurulmuştur. Kartuşların içi mavi zemin üzerinde bitkisel bezemelidir. Halı zemini kremdir. Madalyon salbeklidir. Halının zemini yeşil, sarı, mavi, kırmızı, kahve renklerin çeşitli tonlarında hatai, rozet çiçek, yaprak, Çin bulutu motifleriyle dolguludur. Geniş bordürün uzun kenarında üç, kısa kenarlarında ikişer kartuş bulunur.

Şekil. 5.2.2.10 Hereke yün halı seccade, Env. No : 13/710, Ölçü: 127 x 180 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Dokuma kalitesi ile dikkat çeken ve aynı zamanda İran bölgesi halı tasarımlarını hatırlatan diğer bir örnek Şekil. 5.1.2.10 'da görülmektedir. Hereke seccade, Türk düğümü tekniğinde sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ilmek iplikleri ve pamuk atkı-çözgü iplikleri ile dokunmuştur. 54 x 54 (dm) dokuma kalitesine sahiptir. Madalyonlu seccadenin krem zeminli geniş bordürü lacivert zeminli alternatif kartuşlar ile bezelidir. Madalyonu dilimli ve salbeklidir. Kırmızı zemin girift çiçek, dal ve Çin bulutu motiflidir. Kırmızı, krem, lacivert, yeşil, sarı, mavi ve konturlarda siyah renkler kullanılmıştır. Bir köşesinde kartuş içerisinde küfi tarzda Hereke yazısı okunmaktadır.

5.2.3 Avrupa Etkili Desenler ile Üretilmiş Halı Örnekleri

Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nda bulunan bazı eserlerde, dönemin beğenileri, sanat zevki ve üslup anlayışına bağlı olarak batı etkileri göze çarpmaktadır. Mimari ve küçük el sanatlarında görülen dönemin üslup etkileri bazı Hereke halılarına da yansımıştır. Hereke halılarında geleneksel ve saray üslubunu veren motifler görüldüğü gibi barok, rokoko, ampir özellikler gösteren motiflerde görülmektedir. Bu anlayışa göre üretilmiş halıların tasarım detaylarında ve renklerde batı etkileri bulunur.

Batı etkili üretilmiş Hereke halılarında, barok kartuşlar, S ve C kıvrımları, bereket boynuzu, istiridye, çelenk, vazo, meşale, kurdele, natüralist çiçek-yaprak, dal, girland motifleri gibi batılı unsurlar görülür. Rokoko etkiler, seçilen pastel tonların tercih edilmesinde de hissedilir. Avrupa etkisi ile dokunmuş halıların bazılarında kabartma desenli halı üretimi yapılmıştır. Dokuma tekniğinde batı etkisi, bu kabartma desenli Hereke halılarında göze çarpmaktadır. Halı motiflerinde sıkça görülen koyu renk iplik ile yapılan konturlama, Avrupa etkisi görülen halılarda az rastlanmaktadır. Bu etkilerin yanında Hereke'de dokunmuş bazı yol halılarında art nouveau çizgiler görülmektedir. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunmuş olup, bu ve benzer etkiler gösteren Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nda yer alan birkaç örnek ile önemli bir eser olması nedeniyle bir adet 2019 yılında Yalova Atatürk Köşkü envanterine devredilmiş örnek aşağıda verilmiştir:

Şekil 5.2.3.1 Hereke yün halı, Env.No:41/56 Ölçü: 324 x 473 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Avrupa etkili **Şekil** 5.2.3.1'de görülen halıda, dönemin üslup özelliklerinde görülen süsleme ve motif detayları halıya uygulanmış haliyle görülmektedir. Rokoko özellikler gösteren Hereke halının en dışında krem rengi etlik bölümü yer alır. Bunun yanında pembe zeminli, üzeri kırmızı yaprak motifli ince bordür ve ince bordürün yanında mavi zemin üzerinde krem, pembe, sütlü kahve, gül motifli daha geniş bordür bulunur. Ana zemin krem renklidir. Ana zemin ile bordür araları koyu mavi zemin üzerine

natüralist iri yaprak süslemeler, gül ve çam ağacı motifleri, yeşil, kırmızı, açık ve koyu mavi, pembe renkte verilmiş rokoko kıvrımlar, kurdele motifleri görülür. Köşelerde, içinden natüralist gül ve kır çiçekleri bulunan bereket boynuzu motifleri bulunur. Madalyonu dilimli, dilimler arası çiçek buketi motiflidir. Her iki dilimde bağlayıcı kurdele motifleri yer alır. İçteki her iki dilimi madalyonun dışında birleştiren mavi zeminli dilimler vardır. Madalyon merkezde meşale motiflidir; motifler gül ve dal motifleri ile çevrelenmiştir. Eser TBMM. envanterine devredilmiştir.

Şekil 5.2.3.2 Hereke yün taban halısı. Env.No:7/75. ölçü. 1043 x 1670 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Avrupa etkili başka bir örnek Şekil 5.2.3.2'de görülen Hereke halısı Yıldız Şale birinci kısım 25 numaralı salonda sergilenmektedir. Bu eser Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde çekilmiş tarihi fotoğraflar da bu salonda görülmektedir. Minimum sayıda renkler ile üretilmiş halı da sadelikle beraber olağanüstü bir görkem izlenmektedir. Dikdörtgen formlu madalyonun iki baş kısmı iri kıvrımlı hatlar ile yumuşatılmıştır. Halı tüm zemini kaplayacak şekilde tasarlanmıştır. Ana zemin sarı, bordürler S ve C kıvrımlıdır. Halının tasarımında barok ve rokoko eklektisizmi görülmektedir.

Şekil 5.2.3.3 Hereke yün halı. Env:No:13/407. Ölçü: 600 x 812 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Avrupa etkili başka örnek Şekil 5.2.3.3' de görülmektedir. Hereke halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk ilmek iplikleri ise yündür. Halının pembe zeminli geniş bordürü ile dikdörtgen ve sekizgen panoları, bunlarla birlikte dairesel madalyonu, natüralist çiçek demetleri, çelenk, gül, kurdele ve fiyonk motiflidir. Motifler ile birlikte dar bordürlerde yer alan batılılaşma döneminde sıkça kullanılmış yumurta dizisini anımsatan motifler dönemin diğer dekorasyon unsurlarında da kullanılmıştır. Halının motifleri ile renk ve kompozisyonu geleneksel Türk motiflerinden tamamen uzaklaşmış, Avrupa etkileri gösteren unsurlar ile ele alınmıştır. Halıyı anımsatan benzer kompozisyondaki seccade boyutundaki örneği günümüzde Dolmabahçe Sarayı'nda teşhir edilmektedir. (bkz. Şekil 5.2.3.4)

Şekil 5.2.3.4 Hereke yün halı seccade. Env. No.52/565. Ölçü: 103 x 174 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Renk ve kompozisyon olarak 13/407 numaralı halı ile paralellikler gösteren Şekil 5.2.3.4'de verilen halı seccade, muhtemelen söz konusu taban halısı ile aynı tarihlerde üretilmiş ve aynı tasarımcıya aittir. Hereke seccade de sentetik boyar maddelerin kullanıldığı ilmek iplikleri ve atkı-çözgü de pamuk iplikler kullanılmıştır. Türk düğümü tekniğinde dokunmuş halı, koleksiyonun madalyonlu 1/4 simetrik düzende ele alınmış seccadelerindendir. Dış bordür pembe zeminde su halinde dal ve çiçek motifleriyle, iç bordür, mavi zeminde kenar boyunca uzanan dikdörtgen panolarla dolguludur. Köşelerde küçük kare panolar yer alır. Bu panoların içi kırmızı, mavi çiçek ve sarmal dal bezemelidir. Madalyonun, iki başı kurdele motiflidir ve ortasında iç içe iki çiçek motifi yer alır. Madalyonun iki tarafında çiçek motiflerinin süslediği geniş girlandlar bulunmaktadır. Halı dokuma tekniği bakımından diğer örneklerden farklı olarak enine dokunmuştur. Halının diğer farklı özelliği saçaksız olmasıdır.

5.2.3.1. Kabartma Desenler ile Üretilmiş Halı Örnekleri

Hereke halılarında rastlanan Avrupa etkileri, desen ve motiflerde olduğu gibi dokuma tekniğinde de görülmektedir. Bu etki kabartma desenli halılarda baskındır. Kabartma desenli halılar, batı etkisi ile üretilmiş halılardır. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda ilk kabartma desenli halı üretimleri Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde başlamıştır. Bu tarz halıların üretim sürecinde, dokuma bittikten sonra ilmek ipliklerinin farklı yükseklikte tesviye edilmesi ile rölyef etkisi verilmektedir. Koleksiyonda yer alan bu tarz halılara en önemli örnek Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda sergilenen ve ziyaretçilerin yoğun ilgi gösterdiği 124 m^2 ölçüsü ile dikkat çeken halıdır. Bir kısa kenarının ortasında "Hereke sene 1318" yazılıdır. Miladi 1902 tarihli bu halı, üzerinde tarih olan ender halılar arasında yer alır. Halı, Savannore halı tasarımları ile büyük benzerlik göstermektedir.[224] Çalışmamız kapsamında bu halı ile bire bir eş özelliklerde yapılmış orijinal ilk tasarım çiziminin, Fransa'da olasılıkla Toulousse Oteli Galerisi için Savonnerie Fabrikası'nda üretildiği tespit edilmiştir. Çizim karakalem, sulu boya ve guaj ile yapılmıştır. 70 x 40.6 cm. ölçülerindedir. [225] Koleksiyonda bulunan 11/1618 numaralı Hereke halı ve söz konusu çizimin tasarımı ve renklerin birebir uyuştuğu görülmektedir.

Şekil 5.2.3.1.1 Savonnerie'nin büyük halı tasarımı çizimi. Olasılıkla Fransa'daToulousse Oteli'nin galerisi için yapılmıştır.
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530501936/f1.highres

[224] Rare Carpets, From East and West, Orbis Books, London 1972, S.51.
[225] http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40278839f

Şekil 5.2.3.1.2 Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda sergilenen kabartma desenli Hereke yün halı, Env.No: 11/1618. Ölçü: 856 x 1468 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 5.2.3.1.3 Halının üzerinde yer alan damga ve tarih. "Hereke sene 1318", (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda sergilenmekte olan Hereke halı, sentetik boyar maddelerle boyanmış yün ilmek iplikleri ile dokunmuştur. Atkı ve çözgü

iplikleri pamuktur. Türk düğümü tekniğinde dokunmuştur. Krem rengi zeminli halıda yeşil, pembe, mavi, sarı renk ve tonları kullanılmıştır. Madalyonlu ve kabartma desenli halı teknik, motif ve renkleri ile Avrupa tarzında dokunmuştur. Halı, oval madalyonu, istiridye motifleri, S ve C kıvrımları ve aynı rengin farklı tonlarının kullanımıyla elde edilmiş gölgeleme etkisi veren tasarımı ile Hereke'nin Batı'dan aldığı desenleri en iyi yansıttığı uygulamasıdır. Halının bazı bölümlerinde havların yüksek kesilmesiyle elde edilmiş motifler kabartma olarak verilmiştir. Eser aynı zamanda Torino da bulunan Emmanuella III. tarafından kurulmuş goblen fabrikasında da üretilmiş halının tasarımı ile büyük paralellik göstermektedir. Söz konusu fabrikadan kalan bahse konu tasarım, zarafetin uyumu ile öne çıkan tek örnektir.[226]

Şekil 5.2.3.1.4 Hereke İpek halı seccade, Env.No:41/41. Ölçü: 110 x 217 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Kabartma desenli halılara seccade türünde örnek verecek olursak Şekil 5.2.3.1.4' de görülen halı seccade düşünülebilir. Madalyonlu ve kabartma desenli eserde, pastel tonlar kullanılmıştır. Natüralist gül ve yaprak desenlidir. Merkezde küçük oval bir

[226] Rare Carpets, From East and West, Orbis Books, London 1972, s.51.

madalyon yer alır. Hereke seccade Türk düğümü tekniğinde dokunmuştur. Atkı, çözgü ve ilmekler ipek ipliktir. İlmek ipliklerinde sentetik boyar maddeler kullanılmıştır. Süsleme unsurları ve tekniği açısından tamamen batı tesirlidir. Yeşil, krem, kırmızı, pembe ve camgöbeği tonları kullanılmıştır. Şerit bordürleri, geniş bordür, oval madalyon ve zemin kabartma natüralist gül ve yaprak motiflidir. Gül motifleri düz zemin üzerine serpme işlenmiştir.

Şekil 5.2.3.1.5 Hereke yün halı seccade, Env.No. 52/2785. Ölçü. 119 x 193 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 5.2.3.1.6 52/2785 numaralı halı seccadenin dijital desen çizim. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Dijital Çizim Arşivi)

Kabartma desenli halı örneklerine devam edecek olursak, yüksek olasılıkla aynı tarihlerde üretilmiş iki halı seccade örnek verilebilir. Koleksiyonda bulunan 52/2785 ve 52/2786 envanter numaralı halı seccadeler, pamuk atkı ve çözgü, yün hav iplikleri ile dokunmuştur. Bu iki seccade diğer örneklerden daha geç tarihlidir. Hereke damgası Latin harfleri ile yazılmıştır. İki halının çok benzerleri geniş coğrafyalarda beğeni görmüştür. Özellikle 52/2785 numaralı halı seccadenin benzerleri günümüzde hâlen üretilmekte ve ilgi görmektedir. Halının büyük ebatta üretilmiş örnekleri Milli Saraylar Koleksiyonu'nda yer almakta ve teşhirde sergilenmektedir. Buna örnek olarak Dolmabahçe Sarayı Harem bölümünde sergilenen 52/2786 envanter numaralı yün halı

verilebilir. Koleksiyonda görülen kabartma desenli halıların büyük bölümü Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilmiştir. Batılılaşmanın, 19. yüzyılda batı Anadolu halıcılığında etkili olduğu önceki bölümlerde ifade edilmişti. Bu etkiye bağlı olarak Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan iki Gördes halı örneği batılılaşma etkisi ile üretilmiş kabartma desenli halı seccadeler olarak karşımıza çıkar. Bu halılar Dolmabahçe Sarayı'na kayıtlı olan 12/2928 ve 32/433 envanter numaralı yün halı seccadelerdir.

Konumuz olan Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu üretimi kabartma desenli yukarıda zikrettiğimiz iki halı içerisinden Şekil 5.2.3.1.5.'da görülen Hereke seccade, Türk düğümü tekniğinde dokunmuştur. Atkı ve çözgüler pamuk, ilmekler ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ipliktir. Koleksiyonun aynı zamanda madalyonlu seccadeler grubuna da girmektedir. Kabartma desenli seccadeyi zikzak motifli kırmızı, beyaz ve mavi rengin kullanıldığı ince bordür ile pembe zeminde kabartma desenli stilize vazodan çıkan gül motifleri çevreler. Halı orta zemini yavruağzı zeminde krem rengi yaprak motiflidir. Madalyonu çepeçevre dolanan dikdörtgen ve köşeleri pahlanmış çerçeve, sarı konturlu yeşil zeminlidir. Madalyon dörtgen pano şeklinde ve baklava bölmelidir. Dış bordüründe Latin harfleriyle Hereke yazısı bulunmaktadır.

Şekil 5.2.3.1.7 Hereke yün seccade, Kabartma desenli, Env.No: 52/2786. Ölçü: 140 x 215 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Diğer örnek Şekil 5.2.3.1.7'de görülmektedir. Bu Hereke seccade, Türk düğüm tekniğinde dokunmuştur. Atkı ve çözgüler pamuk ilmekler ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ipliktir. Koleksiyonun madalyonlu seccadeler grubuna girmektedir. Kabartma desenli seccadeyi zikzak ve meander motifli iki ince bordür ile bej zeminde gül ve yaprak motifinden oluşan geniş bordür çevreler. Halı zemini kabartma kıvrım dal ve vazodan çıkan gül motifleriyle bezelidir. Madalyon, kabartma stilize kıvrım dalların çevrelediği kare bir bölüm şeklindedir. Madalyonun içi mavi zeminde kırmızı, bej gül buketleri ve yeşil yapraklarla doldurulmuştur. Dış bordüründe Latin harfleriyle Hereke yazısı bulunmaktadır.

Şekil 5.2.3.1.8 Hereke yün halı, Env.No: 13/286. Ölçü: 570 x 610 cm. (2017)

Madalyonlu kabartma ve natüralist bitki motifli Şekil 5.2.3.1.8' de görülen Hereke halı Türk düğümü dokuma tekniğinde dokunmuştur. Atkı ve çözgü iplikleri pamuk ilmek iplikleri ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ipliktir. Madalyonlu kompozisyon ile tasarlanmış halının bordür, ana zemin ve madalyonu natüralist gül, yaprak ve kır çiçeği motiflidir. İri yapraklardan oluşan geniş bir bordürü bulunmaktadır. Halının ana zemini krem rengi, üzeri köşeden köşeye kıvrım dal ve çiçeklerle uzanan renkli kabartma motifler ile süslenmiştir. Oval formlu madalyon mavi zemin üzerinde kırmızı, sarı, pembe, yeşil ve tonları ile işlenmiş natüralist gül ve yaprak motifleri ile ele alınmıştır. Oval formlu madalyonu dilimlidir, madalyonu kabartma desenli girland motifleri çevrelemektedir.

5.2.4. Saray Halısı ve Hereke Üslubunda Dokunmuş Halı Örnekleri

Saray halıları, en parlak dönemleri 16. ve 17. yüzyılda görülmüş, saray nakkaşları tarafından tasarımları yapılarak üretilmiş halılardır. Saray üslubunda tasarlanmış halılar, klasik dönemde kullanılmaları yanında 19. yüzyıl saraylarının geniş oda ve salonlarında da tercih edilmiştir. Bunların büyük ebatta olanları belgelerde Gördeskârî tabiri ile geçmektedir. Bu halılar Uşak tipinde dokunmuş daha ziyade madalyonlu halı grubudur. Süreç içerisinde kendine has bir üslup oluşmuştur.

Şekil 5.2.4.1 Hereke yün halı, Madalyonlu Saray Üslubu, Env.No: 11/1674, Ölçü: 572 x 803 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Hereke'nin saray üslubunda dokunmuş taban halıları arasında yer alan Şekil 5.2.4.1 de görülen halı da atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yündür. Türk düğümü tekniğinde dokunmuştur. 16.yy saray üslubu benzeri Gördeskârî adı ile anılan önemli halı örneklerindendir. Dış bordür, bordo zemin üzerine siyah konturlu krem renkli küçük yaprak dekorludur. Geniş bordürün iki yanında yer alan ince bordürler şakayık motiflidir. Cilt kapağı kompozisyonludur. Köşe dolguları krem üzerine renkli spiral dallar ve sivri hançer yaprakları ile dolguludur. Madalyonu şemse formludur.

Madalyon zemini krem renkli ve üzeri siyah konturlu yaprak ve kıvrım dal süslemelidir.

Koleksiyonda saray geleneğinde olup cilt kapağı tarzında tasarımlarda yapılmıştır. Bu kompozisyon 16. ve 17. yüzyılda çiniden, kitap süslemeye kadar pek çok alanda kullanılmış tasarım türüdür. Koleksyonda bulunan 11/1669, 12/1204 ve 11/1169 envanter numaralı halılar bu tarz halılara örnektir.

Şekil 5.2.4.2 Hereke yün halı. Env.No.42/1134, Ölçü: 294 x 435 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Hereke halıları içerisinde Şekil 5.2.4.2' de verilen örnekte atkı ve çözgüleri pamuk, ilmekleri ise yün ipliktir. İlmek iplikleri sentetik boyarmaddeler ile boyanmıştır. Klasikleşmiş ve saraya özgü Hereke deseni gösteren halıda kullanılan pastel renkler Hereke'nin saray üslubunda geliştirdiği yumuşak renk karakterini yansıtmaktadır. Halıda dıştan içeriye doğru stilize edilmiş S kıvrımlı dış bordür, çok ince krem zeminli bordür arasında yer alan stilize lale desenli orta bordür ve içte atlamalı kırmızı ve sarı renkli dört yapraklı çiçek motifli bordür yer almaktadır. Halının ana zemini krem renklidir. Dilimli madalyon bordo zemin üzerine gül, rumi ve hatai motiflidir. Köşe dolguları iri rumi ve yarım hatai desenlidir. Zeminde gül, gonca hatai, yaprak ve lale desenleri bulunur.

Şekil 5.2.4.3 Hereke yün halı. Env.No: 12/45, Ölçü: 250 x 500 cm. (2015)

Şekil 5.2.4.3 de görülen halı, düz kırmızı zeminde dilimli oval madalyonludur. Madalyon sarı ve acık mavi tonları ile vurgulanmaktadır. İkisi dar biri geniş üç bordürlüdür. Geniş bordür alternatif stilize bitki motiflidir. Saray üslubunda tasarlanmış halının koleksiyonda 12/46 envanter numaralı eşi mevcuttur. Köşelerde küçük rumi motifleri dal kıvrımları ile birbirine bağlanmaktadır. Tezhip, çini, cilt kapaklarında görülen tasarımlar ile benzerlik gösteren Koleksiyondaki az sayıdaki örnekler arasında yer alır.

Şekil 5.2.4.4 Hereke yün halı, Env.No. 13/765, Ölçü: 450 x 575 cm. (2016)

Diğer bir örnek Şekil 5.2.4.4 ‘de görülen eserdir. Hereke halısında atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise yündür. Dışta pembe zeminli düz bordür ile kırmızı üzerine lacivert ve krem çiçekli iki dar bordür arasında pembe zeminli geniş bordürü

bulunmaktadır. Geniş bordür, iri hatai ve stilize rumilerle alternatif olarak süslenmiştir. Köşelerde açık yeşil zeminde kırmızı ile konturlanmış çiçek buketi motifleri yer alır. Köşeler ve madalyonu dilimler halinde konturlanmıştır. Madalyonda pembe, mavi ve yeşil ile ortadan iki yana dağılan çiçekli dallardan oluşan bezemeler görülür. Halının ana zemini pembedir. 13/375 numaralı ipek halı ile zemin deseni eştir. İki halının bordür motiflerinde farklılıkları vardır. İpek halının bordüründe, farklı olarak hatailerin yerini selvi motifleri almıştır. (bkz. Şekil 5.3.1.6)

Şekil 5.2.4.5 Hereke yün halı, Env.No.33/15, Ölçü: 600 x 1030 cm.
(Suat Alkan 2015)

Saray halısı geleneğinin 19. yüzyılda Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda renk ve desenlerin üsluplanarak Hereke'ye özgü tasarımın yer aldığı diğer bir örnek Şekil 5.2.4.5'de görülmektedir. Hereke halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yündür. Krem zeminli ince ve geniş bordürü vardır. İnce bordür kırmızı çiçek ve yeşil dal bezemelidir. Geniş bordürde köşelerde yuvarlak, kenarlar boyunca dikdörtgen mavi zeminli kartuşlar yer alır. Kartuş içleri pembe, mavi natüralist çiçekli dallarla dolguludur. Köşeler mavi zeminde kırmızı, mavi kır çiçekli ve etrafı kırmızı renk ile dilimler halinde sınırlandırılmıştır. Halı zemini pembe, oval madalyonu mavi zeminlidir. Madalyonun içi rumili dallar ve kırmızı mavi kır çiçeklidir, etrafı ise lacivert renkli dilimlerle konturludur.

Halının genelinde görülen Avrupa etkili tasarım, bordüründe de bulunmaktadır. Bu halının bordür tasarımı Koleksiyon'da bulunan 3/15 envanter numaralı eserin çok benzerini tespit ettiğimiz müzayede kataloğunda görülen eser ve Fabrika arşivinde korunan desen çiziminin bordürü (bkz. Şekil 6.1.4 ve 5) ile eş denecek kadar benzerlik göstermektedir. (bkz. Şekil 6.1.7).

Şekil 5.2.4.6 Hereke yün Halı, Env.No. 13/198, Ölçü: 200 x 362 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Söz konusu grupta yer alan ve Şekil 5.2.4.6'de görülen madalyonlu halı, Türk düğümü tekniğinde, sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün iplikler ile dokunmuştur. 50 x 50 (dm) dokuma kalitesindedir. Bordürlerde pembe, bej, yeşil zeminde ise uçuk yavruağzı renkleri kullanılmıştır. Atkı ve çözgü iplikleri pamuktur. Koleksiyonun 1/4 simetrik ve madalyonlu halılar grubuna girmektedir. Geniş bordür bitkisel süslemelerin yer aldığı S ve C kıvrımlı alternatif kartuşlarla bezelidir. Oval madalyon, bahar dalı ve çiçek motiflidir. Halıda rumi motifleri ile birlikte, barok ve rokoko

süsleme ögeleri S ve C kıvrımları bir arada görülmektedir. Zeminde abraj bulunmaktadır.

Tarihi halılarda abraj, ipliğin farklı tonlarda boyanmasından kaynaklanan renk farklılığıdır. Aynı kazanda boyanan ipliklerde renk tutarlığı sağlamakla birlikte farklı kazanda boyanmış ipliğin renk tonlarında farklılıklar görülebilmektedir. Düz zeminde renk farkı, desenli kısımlara oranla daha barizdir.

Halı koleksiyonerlerinin büyük bölümü abrajı bir halının orijinalliği konusunda gösterge olarak yorumlamaktadır.

Şekil 5.2.4.7 Hereke yün Halı, Env.No: 11/801, Ölçü: 216 x 261 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Diğer bir örnek Şekil 5.2.4.7'de görülmektedir. Hereke damgalı halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise Türk düğümü tekniği ile dokunmuş yün ipliktir. Yeşil zeminli iki dar bordür, sarı ve pembe stilize motifli, geniş bordür ise pembe zemin üzerine yeşil çiçeklidir. Madalyonu salbeklidir. Köşe dolguları, madalyon ve zemin motifleri girift sarı ve kırmızı kıvrım dal ve yaprak motiflidir, kıvrım dallar arasında iri hatai motifleri yer alır. Halı Hereke damgalıdır.

Halının zemin deseninde ufak farlar gösteren başka renklerin kullanıldığı bir uygulaması Arkas Koleksiyonu'nda görülmüştür. Tespit edilen bu halının bordür deseni tamamen farklıdır.[227]

Şekil 5.2.4.8 Hereke İpek Halı Seccade. Env.No: 11/775 ve 11/776, Ölçü:117 x 200 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

İpek halı seccade türünde verilebilecek örnek eser Şekil 5.2.4.8'de görülen Hereke seccadedir. Atkı, çözgü ve ilmeklerde malzeme olarak ipek iplik kullanılmıştır. Türk düğümü tekniğinde dokunmuş halı ipliklerinde sentetik boyar maddeler tercih edilmiştir. Koleksiyonun madalyonlu seccadeleri grubuna girmektedir. Madalyon ve iri şemse formlarını, rokoko stili S ve C kıvrımları çizen bitkisel dallar çevrelemiştir. Seccade zemininde rumiler ile Avrupa tarzı süsleme unsurları karma bir şekilde görülebilmektedir. Benzer formlar köşebentleri de konturlamaktadır. Krem zeminli seccadede pembe, mavi, kırmızı, koyu yeşil kullanılan renklerdir. Üç bordürlü seccadede ortada kalan bordür krem zeminli, iki yan bordür pembe zeminlidir. Desen

[227] Müjde, UNUSTASI, (Yay.Haz.), *Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939*, Mas. Matbaa, Katalog, 2015. s.131.

ve renkleri ile Hereke'nin halı dokumadaki özgün ve titiz seçimlerini yansıtan seçkin örneklerindendir. Eser 65 x 63 (dm) yüksek bir dokuma kalitesine sahiptir.

Şekil 5.2.4.9 Hereke yün halı seccade, Env.No. 11/972, Ölçü :142 x 215 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Bu grupta yer alıp, simetri esası ile ele alınmış bir örnek Şekil 5.2.4.9'de görülmektedir. Saray halılarında görülen iri hatai ve hançer yaprakları vurgulanmıştır. Hereke seccade, Türk düğümü tekniği ile aktı ve çözgüleri pamuk, ilmekler ise yün iplikle dokunmuştur. İlmek iplikleri sentetik ve doğal boyar maddelerin kullanıldığı karışık malzemeli ipliklerden oluşur. Bordürleri bej ve gri zeminler üzerine küçük çiçekli üç bordürlüdür. Ortası kırmızı ve nar çiçeği rengi tam ve yarım açmış hatai desenlidir. Desenlerin araları simetrik hançer yaprakları ile dolguludur. Yeşil, kırmızı, bej renkli dilimli yapraklar hafif kabartmalıdır.

Şekil 5.2.4.10 Hereke yün halı, Env.No: 11/1325, Ölçü: 570 x 970 cm.

(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Koleksiyonda yer alan halılar arasında Şekil 5.2.4.10'da görülen eser Hereke'nin nadide örneklerinden birisidir. Taban halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk ilmek iplikleri ise yündür. Saray üslubu özellikleri göstermektedir. Madalyonu oval ve şemse formludur. Mavi zeminde sarı selvi ve bahar dalı ile alternatif olarak yapılmış iki dar bordür arasında krem zeminde sarı ve pembe renkli nar çiçeği motifli üç bordürü bulunmaktadır. Halının zemini pembe, köşe dolguları açık yeşil üzerine mavi, pembe rumilerle doldurulmuştur. Köşe dolguları uzun ve kısa kenarlarla bağlantılıdır. Madalyon mavi, kırmızı, sarı renkli rumi ve spiral dallarla doldurulmuştur. Bordür ve madalyon aralarında rumi kıvrımlı rozetler yer alır.

5.3. Milli Saraylar Hereke Halılarının Kompozisyon Özellikleri

Çalışma kapsamında, Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nda yer alan Hereke halıları, tasarım şemalarını veren kompozisyonları açısından da sınıflandırıldı. Kompozisyon olarak sayıca en büyük grubu madalyonlu halılar oluşturur. Yollu desenli halılar, sayıca madalyonlu grubu takip etmektedir. Aşağıda sırasıyla birkaç örneğini verdiğimiz kompozisyon özellikleri, halılar tanıtılarak verilmektedir. Halı, seccade ve yol halılarının ana tasarım şemasını veren mihraplı tasarımlar daha ziyade seccade tipi halılarda kullanılmıştır. Halı uyarlaması çift mihrap şeklinde tasarlanarak yapılmıştır. Bahse konu halılar tek mihraplı olabileceği gibi aynı zamanda simetrik tasarlanmaktadır. Simetrik tasarlanmış halılarda kompozisyon aynalı olarak tasarlanır. Yollu kompozisyon, çeşitli genişlikte tasarlanmış yan yana sıralanmış genelde ince hat halinde şeritlerin birbirini tekrarından oluşur. Sonsuzluk prensibine göre dokunmuş halılar, öteden beri Türk halı sanatında süre gelen bu tarzın Hereke Fabrikası'nda 19. yüzyılda üretilmiş örnekleri ile verilecektir. Bu kompozisyon kenarda bordür olsa dahi, desenlerin tekrarı ile devam ediyor izlenimi veren tasarım türüdür. Bu tür, saraylarda kullanılan halılar arasında sık tercih edilmiştir. Resim kompozisyonu, natüralist hayvan ve bitki motifli tablo veya minyatür resim izlenimi veren tür olup bu gruba bir adet örneğimiz bulunmaktadır. Halı diğer bölümler açısından birinci dereceden önemli olduğundan sonraki bölümlerde tanıtılmıştır. (bkz. Şekil 6.2.3.1)

5.3.1. Madalyonlu Halı Örnekleri

Hereke halıların büyük bölümü madalyonlu tasarım göstermektedir. Bu tip halılar madalyonlu Uşak halılarının bir tür yansıması şeklinde Osmanlı Türk halılarında etkisi görülen son evresidir. Madalyon, halıda birincil unsur olarak göze çarpar. Ana zemin çoğu kez düz ya da ince kıvrımlarla dolguludur.

Şekil 5.3.1.1 Hereke yün halı, Env.No. 13/673, Ölçü. 812 x 935 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Madalyonlu Şekil 5.3.1.1'de görülen Hereke halısının atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yündür. İki dar bordürü bej, geniş bordürlerden biri lacivert, diğeri mavi zeminlidir. Geniş bordürler iri kırmızı, lacivert nar çiçeği ve hatailerle süslüdür. Halının köşe ve zemini mavi, sarı ve pembe renkli stilize hançer yaprağı, nar çiçeği ve ince dallarlla bezenmiştir. Madalyonunda mavi, kırmızı ve sarı renkli iri çiçek ve hatailer görülür. Oval madalyonun çerçevesi yapraklıdır. Halının ana zemini sarı renktir. Zeminde abraj görülür.

Şekil 5.3.1.2 Hereke yün halı, Env. No: 14/2043, Ölçü: 525 x 800 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Madalyonlu Şekil 5.3.1.2'de görülen halıda atkı, çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ipliktir. Halının ana zemini düz kırmızıdır. Madalyon, alışılmışın dışında asimetrik bir dilimlenme göstermektedir. Madalyon mavi, pembe, bej renkli bitki motiflidir. Halının köşe dolguları ile madalyonu aynı renk ve desendedir. Köşeler madalyonun 1/4 ini vermektedir. Madalyon ve köşelerde rumi ve dal kıvrımları görülür. Hereke damgalıdır.

Şekil 5.3.1.3 Hereke yün halı, Env.No. 42/137 cm. Ölçü: 632 x 510 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Hereke'de üretilmiş Şekil 5.3.1.3'de görülen halının iplileri yündür ve Gördes düğümü ile dokunmuştur. Halının en dışında kırmızı etlik, yanında sırası ile krem ve mavi sıçandişi motifli ince bordür ile krem zeminli kırmızı konturlu mavi ve sütlü kahve bir ters bir düz yerleştirilmiş S kıvrımı çizen bir hat üzerine yerleştirilmiş çiçek motifli bordürler yer alır. Aynı ince bordür dizesi iç bordür düzenlemesinde de görülür. Geniş bordür mavi zemin üzerinde sarı, yeşil, kem, pembe, kırmızı, sütlü kahve, mavi renkli iri hatai ve yaprak motiflidir. Ana zemin düz pembe renklidir. Madalyonu salbeklidir. Dilimli madalyon kırmızı, sarı, pembe, krem renkli, mavi, siyah konturlu hatai, rumi,

gonca motiflidir. İri rumi yapraklar ve aralarda küçük yarım rumiler yer alır. Salbekleri fıstık yeşili zemin üzerine hatai motiflidir. Köşesi Hereke damgalıdır.

Şekil 5.3.1.4 Hereke yün halı. Env. No: 14/2857, Ölçü: 281 x 359 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Madalyonlu Şekil 5.3.1.4'de görülen Hereke halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk ilmek iplikleri ise yündür. Bej, sarı, pembe renklerin kullanıldığı konturlu yaprak desenli bir geniş bordürü vardır. Geniş bordürün iki yanındaki ince bordürler yapraklı küçük çiçek motifleriyle bezenmiştir. Geniş bordür kırmızı ile sınırlandırılmış yeşil stilize iri yaprak ve mavi üçgen motifleri ile dolguludur. Halı zemini bej, köşeleri pembe dal, yaprak ve çiçek motiflerinin oluşturduğu kartuş, mavi zeminli üçgen form ve vazodan çıkan çiçek motifleri ile süslüdür. Yuvarlak madalyonun içi çember şeklinde sarı, mavi, kırmızı, pembe gül, çiçek ve yaprak motifleriyle bezemelidir. Ana zeminde abraj bulunmaktadır.

Şekil 5.3.1.5 Hereke yün halı. Env.No: 14/365, Ölçü: 550 x 700 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Madalyonlu Şekil 5.3.1.5'de görülen halı da atkı ve çözgü pamuk, ilmek iplikleri ise yündür. Krem renkli bordürlü halıda, bordür köşeleri gül tezyinatlıdır. Dikdörtgen mavi zeminli kartuşlar natüralist çiçek motiflidir. Madalyon krem zeminli olup ipek ve yün karışık iplikler ile dokunmuştur. S ve C kıvrımlı, iri yaprak motiflidir. Natüralist gül ve çiçek motifleri, kurdele, çelenk ve rozet motifleri yer alır. Halı madalyonlu, ¼ simetrik, batı etkili ve havlarında yün ve ipek karışıl iplik kullanılan halı grupları arasında yer alır.

Şekil 5.3.1.6 Hereke İpek halı seccade. Env.No: 13/375, Ölçü: 192 x 233. cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

İpek iplikle dokunmuş Şekil 5.3.1.6'de görülen Hereke seccadede sentetik boyar maddelerle boyanmış iplik kullanılmıştır. Türk düğümü tekniğinde dokunmuş seccade aynı zamanda koleksiyonun madalyonlu halılar grubuna girmektedir. Bordürü sonsuzluğun sembolü olan stilize selvi ve hançer yaprağı bezemelidir. Bordürde motifler alternatif olarak dizilmiştir. Köşe dolguları renkli natüralist çiçeklerle bezenmiş ve dolguların uçları kenarlarda birleştirilmiştir. Madalyonu limon küfü zeminde lacivert konturlu ve dilimlidir. Bir köşesinde kartuş içerisinde nesih tarzda Hereke yazısı okunmaktadır.

Şekil 5.3.1.7 Hereke yün halı, Env.No. 14/2674, Ölçü: 450 x 590 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Diğer bir örnek madalyonlu Hereke halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk ilmek iplikleri ise yündür. Şekil 5.3.1.7'de görülen halıda krem zeminli iki ince bordür arasında geniş bordür bulunmaktadır. İnce bordürlerden dıştaki siyahla konturlanmış soyut yaprak ve çiçek, içteki ince bordürler ise bordo renkli çiçek ve dallarla bezenmiştir. Geniş bordürü açık yeşil, sarı ve bordo renkli iri hatai ve yaprak motifleri süsler. Halı zemini mor, köşeleri bordo renklidir. Köşelerde rumi, kıvrık dal ve çiçek motifleri yer alır. Altıgen şeklindeki gri-krem renkli madalyon şemse formludur. Zemin ve madalyon krem, bej, yeşil çiçek kıvrım dal ve yapraklarla dolguludur. Köşesi Osmanlıca Hereke yazılıdır.

Hereke Fabrikası'nda 1894 ten itibaren makine dokuması halılar üretilmiştir. Koleksiyonda bu teknikte üretilmiş çok sayıda örnek olsa da bunların büyük bölümü

Avrupa halılarıdır. Hereke'de üretilmiş 13/370 envanter numaralı ipek halı seccade yazılı örnek olması bakımından önemlidir. Bunun dışında Koleksiyonda çok sayıda yol halısı makinede üretilmiştir.

Şekil 5.3.1.8 Makine dokuması Hereke halı seccade, Env.No:13/370, Ölçü: 115 x 185 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Madalyonlu, Şekil 5.3.1.8'de görülen seccade tarihi fotoğraflarda da tespit edilen ve üzeri tarih yazılı az sayıdaki eserler arasındadır. Tarihli makine halısına tek örnektir. Hereke seccade, sentetik boyarmaddeler ile boyanmış ipek iplikler ile dokunmuştur. Kırmızı zeminli seccadede, siyah ve krem renkleri ile motifler elde edilmiştir. Madalyonlu seccade, koleksiyonumuzda bulunan Hereke Fabrikası'nda üretilmiş ve günümüze gelmiş makine dokuması tek halı seccadedir. Madalyon, köşelerdeki motiflerin karşılıklı yerleştirilmesiyle elde edilmiştir. Ayetlik ve tabanlık bölümleri bulunmaktadır. Kısa kenarın ortasında nesih tarzda ' Mamülat-ı Hereke sene 1310 ' yazısı okunmaktadır. Madalyonlu makine dokuması seccade 1894 tarihlidir.

Koleksiyonda yer alan madalyonlu bir grup Hereke halısında, zeminde birbirine dallarla bağlantısı olmayan, düz zemin üzerine kaydırılmış akslara yerleştirilmiş serpme bitkisel motiflerin kullanıldığı düzenleme görülür. Bu halılarda

çiçek, yaprak veya çiçek demetleri serpme bir anlayışla kullanılmıştır. Motifler dingindir ve gözü yormamaktadır. Bu düzenlemedeki halıların büyük bölümünde merkezde madalyon bulunmaktadır. Serpme motifli halılarda kullanılan hav ipliklerinin tümünde yün kullanıldığı örnekler bulunduğu gibi, sadece serpme bitkisel süslemelerin ipek iplikle dokunduğu örnekler de bulunmaktadır. Karışık iplik kullanımı ile motifler vurgulanmaktadır.

Şekil 5.3.1.9 Hereke yün halı. Env.No: 32/103, Ölçü: 470 x 570 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Serpme motifli halılara önemli örnek Şekil 5.3.1.9'da görülmektedir. Halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ipliktir. Halı, ikisi bej biri pembe olmak üzere üç ince bordürlüdür. İnce bordürler mavi, kırmızı ile su halinde çiçek motifi bezemelidir. Krem renkli zemin üzerinde serpme natüralist çiçek desenleri görülmektedir. Köşe ve madalyon zemini mavi olup köşelerde vazodan çıkan çiçekler, göbekte oval biçimli birbirine bağlı çiçek motiflerinden oluşan süsleme görülür. Zeminde bulunan küçük çiçek motifleri ve köşelerde yer alan vazodan çıkan çiçek motiflerinde ipek iplik kullanılmıştır. İpek iplikle dokunmuş motifler alçak rölyef etkisi vermektedir.

Şekil 5.3.1.10 Hereke yün halı. Env.No: 3/398, Ölçü: 454 x 608 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Madalyonlu serpme motifli başka bir örnek Şekil 5.3.1.10'de görülen pastel tonlar ile dokunmuş halıdır. Madalyon yıldız şeklinde ele alınmıştır. Hereke halının atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yündür. Halının ana zemini pembe renklidir. Madalyonu mavi zemin üzerine açık yeşil, pembe çiçek tezyinatlı ve sekiz kollu yıldız şeklindedir. Ortada kırmızı konturlu, krem renkli bademler yer alır. Madalyonu şemse formludur. Şemse formunda kırmızı gonca, mavi, açık yeşil ve pembe hatai oıtifleri yer alır. Köşe dolguları krem zemin üzerine kırmızı konturlu basit yaprak ve papatya desenlidir. İnce bordürler arasında yer alan geniş bordür açık mavi zemin üzerine kırmızı konturlu krem sarmal dal ile rumi ve papatya desenlidir. Bordürde sarı, mavi, kırmızı renkler kullanılmıştır. Dış ince bordür stilize dal ve etrafında çiçek ve gül motifli içteki ince bordür kırmızı ışınsal daire motiflidir. Hereke damgalıdır.

5.3.2. Mihraplı Halı Örnekleri

Koleksiyonda yer alan Hereke halıları içerisinde bir adet halı, diğerleri ise seccade boyutunda dokunmuş mihraplı eserler yer almaktadır. Bu eserler içerisinden iki seccade çift mihraplı diğerleri ise tek mihraplı tasarlanmış halı seccadelerdir. Seccadelerin dışında Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilip hâlen Milli Saraylar

Halı Koleksiyonu'nda yer alan halı ise çift mihraplıdır. Aşağıda verilen iki örneğin dışında yer alan mihraplı seccadeler, bu özelliklerinin yanında başka özellikler de göstermeleri nedeniyle çalışmanın diğer bölümlerinde verilmiştir.

Şekil 5.3.2.1 Hereke yün halı seccade, Env.No: 14/2820, Ölçü: 115 x 275 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Mihraplı seccadeler içerisinde Şekil 5.3.2.1'de görülen eser 43 x 43 (dm) dokuma kalitesindedir. Atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri yündür. Boyar maddeleri sentetiktir. Çift mihraplı yün seccadenin madalyonu baklava formundadır. Mihrap çizgisi renkli yaprak ve çiçeklerle bezenmiştir. Köşelerde hurma ağacı motifleri yer alır. Aynı motifler iç madalyonda da görülmektedir.

Şekil 5.3.2.2 Hereke yün halı, 11/852, Ölçü: 245 x 330 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Çift mihraplı Şekil 5.3.2.2'de görülen Hereke halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise yündür. Gördes düğümü tekniği ile dokunmuştur. İki dar bordürleri lacivert, geniş bordürü kayısı rengi zemin üzerinde stilize yaprak, gül ve çiçek motiflidir. Zemini kayısı rengi ve bej abrajlıdır. Madalyonu üçgen yerleştirilmiştir; içi lacivert zeminde rumi ve dal motiflidir. Halı zemini, kırmızı ve yeşil serpme lale, gül ve yaprak desenlidir. İki kısa kenarda bordürden sonra bant halinde kenarları hareketli stilize yaprak, ağaç ve rumilerden oluşan bir düzenleme görülür. Bir köşesinde Hereke yazılıdır.

5.3.3. Yollu Desenli Halı Örnekleri

Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu içerisinde yer alan bir grup eser, halının boyuna göre sıralanmış şeritlerden oluşur. Bu grupta bir adet yün orta halısı ve bir adet ipek halı seccade yer alır. Topkapı Sarayı envanterinde ise bir adet seccade boyutunda yün halı seccade örneğine rastlanmıştır. Bunların yanı sıra koleksiyonda mekânların boyutları ile orantılı, duvardan duvara kaplayacak şekilde kullanılan çok sayıda yollu desenli halı yer almaktadır. Bu tarz halılar eski kayıtlarda da tabir edildiği gibi çoğu "şal desenlidir". Bu grupta halı boyunca çeşitli kalınlıklarda ve renklerde yollar üzerinde stilize bitki motifleri görülür. Duvardan duvara dokunmuş olanlarında bordür yer almamaktadır.

Şekil 5.3.3.1 Hereke yün halı, Env. No:13/57, Ölçü: 193 x 307 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Bu grupta küçük ölçülerde dokunmuş Şekil 5.3.3.1'de görülen Hereke halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise yündür. Yollu desenli halının etrafını kırmızı renkli düz bir etlik bölümü dolanmaktadır. Sarı üzerine kırmızı ve yeşil çiçekli iki ince bordür arasında kırmızı zeminli geniş bordürü bulunmaktadır. Geniş bordür yeşil yaprak, pembe ve sarı renkli stilize çiçek desenlidir. Zemin dar ve geniş olmak üzere kırmızı, lacivert, bej rengi yollar arasında renkli çiçeklerle girift olarak doldurulmuştur.

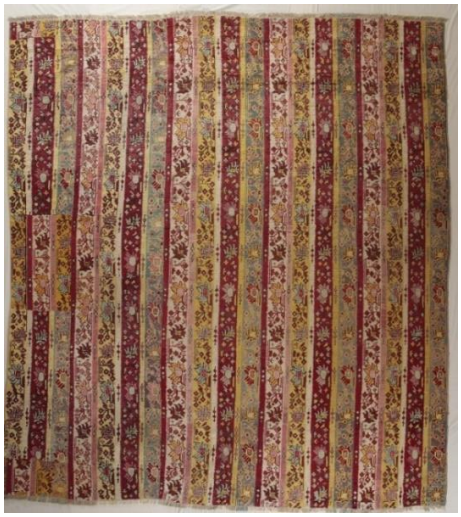
Şekil 5.3.3.2 Hereke yün halı, Env.No: 4/290, Ölçü:760 x 1340 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Duvardan duvara kaplayacak şekilde tasarlanmış Şekil 5.3.3.2'de görülen halının atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yündür. Krem, yeşil, bordo, pembe, eflatun renkli yollu şal desenlidir. Yollar çeşitli kalınlıkta üzerleri su şeklinde bitkisel motiflerle dolguludur. Odanın tamamını kaplayacak şekilde parçalar eklenerek yapılmıştır.

Şekil 5.3.3.3 Hereke yün halı. Env.No: 4/246, Ölçü: 415 x 670 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Aynı grupta yer alan Şekil 5.3.3.3'de görülen Hereke halı, koleksiyonda bulunan yollu desenli halılar arasında yer alır. Bordo zemin üzerine sarı renkli şerit bordürlerin ayırdığı yollu desenlidir. Yollar bir geniş iki ince olarak düzenlenmiştir. İnce yolların üzeri pembe ve mavi küçük çiçek bezemelidir. Geniş yollar açık ve koyu mavi renkli stilize palmet ve aralarında iki yana uzanan sivri yaprak ve çiçeklerle doldurulmuştur. Odanın büyüklüğüne göre parçalar eklenerek yapılmıştır. Uzunlamasına üç parça dikilerek eklenmiştir.

Şekil 5.3.3.4 Hereke yün halı, Env.No: 52/1909, Ölçü: 373 x 390 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Stilize motiflerin şeritler üzerinde kullanıldığı Şekil 5.3.3.4'de görülen halının atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yündür. Gördes düğüm tekniği kullanılmıştır. İlmek iplikleri sentetik boyar maddeleri ile boyanmıştır. Sarayların döşenmesinde duvardan duvara halı kaplanmak istenen bir çok bölümünde tercih edilmiş iki yollu desenden birisidir. Çeşitli kalınlıklardaki mavi, krem, sarı, kırmızı yollar üzerinde stilize edilmiş yaprak ve çiçek dolguludur.

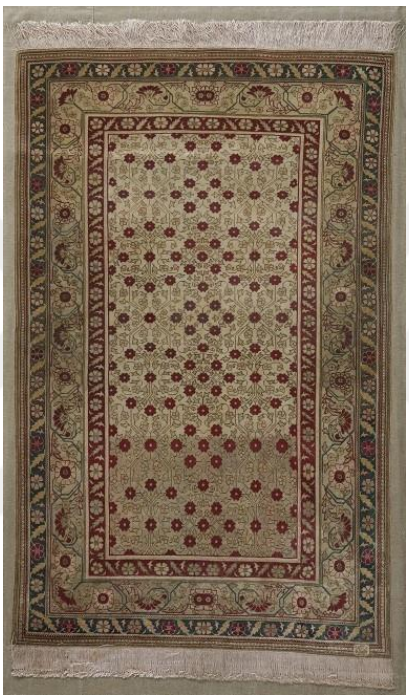
Şekil 5.3.3.5.Hereke yün halı seccade, Topkapı Sarayı. Env.No.8/310.,Ölçü:203 x 233 cm.

Topkapı Sarayı Koleksiyonu'nda bulunan bu eser, yollu desenli seccade boyutunda yün iplikle dokunmuş şal örneği tabir edilen türdeki halı desenlerine tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük odaları kaplayacak şekilde kullanılan desen türünün küçük ve baş ve kenarları ince şerit şeklinde bordürlenmiş şeklidir. Halı zemini

alternatif kırmızı zeminli ince ve krem renkli geniş stilize yaprak desenli şeritlerden oluşmaktadır.

5.3.4. Sonsuzluk Anlayışında Üretilmiş Halı Örnekleri

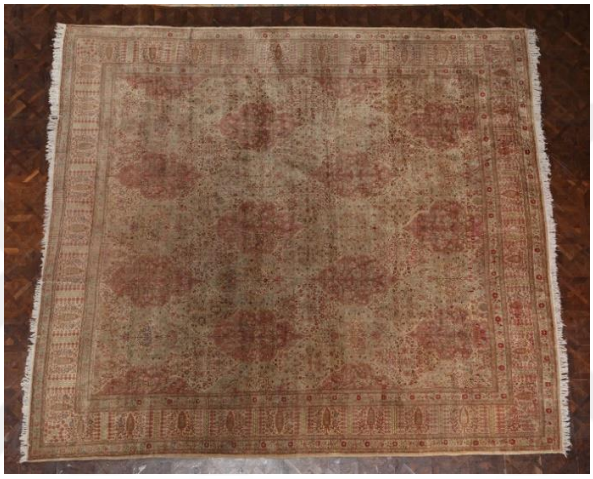
Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu içerisinde yer alan bir grup eser, Türk sanatında kullanılan sonsuzluk anlayışının devam ettiği uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içerisinde büyük taban halıları olduğu gibi seccade boyutunda dokunmuş eserlerde görülmektedir.

Şekil 5.3.4.1 Hereke İpek halı seccade, Env.No: 43/2, Ölçü: 115 x 185 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Bu kompozisyonda dokunmuş Şekil 5.3.4.1' de görülen Hereke seccade Türk düğümü tekniğinde ipek iplikler ile dokunmuştur. Koleksiyonda, bu seccade ile bordürü farklı tasarlanmış ancak zemini eş desen özelliği veren 11/622 envanter numaralı yün bir Hereke halı kayıtlıdır. Seccadenin ilmek iplikleri sentetik boyar maddeler ile renklendirilmiş ipek ipliktir. Halı zemini krem renklidir ve bütün yüzeyi bordo çiçek ve beyaz stilize yaprakların oluşturduğu motiflerle dolguludur. İkincil motif olarak bordo çiçeklerin yerleşim tasarımını ve düzenini sağlayan geometrik hatlar görülmektedir. Dış bordür yeşil zemin üzerine koyu sarı natüralist yaprak ile bunların aralarında üçlü alternatif kırmızı konturlu bej ve sütlü kahve zeminli yoncalar; yine bu

yoncalar arasında beyaz konturlu kırmızı renkli diğer yonca motifleri görülür. Dış bordürün iki yanında sıçan dişi motifli iç ve dış ince bordürler yer alır. İç bordür kırmızı zemin üzerine bej zeminli dış bordürde yer alan motiflerin tekrarı görülmektedir. Geniş bordür bej zemin üzerinde S çizen stilize yeşil dalların arasında tepeden ve yandan verilmiş tam açmış kırmızı çiçek motiflerinin atlamalı olarak yerleştirilmesinden oluşur. Bir köşesinde kartuş içerisinde nesih tarzda Hereke yazısı okunmaktadır.

Şekil 5.3.4.2 Hereke yün halı, Env:No. 11/678, Ölçü: 825 x 930 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Sonsuzluk anlayışı ile tasarlanmış Şekil 5.3.4.2'de verilen Hereke halısı Türk düğümü tekniğinde pamuk ve yün iplikler ile dokunmuştur. Boyar maddeleri sentetik olan halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri yündür. Birim kompozisyonlu halılar grubuna girmektedir. İki dar bordür arasında geniş bir bordürü bulunmaktadır. Dar bordürler kırmızı ve sarı natüralist çiçeklidir. Geniş bordürü yeşil selvi ağaçları ve kırmızı natüralist çiçek motiflidir. Halı zemini açık yeşildir. Halı zemininde ki pembe rumilerden oluşan bölümlerde daha küçük rumiler ve bunların aralarında renkli iri çiçek ve dalla kaplanmıştır. Zemin üç sıra kaydırılmış akslarda dilimli panolarla dekorludur.

Şekil 5.3.4.3 Hereke yün Halı, Env.No:1/15, Ölçü:340 x 425 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Sonsuzluk anlayışında tasarlanmış Şekil 5.3.4.3'de görülen Hereke halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise yündür. İki kenarda dörder ince bordürler arasında mavi, kırmızı, yeşil renklerde küçük kır çiçeklerinden oluşan demetlerin yer aldığı geniş bordürü vardır. Halının ana zemini gri-mavi kıvrık dallar ile pembe, sarı, mavi küçük kır çiçekleri ile dolguludur.

Şekil 5.3.4.4 Hereke yün Halı, Env. No: 13/676, Ölçü: 236 x 270 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Desen arşivinde çizimine rastlanan ¼ simetrik kompozisyonlu Şekil 5.3.4.4 'de görülen Hereke halısında Türk düğümü dokuma tekniği kullanılmıştır. Malzeme olarak atkı ve çözgüde pamuk iplik, ilmek ipliklerinde sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün iplikler kullanılmıştır. 1/4 simetrik kompozisyonlu halının zemin rengi mordur. İki ince bordür arasında yer alan krem zeminli geniş bordür alternatif mor ve krem hatai motiflidir. İnce bordürlerin kenarında yer alan sularda sıçandişi motifleri yer alır. Zemin helezon şeklindeki kıvrımlarla 4 bölüme ayrılır. Bölümlerin merkezleri iç içe iki yaprakla nihayetlenir. Bu yapraklar halının bir tarafında yeşil, diğer tarafında ise sarı konturludur. Helezonları baş ve dip kısımlarda iri ve tam açmış hatailer, iki yanda ise küçük hatailer birleştirmektedir. Zeminde rumi, goncagül, yaprak motifleri yer alır. Zemin sarı, yeşil, kırmızı, krem rengi ve tonlarının kullanıldığı hatai, goncagül, rozet çiçek, bahar dalları, stilize çiçekler ve yaprak motifleri ile dolguludur. Bordürün bir köşesinde Hereke yazısı bulunmaktadır. Zeminde yer alan simetrik dört kıvrımlı ince dal tasarımı İsfahan, Herat ve Lahor halılarında da görülmektedir.[228]

5.4. Diğer Halılar

Yukarıda değinilen gruplara ilave olarak farklı tarzda üretilmiş eserlerde yer almaktadır. Bunlar içerisinde stilize ve geometrik desenler ile üretilmiş halılar olduğu gibi, serpme motifli halılar da yer almaktadır. Serpme motifli halılar, madalyonlu halılar grubuna dahil edilerek yukarıda verilmiştir. (Şekil 5.2.1.10. ve 11.)

5.4.1. Stilize Desenli Halı Örnekleri

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda diğer desenlerin yanında stilize edilmiş bitki motifli seccade ve taban halıları örnekleri yer almaktadır. Bu tarz halıların dokunma malzemelerinde ipek ve yün ipliklerin kullanıldığı örnekler görülmektedir. Stilize desenli halılara örnekler aşağıda verilmiştir:

[228]Bkz.Yün halı, ipek atkı ve çözgü. Env No: MS 5485. Louvre Müzesi. https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010332641; Yün Lahor halısı. Env. No: MS 8311. Louvre Müzesi. https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010333549

Şekil 5.4.1.1 Hereke İpek halı seccade, 13/291, Ölçü. 116 x 194 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Stilize desenli gruba örnek olarak Şekil 5.4.1.1'deki çift mihraplı seccadeyi gösterilebilir. 70 x 70 (dm) dokuma kalitesindedir. Hereke seccadenin atkı iplikleri ipek, çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri sentetik boyar maddelerle boyanmış ipek ipliktir. Düğüm tekniği olarak Türk düğümü kullanılmıştır. Aynı zamanda madalyonlu seccadeler grubuna girmektedir. Simetrik kompozisyonludur. Çift mihraplıdır. Halı seccadenin ayetlik ve tabanlık bölümleri bulunmaktadır. İki ince bordür arasında yer alan geniş bordür krem zemin üzerine stilize edilmiş gül motiflidir. İç içe iki mihraplıdır. Gül ve hatailer S kıvrımı çizen hat arasında alternatif olarak sıralanır. Köşe dolguları nefti yeşil üzerinde krem rengi stilize kıvrım dallarla dolguludur. Bu kıvrımlı dallı köşe dolguları Gördes seccadelerin karakteristiğidir.

Şekil. 5.4.1.2 Hereke yün halı, Env.No. 3/794, Ölçü:625 x 750 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Bir başka örnek ise Şekil. 5.4.1.2'de görülen, günümüzde Beylerbeyi Sarayı'nda sergilenen yöresel motifler ile dokunmuş Hereke taban halısıdır. Beylerbeyi Sarayı 26 numaralı odada sergilenmektedir. Halının atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yündür. Gördes düğüm tekniği ile dokunmuştur. Dıştan içe sarı, mavi, pembe, koyu sarı zeminli su şeklinde desenli ince bordürleri vardır. Geniş bordür açık yeşil zeminde sarı tırtıklı yaprak, pembe şakayık çiçekleri ile süslüdür. Köşe dolguları pembe zeminde stilize lale, küçük çiçek ve dilimli kenarlı uzun yaprak motifleriyle bezenmiştir. Halının ana zemini krem renklidir. Ortada oval formlu madalyon yer alır. Madalyonun baklava şeklinde tepeliği vardır. Açık yeşil zeminli madalyon sarı yaprak, kırmızı ve koyu sarı iri soyut çiçeklerle süslüdür. Madalyon mavi ve pembe çizgilerle konturlanmıştır. Ayrıca madalyonu dıştan çevreleyen çiçek ve yaprak motifleri görülür.

Şekil 5.4.1.3 Hereke yün halı seccade, Env.No: 12/2260-63, Ölçü.68 x 135 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Stilize motifli Şekil 5.4.1.3'de görülen Hereke seccadenin atkı, çözgü ve ilmekleri yün ipliktendir. İlmek iplikleri sentetik boyarmaddeler ile boyanmıştır. Kırmızı zeminli bordür, ters yönde devam eden sarı renkli iki S kıvrımın birbirine dolanmasından oluşur. S kıvrımların boşlukları sarı ve pembe minik rozetler ile dolguludur. Ana zemin krem renklidir. Köşe dolguları rumi desenleri ile konturlanmıştır. Köşe dolguları stilize edilmiş kuş motiflidir. Zemin ikişer sıra halinde üçgen bir hat çizen stilize edilmiş kırmızı ve yeşil renkli selvi ağacı motiflidir. Salbekli madalyonun iki ucu lale biçimli ortası ise dikdörtgen biçimlidir. Bir köşesinde Hereke yazısı okunmaktadır.

Şekil 5.4.1.4 Hereke Yün yolluk, Env.No: 92/5291. Ölçü: 51 x 546 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Bu türde diğer örnek Şekil 5.4.1.4'de görülen madalyonlu Hereke yol halısıdır. Türk düğümü ile dokunmuş, atkı, çözgü ve ilmekleri yün ipliktendir. İlmek iplikleri sentetik boyarmaddeler ile boyanmıştır. Kırmızı zeminli bordür ters yönde devam eden sarı renkli iki S kıvrımın birbirine dolanmasından oluşur. S kıvrımların boşlukları sarı ve pembe minik rozetler ile dolguludur. Ana zemin krem renklidir. Birbirini takip eden oval formlu ve köşeli madalyonlar halı boyunca uzanır. Köşeli madalyonların baş kısımlara rastlayanları yarımdır. Zemin ikişer sıra halinde üçgen bir hat çizen stilize edilmiş kırmızı ve yeşil renkli selvi ağacı motiflidir. Köşeli salbekli madalyonların iki ucu lale ortası ise dikdörtgen biçimlidir. Bir köşesinde Hereke yazısı okunmaktadır.

Şekil 5.4.1.5 Hereke yün halı, Env.No:12/1297, Ölçü: 295 x 460 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Stilize motifli Şekil 5.4.1.5'de görülen Hereke halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk ilmek iplikleri ise Türk düğümü tekniğinde atılmış yün ipliktir. Halıyı en dışta düz sarı renkli bir etlik dolanmaktadır. Etlik kısmından sonra kırmızı zeminli soyut yaprak çiçekli ince bir bordür; sarı zeminli ve bir ters bir düz yerleştirilmiş kırmızı ve sarı renkli hatai ve stilize yaprak süslemeli geniş bordür bulunmaktadır. Geniş bordürü kesintisiz olarak devam eden S kıvrımlı ince bordür; kırmızı zeminli ince bordürün tekrarı ve yine S kıvrımlı bordür çevreler. Halının ana zemini düz açık pembedir.

Zemine oval yerleştirilmiş madalyon stilize edilmiş yaprak, rumi ve hatai motiflidir. Halının bir köşesi Hereke yazılıdır.

Şekil 5.4.1.6 Hereke yün halı, Env.No. 60/151. Ölçü:320 x 500 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

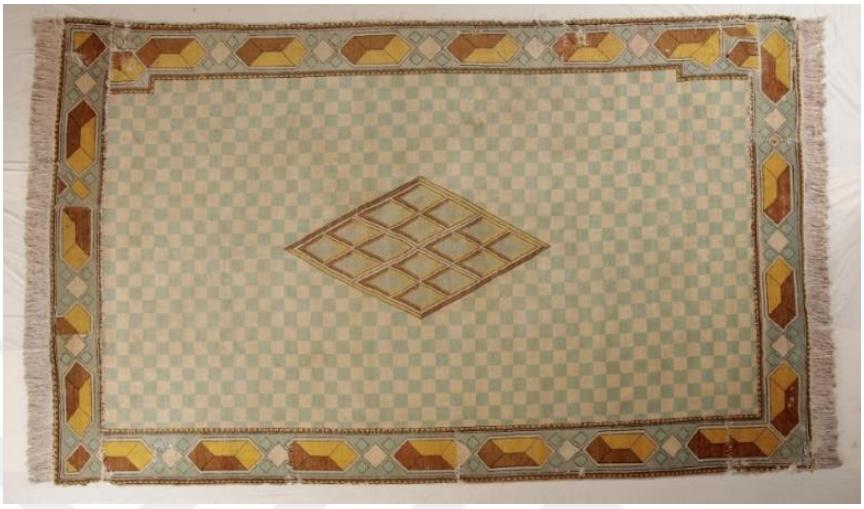
Saray için dokuma yapan Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunmuş, motiflerin stilize edildiği damgalı son örnek Şekil 5.4.1.6'da görülür. Kırmızı düz zeminli halıda ikisi dar biri geniş bitkisel bezemeli üç bordür yer alır. Köşelerde, madalyonda kullanılan motifler stilize edilerek ele alınmıştır. Madalyon salbeklidir. Her ne kadar 1952 yılında yapılan envanter kayıtlarında Uşak halısı yazsa da halının Hereke olduğu görülmüştür. Hereke renk ve dokuma özelliğindedir. Eser Hereke damgalıdır. Damga halının kenarının kesik olması nedeniyle yarım olarak görülmektedir.

5.4.2. Geometrik Desenli Halı Örnekleri

Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nda yukarıda değinilen desenlerin yanında çok az sayıda da olsa geometrik tasarıma sahip halılar bulunmaktadır.

Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'ndaki geometrik tasarım ile üretilmiş halı örnekleri yüksek olasılıkla daha geç tarihlerde üretilmiştir. Koleksiyonda mevcut bu

halılarda, Türk halı sanatının geometrik desenli klasik çizgisinin tamamen dışında kalan modern tasarımlar görülür. Bu tür halıların en dikkat çekici örneği günümüzde Dolmabahçe Sarayı Sünnet odasında teşhir edilen 52/560 envanter numaralı Hereke halısıdır.

Şekil 5.4.2.1 : Hereke halı, Env. No. 52/560 Ölçü: 340 x 555 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Geometrik desenli Şekil 5.4.2.1**'**de görülen pamuk atkı ve çözgülü halı, yün ilmek iplikleri ile dokunmuştur. Üçgen ve kare motifli halıda krem, su yeşili, mavi, sarı ve konturlerde siyah renkli ipliklerin kullanıldığı görülmektedir. Madalyonu baklava, zemini dama desenli halının bir köşesi Hereke damgalıdır. Bu halı, tasarımı ile Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan diğer halılardan ayrılır. Açık sarı ve kahverengi geometrik desenli iki ince bordürün arasında mavi zeminli geniş bordür yer alır. Geniş bordür sarı, kahverengi, yeşil renkli alternatif olarak devam eden prizma ve baklava motifleriyle bezemelidir. Zemin açık yeşil, bej damalı desenlidir. Göbek iri baklava şeklinde, içi ayrıca kendi içinde baklava bölümlüdür. Yıldız Sarayı'na ait eşyaların listeleri arasında sayfa 20 de Hamam camekânı Alt katta "Yeşilli beyazlı satrançlı orta keçesi" ibaresi yer almaktadır. Bu ibare, bu halıdaki tasarımı çağrıştırmaktadır.[229] (Diğer geometrik desenli halı için bkz. s.65. Şekil.5.15).

[229] BOA.Y.PRK.SGE. 7/58, 1314. 1896/1897

6. HEREKE İPEKLİ DOKUMA VE HALI FABRİKASI HALI DESENİ ARŞİVİ VE GÖRSEL BELGELERDE TESPİT EDİLEN ÖRNEKLER

Günümüzde Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası bünyesinde, geçmiş yıllarda fabrikada üretilmiş halıların tamamının olmasa da bir bölümünün desenlerini veren bir halı desen arşivi yer almaktadır. Süreç içerisinde birbirine karışmış olan bu desen çizim paftalarının son yıllarda tasnifleri yapılarak gruplandırılmış, desen numaraları bulunmuş, takım haline getirilmiş ve eksik paftaları tespit edilmiştir. Fabrika'nın üst katında yer alan Halı Üretim Atölyesinde bulunan bir oda, söz konusu desen arşivine ayrılmış ve arşiv, uygun koşullarda muhafaza edilir hale getirilmiştir. Ayrıca, Fabrikada üretilmiş halıların desen ve renklerini veren bu paftalar dijital ortama aktarılmıştır. desenler, günümüzde devam eden halı üretimi için kaynak oluşturmaktadır. Yürütülen Milli Saraylar Halı Koleksiyonu desen araştırmasında, fabrika desen arşivinde yer alan çizimlerin bazıları Milli Saraylar'a bağlı saray, köşk, kasır ve depolarda yer alan halılar ile eşleşmiş, bazılarının ise aynı renk olmasa da renk varyantlarıyla birebir örtüştüğü tespit edilmiştir.

Desen paftaları ve görsel belgelerden takip ettiğimiz halılar arasında, geleneksel desenler ile üretilmiş eserlerin yanında saray üslubunda üretilmiş örneklerin de olduğu anlaşılmaktadır. Hereke Fabrikası'nın, desen tasarımlarında geleneği devam ettiren örneklerin yanında döneminin zevk ve sanat anlayışına uygun üretim yaptığını görülebilmektedir. Modern tasarımlı halılar Cumhuriyetin ilk yıllarında çokça üretilmiş ve ülkenin modern çağdaş yüzünü gösteren desenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma, Fabrika'da bulunan desen paftaları ve görsel belgelerden tespit edilen Hereke halılarının tamamını kapsamayıp seçilen örnekleri içermektedir.

Halı deseni arşivi dışında diğer görsel belgeler, tarihi fotoğraflar ve Hereke Fabrikası'nın halı üretiminde süreç içerisinde oluşmuş kütüphanesinde yer alan tarihi kitaplar ve kataloglardır. Günümüzde bu kitap ve kataloglar, Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Koleksiyondaki Hereke halılarının tespit edildiği fotoğrafların büyük bölümü İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan Abdülhamid Han Fotoğraf Albümlerinden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında İstanbul Üniversitesi web sitesindeki ilgili menüden tarama yapılmış fotoğraf ve

albümler, günümüzde Milli Saraylar'a devredilmiştir. Hâlen tasnif çalışmaları devam etmektedir.

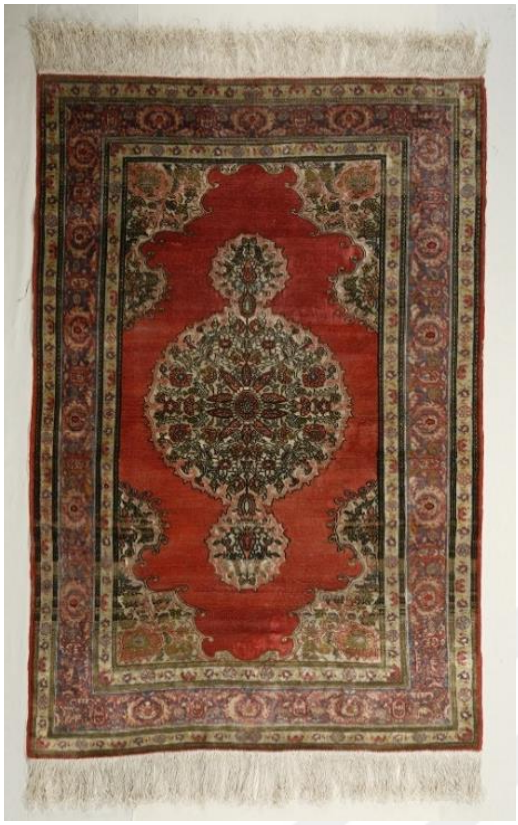
6.1. Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki Halıların Fabrika'nın Desen Paftaları ile Örtüşen Örnekleri

Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nın zengin bir desen arşivi yer almaktadır. Kumaş ve halı desen çalışmaları ayrı yapılmaktadır. Arşivde 713 farklı halı deseni olup farklı renklerde üretilmiş eş örnekler dahil toplam desen sayısı 1200 dür. Bu desen sayısı elde kalmış tarihi desenler ile günümüze kadar yapılan çizimlerin toplam sayısıdır. Bunların içerisinde tarihi desen oranı oldukça azdır.

Tarihi olan çizimlerin bazılarının üzerlerinde Osmanlıca pafta numaraları ve yazılar yer almaktadır. Desen arşivinin azımsanmayacak bir bölümü, yıpranmış olmaları nedeniyle Sümerbank yönetimi döneminde Seka kağıt fabrikasına verilerek[230] yok olmuştur. Elde kalmış ve hâlen mevcut olan desen paftaları son yıllarda fotoğraflanmış, dijital ortama aktarılmış ve koruma altına alınmıştır. Desenlerin dijital çizim çalışmaları hâlen desinatörler tarafından yapılmaktadır.

Desen arşivinin tamamında yapılan taramada koleksiyonun çok küçük bir kısmı ile örtüşen örneklere rastlanmıştır. Tespit edilmiş örnekler hâlen Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan büyük kısmı Dolmabahçe Sarayı'nda yer alan halılardır. Koleksiyon'da ve diğer kurumlarda tespit edilen eser sayısı örnek verilenlerin üzerindedir. Aşağıda sınırlı sayıda esere yer verilmiştir. Bunun nedeni Hereke Fabrikası halı deseni arşivinde tespit edilen halı örnekleri içerisinden bazılarının tezin diğer bölümlerinin içeriğini de kapsıyor olması nedeniyle söz konusu diğer bölümlerde verilmiş olmasındandır. Bu eserler Milli Saraylar Koleksiyonu'nda olduğu gibi farklı kurumlarda tespit edilmiş eserleri de kapsamaktadır.

[230] Fabrika'da görev yapmış emekli eski müdür Koray DAĞCI ile yapılan görüşme. Nisan 2023.

Şekil 6.1.1 Hereke İpek halı seccade Env.No: 11/1169, Ölçü: 120 x 180 cm
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

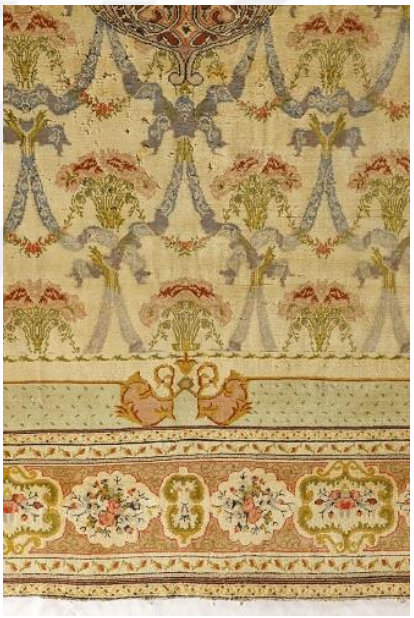
Şekil 6.1.2. İpek Hereke halı seccadenin tarihi çizim desen paftaları.
(Hereke Fabrikası Desen Arşivi)

Fabrika'nın halı deseni arşivi ile örtüşen örneklerden birincisi Şekil 6.1.1'de görülen ipek seccadedir. Hereke Fabrikası'nda bu halı ile eş desende, sulu boya ile yapılmış çeşitli sayılarda paftalardan oluşan dört takım tarihi desen çizimi yer almaktadır. (Şekil 6.1.2,3,4,5) Paftalar üzerinde eski yazı ile pafta numaraları yer almaktadır. Tespit edilmiş desen çizimlerinden üretildiği anlaşılan söz konusu eser, Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nda ki madalyonlu ipek halı seccadeleri arasında yer alır. Hereke seccadenin atkı, çözgü ve ilmek iplikleri ipektir. Türk düğümü tekniğinde dokunmuş halıda sentetik boyar maddeler ile boyanmış ilmekler görülür. Seccade 60 x 60 (dm) dokuma kalitesindedir. Gül kurusu zeminli seccadenin salbekli madalyonunun merkezinde iri rozet motifi yer alır. Bunun etrafını helezonlar oluşturan karanfil, hatai, rozet ve goncagül motifleri dolgulamaktadır. Köşeleri ¼ madalyon desenini tekrarlamaktadır. Halının bir köşesinde kartuş içerisinde Hereke yazısı yer almaktadır.

Genel olarak Fabrika'da yer alan eski desen paftaları, sulu boya veya guaj ile yapılmıştır. Bu halı seccadeye ait 4 adet üretilmiş desen çizimleri içerisinde bulunan üç adet çizimin paftalarının da eksik parçalar olduğu görülmüştür. Çizimlerden 1 tanesi ise halının zemin desenini ¼ verecek şekilde korunmaktadır. (Şekil 6.1.2). Fabrika'nın halı deseni arşivinde, halıların zemin desenleri gibi bordür desenlerini veren paftalar da mevcuttur. Çalışma sürecinin başından günümüze kadar bu halının bordür tasarımına henüz rastlanmamıştır.

Şekil 6.1.3 Hereke yün Halı. Env.no. 3/513. Ölçü:400 x 490 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.1.4 Halıdan detay. Env.3/513. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Fabrika desen arşivinde yapılan araştırmalar sırasında desen çizimi tespit edilen Hereke Halı Koleksiyonu'ndan diğer bir eser Şekil 6.1.3'da görülen 3/513 envanter numaralı halıdır. Çalışma kapsamında halının zemin desenini birebir veren, bordürü ise farklı olan çizim paftaları tespit edilmiştir.

Şekil 6.1.5 Halının zemin desenini veren paftalar ve detayı. (Fabrika Desen Arşivi)

Yukarıda görülen paftalarda zemin desenin çizildiği paftalar, bordürü veren paftalardan daha eskidir. Üzerlerinde eski yazı pafta numaraları yer almaktadır. Anlaşılan o ki aynı zemin deseninin farklı tarihlerde kullanıldığı farklı bordür ve madalyon tasarımı gösteren başka halılarda üretilmiştir. Fabrika'nın yürüttüğü desen arşivi çalışmalarında takım haline getirilmiş çizimin bordür tasarımı, Koleksiyonda bulunan halıdaki bordür tasarımdan farklıdır. Bununla birlikte Şekil 6.1.7' de bir müzayede kataloğunda görülen Hereke halı ile koleksiyonda görülen halının bordürlerinin eş olduğu görülmektedir. Bu halı ile koleksiyondaki halının zemin dolgu deseni de eştir. Olasılıkla bu iki halı söz konusu desende üretilen ilk halılardır. Aynı zamanda halının zemin deseni ile eş desende dokunmuş kumaş örneği Hereke kumaş deseni kataloğunda 898 numara ile yer almaktadır. Bu kumaş hâlen Fabrika'da dokunmakta ve sarayların tefrişindeki restorasyonlarda kullanılmaktadır.

Şekil 6.1.6 Kumaş deseni no. 898.

(Hereke Fabrikası kumaş deseni kataloğu)

Desen arşivi ile eşleşen Şekil 6.1.3'de görülen söz konusu halıda pamuk atkı ve çözgü, yün ilmek iplikleri kullanılmıştır. Bordür gül desenlidir. Madalyonlu halı, yeşil, pembe ve kırmızı renkli çiçeklidir. Zeminde kaydırılmış akslarda birbirine kurdele ile bağlı çiçek buketleri yer alır. Halının desen çizimine yukarıda da ifade edildiği gibi Fabrikadaki halı deseni arşivinde rastlanmıştır. Halıda krem zeminli ikişer ince bordür arasında geniş bordür yer alır. İnce bordürler, kırmızı yonca motifleriyle su şeklinde bezenmiştir. İnce bordürleri iki yandan lacivert çizgiler sınırlandırır. Geniş bordür pembe zeminde alternatif olarak dikdörtgen ve yuvarlak kartuşlarla doldurulmuştur. Kartuşlar kırmızıyla konturlanmış birbiriyle bağlantılı ve krem zeminlidir. İçleri pembe ve sarı çiçek buketleriyle bezenmiştir. Çiçekler, lacivert dallar ve mavi yapraklarla zenginleştirilmiştir. Kartuşların etrafı ayrıca yeşil ve sarı ile çevrelenmiştir. Halı zemini kremdir. Zeminin etrafında mavi zeminli düz bir bordür daha yer almıştır. Ortada yer alan yuvarlak madalyon siyahla çevrelenmiştir. İçi rumi, stilize yaprak ve çiçek motifleriyle bezenmiştir. Göbekteki motiflerde lacivert, yeşil ve pembe renk kullanılmıştır.

Şekil 6.1.7. Hereke halısı. 335 x 472 cm. Sothebys Müzayede Kataloğu. https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2009/fine-european-furniture-including-tapestries-ceramics-and-carpets-n08572/lot.329.html?locale=zh-Hans erişim tarihi 23.10.2023.

Yukarıda da belirtildiği gibi koleksiyondaki halı ile eş özellikler gösteren, aynı zemin deseninin aynı renkler ile dokunmuş 335 x 472 cm. ölçüsündeki örneği 2 Ekim 2009 tarihinde Sothebys tarafından New York'ta yapılmış müzayedenin kataloğunda 329. sırada tespit edilmiştir.[231] Halı, ortada madalyon kullanmadan zemin dolgu deseninin sonsuzluk anlayışı ile ele alındığı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

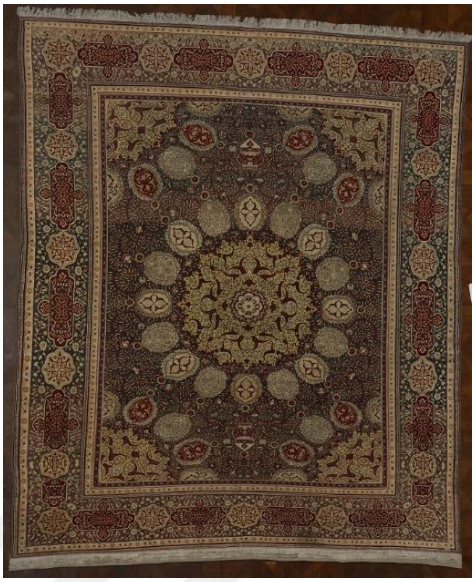
Gerek Koleksiyonda bulunan eser gerekse Hereke Fabrikası halı deseni arşivinde korunan çizim ve yukarıda değindiğimiz müzayede kataloğunda tespit edilen eserin bordürleri arasında küçük farklılıklar görülmektedir.

Fabrika kumaş kataloğunda tespit edilmiş ipekli kumaş, Koleksiyondaki halı ve müzayede kataloğunda görülen halı aynı renklerde tasarlanmıştır.

[231] https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2009/fine-european-furniture-including-tapestries-ceramics-and-carpets-n08572/lot.329.html?locale=zh-Hans erişim tarihi 23.10.2023.

Şekil 6.1.8 Yün Halı**.** Env.No.66/33.
Ölçü:8.00 x 4.00 m.
(Halı Koleksiyonu Arşivi)

Şekil 6.1.9 Hereke yün halı.
13/674 ölçü: 420 x 480 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.1.10 Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Halı Deseni Arşivi.

Fabrika desen arşivi ile eşleşen Koleksiyonda yer alan bir diğer halı Şekil 6.1.8'de görülen eserdir. Desen arşivinde bu ve benzer özelliklerde takım haline getirilmiş çeşitli sayılarda paftalardan oluşan 12 desen çizimi mevcuttur. Çizimlerin paftalarında eksikler bulunmakla birlikte halı desenini vermektedir. Pafta adetleri 9 ile 132 arasında değişmektedir. Çizimler ile eşleşen ve sipariş olduğu düşünülen Koleksiyon'daki madalyonlu halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk ilmek iplikleri ise yündür. İki dar

bordür arasında yer alan mavi zeminli geniş bir bordürü bulunmaktadır. Kıvrık dal ve çiçek dolgulu geniş bordürde kırmızı ve açık sarı zeminde yine kıvrık dal dolgulu rozetlerle ayrılmış ve kartuşlardan oluşan bir düzenleme görülür. Halının köşe dolguları sarı üzerine mavi rumi desenlidir. Halının göbeğinde, köşe dolgularındaki renk ve motifler tekrarlanmıştır. Köşeleri madalyonun dörtte birini oluşturur. Göbek ile bordür arasında kalan kısımlar bitkisel süslemeli, bulut motifli madalyonlar ve kırmızı-bej çiçek, yaprak, vazo motifleriyle doldurulmuştur. Madalyonun iki yanından kandil motifi asılıdır. 1952 yılı kayıtlarında Feshane yazılıdır. Zemininde ufak farklılıklar ile benzer desende uygulanmış ve Hereke Fabrikâ-i Hümayunu'nda dokunmuş damgalı bir örneği 13/674 envanter numaralı halıdır. (Şekil 6.1.9). Bu desen aynı zamanda Fabrikai-i Hümâyun tarafından kullanılmış tarihi kataloglarda tespit edilmiştir. (bkz. Şekil 6.3.16)

Şekil 6.1.11 Yün halı. Env:No:14/1844 **Şekil 6.1.12** Çizim. Fabrika desen arşivi.

Halı Koleksiyonu'nda benzer desende dokunmuş 14/1844 numaralı halıda renkler farklıdır. Seyrek dokuma ile yapılmış bu uygulaya benzer bir desen çizimine fabrika arşivinde rastlanmıştır Şekil 6.1.12) Şekil 6.1.8 ve 11 de görülen halılar Fabrika'dan desen çizimi verilerek sipariş edilen halılardan olmalıdır.

Söz konusu halı deseninin bilinen en erken tarihli örneği günümüzde Victoria And Albert Müzesi'nde sergilenen, koleksiyona satın alma yoluyla 1893 yılında katılmış ünlü Erdebil halısıdır. Şah İsmail'in atalarından Sufi şŞeyhi Şeyh Safi El Din'in

türbesinde kullanılmak üzere saray tarafından yaptırılmıştır. Çift olarak yapılmış halı Şah Tahmas'ın siparişi üzerine dokunmuştur. (İkinci halı Los Angeles Coutry Sanat Müzesi'ndedir. Env.No. 53.30.2). Safevi saray halılarının en seçkin örnekleri arasında yer alır. Halı üzerinde sanatçısı Kulları Maksut Kaşhani ve "946" (M.1539-1540) tarihi görülmektedir. [232] Bu halının zemini gece mavisi ortası mavi, açık mavi, turkuaz, açık yeşil, sarı, somon, mürdüm ve siyah renklerde bir tasarıma sahiptir. Sarkan kandiller eşit boyutta değildir.[233] Anlaşılan o ki İran da saray tarafından yaptırılmış ve 19. yy. da İngiltere'de önem kazanmış halı, İran kökenli sanatçıların çalıştığı bilinen Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda geçmiş tasarımları üretme anlayışının olduğu bir dönemde saray tarafından dokutturulmuştur.

Şekil 6.1.13 Erdebil Halısı, Müze No:272-1893, ölçü: 5.30 x 10.44. Victoria And Albet Museum. https://nazmiyalantiquerugs.com/blog/victoria-and-albert-museum-antique-rugs/

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda söz konusu desen çizimlerinden üretilmiş görkemli bir halı günümüzde Arkas Koleksiyonu'nda yer almaktadır. (Şekil 6.1.14). Halı üzerinde yer alan madalyonda 1900 sergisine özel üretildiği yazmaktadır. Muhtemelen halı, Fabrika'nın halı üretiminde kullanmış olduğu tarihi kataloglardan çıkarılan desenlerden yola çıkılarak dokutulmuştur. Katalogda yer alan görsel ile bu halı çok

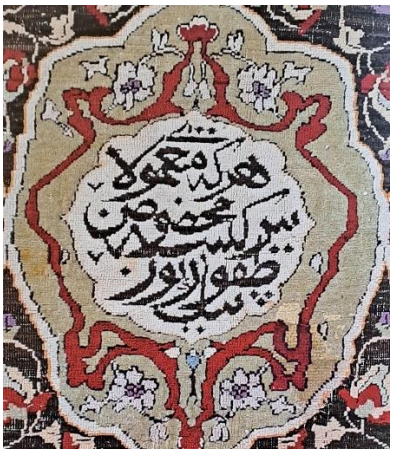
[232] https://nazmiyalantiquerugs.com/blog/victoria-and-albert-museum-antique-rugs/; https://rugrabbit.com/content/classical-carpets-victoria-and-albert-museum-london

[233] Barbara BREND, 1991, *Islamic Art*, Britihs Museum Press, London, s.173.
Erdebil halısı hakkında ayrıntılı bilgi için. Bkz. https://www.iranicaonline.org/articles/ardabil-carpet-persian-carpet-acquired-by-the-victoria-and-albert-museum-in-1893

benzer olmakla birlikte Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan iki halı arasındaki farklılıklar daha barizdir.

Şekil 6.1.14 Aynı desende üretilmiş Arkas Halı Koleksiyonu'nda yer alan Hereke halı. Ölçü: 495 x 735. cm. (Müjde, Unustası. (Yay.Haz.), Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, 2015. s.128.)

Şekil 6.1.15 Halı üzerinde "1900 sergisine mahsus Hereke mamülatı" yazısı. Müjde, Unustası. (Yay.Haz.), Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, 2015. S129)

1900 Paris Sergisi için Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunmuş halılar üzerinde "1900 sergisine mahsus Hereke mamülatı" yazısı yer almaktadır. Sergiye özel bu

yazının, Koleksiyonda yer alan 3/470 envanter numaralı halı ile yukarıda görülen halı ve Hereke Fabrikası'nda korunan cam negatiflerde görüntülenen halılar üzerinde aynı şekilde ele alındığı tespit edilmiştir.

Şekil 6.1.16 Hereke yün Halı, Env.No.11/1069 Ölçü: 345 x 423 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Arşivi)

Şekil 6.1.17 Fabrika Desen Arşivi.

Avrupa desen özellikleri gösteren Şekil 6.1.16'de görülen kabartma desenli, madalyonlu halının Fabrika desen arşivinde eş ve benzer çeşitli desen çizimleri yer almaktadır. Rokoko özellikler gösteren halı, sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ilmek ve pamuk atkı-çözgü iplikleri ile dokunmuştur. Türk düğümlüdür. Halı zemininde natüralist gül, çiçek ve saray süslemesinde sıkça rastladığımız Rokoko kıvrımlar taşıyan vazodan çıkan çiçek motifleri ile S ve C kıvrımları yer alır. Sıçandişi dış inci su ve meander motifli ikinci ince sudan sonra kabartma gül motiflerinin yer aldığı iki bordür bulunmaktadır. İkinci bordür köşelerde vazodan çıkan çiçekler, kenarların ortalarında ise yaprak ve C kıvrımlı yarım rozetler ile bütünleştirilmiştir. Bunun iç kısmındaki köşeleri iç bükey yapan çerçeve, serpme kabarma gonca motifleri ile dolguludur. Halının orta zemini somon rengidir. Düz zemin, krem rengi yaprak ve dallar ile dolgulanmıştır. Bu motiflerde konturlama yapılmamıştır. Madalyon dikdörtgen biçimlidir, ortasında gülbezek motifi yer alır. Tüm zeminde krem, sarı,

siyah, somon rengi, kırmızı, bej renkler kullanılmıştır. Bir köşesinde eski yazı ile Hereke yazılıdır.

Halı ile eş desende başka bir örnek Topkapı Sarayı envanterinde yer almaktadır. Topkapı Sarayı'nda bulunan halı, seccade boyutundadır. Halı aynı desen ve diğer halıda olduğu gibi kabartma dokuma tekniğinde dokunmuştur.

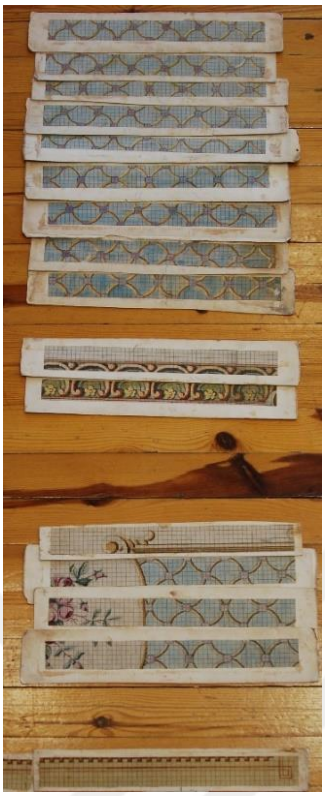

Şekil 6.1.18 Hereke halısı, kabartma desenli, Topkapı Sarayı. Env.No:107/13. Ölçü: 120 x 168 cm. (Milli Saraylar Tarihi Eser Kayıt Kontrol Müdürlüğü)

Halının renk ve ölçü farklılığı ile birebir aynı desende üretilmiş başka bir örneğinin günümüzde Arkas Halı Koleksiyonu'nda olduğu tespit edilmiştir. Halının kenarında Hereke damgası yer almaktadır.

Şekil 6.1.19 Hereke Halı. Ölçü: 445 x 524 cm. Arkas Koleksiyonu. ((Müjde Unustası, Yay. Haz. Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, 2015. s.159.)

Şekil 6.1.20 Bordür desen çizimi. (Hereke Fabrikası Desen Arşivi)

Şekil 6.1.21 Halı bordür detayı. Env.No.51/294.

Koleksiyonda bulunan eserler arasında (Şekil 6.2.1.5) önceki bölümlerde açıklanan 51/294 envanter numaralı halı, Dolmabahçe Sarayı'nın Sarı Salon adı ile anılan geniş mekânında sergilenmektedir. Hereke Fabrikası tarihi desen çizim arşivinde halının tamamının olmasa da bordürünün küçük bir kısmını veren desen çizimi tespit edilmiştir. Fabrika'da korunan mevcut desen çizimi 16 paftadan oluşmaktadır. (Şekil 6.1.20)

6.2. Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki Halıların Görsel Belgelerde Tespit Edilen Örnekleri

Bu bölümde Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu içerisinden, tarihi fotoğraflar, Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nda yer alan tarihi cam negatifler, Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda yapılan halı üretiminde yararlanılmış tarihi katalog ve kitaplardan tespit edilen eş ve benzer halı örneklerine yer verilmiştir.

6.2.1. Tarihi Fotoğraflarda Tespit Edilen Örnekler

Tarihi fotoğraflar içerisinde ağırlıklı olarak Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde çekilmiş Yıldız Fotoğraf Albümleri'nde yer alan görsellerde tarama yapılmıştır. Hereke Fabrikası'nda yer alan cam negatifler, taranan diğer önemli kaynak olmuştur. Albümlerin ve cam negatiflerin yanında Berlin Müzesi Fotoğraf arşivinde yer alan bir fotoğrafta, koleksiyonda yer alan bir halı örneğine rastlanmıştır. Çalışma yapılan fotoğraflarda, Koleksiyonda bulunan Hereke halılarından tespit edilenler olduğu gibi diğer halı türlerine de rastlanmıştır.

Tarihi fotoğraflarda görülen ve halâ Milli Saraylar Koleksiyonu'nda yer alan en önemli ve en büyük halı Yıldız Şale Tören Salonu'nda sergilenen yün Hereke halısıdır. Halı, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde Kaiser II.Wilhelm'in Osmanlı topraklarını ziyareti nedeniyle inşa edilen, Şale'nin üçüncü bölümündeki Tören Salonu için özel tasarlanmıştır. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda, saray üslubunda dokunmuş eşsiz bir eserdir. Ressam Emil Meinz[234] tarafından salonla birlikte tasarımı yapılmıştır. Halının salon ölçüsüne göre, özel yapıldığı arşiv belgelerinde de belirtilir. Şale Tören Salonu, belgelerde "Merasim dairesi" ifadesi ile geçmektedir. Merasin dairesinin eşya listesini veren bir belgede bu halı "Kenarı güvez sulu orta mahalli sarı zemin göbekli herekekarî yekpare halısı kendine mahsus" ibaresi ile geçmektedir.[235] Diğer bir belgede ise yekpare halı şeklinde tanımlanmıştır.[236]

Halı Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretildiğini bildiğimiz, günümüze gelmiş en büyük halı örneği olarak bilinmektedir. Üretildiği tarihten itibaren aynı salonda sergilenen halının üretim amacı, tarihi, üretildiği yer, sanatçısı, ölçüsü, yazılı arşiv belgeleri, tarihi fotoğraflar, salon tefriş planında belgelenmiş olması gibi bilgiler esere değer katan diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

[234] Vahide GEZGÖR, a.g.e. s.174, Meinz'in Saray için diğer çalışmaları hakkında abkz: Döndü ÇAVDAR, (2015), a.g.t, s.169-171
[235] BOA.HH.d.27625 sf.1 Merasim Daire-i Celilesinin eşyası fi 16 Haziran sene 327 (29.06.1911)
[236] BOA.HHd.30723 Şekil 29, numara 6, Şale Kasrı Hümayumu üst kat büyük salon (24.05.1909)

Şekil 6.2.1.1 Şale Tören Salonu Halısı. Env.No.7/7 ölçü. 2905 x 1380 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

BOA. de yer alan Hazine-i Hassa dan devredilmiş bir belgede:[237] Büyük salonun gerek yemek salonu gerekse heyet amaçlı kullanılmak üzere döşenmesine ilişkin bilgiler ile "duvar süslemeleri, şömine, alçı süslemeler, kapı süslemeleri, mobilya, büyük şamdan ve vazolar ile tertip edilmesi, ayrıca ortada üç göbekli salona mahsus Hereke Fabrikasına ısmarlanan ve üzerine icabında masa ve eşya yerleştirilecek halının tasarımında, salonda kullanılacak eşya kaideleri ile avizelerin uç noktaları ile halı göbeğinin merkezi bir hat istikametinde" bulunmasına dikkat edilerek tasarlandığı belgelenmiştir. Belgede Salonda kullanılmış üç avize, üç masanın halının üç göbeğinin izdüşümünde yer alacak şekilde tasarlandığı belirtilmiştir.

Çalışmada, Tören Salonu ile ilgili tarihi fotoğraf içerisinden, daha fazlasına ulaşılmış olmakla birlikte üç tanesinin görseli kullanılmıştır. Bu fotoğraflardan iki tanesi İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Dijital erişim sitesindeki Yıldız Albümleri'nden diğeri ise Berlin Müzesi arşivinden temin edilmiştir.[238] Tarihi fotoğrafların kopyaları Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu'nda da yer almaktadır. Görüntü kalitesi nedeniyle bu çalışmada ilk ve orijinal baskı olan dijital görseller tercih edilmiştir.

[237] Belge transkiripsiyonları için bkz.Vahide GEZGÖR, a.g.e. s.188-189; BOA HH.Ad. 5303, 1308; HHMSA:. Belge2/1695, 1314

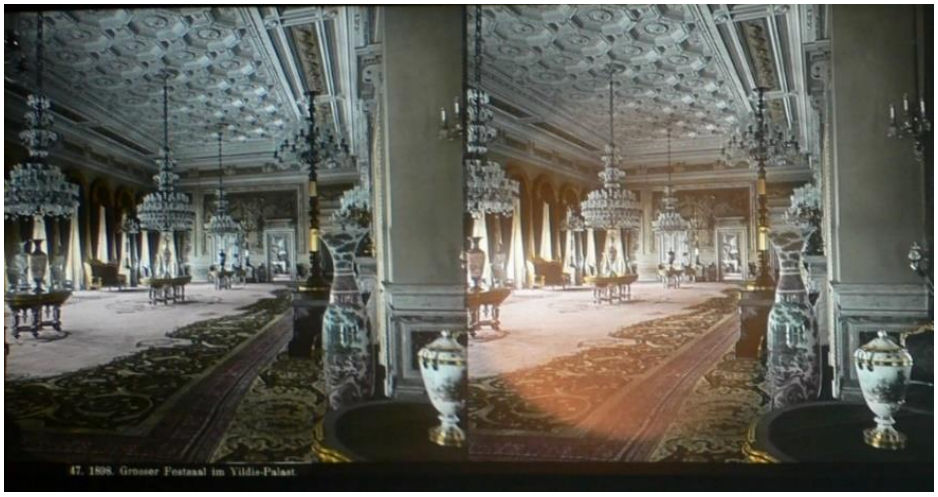
[238] Fotoğraf ortak bir çalışma kapsamında 05.01.2009'da Berlin İslam Sanatları Müzesi Küratörü Filiz ÇAKIR Phillip tarafından paylaşılmıştır.

Şekil 6.2.1.2 Şale Merasim Salonu NEKYA 90552-0052
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0052.jpg

Şekil 6.2.1.3 Şale Tören Salonu, NEKYA 90552-0053
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0053.jpg

Şekil 6.2.1.4 Kaiser Wilhelm'in ziyareti konulu 47 numaralı 1898 tarihli fotoğraf. (Berlin İslam Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

Yıldız Şale Tören Salonu'nda sergilen ve tarihi fotoğraflarda görülen 7/7 envanter numaralı Hereke halısı, yaklaşık 14 x 29 m. ölçüye sahiptir. Sultan II.Abdülhamid (1876-1909) döneminde gerçekleşen, daha öncede ifade edildiği gibi Kaiser II. Wilhelm'in ikinci ziyareti nedeni ile inşa edilip döşenmiş Şale Tören Salonu için üretilen ve ölçüsü ile literatüre geçmiş eser, salonun tümünü kapatacak şekilde ressam Meinz tarafından özel olarak tasarlanmıştır. 1898 tarihli halının tasarımı Tören Salonu'nun tavan ve duvar resimleri ile birlikte çizilmiştir.[239]

Hereke Fabrikası'nın üsluplaşmış Hereke Saray halıları desen ve renk özelliğindedir. Sarı renkli zemin, kırmızı zeminli köşe dolguları, madalyon ve köşelerde yer alan iri rumi kıvrımları Hereke saray halılarında klasikleşmiş unsurlar olarak görülmektedir.

Halının merkezinde elips madalyon ile birlikte toplam üç madalyonu, salonun avizelerinin izdüşümlerine denk düşürerek tasarlanmıştır. Eserin bir diğer özelliği, gerek Yıldız Şale Tören Salonu gerekse Dolmabahçe Sarayı'nda yer alan bazı oda ve salonlarda olduğu gibi tüm zemini kaplayacak şekilde dokunmuş olmasıdır.

Orta zemini tek parça, yan bordürler ve kule çıkmalarına denk gelen bölümleri ek olarak yapılmıştır. Ek yerleri kaliteli bir işçilik yapılarak belirsizce dikilmiş ve desen bütünlüğü sağlanmıştır. Halının madalyonları, rozetler ve köşe dolgularında daha

[239] BOA HH.Ad. 5303, 1308; MSA. Belge2/1695, 1314; Meinz'in diğer Saray çalışmaları hakkında (Padişaha mahsus dairede dört oda) abz: Döndü ÇAVDAR a.g.t., 169-171

ziyade rumi motifleri kullanılmıştır. Oval madalyonun dört yanında rozetler bulunur. Hereke halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise yündür. Düğüm tekniği olarak Gördes düğümü kullanılmıştır. Ortada şemse formlu iri bir madalyon yer alır. Madalyonun iki yanında birer dairesel madalyon daha görülür. Madalyonda iri rumi kıvrımların arasında natüralist serpme çiçek motifleri bulunur. Halının madalyonları, rozetler ve köşe dolgularında ağırlıklı olarak rumi motifleri kullanılmıştır. Oval madalyonun dört yanında ki rozetlerin alt bölümleri kozalak motifleri ile nihayetlenir. Halının ana zemini krem rengi gibi görülse de zaman içerisinde solmuş olması nedeniyle bu şekilde görülmektedir, arka yüzü incelendiği zaman ana zeminini sarı renkli olduğu anlaşılmaktadır. Krem, sarı ve bordo rengin yoğun olarak kullanıldığı halıda madalyonun ortasındaki dairesel rozet sarı zemin üzerinde açık yeşil rumi geçmelidir. Bu bölümde aynı zamanda krem, açık yeşil, oranj, mor ve bordo tonları kullanılmıştır. Yandaki dört rozet oranj renklidir. Ortadaki geniş bordür krem zemin üzerine hatai ve Çin bulutu motiflerinden oluşmaktadır. Hatailer krem ve mavi zeminliyle atlamalı olarak devam etmekte, araları ise kenarları Çin bulutlarıyla işlenmiş geniş rumiden oluşmaktadır. Geniş bordürün iki yanında yer alan ince bordürler kendi içinde bölümlere ayrılır. Dış bordür dıştan bir düz bordo etlik, ikinci krem zeminde sıçandişi, üçüncü krem zeminde ince bordürlerin içlerin de çiçek motifleri, içten olan bordürlerde yeşil zeminli çiçek motifli bir bordür ve bordo zeminli bir bordür yer alır. Dış bordürün ortasındaki geniş bordür rozet ve gül motiflerinden oluşur. Halının zemin tarafındaki ince iç bordürde aynı düzenleme görülür, ek olarak orta zemine en yakın bordürde yeşil zemin üzerinde bordo ve mor renkli çiçek ve yaprak motifleri yer alır. Salonun kuzey kısmındaki çıkmalarda krem zeminli düz bir daire madalyon ile bunun etrafı rumi, hatai ve yapraklarla süslüdür.

Koleksiyonda incelenen Hereke halıları içerisinde önemli salon ve mekanlar için üretilmiş halıların zeminlerinde sarı rengin tercih edildiği görülmektedir. Şale Tören Salonu halısı, Şale 1. Kısım 25 numaralı Tören Salonu halısı, Yıldız Sarayı için dokunmuş olup günümüzde Dolmabahçe Sarayı Sarı Salon'da sergilenen halı, Beylerbeyi Sarayı Mavi Salon'da sergilenen halı sarı zeminli oldukça büyük halılar olarak karşımıza çıkmaktadır. 16 ve 17. yüzyıllarda Uşak halılarında sarı renge büyük önem verilmiştir. Halı dokumada sarı rengin tercih edilmesi ve bu renge verilen önem Türk kültüründe sarı rengin kültürel ve sembolik anlamından kaynaklanmasına

bağlanmaktadır.[240] Sarı rengin 19. yüzyılda dokunmuş Hereke halılarında çok tercih edilmesini Uşak halılarının etkisi olarak yorumlayabiliriz.

Şekil 6.2.1.5 Hereke Taban Halısı. Env.No. 51/294 ölçü: 7.07 x 14.50 cm. Dolmabahçe Sarayı 132 nolı salon. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Günümüzde Dolmabahçe Sarayı 132 numaralı salonda (Sarı Salon) sergilenmekte olan Şekil 6.2.1.5'de ki halı, ölçü ve desen tasarımıyla nadide eser özellikleri taşımaktadır.

Halı tarihi fotoğraflarda tespit edilmektedir. Bununla birlikte yün Hereke halının, hâlen Milli Saraylar Resim Müzesi'nde sergilenen ve Tablo Koleksiyonu'nun önemli yağlıboya eserleri arasında yer alan 11/1270 envanter numaralı 'Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in Hal'i' adlı tabloda arka plan figürü olarak resmedildiği tespit edilmiştir. (Şekil 6.2.1.6) Tablo, fotoğraftan çalışılmıştır. (6.2.1.7). Resmedilmiş halının eskiz çalışması da Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu'nda yer almaktadır. (6.7.1.8).

Eserin Halife Abdülmecid Efendi'nin fırçasından olay, kişiler ve eşyaya sadık kalınarak resmedildiği bilinmektedir. Bu olay Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn Dairesi alt katındaki büyük yemek salonunda yaşanmıştır. Bütün bunlara dayanarak söz konusu olan ve sanat şaheseri diyebileceğimiz, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde Yıldız Sarayı için Hereke Fabrikası'nda dokunmuş bu eserin, sonraki dönemlerde, olasılıkla da Sultan Reşad (1909-1918) döneminde Dolmabahçe Sarayı'na nakledildiği söylenebilir.

[240] Ömer DEMİROĞLU, (2023), 16. Ve 17. Yüzyıl Uşak Halılarında Sarı Rengin Önemi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk sanatları Ana Sanat Dalı,Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.,s.80.

Şekil 6.2.1.6 Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in Hal'i tablosunda Hereke Halısı resmedilmiştir. Halife Abdülmecid Efendi. Env. No. 11/1170. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.7 Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn Dairesi Yemek Salonu'nun fotoğrafı, Env. No. 64 2240.07. Ölçü: 13 x 18 cm (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.8 11/1270 envanter numaralı tablonun eskizleri arasında halı resmedilmiştir. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

51/294 envanter numaralı Hereke halısında, dönemin üslup özelliklerini yansıtan Avrupa etkili desenler dikkat çekmektedir. Halı, Son Halife Abdülmecid Efendi tarafından resmedilmiş "Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in Ha'i" tablosunda, Osmanlı tarihinde önemli bir olayın resmedildiği eserde görülmektedir. Günümüzde Dolmabahçe Sarayı 132 numaralı Sarı Salon'da sergilenen halı yüksek olasılıkla Sultan Reşad (1909-1918) döneminde Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na nakledilen eserlerden birisidir. Hereke halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise yündür. Dokuma tekniğinde Gördes düğümü kullanılmıştır. Pembe zemin üzerine mavi kartuşlu iki bordürü vardır. Köşeler sarı ile konturlanmış, mavi zeminde sarı ile baklavalara bölünmüştür. Halının orta zemini mavi olup, bir içte bir dışta olmak üzere iki madalyonludur. Dıştaki madalyon halının uzun kenarlarında düzleştirilmiş iki uçta birer kavisle nihayetlenmiştir. Bu kavisin içe bakan kenarlarında renkli çiçekler vardır. Orta göbek de yine tamamen renkli çiçek desenlerinden ve fiyonklardan oluşur. Bu halının bordürüne ait küçük bir kısmının desen çizimini veren paftalar Hereke Fabrikası'na ait tarihi çizim arşivinde tespit edilmiştir. Halıya ait bordürden küçük bir detay veren desen çizim paftalarından 16 adet tespit edilmiştir. Paftaların üzerinde eski yazı numaralar yer almaktadır. (bkz. Şekil 6.1.30)

Fotoğraflarda tespit edilen başka bir önemli eser önceki yüzyıllarda dokunmuş bir halı seccadenin kopyasıdır. Eser aşağıda görülmektedir:

Şekil 6.2.1.9 Hereke Seccade 140 x 180 cm. Env.No: 13/794. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.10 Topkapı Sarayı'nda yer alan halı seccade.17.yy. Env:No: 13/2037 (Suat ALKAN 2024)

Şekil 6.2.1.11 Fotoğrafta ortada yer alan seccade 13/793 numaralı halı ile bir örnektir. (19. Yüzyılda Darülaceze Fotoğraf Albümü II, sayfa 35)

Tarihi fotoğraflarda da tespit ettiğimiz önemli bir eser Şekil 6.2.1.9'da gördüğümüz 13/794[241] envanter numaralı Hereke seccadedir. Bu eser, 17. yüzyıldaki saray halısı geleneğini 19. yüzyılda yaşatmıştır. Halının birebir eşi Topkapı Sarayı'nda yer almaktadır. Bu eser I. Ahmet için dokunmuştur. 17. yüzyılda dokunmuş ve Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen eserin Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda kopyası dokunmuştur. Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen önemli eserlerden kopya üretim yapıldığı önceki bölümlerde de belirtilmişti. (s.26) Seccade, 17. yüzyıldaki saray geleneğini 19. yüzyılda yaşatan önemli bir örnektir.

Seccade ipek ve yün karışık malzeme ile dokunmuş madalyonlu ve tek mihraplıdır. Atkı ve çözgüler ipek, ilmekler yün iplikle atılmıştır. Seccadedeki ana renkler sentetik ve doğal karışık malzemeler ile boyanmış sarı (solmuş olması nedeniyle krem görülmektedir) ve bordo renktedir. Halı seccadenin üçer ince bordürleri arasında bordo zemin üzerine hatai ve hançer yaprağı desenli geniş bordürü yer alır. Mihrap kemeri oldukça geniş ele alınmıştır. Mihrap kemeri dolgusu ve alt köşe dolguları mavi yaprak motifleri ile bezenmiştir. Oval formlu madalyonda hatai ve tepe kısmında lale motifi yer alır. Küçük rozetlerle çevrili büyük bir madalyondan oluşan kompozisyon benzer seccade için de belirttiğimiz gibi bazı Batı Anadolu[242] özellikle de Bergama ve Manisa halılarında görülen madalyon deseniyle büyük benzerlikler göstermektedir. Halının bir köşesinde kartuş içerisinde Hereke yazısı okunmaktadır.

Şekil 6.2.1.12 Hereke yün halı seccade, Env.43/1, Ölçü: 116 x 194 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

[241] Önceki yayınlarda 13/673 geçmektedir.
[242] Michael FRANCES, (2007 Katalog, *Transilvanya Adanmış Halılar, Transilvanya Kiliselerinde Anadolu Halıları 100-1750*, Sakıp Sabancı Müzesi, s.162.

Halı seccadenin çift mihraplı olarak dokunmuş örneği ise 43/1 envanter numarası ile kayıtlıdır. (Şekil 6.2.1.12**)** Bu seccadede olduğu gibi ipek ve yün aynı renklerde iplikler ile dokunmuştur. Bu örnekler 17. yüzyıldaki saray halı geleneğini 19. yüzyılda yansıtan örnek olmaları bakımından önem arz etmektedir.

Şekil 6.2.1.13 Hereke yün halı, Env.No: 92/914 Ölçü: 685 x 875 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.14 "Şale Kasrı Hümâyunlarının yeni dairesinin üst katında oda-i şahaneleri " Yıldız Şale 8 numaralı oda. . (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. Erişim 15.11.2023 Nekya: 90552-0057)
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0057.jpg

Yıldız Albümleri'nde Şale 8 numaralı odada gördüğümüz Şekil 6.2.1.13'deki eser madalyonlu Hereke halısıdır. Halının iki ince bordür arasında bir geniş bordürü vardır. Ana zemin krem renkli, şemse formlu oval madalyon salbelklidir. Köşe dolguları

kırmızı zemin üzerine kıvrım dal ve rumi desenlidir. Köşe dolguları tüm halıyı çepeçevre dolanacak şekilde birleşir. İri rumi kıvrımlar ile geleneksel motiflerin saray üslubunda kullanıldığı örneklerdendir. Halıda atkı ve çözgü iplikleri pamuk ilmek iplikleri ise yündür. Kullanılan renkler Hereke'nin klasikleşmiş saray üslubunda dokunan taban halılarında olduğu gibi güvez, krem ve sarı rengi ağırlıklıdır.

Şekil 6.2.1.15 Hereke yün halı. Env.No: 12/3930, ölçü: 715 x 1329 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.16 Berlin İslam Sanatları Müzesi Arşivi. No 48

Şekil 6.2.1.17 Yıldız Şale Kırmızı Oda (Şale 2 numaralı oda) (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-42-0036) erişim tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-42---0036.jpg

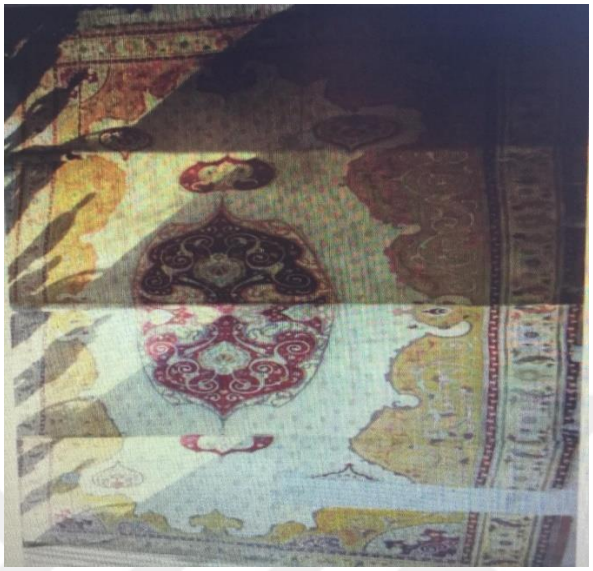
Tarihi fotoğraflarda görülen diğer bir örnek Şekil 6.2.1.15' deki 12/3930 envanter numaralı halıdır. Yıldız Albümleri'nde görülen fotoğraf, halının Şale 2 numaralı odada sergilendiğini göstermektedir. Odanın eser listesi BOA. belgelerinde yer alır. Belgedeki plan üzerinde de eserlerin çizimleri görülmektedir.[243] Odanın bir adet renkli fotoğrafı tespit edilmiştir.[244] Şemse formlu iri madalyonu olan bir halıdır. Atkı ve çözgü iplikleri pamuk olan halı yün ilmek iplikleri ile dokunmuştur. Sarı (solmuş olması nedeniyle krem olarak görülmektedir) zemin üzerine koyu kırmızı halıda kullanılmış köşe rozetleri 7/7 envanter numaralı (Şekil 6.2.1.3) Yıldız Şale Tören Salonu halısında da tekrarlanmıştır. Benzer motifler Köstence Kral Camii'ne Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından hediye edilmiş olan Hereke halısında da bulunmaktadır. Bu halının eşi olabilecek kadar benzeri İstanbul Vakıflar Halı Müzesi depolarında 490 envanter numarası ile kayıtlıdır. Halı, Vakıflar depolarına Yahya Efendi Camisi'nden gelmiştir.[245] Yüksek olasılıkla bu halı Sultan II.Abdülhamid (1876-1909) tarafından Yahya Efendi Camisi'ne hediye edilmiştir. Koleksiyonda yer

[243] BOA.Y.PRK.SGE.7/58 1314 H. 1896-1897

[244] Fotoğraf ortak bir çalışma kapsamında 05.01.2009 tarihinde Müze Kratörü Filiz Çakır Phillip tarafından paylaşılmıştır.

[245] Vakıflar halı müzesindeki halının menşei konusunda 2014 yılında İstanbul Vakıflar Halı Müzesi eski Müdürü Serpil Özçelik'in şifahi başvurusu üzerine yapılan inceleme ve görüşmelerde Hereke olduğu tespit edilmiştir. Eserin fotoğrafı izin alınmadığından çalışmamızda kullanılmamıştır. Serpil ÖZÇELİK tarafından halının Beşiktaş semtinde bulunan Yahya Efendi Camisinden geldiği bilgisi 28 Mart 2017 yılında yapılan başka bir görüşmede şifahi olarak tarafıma iletilmiştir.

alan halı ile bu halının bordürü, zemini, köşe dolguları, madalyonu ile tamamen birebir eştir. Halı Koleksiyonu'ndan sorumlu olunan süreler içerisinde diğer kurumlarda tespit edilen Hereke halıları arasındadır.

Şekil 6.2.1.18 Hereke yün halı. Vakıflar Halı Müzesi. (Serpil Özçelik 2016).

Koleksiyonda bulunan halıda kırmızı zeminli iki ince bordür arasında bej zeminli geniş bordürü vardır. İnce bordürler rozet şeklinde çiçek geniş bordür lale, karanfil, gonca, hatai ve hançer yapraklarıyla bezemelidir. Köşe dolguları stilize rumi, koç boynuzu, papatya motiflerinden oluşur. Bu motifler iki iri palmetin içinde yer alır. Palmetleri hatai motifi birbirine bağlar. Bu hataiden çıkan ince dal ve yapraklar iki yana uzanır. Zeminle bordürü pembe renkli rumi kıvrımları birbirinden ayırır. Şemse formlu madalyonun iki ucu salbeklidir. Göbek bordo zeminli içi hançer yaprak ve çiçek desenlidir. Halı zemini sarıdır. Bütün zemini serpme yaprak motifi süsler.

Hereke halısının restorasyona yönelik temizliği ve restorasyon çalışmaları sırasında orta kısmından ek olduğu tespit edilmiştir. Dikiş oldukça ustalıkla yapılmış olup halının ön yüzünden anlaşılamamaktadır. İki parçanın hav yatım yönleri terstir. Halı iki parça olarak dokunmuş ve sonra birleştirilmiştir. Yüksek olasılıkla üretim talebinin çok olduğu bir dönemde dokunmuş halı için tezgâh kapasitesinin talebe göre yetersizliğinden bu yola başvurulmuş olmalıdır.

Şekil 6.2.1.19 Hereke yün halı. Env.No:13/675, Ölçü:415 x 467 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.20 Tarih fotoğrafta 137675 numaralı halı.
Berlin İslam Sanatları Müzesi Arşivi

13/675 envanter numaralı Şekil 6.2.1.19'de görülen halı tarihi fotoğraflarda Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu'nda görülmektedir. (Şekil 6.2.1.20) Renklendirilmiş fotoğrafta [246] gördüğümüz halı, günümüzde halâ Halı Koleksiyonu'nda mevcut olan başka bir halı ile birlikte tespit edilmektedir. (bkz. Şekil 6.2.3.14) 13/675 envanter numaralı Hereke halı krom boya ile boyanmış ilmek

[246] Fotoğraf ortak bir çalışma kapsamında 05.01.2009 tarihinde Müze kratörü Filiz Çakır Phillip tarafından paylaşılmıştır

iplikleri ile dokunmuştur. Atkı ve çözgü iplikleri pamuktur. ½ simetrik kompozisyonlu halıda rumi, hatai, nar çiçeği ve serpme çiçek motifleri kullanılmıştır. Hereke'nin bir döneminde üretilmiş saray üslubu özelliği veren özgün desen ve renk özellikleri görülmektedir. Rumi motifleri, cilt kompozisyonu ve dokuma kalitesi ile dikkat çeken eserler arasında yer alır. Hereke damgalıdır.

Şekil 6.2.1.21 Hereke yün halı, Env.No. 52/2619 ölçü: 555 x 1372 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.22 II. Meclis Merasim Salonu "Riyaseti Cumhur Salonu" 1930.

(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.23 Aynı Salonda Atatürk ve Prof. Pitart. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'daki önemli kurumlara Dolmabahçe Sarayı'ndan çok sayıda eşya gönderilmiştir. Saraylardan eşya yollanmasının nedeni ekonomik zorluklar içerisinde yeni kurulan ülkenin kurumlarına eşya sağlanması ihtiyacıdır.[247] Titiz sayım ve kayıtlar ile yollanan bu eşyaların bir kısmı süreç içerisinde tekrar saraylara dönmüştür. Bunlar arasında yer alan 52/2619 envanter numaralı taban halısı, II. Meclis'te kullanılmak üzere yollanmış ve daha sonra tekrar Dolmabahçe Sarayı'na iade edilmiştir. Yukarıdaki iki fotoğraftan bu halı tespit edilebilmektedir.

Halıda atkı ve çözgü iplikleri pamuktur. Yün halıda sentetik boyar maddeler kullanılmıştır. Madalyonlu halıda ana zemin kırmızı renklidir. Saray üslubunun 19. yüzyıl da uygulanmış güzel bir örneğidir. Yün Hereke halısı tasarımı, boyutu ve dokuma kalitesi ile önemli bir örnektir.

Halının 1924 yılında II. Meclis binası Merasim salonunda kullanılmış olduğu tarihi fotoğraflarla belgelenmektedir. Dolmabahçe Sarayı'ndan Meclis binasına gönderilmiş ve daha sonra Dolmabahçe Sarayı'na geri getirilerek Muayede Salonu'nda sergilenmiş eserin serüveni, halıya ayrı bir hikaye ve tarihi nitelik katmaktadır.

[247] Milli Saraylar Ayniyat Kayıtları'nda diğer kurumlara giden eşya listeleri.

Şekil 7.2.1.24 Hereke yün halı, Env.No:13/482 Ölçü:820 x 1200 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.25 Atatürk'ün naaşı Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda.
(Yaşar Yılmaz Arşivi.)

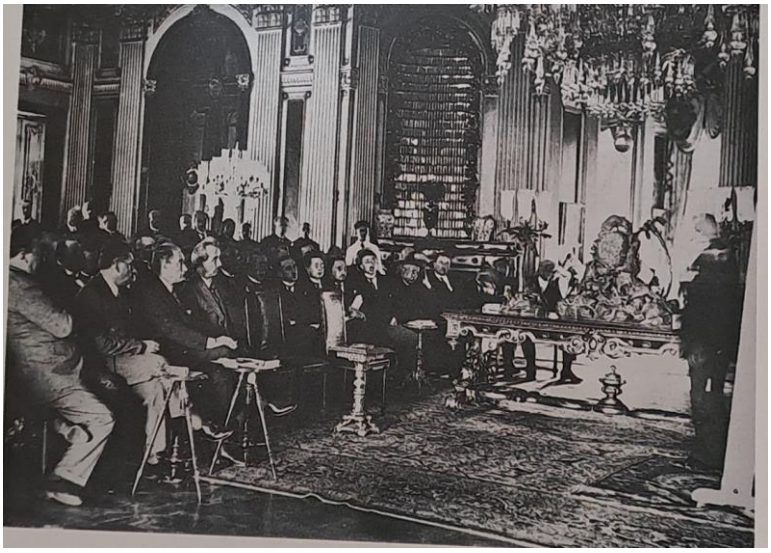
Yukarıdaki fotoğrafta, günümüzde Dolmabahçe Sarayı 88 numaralı binek salonunda sergilen 13/482 envanter numaralı yün halı seçilebilmektedir. Fotoğraf, Atatürk'ün vefatından sonra naaşının Ankara Etnegrafya Müzesi'ne nakledilmeden önce Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda halk tarafından ziyaret edildiği dönemde çekilmiştir.

Fotoğrafta seçilen Şekil 6.2.1.25'deki yün Hereke halı, kırmızı zemin üzerine krem renkli natüralist bitki motifli ve madalyonludur. Saray üslubunda dokunmuş Gösterkari, madalyonlu simetrik kompozisyonlu Hereke halısının atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yündür. Boyar maddeleri sentetiktir. Dıştan içe doğru sırasıyla: krem zeminli pembe ve mavi çiçekli ince bordür, yanında krem zeminli kırmızı, mavi ve sarı iri nar çiçeği ve aralarında kıvrım dal motifli geniş bordür; üçüncü sırada koyu mor zeminli palmet ve kıvrım dallar arasında soyut çiçek motifleriyle alternatif olarak bezenmiş bir geniş bordür daha bulunur. En içte yine krem zeminli gül ve rozet motifli ince bordür tüm halıyı çepeçevre dolanmaktadır. İç içe iki madalyonludur. Zemin seyrek yerleştirilmiş çiçek ve yaprak dolguludur.

Şekil 6.2.1.26 Hereke yün halı, Env. N:11/587, Ölçü: 825 x 1090 cm. Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu.

(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.27 Dolmbahçe Sarayı Süfera Salonu'nda Alfabe Konferansı. 29 Ağustos 1928. Halı o tarihtede salonda yer almaktadır.

(Milli Saraylar Fotoğraf Arşivi)

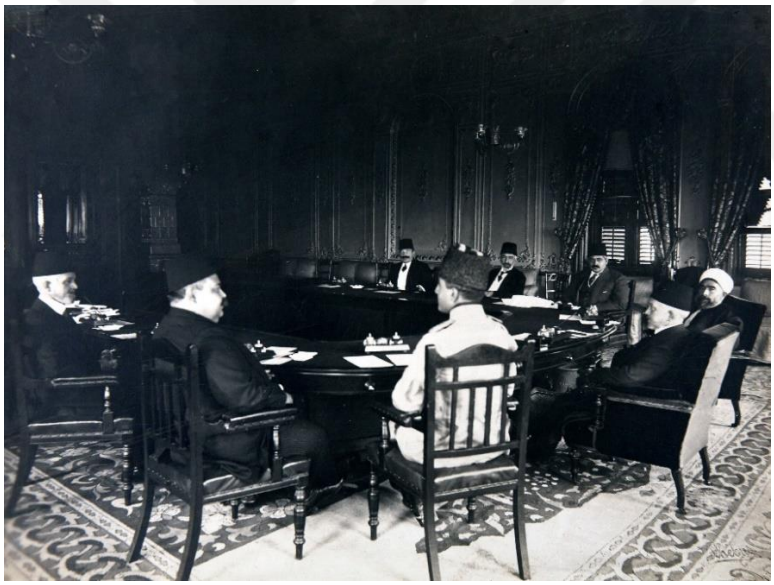
Dolmabahçe Sarayı'nda resmi kabullerin yapıldığı, mimari, eşya ve bezemeleriyle sarayın en gösterişli yeri Süfera Solonu'nda sergilen orta halısı tarihi fotoğraflarda (Şekil 6.2.1.26 ve 27) görülmektedir. Fotoğraf 1928'de yeni harf çalışmaları[248] sırasında çekilmiştir. 11/587 Tebriz desende üretilmiş halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk ilmek iplikleri ise sentetik boyarmaddeler ile boyanmış yün ipliktir. Halıda Türk düğümü tekniği kullanılmıştır. İran halılarında sıkça görülen ve Osmanlı saray halılarında tekrarını gördüğümüz ortada küçük bir madalyon yer alır. Madalyon baklava biçiminde yerleştirilmiştir. Halı beş bordürlüdür. Ortadaki geniş bordür kırmızı zemin üzerine açık ve koyu yeşil nar çiçeği, kıvrık dal ve hançer yaprakları ile dekorludur. Bunun iki tarafında yer alan daha inci bordürler mavi zeminde kırmızı, sarı, yeşil renklerde nar çiçeği ve yaprak desenlidir. Diğer bordür krem zeminde mavi çiçek tezyinatlıdır. Halıda ana zemin krem renkli rumi ve şakayıklarla dolguludur. Madalyonu kırmızı, sarı, lacivert zeminde şakayık ve nar çiçeği motiflidir. Bu halının madalyon olmadan zemin deseninin aynı renk iplikler ile çok benzerinin yapıldığı, sonsuzluk anlayışına göre dokunmuş seccade boyutunda bir örneği Victoria And Albert Müzesi envanterinde tespit edilmektedir.[249]

[248] Zarif ORGUN, (1987), Dolmabahçe Sarayının Salon ve Odaları Üzerine, *Milli Saraylar 1987/1*, S.1, s.110

[249] https://collections.vam.ac.uk/item/O122293/carpet-unknown/?carousel-image=2017KA4699

Şekil 6.2.1.28 Hereke yün halı, Env No: 52/2967, Ölçü: 880 x 1345 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.1.29 Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Halil Paşa ve Halil Menteş'in yer aldığı kabine bugünkü Valilik binası kabul salonunda toplantı halinde. Fotoğrafra 52/2967 envanter numaralı halı görülmektedir. Phebus. Env.No: K.128-2. Ölçü: 18x 25 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu).

Saray fotoğrafçılığı yapmış sanatçı Phebus tarafından çekilmiş tarihi bir fotoğrafta Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa ve Halil Menteş'in aralarında yer aldığı bir kabine toplantısı görülmekte ve toplantının yapıldığı yerin günümüzdeki Valilik Makamı Kabul Salonu olduğu tespit edilmektedir.

Saray üslubunda dokunmuş Hereke Halısı tarihi fotoğraflarda bugünkü Valilik binası kabul odasında görülmektedir. Halıda çözgü iplikleri pamuk, atkı ve ilmek iplikleri ise yündür. Boyut ve desen tasarımı açısından nadirdir. Sarı zeminli ince bordürler arasında krem zeminli geniş bordür yer alır. Geniş bordür, dönüşümlü kıvrımdal lotus ve nar çiçekleri ile dolguludur. Halının zemini sarı, göbek şemseli, güvez zeminli olup krem, sarı, bitkisel bezemelidir.

19. yüzyıla tarihlendirilen Hereke halı, 885 x 1337 cm. boyutunda, 19 x 22 düğüm/dm^2 kalitededir. Halı zemininde, krem, bej, sarı, güvez, kahverengi, kızıl kahverengi ve pembe renkler kullanılmıştır.

Şematik olarak dört adet ince bordür, üç adet geniş bordür ve zeminden meydana gelen halı, 1/4 raportludur. Halıda iki dar bordür arasında geniş bir bordür yer almaktadır. Krem zeminli küçük sulardaki desen özellikleri birbirinin aynısıdır. Bu alanlarda, stilize edilmiş rozet çiçek motifinin tekrarından meydana gelen bir kompozisyon düzeni bulunmaktadır. Halının sarı zeminli birinci ve üçüncü bordürlerinde, S kıvrımlı, alternatif olarak yerleştirilmiş, stilize iri rumi yaprak motiflerinden oluşan bir düzenleme vardır. Birinci ve üçüncü bordürlere göre daha geniş olan ikinci bordürün zemin rengi kremdir. Halının geniş bordüründe, helezonik iri dallar üzerine yerleştirilmiş, iri rozet çiçek, hatai ve yaprak motiflerinden meydana gelen bitkisel bir bezeme yer almaktadır. Halının zemininden önce sadece kısa kenarları boyunca uzanan dikdörtgen bir bordür bulunmaktadır. 124 x 464 cm. boyutlarındaki dikdörtgen bordürün zemin rengi kremdir. Bu bordürün ortasında, içi stilize edilmiş bitkisel motiflerle bezemeli eşkenar dörtgen formlu bir göbek yer almaktadır. Halının 457 x737 cm boyutlarındaki, sarı renkli zemininde, iki ucu salbekli, oval formlu büyük bir madalyon yer almaktadır. Güvez (bordo) zeminli madalyonun içi, hatai, rozet çiçek, kıvrım dal ve yaprak gibi stilize bitkisel motifler ile bezemelidir. Madalyonun merkezinde, dört yapraklı iri rozet çiçek motifi bulunmaktadır. Bej zeminli motifin içi de, küçük boyutlarda rozet çiçek, hatai, dal ve yapraklarla bezenmiştir. Halının güvez zeminli köşe dolgularında, 1/4 tepelikli rumi paftalar yer almaktadır. Paftaların içi, stilize dal, yaprak ve çiçek motifleri ile bezemeli bir düzenlemeye sahiptir.

Şekil 6.2.1.30 Hereke yün-İpek halı, Env.No: 41/42, Ölçü. 224 x 3.0 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.1.31 Renklendirilmiş Fotoğraf.

Şekil 6.2.1.32 Fotoğraf. Apollon.

(Ö.Koç Koleksiyonu).

Fotoğraflardan tespit edilmiş olan diğer bir halı Şekil 6.2.1.30'de görülen 41/42 envanter numaralı eserdir. Sultan Reşad'ın fotoğrafını çeken dönem fotoğrafçısı Apollon tarafından çekilmiş görselden seçilebilmektedir. Fotoğrafın bir adet renklendirilmiş fotoğrafı da bulunmaktadır.

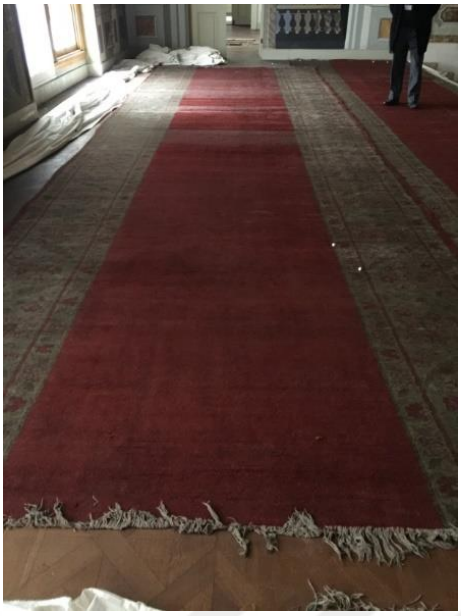
Halı, ipek ve yün karışık hav iplikleri ile dokunmuştur. Atkı ve çözgü iplikleri pamuktur. Hereke damgalı ve madalyonlu halı, kabartma desenlidir. Kırmızı etlikte yeşil, açık mavi, sarı yaprak motifleri yer alır. Geniş bordür kartuşlar içinde mavi zeminli natüralist çiçekli kabartma desenlidir. Köşe dolgularında S ve C kıvrımları görülür. Ana zemin açık eflatun, desenler natüralist gül, buket kabartma desenlidir. Oval formlu madalyonun iki ucunda kurdele motifleri yer alır. Çiçek ve kurdele desenlerinde lacivert ipek iplik kullanılmıştır. 1924 yılı Dolmabahçe Sarayı envanter kayıtlarında evsafı şu ifadelerle geçmektedir: "Eflatun zemin üzerine kabartma renkli çiçekli. 3.33 x 2.25".[250] Halı daha sonra Yalova Atatürk Köşkü'ne nakledilmiştir. 2018 yılındaki Milli Saraylar'ın son yapılanması öncesinde Yalova Atatürk Köşkü TBMM.'ye devredilmeden önce halı tekrar Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmiştir.

Bu halı ile çok benzer bir örnek Topkapı Sarayı envanterinde bulunmaktadır. Söz konusu halıda olduğu gibi ipek ve yün ipliklerle kabartma desenli dokunmuştur. Desende ufak farklılıklar görüşür.

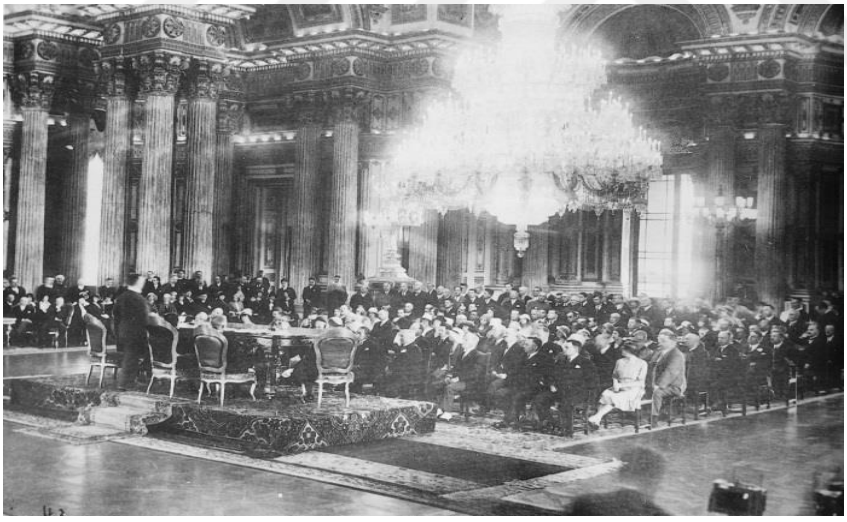

Şekil.6.2.1.33 Hereke yün-ipek halı, Topkapı Sarayı. Env.No: 108/532.Ölçü:.234 x 288 cm. (Milli Saraylar Ayniyat Kayıtları)

[250] 1924 Yılında Eşyaları gösterir Defter. Dolmabahçe Sarayı. MS. Araştırma Birimi Arşivi.

Şekil 6.2.1.34 Yol halısı, Env.No. 11/1670-1671-72 üç adet mevcuttur.

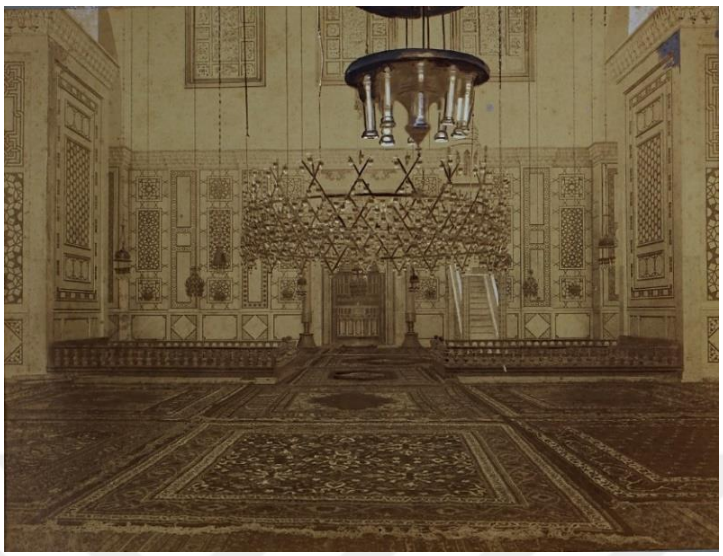
Şekil 6.2.1.35 Uluslararası Turizm Kongresi 1930. (Milli Saraylar Fotoğraf Arşivi).

Şekil 6.2.1.36 Rıhtımdan Dolmabahçe Sarayı'na yürürken Atatürk ve manevi kızı Ülkü Hereke yol halısı üzerinde görülmektedir. (Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu).

Kayıtlarda yol halısı tabiri ile geçen yukarıda fotoğrafı görülen halılar protokolün yürümesi için geniş salonlara, zaman zamanda merdivenlere ve dış mekâna serilmiştir. Bu halıların bazılarında ihtiyaca göre uzunluğun kesilmesi nedeniyle baş bordür kısımları bulunmayabilir. Sanatsal değeri olmasa da bu kaba dokuma halıların tarihi fotoğraflarda görülmesi, dolayısıyla görsel açıdan belgelenmeleri ve önemli şahsiyetlerin yer aldığı karelerde bulunması nedeniyle ayrıca daha fazla tarihi değer kazanmalarına sebep olmaktadır. Bu halılardan koleksiyonda üç adet yer almaktadır. Halı deseninin görüldüğü fotoğraflardan bir tanesi Uluslarası Turizm Kongresi nedeniyle Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda hazırlanmış kürsü altında tespit edilmektedir. Diğer fotoğrafta ise halı dış mekânda belgelenmiştir. Halı üzerinde Atatürk, Dolmabahçe Sarayı Rıhtım Kapı'dan maiyeti ile birlikte Saray'a doğru yürümekte, manevi kızı Ülkü Adatepe, onların önünde halı üzerinde yerde oturmaktadır. Halı yün iplikle dokunmuştur. Atkı ve çözgü iplikleri pamuktur. Dokuma kalitesi seyrektir. Herhangi bir damga olmayan benzer özellikteki üç halı için önceki yıllarda yapılmış çalışmalarda Hereke üretimi olduğu değerlendirilmiştir.[251] Halıların zeminleri düz kırmızı, geniş mavi zeminli bordürleri renkli çiçek ve yaprak motiflidir.

[251] Vahide GEZGÖR, a.g.e. s.288

Şekil 6.2.1.37 Şam'da Kebir Camii. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri.) Erişim Tarihi 15.03.2024. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-52---0012.jpg

Şekil 6.2.38 Hereke yün halı, Env.No:11/1587 ölçü: 224 x 446 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.37'de Şam'da büyük camide görülen ve mevcut fotoğrafın altında **"***Şam-ı Şerif'de kain olub bundan elli sene evvel inşa ve tamirine mübaşeret edilerek Saye-i*

*Müberrat vaye-i Hazret-i Padişahide inşaatı ikmal ve rûz-ı cülûs meyâmin menus-ı Cenab-ı Hilafet-penahiye müsadif rûz-ı firuzda resm-i küşadı icra edilen Cami-i Kebir için Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu mensucatı nefisesinden İhsan-ı Şahane olarak irsal buyurulan 33 adet büyük kaliçenin Cami-i Şerif derûnundaki manzarası".*açıklaması bulunan halı ile Koleksiyonda yer alan Şekil 6.2.38'de görülen 11/1587 envanter numaralı Hereke halısı benzer tasarım göstermektedir. Koleksiyonda yer alan halı, pamuk çözgü ve atkı üzerine yün ve ipek iplikli karışık malzeme ile dokunmuştur. Cilt kapağı kompozisyonunda dokunmuş halılara örnektir. Bu kompozisyon diğer sanat dallarında olduğu gibi 16. yüzyıl saray halılarında görülen cilt kapağı kompozisyonlu tasarım özelliğini göstermektedir. Halı 45 x 45 (dm) dokuma kalitesinde Türk düğümü ile dokunmuştur. Zeminde yer alan krem renkli rumi desenlerinde ilmekler ipek iplikle atılmıştır. Rumi ve sarmal kıvrımlı köşeler kesintisiz olarak kırmızı düz zeminin çevresinden devam eder. Halının bordürünün köşesinde nesih tarzda Hereke yazısı yer alır.

Yukarıda ki fotoğraftan, Şam'a Hereke halı yollandığını görsel olarak tespit ettiğimiz gibi buna ilave olarak 11 şubat 1903 tarihli bir belgeden de Şam'da "Kebiri Emeviye'ye Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'ndan" halı gönderildiği bilgisini yazılı olarak öğreniyor ve Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) camilere yolladığı halılara bir örnek daha görmüş oluyoruz.[252]

Koleksiyonda bulunan ve günümüzde Dolmabahçe Sarayı'nda sergilenen 11/1587 envanter numaralı halının bir benzerinin Emeviye Camii'ne gönderilmiş olması ve bu halının Yıldız Albümleri'nde yer alan fotoğraftan tespit edilmesi, bununla birlikte arşiv belgesi ile söz konusu durumun yazılı olarak doğrulanmış olması önemli bir tespittir.

Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nda bu halı ile benzer şekilde cilt kapağı kompozisyonu gösteren diğer bir örnek 12/1204 envanter numarası ile kayıtlıdır. Bu halının 11/1669 envanter numaralı eşi bulunmaktadır. Koleksiyonda cilt kapağı kompozisyonlu az sayıda halı bulunmaktadır. Bu halılar yol halısı formunda tasarlanmış, uzunluğu fazla olan halılardır.

[252] BOA. HH.İ.154-30 H-13-11-1320 (M.11 Şubat 1903)

Şekil 6.2.1.39 Hereke yün halı, Env. No. 3/820, Ölçü. 575 x 790 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.1.40 Tarihi fotoğrafta 3/820 numaralı halı. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-42-0034) Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-42---0034.jpg

Şekil 6.2.1.41 Şale 3 numaralı oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90552-0056) Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0056.jpg

Şekil 6.2.1.42 Yıldız Şale 3 numaralı oda. Berlin İslam Sanatları Müzesi Arşivi. No 47.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in Yıldız Şale'de yazı odası olarak kullandığı 3 numaralı odanın görülen tarihi fotoğrafında *"Şale Kasrı Hümâyunu yeni dairenin üst katının yazı daire-i şahaneleri."* açıklaması yer alır. Söz konusu görselden tespit ettiğimiz 3/820 envanter numaralı halının bu oda, yüksek olasılıkla ilk kullanım yeri olmalıdır. Halıyı yine Yıldız Şale birinci bölümde aynı oda da gösteren diğer bir

fotoğraf ise Berlin İslam Sanatları Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır.[253] Günümüzde Beylerbeyi Sarayı envanterinde kayıtlı olan halı Sultan II. Abdülhamid'in Hal'inden sonra Beylerbeyi Sarayın'da ikamet etmeye başladığı dönemde Yıldız'dan Beylerbeyi Sarayı'na nakledilen eserler arasındadır.

Fotoğraflarda görülen Hereke halısının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ipliktir. Gördes düğüm tekniği ile dokunmuştur. Siyah desenli iki dar bordür arasında koyu pembe zeminde kartuşlar ve iri çiçeklerden oluşan bir geniş bordür yer alır. Halı zemini krem olup kartuş ve yıldız şeklinde motiflerle dolguludur. Koyu pembe zeminli halı madalyonun kenarları dilimli ve oval formludur. Madalyon içi spiral dal ve yapraklarla doldurulmuştur. Madalyonun iki tarafında siyah konturlu bir bordür bulunmaktadır.

Eser Milli Saraylar'ın ilk kayıt tarihi 1924 yılından beri tutulan defterlerde Beylerbeyi Sarayı'nda yer almaktadır. Fotoğrafta görülen diğer eşyalar Sultan Abdülhamid tarafından Beylerbeyi Sarayı'nda ki çalışma odasında kullanılmıştır. Halı ise odaya göre büyük olması nedeniyle uzun yıllar Beylerbeyi Sarayı'nın giriş salonunda kullanılmıştır. Sonraki yıllarda güzergahta ki yol halıları altında kaldığından eserin zarar görmemesi için Sedefli Salona nakledilmiştir.

Şekil 6.2.1.43 Hereke yün halı, Env.No: 52/2581. Ölçü: 300 x 650 cm

[253] Fotoğraf ortak bir çalışma kapsamında 05.01.2009 tarihinde Müze küratörü Filiz Çakır Phillip tarafından paylaşılmıştır.

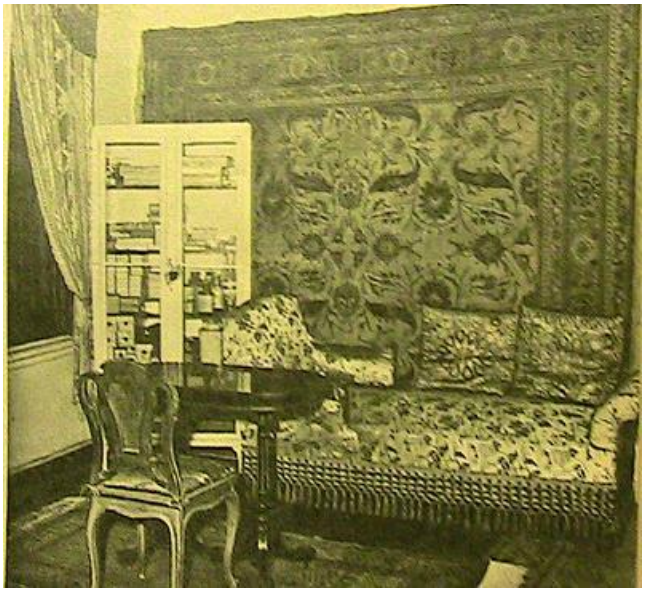

Şekil 6.2.1.44 "Şale Kasrı Hümâyunlarının yeni dairesinin üst katında oda-i şahaneleri. Yıldız Şale 5 numaralı oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90552-58) Erişim tarihi. 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0058.jpg

Günümüzde Dolmabahçe sarayı 182 numaralı odada sergilenen 52/2581 envanter numaralı Şekil 6.2.1.43'de görülen Hereke halısının, Yıldız Albümleri'nde Yıldız Şale üst katında bir odada kullanıldığı tespit edilmektedir. Sultan Reşad döneminde Dolmabahçe Sarayı'na getirilen eşyalardan olmalıdır. Fotoğraftan da anlaşılacağı üzere halı oda ölçüsüne göre dokunmuştur. Hereke halıyı dıştan sarı zeminli düz şerit bordür çevreler. Yün halıda sarı zeminli su şeklinde desenli iki ince bordür arasında lacivert zeminli geniş bordür yer alır. Geniş bordür kırmızı, yeşil, krem renkte soyut yaprak ve çiçek desenlidir. Halı zemini kırmızı, şemse formlu iri madalyon krem zeminlidir. Madalyon pembe, kırmızı, sarı renkli yaprak ve çiçeklerle doldurulmuştur. Köşelerde sarı zeminli madalyonun çeyreği yerleştirilmiştir. İçleri yaprak ve çiçek bezemelidir.

Şekil 6.2.1.45 Hereke yün halı, Env.No: 13/376. Ölçü: 218 x 250 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.1.46 Atatürkün banyosuna giriş bölümünde duvarda 13/376 envanter numaralı halı görülmektedir. (Cumhurbaşkanlığı Makamı Olarak Dolmabahçe Sarayı, Ünal Karıncalı, İstanbul, 2021, s.34)

Fotoğraflardan tespit edilen başka bir Hereke halısı Şekil 6.2.1.45'da görülmektedir. Halı, tarihi fotoğrafta Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk tarafından kullanılmış banyonun birinci kısmında duvara asılmış bir şekilde görülmektedir. Hereke halının atkı ve çözgüleri pamuk, ilmekler ise yün ipliktir. Yün iplikler sentetik boyar maddeler ile boyanmıştır. 1/2 simetrik kompozisyonlu halı üç bordürlüdür. Dış ve iç bordürü sarı zemin üzerinde siyan konturlu kırmızı, yeşil ve pembe kır çiçekleri ile küçük yapraklar çepeçevre dolanır. Geniş bordür ise pembe zemin üzerinde köşelerde hatai, aralarda ise rozet çiçek motifleri ile küçük çiçek ve kıvrım yapraklarla süslenmiştir. Ayrıca bordürleri sarı zemin üzerine siyah zikzaklı dar şeritler çevrelemektedir. Halı zemini açık yeşil ve krem renklidir. Renk farkı abrajdan dolayıdır. Osmanlı saray motifleri kullanılmıştır. İri kırmızı hançeri yapraklar, hatai ve lale motifleri simetrik olarak sonsuzluk prensibi ile halı zeminini doldurmaktadır.

Eser ile yaklaşık aynı ölçülere sahip, renk farklılıkları ile ana zemin deseni aynı olan mora yakın koyu mavi zemin üzerine dokunmuş eş desenli örneği Arkas halı Koleksiyonu'nda yer almaktadır.[254]

Şekil 6.2.1.47 Hereke yün halı, Arkas Koleksiyonu. Ölçü: 213 x 260 cm. (Müjde Unustası, Yay. Haz. Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, 2015. s.151.)

[254] Müjde, UNUSTASI,. (Yay.Haz.), Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, 2015. s.151.

Halı ile farklı renk zemin üzerine dokunmuş bu örnek üzerinde Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan halıdan farklı olarak Hereke damgası görülmektedir. Halının bordür deseni de farklı bir şekilde stilize edilmiş çiçek ve yaprak desenlidir.

Tarihi Fotoğraflarda Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn Yeni Kasırda yer alan ve Koleksiyonda bulunan söz konusu halıdan farklı ölçülerde dokunmuş eş desende Hereke halı örneği de tespit edilmiştir. Şekil 6.2.1.46 ve Şekil 6.2.1.48' deki tarihi fotoğraflarda görülen halı ile Koleksiyonda yer alan yukarıda verdiğimiz 13/376 envanter numaralı halı farklı ölçülerde dokunmuş zemini eş desenli halı örnekleridir.

Şekil 6.2.1.48 Yıldız Kasr-ı alide taam salonu: (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90552 006) Erişim tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0006.jpg

Şekil 6.2.1.49 Hereke yün halı, Env:No. 4/369 Ölçü: 460 x 745 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.1.50 "Şale kasrı Hümâyunlarının yeni dairesi üst katında bir oda." Yıldız Şale 6 numaralı oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90952-059) Erişim Tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0059.jpg

Tarihi fotoğraflarda tespit edilen bir başka Hereke halı örneği Şekil 6.2.1.49'de görülen eserdir. Tarihi fotoğraftan da anlaşılacağı üzere odanın ölçüsüne göre yapılmıştır, bu da bize halının bu oda için özel dokunduğunu göstermektedir. Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde yüksek kapasitede halı üreten Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilmiş halılardan çok sayıdaki örneğin Yıldız Sarayı'nda çok rağbet gördüğü ve tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Koleksiyonda korunmakta olan Şekil 6.2.1.49'da görülen halı günümüzde Beylerbeyi Sarayı'nda sergilenmektedir. Halının atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yündür. Krem,

kırmızı, sarı zeminli ince bordürler arasında mavi zeminli geniş bordür yer alır. İnce bordürler krem, mavi ve pembe ile su şeklinde dal ve çiçek motifleriyle süslüdür. Geniş bordür sarının tonlarıyla iri hatai ve aralarda bir dal üzerinde yer alan küçük çiçek motifleriyle alternatif olarak yerleştirilmiştir. Köşe dolguları kırmızı, zemin mavi renklidir. Köşelerde mavi, sarı, yeşil irili ufaklı stilize çiçek motifleri yer alır. Madalyon dairesel, içi çiçek ve yaprak motifleri ile doldurulmuştur. Köşe dolguları arasında kalan boşlukta, zeminin ortasına doğru açılan vazodan çıkan çiçekler yer alır. Ayrıca köşe dolgularının uzun kenara yakın kısımlarında aynı şekilde bitkisel bezemeler yer almaktadır.

Şekil 6.2.1.51 Hereke yün halı, Env. No. 1/40, ölçü: 340 x 348 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.1.52 Yeni Kasr-ı Hümâyûnlarının üst katında oda-i şahaneleri. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90552 0018) Erişin tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0018.jpg

Fotoğraflardan tespit edilen başka bir örnek halı, Yıldız Albümleri'nde Yıldız Sarayı Yeni Kasr-ı Hümâyunları üst katında bir odada görülmektedir. (Şekil 6.2.1.53) Günümüzde Küçüksu Kasrı'nda sergilenmekte olan bu Hereke halısı kareye yakın bir form gösterir. Sonsuzluk anlayışında tasarlanmış halıda düğüm kalitesi 50 x 50 (dm) dir. Hereke halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise sentetik boyar maddeler ile boyanmış yün ipliktir. Türk düğümü tekniğinde dokunmuştur. Halı diğer orta halılarına göre oldukça ince kalitededir. Dışta bir, iç kısımda iki ince bordür arasında yer alan geniş bordürde alternatif kartuş ve madalyonlar yer alır. Bordür zemini mor, kartuşlar pembe zeminde kıvrım dal desenlidir. Kartuşlar içerisinde rumi desenleri vardır. Bordürdeki madalyonların içi soyut bitkilerle bezenmiştir. Kartuş ve madalyonların arası kıvrım dal, küçük yaprak, yarı açmış tomurcuklu hatai motiflidir. Halının ana zemini krem rengi üzerinde ince dallar üzerinde bordo, eflatun, yeşil, pembe, sarı gül, rozet, hatai, ince kıvrım dal ve yaprak motiflidir. Çiçek ve yapraklar bordo renk ile konturlanmıştır. Tüm zemin belirli motiflerin en ve boyda tekrarından ibarettir. Tekrarlanan motifler orta zeminde asimetrik bir düzenle yerleştirilmiştir. Halının bir köşesi Hereke yazılıdır.

Şekil 6.2.1.53 Hereke İpek halı seccade, Env.No. 11/1071. Ölçü. 145 x 205 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.1.54 Yeni kasr-ı hümâyûnlarının büyük salonunun kapı cihetinden görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90552 0014) Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0014.jpg

Fotoğraflardan tespit ettiğimiz Şekil 6.2.1.54'de Yıldız Sarayı'nda çalışma masası altında görülen 11/1071 envanter numaralı seccade örneğinden Koleksiyonda ölçüleri birbirine çok yakın fakat yıpranmışlık ve kondisyon olarak farklı 11/1070, 42/1275 ve 42/1276 envanter numaralarına kayıtlı toplam dört adet halı seccade yer almaktadır. Madalyonlu ve çift mihraplı halı seccadenin atkı, çözgü ve ilmek iplikleri ipektir. 60 x 60 (dm) dokuma kalitesindeki seccade de sentetik boyar maddeler kullanılmıştır. Seccade Kula yöresi seccadelerine benzemektedir. Hereke seccade, Türk düğümü tekniğinde dokunmuş seccadede ilmek ipliklerinin yanı sıra atkı-çözgü iplikleri de ipektir. Koleksiyonda çift mihraplı ve madalyonlu tasarım özelliği gösteren az sayıdaki halı grubu arasında bulunmaktadır. İkisi birbirinin tekrarı dar, biri geniş bordürlü halıda stilize çiçek motifleri görülür. Geniş bordürde sıralı bir şekilde tekrarlanan taç yapraklardan çıkmış stilize karanfil motifleri yer almaktadır. İç içe iki mihraplı halıda dış mihrabın iki başı basamaklıdır. İçteki madalyon stilize motiflidir. Krem zeminde pembe serpme stilize yaprak motifleri tüm kenarları dolgular. Bir köşesinde kartuş içerisinde Hereke damgası bulunmaktadır.

Şekil 6.2.1.55 Hereke yün halı, Env.No. 11/471. Ölçü: 305 x 410 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.1.56 Yeni Kasr-ı Hümâyunlarında üst katta yazı oda-i şahaneleri. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA NEKYA 90552 0012) Erişim tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0012.jpg

Tarihi fotoğrafların Şekil 6.2.1.56'de görülen örneğinde, Koleksiyon içerisinde bulunan iki halı tespit edilmiştir. Bu halıların bir tanesi yün halı, diğeri ise ipek seccadedir. Halıların her ikisi de Dolmabahçe Sarayı'nda bulunmaktadır. Tarihi fotoğrafa dayanarak halıların ilk kullanım yerinin Yıldız Yeni Kasr-ı Hümâyunu üst katında yer alan yazı odasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. İpek halı seccade bir dönem Yalova Atatürk Köşkü'nde de kullanılmıştır.[255]

Fotoğrafta görülen Şekil 6.2.1.55'deki halı pamuk atkı ve çözgü, yün ilmek iplik ile dokunmuştur. Madalyonlu halının zemininde serpme yaprak motifleri yer alır. Benzer motifler Dolmabahçe Sarayı Sünnet Salonu'nda sergilenen 12/3930 envanter numaralı halıda da görülmektedir. Geniş bordür nar çiçeği motiflidir. Zemin yavruağzı renklidir. Dilimli madalyon kırmızı çiçeklidir. Köşe dolguları rumi desenlidir. Sıçan dişi motifli ince bordürler arasında yer alan geniş bordür yeşil zeminlidir. Bu bordür kırmızı ve sarı renklerin kullanıldığı hatai motifleri ve araları yaprak ve papatya süslemelidir. Köşe dolguları yapraklarla sınırlanır. Halının ana zemini pembe renkli üzeri kaydırılmış akslara yerleştirilmiş yaprak süslemelidir.

[255] Milli Saraylar Ayniyat kayıtları.

Aynı tarihi fotoğrafta tespit edilen Şekil 6.2.1.56'de görülen ipek seccade çalışma masası altında görülmektedir. Bu seccade tarihi fotoğrafta tespit edildiği gibi, aynı zamanda Fabrika Koleksiyonu'nda bulunan cam negatiflerde de tespit edilmiştir. 42/1370 envanter numaralı eser cam negatiflerde tespit edilen halıların yer aldığı bölümde açıklanmıştır. (Bkz. Şekil 6.2.2.5)

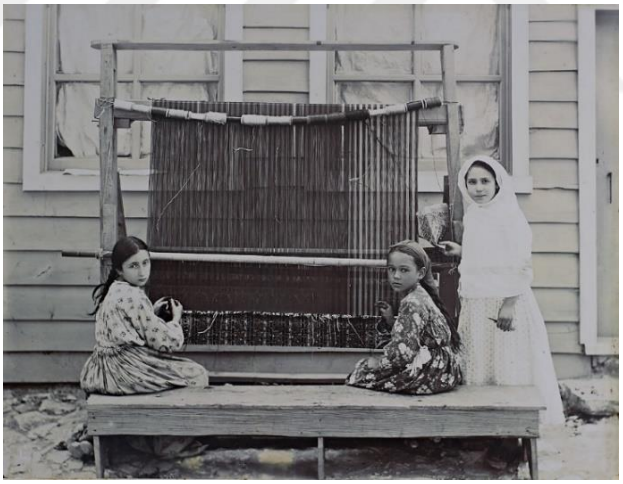
Yukarıda verilen örneklerin yanı sıra tarihi fotoğraflarda tespit edilen yollu desenli halılarda bulunmaktadır. 19. yüzyıl saray köşk ve kasırların bazı odalarının duvardan duvara yekpare halı ile döşendiği görülmektedir. Bu halılar Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda belli genişliklerde dokunup mekâna göre birleştirilerek serilmiş halılardır. Şekil 6.2.1.57'de görülen üst üste duran halılardan günümüzde halâ, özelliklede Beylerbeyi Sarayı'nda benzer desenli halılar yer almaktadır. Halıların yukarıda değindiğimiz gibi dar ve uzun dokunup dikişle birleştirilme yöntemi ile kullanıldığı görülebilmektedir. Nitekim son dönem Osmanlı saraylarının ziyaretçi gezi güzergahlarında görülebilen bu tip halılar üzerinde dikişler bulunmaktadır. Bu tip halılar aynı zamanda camilere hediye olarak yollanmıştır. Aşağıdaki fotoğraftan bu desen ve tipteki halıların mağazalar yoluyla saray dışına da satıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 6.2.1.57 Hereke mağazasında Saraylarda yer alan yollu desenli halılar ile eş örnekler. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90453-47) Erişim tarihi. 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0047.jpg

Şekil 6.2.1.58 Hereke ipek halı seccade, Env.No. 42/1300, Ölçü. 118 x 185 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.1.59 Nazmiye usta ve refiklerinin imal eyledikleri Sivaskâri seccadenin görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90453-39) Erişim tarihi. 15.03.2024. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0039.jpg

Şekil 6.2.1.60 Bayzar Usta'nın refikleri ile beraber imal eylediği Sivaskâri ipek seccadenin görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA. 90453-0037). Erişim tarihi: 04.01.2023

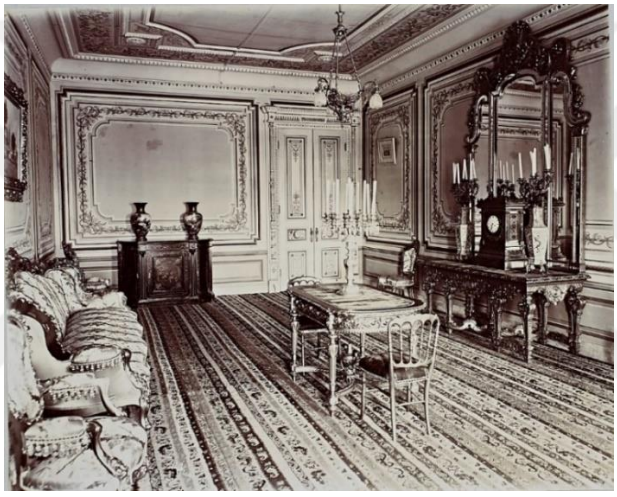
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0037.jpg

Tarihi fotoğraflarda deseni tespit edilen 42/1300 envanter numaralı yollu desenli halı Hereke mamülüdür. (Şekil 6.2.1.59) Atkı, çözgü ve ilmekler ipek iplikle dokunmuştur. Açık yeşil zeminli ince bordürler arasında krem zeminli geniş bordür şal desenlidir. Ana zemin kırmızı, mavi, krem renkli ince yollar üzerinde kır çiçeği motiflidir. Halı zeminin birçok yerinde yırtık yerleri dikiş yöntemi ile restore edilmiştir. Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan iki farklı fotoğraftan okunan usta isimlerinden seccadenin dokuyucuları tespit edilebilmektedir. Bir fotoğrafta Nazmiye Usta ile öğrencisi diğer fotoğrafta ise Bayzar usta ve öğrencisi görülmektedir. (Şekil 6.2.1.59 ve Şekil 6.2.1.60) Sivaskâri halı imalinde çalışan ustaların bazılarının bu resimlerde olduğu gibi isimlerini Nadir Eserleri Kütüphanesi'nde yer alan Yıldız Allbümleri'ndeki fotoğraflardan tespit edilmektedir. Bunların isimleri, Bayzar usta, Nazimye Usta, Fahriye usta, Hayganoş Usta, Teleksinui usta, Arap Fatma Usta ve Anarik Usta'dır.[256]

[256] İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA: 90453-0037, 90453-0038, 90453-0039,90453-0040, 90453-0041, 90453-0042, 90453-0043.

Şekil 6.2.1.61 Hereke halı, Env. No:4/266, Ölçü. 700 x 1338 cm.

Şekil 6.2.1.62 Şale Kasr-ı Hümâyûnlarının yeni dairesinde alt katta bir oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-79---0020 başka foto: 90552-0074) Erişim tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90552---0074.jpg

Yollu desenli halı örnekleri arasında Şekil 6.2.1.61'de görülen halı, çeşitli genişliklerde ve zemin renklerinde on şeridin tekrarından oluşur. Şeritler kırmızı, yeşil, sarı, krem, eflatun, gül kurusu renkli zemin üzerine şal, hatai ve kıvrımlı stilize yaprak ve çiçek desenlidir. Halı belli genişlikte dokunmuş parçaların birleştirilmesinden oluşmaktadır. Odanın ölçüsüne göre duvardan duvara kaplayacak şekilde yapılmış örneklerdendir. Beylerbeyi Sarayı'nda sergilenen 4/290 numaralı halı ile eş desenlidir.

Şekil 6.2.1.63 Hereke yün halı. Env.No.60/933. Ölçü: 520 x 600 cm.

Şekil 6.2.1.64 Şale Kasr-ı Hümâyûnlarının alt katında bir oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-79---0014 Erişim tarihi 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-79---0014.jpg

Gerek Beylerbeyi Sarayı gerekse Dolmabahçe Sarayı'nda çok sayıda yollu desenli halılar yer almaktadır. Yıldız Albümleri'nden anlaşıldığı üzere yollu desenli duvardan duvara tüm zemini kaplayan bu tür halılar Yıldız Sarayı'nın pek çok bölümünde kullanılmıştır. Yollu desenli halı türünün, İran Şahı Muzaffereddin'in ağırlandığı oda dahil olmak üzere önemli mekanlarda da kullanıldığı tarihi

fotoğraflardan anlaşılmaktadır.[257] Söz konusu halılar arasında 12/1380 numaralı 870 x 965 cm., 2/1047 numaralı, ve 540 x 670 cm., 52/447 numaralı, 540 x 560 cm. gibi ölçü ve numarasını verdiğimiz halılar olduğu gibi çeşitli ölçülerde şal deseni tabir edilen eş veya yakın desenli çok sayıda halılar yer alır. Halıların atkı, çözgü ve ilmek iplikleri yündür. Gördes düğüm tekniği kullanılmıştır. İlmek iplikleri sentetik boyar maddeleri ile boyanmıştır. Sarayların döşenmesinde duvardan duvara halı kaplanmak istenen bir çok bölümünde tercih edilmiş birbirine çok benzer iki çeşit yollu desenin yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Halılar çeşitli kalınlıklardaki mavi, krem, sarı, kırmızı yollar üzerinde stilize edilmiş yaprak ve çiçek dolguludur.

Şekil 6.2.1.65 Hereke yün halı. Env.No: 4/342 ölçü: 483 x 970 cm.

[257] Bkz. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-79---0002.jpg, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-79---0018.jpg , http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-79---0018.jpg

Şekil 6.2.1.66 Şale Kasr-ı Hümâyûnlarının yeni dairesinde alt katta bir oda. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-79---0019 erişim tarihi 15.03.2023 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-79---0019.jpg

Yollu desenli halılar arasında yer alan ve Şekil 6.2.1.65'te görülen halı, sonsuzluk anlayışına göre ikisi dar birisi daha geniş üç şeridin tekrarından oluşur. Geniş şeritte stilize motifler yer alırken ince şeritlerde iri noktacıklar ve geometrik şekiller görülmektedir. Yıldız Albümleri'nde yer alan Beylerbeyi Sarayı konulu pek çok iç mekân fotoğrafında bu desenden üretilmiş yolluk boyutundaki halılar tespit edilmektedir. Tarihi fotoğraflarda, Beylerbeyi Sarayı'nda Mavi Salon'dan, merdivenlere, Taht odasından Sedefli Salon'a kadar hemen hemen her yerinde aynı desenli yol halısının kullanıldığı görülmektedir.[258] Milli Saraylar depolarında bu dönemlerde kullanılmış ve tarihi özelliği belgelenmiş olan aynı desende çok sayıda yol halısı bulunmaktadır.

[258] Fotoğraflar için bkz. Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. Beylerbeyi Sarayı. Erişim tarihi: 18.03.2024. http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=Beylerbeyi+Saray%C4%B1&te=&lm=IUNEKABDUL

Çalışma kapsamında görsel belgelerde tespit edilen halılar ile eş veya benzerlikler gösteren halılara değinilmiştir. Genelde farklılıklar bordür desenlerinde ya da küçük detaylardadır. Bunlarla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi envanterinde iken son yıllarda yapılan tespitler üzerine Dolmabahçe Sarayı'na devredilmiş saray halısı niteliğindeki aşağıda verilen halıya değinmeden geçmek eksiklik olacaktı. Bu halıdaki benzerlik sadece fotoğraf albümlerinde görülen bir görsel belgeye dayalıdır. Aslında halıyı gösteren iki adet tarihi fotoğraf bulunmaktadır ancak çok benzer olduklarından bir tanesine yer verilmiştir. Halı ile fotoğrafta görülen eser arasında bordürde de zemin desenlerinde de farklar vardır. Ancak kompozisyonun yanı sıra ortak kullanılmış motifler, söz konusu Hereke saray halısına da değinmeyi gerekli kılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunan halılar konusunda 2006 yılında yerinde yapılan tespit çalışmalarında depoda incelenmiş ve 2019 yılında Dolmabahçe Sarayı envanterine devredilen Hereke halısı, Fabrika Albümlerinde yer alan Şekil 6.2.1.67'deki fotoğrafta gördüğümüz halı ile benzerlikler göstermektedir. Pamuk atkı ve çözgü ipliklerinin kullanıldığı halı yün ilmek iplik ile dokunmuştur. Halı oldukça ince kaliteli Saray halısıdır. Kırmızı zeminli halı, sonsuzluk anlayışı ile tasarlanmıştır. Zemin üzerinde iri hatai ve nar motiflidir. Ana zemin kırmızı, birbirine ince dallarla bağlantılı alternatif nar ve hatai motiflerinde pastel tonlar kullanılmıştır. Halı zemini küçük çiçeklerle dolguludur. Orta kısmında simetrik yerleştirilmiş üzeri çizgili vazo motifleri yer alır. Halıda Hereke damgası bulunmaktadır. Bu halının motif detaylarında farklılıklar olmakla birlikte kompozisyon açısından benzeri Fabrika'nın albümlerinde yer alan bir fotoğrafta görülmektedir. (Şekil 6.2.1.68)

Şekil 6.2.1.67 Hereke halısı. Env.No:.. Ölçü: 228 x 285 cm. (2024)

Şekil 6.2.1.68 Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokuyucular. (Hereke Fabrikası Fotoğraf Albümü).

6.2.2. Cam Negatifler ile Örtüşen Halı Örnekleri

Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu içerisinde ve Hereke Fabrikası'nda tarihi fotoğrafların yanında cam negatifler bulunmaktadır.

Fotoğrafa ilgisi bilinen Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) fotoğraf teknolojisinin tüm yeniliklerini sarayda kullanmıştır. Günümüzde Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu kapsamında bulunan cam negatifler tarihi fotoğrafların korunduğu depolardadır. Cam negatiflerin büyük bölümü Osmanlı toprakları ve çeşitli ülkelerden görünümleri vermektedir.

Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikasın'da yer alan cam negatifler, dokunmuş halı, kumaş ve fabrika hakkında bilgi veren görsel belgelerdir.

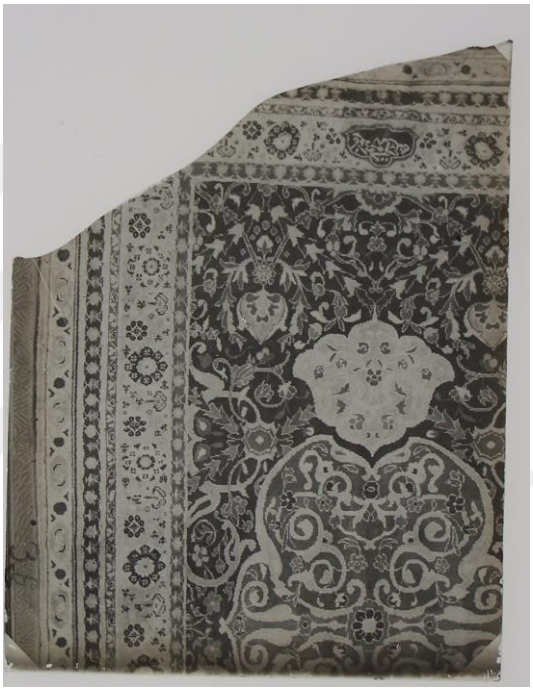
Cam negatifler içerisinde fotoğraflanmış halı desenleri ile günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonu'nda korunan eserler arasında örtüşen örneklere rastlanmaktadır. Bozulmaya yüz tutmuş cam negatifler, korunmaları için hiç ışık almayan bir ortamda muhafaza edilmektedir. Eserlerin korunmaları için bir kereye mahsus bu cam negatiflerden Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi'nde kopyaları yapılmıştır.

Fabrika Koleksiyonu'na ait bu cam negatiflerde çeşitli halı görselleri bulunmakla birlikte günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan halılardan az sayıdaki eserler ile örtüşen örnek vardır.

Çalışma kapsamında Koleksiyondaki cam negatiflerden Milli Saraylar dışındaki diğer kurumlarda yer alan Hereke halıları içerinden tespit edilen eserler de olmuştur. Çalışmamızda bunlar içerisinden yedi adet cam negatif ile bunlardan tespit edilen eş veya benzer halı örneğine yer verilmiştir.

Şekil 6.2.2.1 Hereke İpek halı seccade
Env:No.41/40.Ölçü: 133 x 211 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.2.2 Cam negatifte eş zemin desenli seccade görseli.
(Hereke Fabrikası (Koleksiyonu)

Cam negatiflerden tespit edilmiş ilk örnek, Şekil 6.2.2.1'de görülen Hereke seccadedir. Cam negatif ile eserin zemin deseni eş, bordür deseni ise farklılık göstermektedir. Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nda yer alan eser, doğal ve sentetik boyar maddelerin kullanıldığı karışık ipek iplikler ile dokunmuştur. Türk düğüm tekniğinde dokunmuş seccadede atkı, çözgü ve ilmelerde ipek iplik görülür. Şemse formlu bej renkli madalyon, rumi, hatai, rozet çiçek ve gocagül motiflerinin helezonuyla oluşur,

orta zemin yaprak, bitkisel dallar ve rumilerle bölümlenir. İki ince bordür arasında yer alan geniş bordür krem zemin üzerinde alternatif hatai ve stilize gonca motiflidir. Tüm halıda siyah, krem, turuncu, kırmızı, yeşil kullanılan renkler arasındadır. Bordürün ortası "Fes ve Melbusat Fabrikâ-î Hümâyûnu sene 1318" yazılıdır. Halı seccadeye sonradan dikilmiş olan yazının yer aldığı kartuş bir Feshane halısından bu bölüme nakledilmiştir.

Şekil 6.2.2.3 41/40 numaralı seccadeden detay**.** Halının orijinal yazının tarih dışındaki satırları kesilerek yerine dikilen Feshane ibareli yazı.

Benzer desende fotoğraflanmış bir eser cam negatifi aşağıda görülmektedir. Bu filmde görülen bordürler üçüncü bir halıyı işaret etmektedir.

Şekil 6.2.2.4 Cam negatif**.** Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu.

Cam negatifler ile eş ve benzer özellikler gösteren seccadeler ile eşleşen diğer benzer iki film aşağıdadır. Bu negatiflerden bir tanesi oldukça bozulmuş ve kırıktır. Bordürdeki farklı tasarımı yansıtması açısından görselinin verilmesinde fayda görülmüştür.

Şekil 6.2.2.5 : Hereke ipek halı seccade, Env.No: 13/794, Ölçü. 124 x 164 cm
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.2.2.6 Cam negatif**.** **Şekil 6.2.2.7** Cam negatif**.**
(Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu).

Yukarıdaki iki cam negatif ile zemin deseni eş halı örneğinden birisi Şekil 6.2.2.5'de görülen ipek seccadedir. Hereke seccade, doğal ve sentetik karışık maddelerle boyanmış ipek iplik kullanılarak Türk düğümü tekniği ile dokunmuştur. Koleksiyonun madalyonlu seccadeleri arasında yer alan önemli bir örneğidir. Krem zeminli ince bordürler arasında bordo zeminli ve hatai desenli geniş bordür bulunmaktadır. Simetrik kompozisyonlu madalyonu şemse formludur. Üsluplaştırılmış köşe desenleri gotik üslubu hatırlatan desenlerle birleşerek madalyonu çevrelemektedir. Köşebentler spiral kıvrımlar ile dekorlanmıştır. Seccadenin sağ alt köşesinde kartuş içinde nesih tarzda Hereke yazısı okunmaktadır. Bu halının boyaları lacivert ve yeşilde indigo, kırmızılarda koşnil böceği kullanılmıştır. Siyah ve kahverengi ise sentetik boyalıdır.[259] Dokuma 60 x 60 (dm) kalitededir.

Şekil 6.2.2.8 Hereke İpek halı seccade, Env.no. 43/3 ölçü. 118 x 145 cm.

(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Bordür farklılığı ile eşleşen diğer eser Şekil 6.2.2.8'de görülen ipek seccadedir. 43/3 Hereke seccade, doğal ve sentetik karışık maddelerle boyanmış ipek iplik kullanılarak

[259] Hakan ÇİLOĞLU, (1995), Milli Saraylarda Bulunan Bir Grup Hereke İpek Halılarının Boyarmadde Özellikleri, *Öneri,* C.1, S.3, s.178

Türk düğümü tekniği ile dokunmuştur. 60 x 60 (dm) dokuma kalitesindedir. Koleksiyonun madalyonlu seccadeleri arasında yer alan önemli bir örneğidir. Krem zeminli ince bordürler arasında bordo zeminli ve hatai desenli geniş bordür bulunmaktadır. Simetrik kompozisyonlu madalyonu şemse formludur. Üsluplaştırılmış köşe desenleri gotik üslubu hatırlatan desenlerle birleşerek madalyonu çevrelemektedir. Köşebentler spiral kıvrımlar ile dekorlanmıştır. Seccadenin sağ alt köşesinde kartuş içinde Hereke yazısı okunmaktadır.

Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası cam negatif koleksiyonu arasında bordür farklılıkları ile zemin deseni eş özellikte başka bir seccade örneği aşağıdadır:

Şekil 6.2.2.9 Hereke İpek halı seccade, 42/1370 140 x 225 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.2.2.10 Cam negatif**.** (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu)

Yukarıdaki cam negatif koleksiyonda yer alan 42/1370 envanter numaralı ipek halı seccadenin zemin deseni ile örtüşmektedir. Bordürün farklı olması bu desende en az bir halı seccadenin daha olduğunu göstermektedir.

İpek seccade tarihi fotoğraflarda da tespit edilmiştir. Şekil 6.2.2.9'da görülen 42/1370 envanter numaralı eser, sentetik ve doğal boyar maddeler ile boyanmış karışık iplikler ile dokunmuştur. 60 x 60 (dm) dokuma kalitesindedir. Madalyonu krem zemin üzerine kırmızı çiçek motiflidir. İpek atkı, çözgü ve ilmek iplikler ile dokunmuştur. İkisi dar

birisi geniş bordürlü halıda, geniş bordürde birbirini takip eden bitkisel motiflerden oluşan formlar kırmızı zemin üzerinde krem, turuncu renkli ve siyah konturludur. Kırmızı zeminli halının madalyonu oval ve tomurcuk çiçekler ile dilimlidir. İçi simetrik dal kıvrımı ve çiçek motifli olup iki yanda rumiler ile birleşmektedir. Köşebentler ve bu bölümleri birleştiren kıvrımlı hat, yeşil zemin üzerine rumi, kıvrımlı dal, helezon ve çiçek motiflidir. Halının düz zemini üzerinde simetrik üçer adet iri yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Köşebentleri birleştiren bölüm diğer kıvrımlı hatlara tezat olarak keskin ve hatları ile mimari form izlenimi vermektedir. Sol üst köşesinde kartuş içerisinde Hereke damgası yer almaktadır.

Şekil 6.2.2.11 Cam negatif**.** Ölçü: 24 x 27.9 cm. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu.

Şekil 6.2.2.12 Hereke yün halı, Env.No: 11/801, Ölçü. 216 x 267 cm.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Fabrika Koleksiyonunda bulunan Şekil 6.2.2.11'deki cam negatif deki halı görselinin zemin deseni aynı olan eser örneği Şekil 6.2.2.12'de görülen Hereke damgalı halıdır. Eserin atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise Türk düğümü tekniği ile dokunmuş yün ipliktir. Yeşil zeminli iki dar bordür, sarı ve pembe stilize motifli, geniş bordür ise pembe zemin üzerine yeşil çiçeklidir. Köşe dolguları madalyon ve zemin motifleri girift sarı ve kırmızı kıvrım dal ve yaprak motiflidir; kıvrım dallar arasında iri hatai motifleri yer alır.

Değerlendiremeye alınmış birebir eş olmamakla birlikte, damgalı tarihli çok benzeri desenli bir halı ile uyuşan cam negatif aşağıdadır:

Şekil 6.2.2.13 Cam negatif**.** Ölçü: 12.1 x 17.9 cm.
Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu.

Şekil 6.2.2.14 Hereke yün halı, Env.No. 51/16, Ölçü: 905 x 1485 m.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Beylerbeyi Sarayı Mavi Salon'da sergilenen Şekil 6.2.2.13'deki cam negatif ile benzerlik gösteren halı, Şekil 6.2.2.14**'**de görülmektedir. Bu halı ölçüsü ile dikkat çeker ve koleksiyonun en büyük halıları arasında yer alır. Cam negatifte görülen eser

belli ki bu halı ile genel şema olarak benzer tasarlanmış ancak köşelerde, bordürlerde farklılıklar gösteren küçük boyutta dokunmuş bir örneği idi. Hereke yün taban halısı tasarım ve boyutu ile koleksiyonda önemli ve dikkat çeken eserleri arasında yer alır. Bu halının benzerinin yer aldığı tarihi kitaplarda bulunan bir illüstrasyon görüntüsü ile (bkz.Şekil 7.2.2.15) Fabrika arşivinde yer alan cam negatiflerde ki bir fotoğrafta görülen halı arasında birebir olmasa da benzer özellikler göstermesi, değerlendirmeye almamızı gerekli kılmıştır. Bu halı Şekil 7.2.2.14'de görülen halıdır. Hereke halısı yün ipliklerle Gördes düğüm tekniğinde dokunmuştur. Dışta krem zeminli geniş bordürü vardır. Bu bordür iri şakayık ve nar çiçekleri ve kıvrık dallarla alternatif olarak birbirine bağlanır. İçte lacivert ve sarı zeminli ince bordürler su şeklinde bezemelidir. Halının ana zemini kırmızıdır. Üzeri krem kıvrık dal, sivri yaprak ve nar çiçeği motifleriyle tamamen doldurulmuştur. Ortada etrafı dilimli oval bir madalyon bulunur. İçi krem zeminde sarı, yeşil yaprak ve çiçek motiflidir. Köşe dolguları uzun ve kısa kenarlarda birbiriyle birleştirilmiş yaprak ve sarmal dallarla bezenmiştir.

Şekil 6.2.2.15 Eski Halı Desen Dosyası. Fabrika Arşivi.

Beylerbeyi Sarayı Mavi Salonda sergilenen ve 1952 yılındaki ilk kayıt yeri Dolmabahçe Sarayı olan ve 2017 yılında kapsamlı restorasyondan geçirilen 51/16 envanter numaralı Hereke Halısı'nın desen tasarımı açısından çok benzeri yukarıda da ifade edildiği üzere Fabrika arşivinde yer alan cam negatifler arasında görülmektedir. Kompozisyon olarak büyük benzerlik gösteren desende orta madalyon, ana zemin köşeler rumi desenler hançer yapraklı kıvrımlar aynı tasarımcının elinden çıkmış gibidir.

Hereke halılarının genelinde damga bulunsa da bazı halılarda damga yer almamakta, buda bazı uzman ve koleksiyoneleri şüpheye düşürmektedir. Aslında renk, iplik ve desen kompozisyonu ile Hereke halılarını çağdaşı halılardan ayırabilsek de cam negatifin bulunması bu damgasız halının Hereke olduğunu ispatlaması bakımından önemli bir göstergedir. Film üzerindeki halı bordüründe madalyon içerisindeki yazıda üretildiği yer ve tarih olması tezimizi desteklemektedir. Yazıda "Bindokuzyüz sergisine mahsus Hereke Ma'mülatı" yazısı okunmaktadır. Aynı yazı 3/470 envanter numaralı halı üzerinde de yer almaktadır. (Şekil 6.3.6)

51/16 envanter numaralı halı ile 3/470 envanter numaralı halıda kullanılan renk ve iplikler büyük benzerlik göstermektedir. (Şekil 6.2.2.14) Yüksek olasılıkla bu iki halı aynı tarihlerde üretilmiş ve aynı tasarımcıya aittir. Olasılıkla cam negatifte görülen bu halıda 1900 Paris sergisi için dokunmuştur.

6.3. Milli Saraylar Koleksiyonundaki Halıların Hereke Fabrikası'nda Kullanılmış Tarihi Kitap ve Kataloglardan Üretilmiş Örnekler

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda gerek kumaş gerekse halı üretiminde yurt dışından getirilen kataloglardan yararlanıldığı tespit edilmektedir. Sarayların tefrişinde kataloglardan eşya seçimi anlayışı mobilyalarda da görülmektedir. Nitekim günümüzde Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde yer alan kataloglarda görülen mobilyalar saraylarda görülmektedir. [260] Fabrika'da üretilen desen tasarımlarında yararlanılmış kitap ve kataloglar sürekli zenginleşmiştir. Bu katalog ve kitaplardan halı desen çiziminde yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı sayfaları eksik olan kitap ve

[260] Ayşe Fazlıoğlu-Ali Gözeller, (2012), Yıldız Şale Tören Salonu'nun Orijinal Eser Çözümlemesi ve Yeniden Tefrişi, Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi, sayı:10, s.109.

katalogların kimisinde eski yazı notlar yer almaktadır. Eksik sayfalar desen çizimi için çıkarılmış olmalıdır. Desen çalışmalarından sonra tekrar yerine koyulmadığı anlaşılmaktadır. Arşivde tek sayfa halinde halı görselleri de bulunup bunlar çok az sayıdadır.

Tarihi kitap ve kataloglardan üretilmiş Hereke halılarından verilecek ilk eser, koleksiyonda tek resim tasarımlı halı seccadedir.

Tarihi kataloglardan birebir desen çıkarılarak dokunmuş halı seccade Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nun en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Eser restorasyon ve bakım öncesinde Dolmabahçe Sarayı'nın Selamlık bölümünde toplu olarak ibadetlerin, törenlerin yapıldığı Zülvecheyn Salonu çevre odalarında bulunmakta idi.

Şekil 6.3.1 Hereke Yün-ipek halı seccade, Env.No:11/1070. Ölçü:140 x 225 c.m. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.3.2 Ansiens Tapis D'Orient 1927.

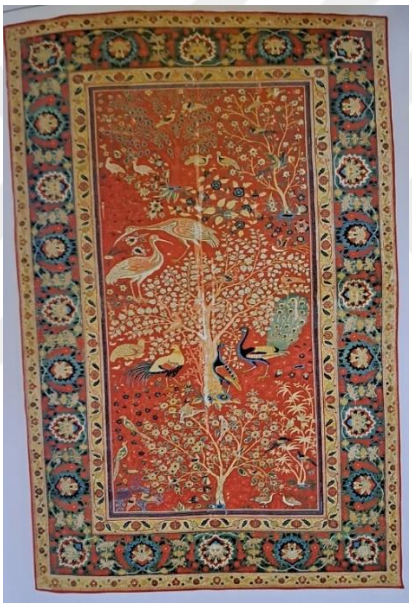
Şekil 6.3.3 Tapis D'Orient, no.1, 1892, Vienne, MS İH.K

Koleksiyonun en önemli halı seccadeleri arasında yer alan Şekil 6.3.1'de görülen seccade, 1892 tarihli kitapta bulunan desen ile birebir örtüşmektedir. Yün-ipek seccadenin, kataloglardan üretilmiş eş desenli seccade örneğinin günümüzde Viyana MAK Müzesinde sergilendiği tespit edilmiştir.

Halı, İran ve Hint halı örneklerinin yer aldığı Fabrika tarafından kullanılmış olan tarihi kataloglardaki desenlerden seçilerek üretilmiştir.

Bahse konu halı seccade, atkı ve çözgü iplikleri pamuk iplik, havları ise ipek ve yün karışık malzeme ile dokunmuş, 72 x 72 (dm) kaliteye sahiptir. Eser Türk düğümü tekniğinde dokunmuştur. İpliklerde doğal ve sentetik boyar maddelerle boyanmış karışık yün ve ipek iplikler yüzeyde görülen figür ve desenleri oluşturur. Ana zemini kırmızı renkli seccadenin krem zeminli geniş bordüründe madalyonlar içinde aslan yüzleri görülmektedir. Yekpare desenli tasarlanmış seccade zemini kırmızıdır, krem zeminli geniş bordüründe madalyonlar içerisinde aslan yüzleri yer almaktadır. Madalyonlar arasında ise profilden yürür vaziyette verilmiş kaplan figürleri görülür. Orta zeminde birisi küçük iki hayat ağacı, ağaç üzerinde tavus kuşu, sülün ve diğer kuş figürleri bulunmaktadır. Tavus kuşu Türk halılarında nadir görülen bir motiftir. Daha

ziyade Hint, Çin ve İran halılarında görülmektedir. Hindistan'da krallık, Çin'de güzellik sembolüdür.[261] Halıda kullanılmış olan bu kuş figürleri 1600 dolaylarında Hindu Peyzaj Halısı ibaresi ile tanıtılan tarihi katalogda güvercin, turna, ibibik, keklik olarak tanımlanmıştır. Tasarımın 16. ve 17. Yüzyıl Hindu ve Pers lake ciltlerinin bir örnek oluşturduğu görüşü yer almaktadır. Bu yorumun halı uzmanı Bode tarafından yapıldığı belirtilmektedir.[262] Yün malzemeli seccadenin zemininde hayvan figürleri ipek iplik ile dokunmuştur. 19. yüzyılda gördüğümüz bir teknik olan iki malzemenin halı havlarında kullanıldığı seccadelere iyi bir örnektir. Seccadenin bir köşesinde Osmanlıca Hereke yazısı okunmaktadır.

Şekil 6.3.4 Resimli, kuş figürlü halı seccade. Hindistan, Lahor.Viyana Uygulamalı Sanatlar Müzesi. Ölçü. 158 x 233 cm. 1600 dolayları. (MAK. Wien. 2014. S.168.)

Fabrika'da yer alan desen arşivindeki tarihi desen çizimleri içerisinde farklı renklerin kullanıldığı, farklılıklarla birlikte benzer bitki ve hayvan motifli daha büyük tasarlanmış, üzeri eski yazılı desen çizimi tespit edilmiştir. Halının muhtemelen farklı renkler ile çalışılmış başka eş desenli örnekleri dokunmuş olmalıdır.

[261] Macide GÖNÜL, (1963), Eski Türk Halılarında Hayvan Motifleri, Türk Folklor Araştırmaları, No:168, Yıl.14, Cilt:8, s.3123.
[262] Ancıens Tapıs D' Orient. 1927. Plan.35. MS. İhtisas Kütüphanesi.

Halı seccadenin Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda desen tasarımı için kullanılmış 1892 tarihli katalogda siyah beyaz deseni mevcuttur. Kataloğun boş sayfa sayısı çok olup muhtemelen dokumak ve desen çıkartmak için renkli görseller yerinden sökülmüş ve bir daha da yerleştirilmemiştir. Kataloğun 14. Sayfasındaki resim sökülmüştür. Kitabın tekraren ele alındığı eş ve benzer eserler ile hazırlanmış 1927 ve 1929 tarihli kataloglarda ise halının renkli görüntüsü mevcuttur. (Şekil 6.3.2)

1892 tarihli katalogda halıların birer siyah ve renkli görselleri yer almaktadır. 1892 tarihli katalog dört kitaptan oluşmaktadır. Özellikle 3. ve 4. kitabın renkli resimlerinin büyük bölümü eksiktir.

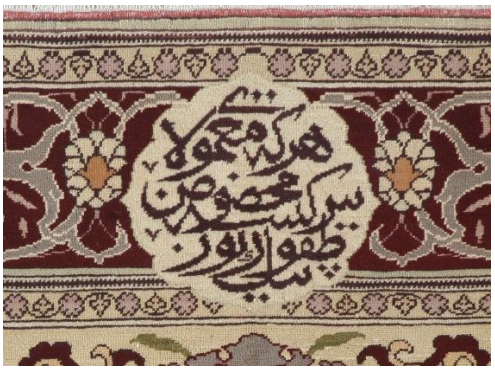

Şekil 6.3.5 Farklı renkte ele alınmış Seccade deseni. No.300. **(**Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Desen Arşivi.)

Kataloglarda tespit edilmiş hayvan figürlü önemli diğer eser aşağıda verilmiştir:

Şekil 6.3.6 Hereke yün hayvan figürlü halı, Env.No. 3/470. Ölçü. 530 x 530 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 6.3.7 Halı üzerinde "1900 sergisine mahsus Hereke mamülatı" yazısı. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

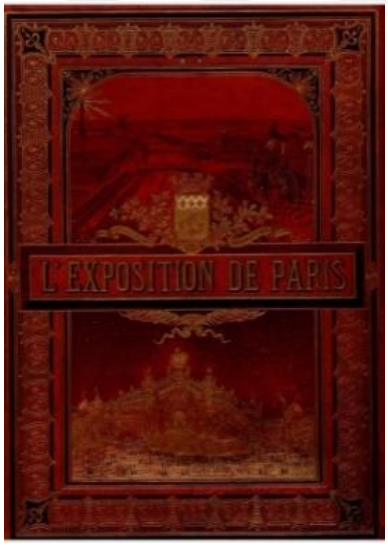

Şekil 6.3.8 Tapic D'Orient. 1892. Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi.

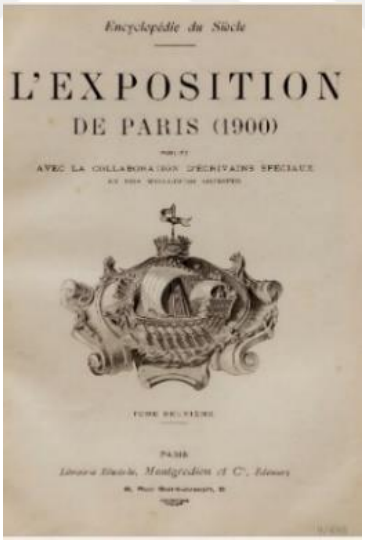

Şekil 6.3.9 Katalogda görülen eserin MAK. Viyana Güzel Sanatlar Müzesinde Halı Seksiyonunda görünümü. (2015)

Fabrika da halı deseni üretiminde faydalanıldığını tespit ettiğimiz 1892 tarihli "Tapic D' Orient" adlı katalogdan yararlanılarak üretilen halılardan en önemlilerinden biriside 1900 sergisi için üretilmiş Şekil 6.3.6'daki halıdır. 3/470 envanter numaralı taban

halısının bir kısa kenarının ortasında kartuş içerisinde Hereke de üretildiği ve tarihini veren yazı bulunmaktadır. Bordürde krem zemin üzerine siyah renkli iplikler ile dokunmuş, istif nesih tarzda 'Bin dokuzyüz sergisine mahsus Hereke Ma'mûlâtı' yazısı okunmaktadır. 1900 yılında Paris Uluslarası Sergisi yapılmıştır. Bu serginin dışında 1900 yılında Konya'da bir sergi planlanmış, hazırlıklar yapılmış ancak gecikmeyle 1901 yılılında Ferit Paşa'nın girişimi ile Konya sergisi açılmıştır.[263] Halının sergi hazırlık aşamasında dokunmuş olma ihtimalini göz önünde bulundursak bile eserin Konya Sergisi listesinde bahsi geçmemesi nedeniyle Paris Sergisi için dokunduğunu kesin olarak söylenenebilir. 1900 Paris sergisindeki Osmanlı pavyonunda, geleneksel mimari özellikler yerine Kuzey Afrika ve Türk mimarisinin sentezinden oluşan, neo-islam üslubu olarak nitelendirilen, farklı dönemlerden islam mimari unsurlarını kullanılmıştır.[264] Mimaride farklı dönem ve coğrafyalardan yansımaların tercih edilmesi muhtemelen eserlere de yansımış ve yukarıda tanıttığımız halının da daha erken dönemde dokunmuş bir İran halısından kopya ettirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu yaklaşım ve tercihler muhtemelen sarayın kendisinde önemli kültürleri yaşatma misyonu görmesi ile ilgili olmalıdır.

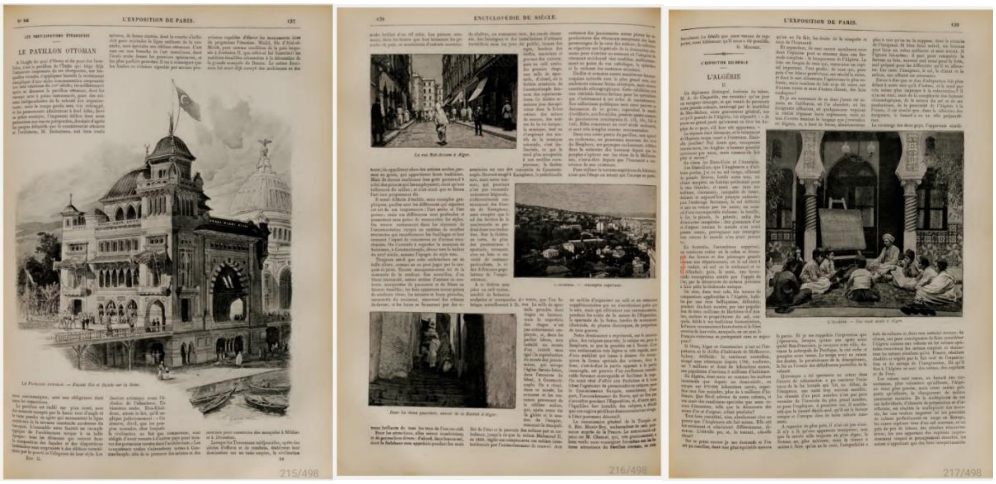

Şekil 6.3.10-11 1900 Paris Sergisi kataloğu. (L'Exposition De Paris 1900, Librairie Illustree, Montgredien et Cie, Editeurs 8, Rue Saint-Joseph 8)

[263] Şefik MEMİŞ, (2015), *19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Sitratezisi Olarak Uluslararası Fuarlar, Osmanlı Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, iktisat Anabilim Dalı, s.268

[264] Yeşim Duygu ERGÜNEY, Nuran Kara PİLEHVARİAN, (2015), Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti, Megaron, Cilt 10, Sayı.2, s.239

Şekil 6.3.12-14 1900 Paris Sergisi Kataloğu'nda Osmanlı Binası konulu G.Moynet imzalı yazı.

20 Mayıs 1900 tarihli İkdam gazetesinde sergi için iki adet kıymetli Hereke halısının, Hazine-i Hassa memuru Behçet Beyefendi ve Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu memuru Ferit Bey tarafından sergiye götürülmesi için Perşembe günü hareket edecekleri bilgisi yer almaktadır. [265] Gazete de Osmanlı Sergisi başlığı ile çıkan yazıda: Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu mâmülatından gayet nefis ve kıymettar iki halı Osmanlı şubesinde teşhir edilmek üzere yakında Paris'e gönderileceği" ifade edilmiştir. Yazıda halılar ile ilgili görüşler şu şekildedir.[266] *"...fakat en ziyade mazhar-ı rağbbet olan, züvvari celp eden şey bir gün mukaddem Paris' muvasalat eyleyen Hereke Fabrikası mamulat-ı nefisesi olmuştur. Yedi metre tûl ve beş metre arzında arzında bulunan bu halılardan birini işlemek için on amele dört sene mütemadiyen çalışmışlardır. Bundan muada her nevi halı ve seccadeler bulunup sergi serapa bu halılarla setr ve tezyin edilmiştir."*

Günümüzde Arkas Koleksiyonu'nda yer alan 495 x 735 cm ölçülerinde bir Hereke halısı üzerinde, yukarıda değinilen halıda olduğu gibi "Bin dokuzyuz senesine mahsus Hereke ma'mülatı" yazısı yer almaktadır.[267] 20 Mayıs tarihli Gazete haberinde verilen "yedi metre tül ve beş metre arzında" ifadeleri ile verilen halı ölçüsü, söz konusu özel koleksiyondaki bu halı ile örtüşmektedir. Yüksek olasılıkla ikdam gazetesindeki

[265] Nurdan GÜR, (2014), 1900 Yılı Uluslarası Paris Sergisinde Osmanlı Devleti, Maramara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Ens.,Türk Tarihi Anabilim dalı, Yakınçağ Tarihi dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 58; İkdam, yedinci sene, 2114, 7 mayıs 1316- 20 Mayıs 1900, pazar.
[266] İkdam, yedinci sene, 2114, 7 mayıs 1316- 20 Mayıs 1900, pazar.
[267] Müjde, UNUSTASI, (Yay.Haz.), (2015), ,Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa, Katalog, s.128.

yazıda söz edilen Paris Sergisi için gönderilmiş iki halıdan diğeri bu halıdır. Bahse konu halıda diğer halı gibi İran desenli bir halıdır. Desen halı literatüründe Erdebil halısı olarak bilinmektedir. Benzer desende yüksek kalitede dokunmuş bir Hereke halı örneği Milli Saraylar koleksiyonunda da yer almaktadır. (bkz. Şekil 6.3.14)

Paris sergisindeki halılar ile ilgili bu bilgilerden sonra Sergide bulunduğu varsayılan ve asıl bölüm konusu Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan halıyı tanıtalım:

Hayvan desenli halının atkı ve çözgüsü pamuk, ilmek iplikleri ise sentetik ve doğal boyalı karışık yün iplikler ile dokunmuştur. Halının zemin kompozisyonunda simetrik düzen hakimdir. Ana zemini bordo, bordürleri krem ve bordo renklidir. İri rumi, madalyonlar içerisinde hatai, şakayık, Çin bulutu motifli, geniş bordürü vardır. Zeminde iri şakayıklar arasında simetrik olarak yer alan geyik, aslan, karaca figürleri ve Çin bulutu motifleri bulunmaktadır. Göbekte yer alan iri çiçek motiflerini çevreleyen çin bulutlarının ucunda simetrik ikişer ejder başı yer alır. Hayvan motifleri natüralist bir aylayış ile verilmiştir. Bu halı ikinci Dünya savaşı yıllarında 1944 yılında 102 sandık içerisinde korunması için Beylerbeyi Sarayı'ndan Sivas Divriği Ulu Camiine yollanan eserler arasındadır.[268] Halıda restorasyondan önce bir hat halinde ıslanmadan kaynaklı yıpranma tespit edilmiştir. Yüksek olasılıkla bu tahribat Sivas'ta gerçekleşmiştir. Nitekim Cami ve eserlerin korunmasından sorumlu memur Hasan Berzin tarafından kaleme alınmış yazışmalar dönemin Milli Saraylar Müdürü Sezai Selek tarafından TBMM. Başkanlığı İdari Amirleri heyetine bildirilmiştir. Bu yazışmalarda eserlerin zarar gördüğü, caminin su aldığı, kubbelerin acil onarılması ihtiyacı iletilmektedir.[269]

Halının benzeri bir örneği günümüzde Victoria And Albert Müzesi'nde yer almaktadır. Halı Isfahan halısı olup 16. yy. sonu 17. yy. tarihlidir. Viyana'daki benzer tasarımlı halılar ile aynı grupta yer alır. [270]Yapılan araştırmalar sırasında Şekil 6.3.6'de görülen ve Paris Sergisi için üretildiği düşünülen halı ile çok benzer desende ve yine Hereke dokuması olarak geçen başka bir örnek New York'da Nazmiyal Koleksiyonu'nda tespit edilmiştir.[271]

[268] MSHHA.CMH 1189
[269] BCA.No 491.21.08.1944
[270] https://rugrabbit.com/content/classical-carpets-victoria-and-albert-museum-london
[271] https://cdn.nazmiyalantiquerugs.com/wp-content/uploads/2013/10/watermark/antique-turkish-hereke-rug-45620-detail.jpg

Şekil 6.3.15 Halı, Vctoria And Albert Museum, Env.No: 601-1894. https://rugrabbit.com/sites/default/files/2006af0112_jpg_l.jpg, erişim tarihi. 24.10.2023.

Paris Sergisi için Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunan halılar ile ilgili 1899 tarihli bir belgede[272] camilerde dokunmuş halılardan kopya üretildiğine dair bilgiler yer almaktadır. Belgede Paris Sergisi için Paris Sefareti tarafından talep edilen ve Emlâk-ı Hümâyun Komisyonundan onayı çıkmış halıların imal edildiği anlaşılmaktadır. Fabrika Müdürü Akif Bey tarafından kaleme alınmış evraktan sergi için dört adet seccade üretildiği öğrenilmektedir. Belgede, üretilen seccadelerin fiyatı, ölçüleri, resim numaraları, imalat numarası, cinsi ve hangi halılardan kopya edildiği bilgileri yer almaktadır. Seccadelerden bir adet ipek Sultanahmed seccadesi, 403 imalat numarası ile dokunmuştur. "Mezkur seccade Sultan-ı müşarünileyh hazretlerinin cami-i şerifinde zatına mahsus olan seccadeden kopya edilmiştir." ifadeleri ile anılan seccade, 1260 kuruş bedeli ile 403 imalat numarası ile üretilmiştir. İfadelerden 1900 Uluslararası Paris Sergisi'ne ne kadar önem verildiği seçilen

[272] BOA. ML. EEM.327/16.

desenlerden anlaşılmaktadır. Sultan Ahmet Camii'nde, Sultan tarafından kullanılan seccadenin kopyasının sergi için üretilmiş olması sergiye bakış açısını vurgulamaktadır. Diğer üç seccade, Mimar Sinan yapısı olan İvaz Paşa cami halılarıdır. Söz konusu halıların ikisi ipek seccade biri ise "şal taklidi" yün dokumasıdır. Üç seccade için "Bu seccadeler bundan beş yüz sene mukaddem yapılıp Eğrikapı civarinda İvaz Efendi Camii-i şerifinde bulunan seccadelerden kopya edilmiştir." İfadeleri ile yapılan tanımlamanın yanında, 434 ve 435 imalat numaralı ipek iki seccade için halı başına 2160 kuruş, 437 imalat numaralı şal desenli halı için ise 1296 kuruş imalat bedeli çıkarılmıştır.

Söz konusu örneklere ilave olarak Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nda bulunan 13/674 envanter numaralı Hereke halısının tarihi kataloglardan zemin deseni farklılıklarıyla çok benzer desende üretildiği tespit edildiği gibi, aynı zamanda önceki bölümlerde belirtildiği üzere Fabrikanın tarihi desen arşivinde paftaları da tespit edilmiştir. Eserin bunlara ek olarak Fabrika Koleksiyonu'nda cam negatifi de bulunmaktadır. (bkz.Şekil 6.1. 9, 19 ve 6.3.17)

Şekil 6.3.16 Anciens Tapis D' Orient

Şekil 6.3.17 Aynı desende üretilmiş halının yer aldığı Cam negatif. Fabrika Arşivi.

Koleksiyonda yer alan Hereke damgalı ve kataloglardan seçilerek üretilmiş desenlerden dokunmuş 13/674 envanter numaralı halı pamuk atkı ve çözgü, yün ilmek iplikleri ile dokunmuştur. Erdebil halısı ismiyle anılan halı ile desen tasarımı açısından büyük benzerlik göstermektedir. Halının daha kaba kalitede ve geç tarihte dokunmuş bir benzer örneği de Ihlamur Kasrı'nda sergilenmektedir. (Şekil. 6.1.8) Halıda iki dar bordür arasında yer alan mavi zeminli geniş bir bordürü bulunmaktadır. Kıvrım dal ve çiçek dolgulu geniş bordürde kırmızı ve açık sarı zeminde yine kıvrık dal dolgulu kartuşlardan oluşan bir süsleme görülür. Köşe dolguları sarı üzerine mavi rumi desenlidir. Halının göbeğinde köşe dolgularındaki renk ve motifeler tekrarlanmıştır. Göbek ile bordür arasında kalan kısımlar bitkisel süslemeli bulut motifli madalyonlar ve kırmızı-bej çiçek, yaprak, vazo motifleriyle doldurulmuştur. Bir köşesi Hereke yazılıdır.

Şekil 6.3.18 Hereke Yün halı seccade, Env.No:45/3, Ölçü.142 x 215 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Şekil 6.3.19 Anciens Tapis D'Orient. (Milli Saraylar İhtisas kütüphanesi)

Koleksiyonda bulunan mihraplı Şekil 6.3.18'de görülen halı seccadenin deseni Fabrika'da kullanılmış tarihi kataloglar içerisinde Anciens Tapis D' Orient' de görülmektedir. Katalogda, 1892 tarihli Tapis D'Orient kataloğundaki halıların tekraren büyük bölümü görülmektedir. Günümüzde Fabrika desen arşivinde çok sayıda Sultanahmet adı verilen bu desenin çizim paftaları bulunmakla birlikte büyük bir kısmı tarihi özelliğe sahip değildir. Eski olanların üzerine de geçmiş dönemlerde kalın bir vernik atılmıştır. Bu nedenle görseline yer verilmemiştir.

Söz konusu Hereke yün halının atkı ve çözgü iplikleri pamuktur. İplik boyaları sentetiktir. Türk düğümü tekniğinde ve 65 x 65 (dm) dokuma kalitesindedir. Tek mihraplı seccade klasikleşmiş Sultanahmet adı ile anılan ve günümüzde dahi rağbet gören bir desendir. İki ince bordür arasında yer alan geniş bordür, hatayi, yaprak, karanfil, lale motiflidir. Mihrabı geniş tasarlanmıştır. Kırmızı zeminde krem, açık yeşil, sarı, turuncu, sütlü kahve bahar dalı, çiçek, tomurcuk, hatai, gül, irili ufaklı kıvrımlı hançer yaprakları yer alır. Alt köşeler rumi, üst köşeler kıvrım dallar üzerinde

küçük yapraklar ile dolguludur. Seccadenin önceki yıllarda yapıldığı tespit edilen onarımı sırasında baş kısmındaki bordüre kendisine ait olmayan yazının dikişle eklendiği görülmektedir. Bu parçanın dokuma kalitesi ve iplik cinsi halının orijinalinden farklılık göstermektedir. Halının üst kısa kenarın ortasında kartuş içerisinde "Feshane sene 1300" yazısı okunmaktadır. Halıya ait olan yazı ise belli ki başka bir halıya dikiş ile monte edilmiştir. Halı dokuma tekniği, kalitesi, renk ve desen ile Hereke halısı olduğu anlaşılmaktadır. Fabrika da üretim aşmasında kullanıldığı anlaşılan kataloglarda benzer halı tipinin olması eserin Hereke olduğunu vurgulayan diğer bir göstergedir.

Mihraplı yün seccade halının Hereke Fabrikası desen arşivinde yukarıda ifade edildiği gibi çeşitli tarihlerde çizilmiş desenleri olmakla birlikte bu çizimlerin tarihi ilk örnekleri içermediği anlaşılmaktadır.

7. MİLLİ SARAYLAR KOLEKSİYONU DIŞINDA GÖRSEL BELGELERDEN TESPİT EDİLEN ÖRNEKLER

Milli Saraylar'da uzun yıllar tarafımca yürütülen Halı Koleksiyonu üzerine yapılan çalışmalar nedeniyle farklı kurumlardaki halıları görme fırsatı yakalanmıştır. Çalışmalar sırasında Hereke halıları konusunda tespitlerde bulunulmuştur. Bu bölümde sadece tezin önemli kısmını oluşturan tarihi kataloglar, cam filmler, tarihi fotoğraflar üzerinden örtüşenlere dayanarak görülen ve üzerinde çalışılan eserler verilecektir. Değinilecek örneklerin sayısının az olması nedeniyle Milli Saraylar örneklerinde verildiği gibi katalog, fotoğraf veya cam negatif gibi sınıflama yapmadan halılara bulundukları yere göre başlık açarak bilgileri verilmiştir.

Bu bölümde TC. Cumhurbaşkanlığı ve Romanya Köstence Kral Camii ve Lahey Adalet Sarayı'nda bulunan Hereke halıları içerisinden çalışmamız ile illiyeti olan eserlere yer verilmiştir.

7.1. Cumhurbaşkanlığı'nda Tespit Edilen Seccade Halılar.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli devlet kurumlarına daha öncede değindiğimiz gibi başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere TBMM'ye intikal etmiş olan saray, kasır ve köşklerden kimi eserler gönderilmiştir.[273] Eserler arasında çalışmamız kapsamındaki değerlendirme biçimine bağlı üç eser Cumhurbaşkanlığı'nda tespit edilmiştir. Bunlardan bir tanesi Sultan II. Abdülamid döneminde, 1897 yılındaki Türk - Yunan Savaşı şehit ve gazilerinin yakınlarına yardım amaçlı düzenlenmiş olan İane sergisi kataloğunda gördüğümüz Hereke halısının deseni ile eş halı örneği, tarihi kataloglarda da görülmektedir.

Cumhurbaşkanlığı koleksiyonundaki bu halı, Cumhuriyetin ilk yıllarında Çankaya Köşkü'ne Dolmabahçe Sarayı'ndan kısım kısım yollanmış olan diğer eşyalar arasında gitmiş olduğu düşünülmektedir.

[273] Milli Saraylar Ayniyat Kayıtları'nda diğer kurumlara giden eşya listeleri.

Şekil 7.1.1 Hereke yün halı, Cumhurbaşkanlığı Koleksiyonu, Env.No: 56/6466. Ölçü: 290 x 335 cm. (2006)

Şekil 7.1.2 Anciens Tapis D'Orient s.34 Milli Saraylar. İhtisas Kütüphanesi.

Şekil 7.1.3 Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu'nda Atatürk düğün töreninde. Ortada Hereke halısı görülmektedir. Erişim tarihi: 11.10.2023. https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/ataturkun-cumhuriyet-oncesi-ve-sonrasina-iliskin-az-bilinen-fotograflari/13

Şekil 7.1.4 İane Sergisi Kataloğunda Hereke halısı. 38 numarada yer alan halı, katalogda Fransızca ve Osmanlıca İmparatorluk Fabrikası Hereke de dokunduğu ibaresi yer almaktadır. (MS. İhtisas Kütüphanesi.)

İane sergi kataloğunda halı 38.sırada şu ifadeler ile tanıtılmaktadır:“ Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu mamulat-ı nefisesinden 2.3 metre murabbaında kıymetdar kebir halı.” [274]

Şekil 7.1.5 Desenin Cam negatifi.
(Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu).

Şekil 7.1.6 Tarihi paftalarda halının deseni tespit edilmektedir. Desen No: 1061

Şekil 7.1.7 Desenin farklı varyasyonu

(Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Halı Deseni Arşivi)

[274]1897 Türk-Yunan savaşı şehit ve gazi yakınları yararına düzenlenen İane Sergi kataloğu. Katalog sıra no 38. Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi.

Şekil 7.1.8 Şikago Sergisinde Osmanlı pavyonu "Ofis salonunun dahilisi ", (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 91387/06) (Teknik restorasyon Abdüsselam Ferşatoğlu)Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91387---0006.jpg

Halının eş desende bir örneği 1893 yılında Kolomb Dünya Fuarı'na katılmış olan Osmanlı pavyonunda yere serilmiş bir şekilde Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde çekilmiş bir fotoğrafta " 1893 tarihinde Amerika'da Şikago'da kuşad olunan Sergi-i Umumi'de Sanay-i Nefise Müzehanesi. By Taylor. J.W." ibaresi ile verilen görselde tespit edilmektedir. Ancak aynı desenli dokumaların özel halı tüccarları tarafından da dokunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim belgeye dayalı bir araştırmada Osmanlı pavyonunun ortasına büyük bir Uşak halısı serili olduğu bilgisi yer almaktadır. [275] Ayrıca araştırmalarda Ofis binasının duvarlarında Hereke halılarının yer aldığı kaydı bulunmaktadır.[276] Şikago sergisine çok önem verilmiş olduğundan, sarayın istediği bir desende yapılmış olabileceği gibi, belgeyi kaleme alan katip tarafından Uşak tanımlaması ile geçmiş olma ihtimalide

[275] Didem FİDAN, (2022), *Osmanlı belgelerinde 1893 Şikago Sergisi,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Ens., Türk Sanatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s.99, abkz.Şefik MEMİŞ, a.g.t., s.196.
[276] Didem FİDAN, a.g.t. s.92., a.b.k.z. Şefik MEMİŞ, a.g.t., s.196.

mevcuttur. Nitekim fabrika desen arşivinde yukarıdaki fotoğrafta görülen desen ile aynı, üzeri Osmanlıca yazılı tarihi desen paftaları da mevcuttur. (Şekil 7.1.6).

Öte yandan Şikago Sergisini konu alan Ceride-i Havadis'deki haberlere göre 1893 tarihli bu Sergi'ye Hereke halıları gitmiştir.[277]

Şekil 7.1.9 New York Anderson Galerisi müzayede kataloğu. Fıne Orıental Rugs, MR. H. Mıchaelyan, 1922, New York, s. 22

Aynı desende başka bir halı ise New York Anderson Galerisi tarafından 1922 yılında gerçekleştirilmiş Michelyan'a ait koleksiyonun müzayede kataloğunda yer almaktadır.[278] Katalogda Osmanlı İmparatorluğu tezgâhlarında üretilmiş çok kıymetli Hereke halıları ile 16. ve 17. Yüzyıl Uşak, Gördes, Karabağ, Kafkas ve diğer doğu halıları bulunmaktadır. 248 halının yer aldığı katalogda 122. 125, 188, 198, 206 ve 248. sıralarda olmak üzere 6 adet Hereke halısı yer almaktadır. 1 Aralık 1922 tarihinde

[277] Didem FİDAN a.g.t. s.14, Ceridei Havadis, No.729,7 cemaziyelahir 1271.s.3., Ceridei Havadis no.732.28 Cemaziyelahir1271, s.3.
[278] New York Anderson Galerisi müzayede kataloğu. Fıne Orıental Rugs, MR. H. Mıchaelyan, 1922, New York, s. 20-22; https://archive.org/details/selectionoffineo00ande/page/n27/mode/2up, erişim tarihi. 8.11.20223.

gerçekleşmiş müzayedeye ait kataloğun 22. Sayfasında 122 numara ile yayınlanmış Hereke halısı bu desen türünün Şekil 7.1.7 ve 9'da görülen fabrika desen arşivindeki tasarımına uymaktadır. Katalog bilgilerinde halının çok ince kalitede dokunduğu ve orta kısım muhtelif açık renklerde Şah Abbas desenli olduğu bilgisi yer almaktadır.[279]

Şekil 7.1.10 Aynı halı deseni Fabrika çizim atölyesinde görülmektedir. (Hereke Fabrikası Albümü.)

Bahse konu desen o kadar sevilmiştir ki, aynı desenden üretilmiş bir diğer halı 1930' lu yıllarda çekilmiş fotoğrafta da görülmektedir. Cumhuriyet döneminde de üretilen halı deseninden dokunmuş bir diğer örnek TBMM. de bir milletvekili odasında tespit edilmiştir. (Şekil 7.1.11)

Şekil 7.1.11 TBMM. Vekil odalarında aynı desenden üretilmiş Hereke halısı

[279] A.g.k.. s.22; *Şah Abbas Deseni için bilgi : https://nazmiyalantiquerugs.com/blog/shah-abbas-rug-design-and-great-persian-safavid-empire-ruler/

Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli devlet kurumlarına daha öncede değindiğimiz gibi başta Dolmabahçe Sarayı'ndan olmak üzere saray, kasır ve köşklerden kimi eserler gönderilmişti. Bu eserler arasında çalışma kapsamındaki değerlendirme biçimine bağlı üç eser Cumhurbaşkanlığı'nda tespit edilmiştir. Bunların ikisi, farklı zemin rengi ile çift olarak dokunmuştur. (Şekil. 7.1.12, 13)

Şekil 7.1.12 Hereke İpek halı seccade, Env.No 59/19815, Tah.No.912, Ölçü: 166 x 263, Cumhurbaşkanlığı Koleksiyonu. (2013)

Şekil 7.1.13 Hereke İpek halı seccade, Env.No 59/7174 Tah.No.912. Ölçü: 166 x 263 cm., Cumhurbaşkanlığı Koleksiyonu.

Şekil 7.1.14 Büyük bir Gördes halının üzerinde, kanepe önlerine serilmiş Hereke halı seccadeler görülmektedir. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 779-79-04) erişim tarihi: 15.03.2024. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-79---0004.jpg

Cumhurbaşkanlığı yerleşkesinde tespit edilmiş olan üç ipek halı içerisinden çift olarak dokunmuş halıların her ikisinin de dokuma kalitesi 70 x 90 (dm) dır. Renk farklılıkları ile her iki desen birbirinin tekrarıdır. Çözgü iplikleri pamuk ve ipek, atkı iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise ipektir.[280]

Söz konusu seccadelerin tasarımına benzer bir halı veya seccadeye, günümüze kadar bu örneklerin dışında henüz rastlanmamıştır. Halıların tarihi fotoğraflarda tespiti yapıldığı gibi aynı zamanda bir adedinin hâlen Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası koleksiyonunda yer alan orijinal tarihi cam negatiflerden de fotoğrafı bulunmuş böylece görsel belgelerden eşleşmesi yapılmıştır. (Şekil 7.1.16)

Söz konusu iki eser Şekil 7.1.14'deki tarihi fotoğrafta görülen çift halı ve Şekil 7.1.15'deki cam negatifte görülen halı ile örtüşmekle birlikte Şekil 7.1.16'deki diğer tarihi fotoğrafta yer alan halı ile aralarında küçük farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum aynı halı deseninden en az bir tane daha dokunmuş olduğunu düşündürmektedir.

[280]Naciye KAYIPMAZ, Fahrettin KAYIPMAZ, (2006), *Atatürk'ten Kültürel Miras Çankaya Köşkü Halıları*, Ankara Kasım kardelen Ofset, s.46,72.

Bahse konu ipek halı seccadelerdeki essiz tasarım, kullanılan kıvrım dallar, hançeri yapraklar saray halısı özelliklerini vurgulamaktadır.

Şekil 7.1.15 Halı deseni Cam negatifte görülmektedir. Ölçü:118 x 179 cm. (Hereke Fabrikası Koleksiyonu)

Yıldız Sarayı'nda çekilmiş fotoğraflarda da tespit ettiğimiz halılar arasında yer alan bu örnekler, günümüzde Milli Saraylar'da olmayıp muhtemelen Cumhuriyetin ilk yıllarında Dolmabahçe Sarayı'ndan Cumhurbaşkanlığı Çankaya Köşkü'ne giden eşyalardandı. [281] Çift olarak dokunmuş seccadelerin T.C. Cumhurbaşkanlığı'nın Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'na yaptığı siparişi üzerine, 2010'lu yıllarda yeniden üretimleri yapılarak teslim edilmiş ve Çankaya Köşkü'ne serilmiştir. Orijinal seccadeler ise onarılarak korunmak üzere halı deposuna kaldırılmıştır.

Her iki tarihi halı seccade, ipek iplikle dokunmuş ve bir köşelerinde Hereke damgası yer almaktadır. Seccadelerin alışılmışın dışında bir desen ile tasarlandığını söylenebilir. Her iki halıda krem zemin üzerine, yeşilin çeşitli tonları, bordo, pembe, turuncu, açık mor, açık mavi, sarı ve kahvenin çeşitli tonlarının kullanıldığı görülmektedir. Çeşitli boyutlarda kıvrım dal ve yapraklar ile birlikte içi dolgulu iri

[281] Milli Saraylar Tarihi Kayıt Kontrol Müdürlüğü Arşivinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında başka kurumlara giden eşya hareketlerine ilşkin eşya numarası ve evsafını veren"Giden Eşyalar" defterleri mevcuttur.

yaprak formları genel zemine hakimdir. Meyve taneleri ve çiçekler diğer motiflere eşlik etmektedir. İki yanda yukarıya doğru yükselen kalın üzüm dalları, bu dal tepelerinde üzüm yaprakları ve sarkan üzüm taneleri oldukça natüralist verilmiştir. Selvi ağacı formunu da anımsatan armudi madalyonun içi komple pastel renkler ile işlenmiş yaprak, dal, çiçek motiflidir. Köşeler S ve C kıvrımı yapan birbirine dolanmış yapraklar ile bezenmiştir. İki yanda aşağıya doğru sarkan formlar Hereke saray halılarının bazılarında rastlanan bir dönem kullanıldığı düşünülen formlar olarak değerlendirilebilir. Halıları her ne kadar tarihi fotoğraflarda bir oda içerisinde koltuk ve kanepe önlerinde serilmiş olarak görsek te eserlerin aşağıdan yukarıya doğru, namaz kılarken ayakların, ellerin, dizlerin, başın konulacağı yerler düşünülerek tasarlanmış olduğu izlenimi vermektedir.

Şekil 7.1.16 Halı seccadelerin ufak farklılar ile dokunmuş çok benzerinin "Hayganoş Usta ve refiklerinin Sivaskâri ipek halı dokurken" görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA 90453-42) Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0042.jpg

Şekil 7.1.17-18 Fabrika'nın Çizim Atölyesinde tarihi halıdan çıkarılmış desen çizimleri. No:84 ve 85. (Hereke Fabrikası Dijital Desen Arşivi)

Şekil 7.1.19 Tarihi halıdan çıkarılmış desene göre dokunmuş replika halı seccade. Çankaya Köşkü. (2013)

T.C. Cumhurbaşkanlığı yerleşkesinde tespit edilmiş diğer bir Hereke halı seccade aşağıda görülmektedir. Halının Fabrika desen arşivi ve tarihi kataloglarda tespiti yapılmıştır.

Şekil 7.1.20 Hereke İpek halı seccade. CB Koleksiyonu, Env.No. 59/7197,Tahrir. No: 995. Ölçü: 118 x 156 cm. (2013.)

Şekil 7.1.21 Tapis D' Orient. Vienne. 1892. (MS. İhtisas Kütüphanesi Fabrika Kataloğu)

Şekil 7.1.22 Desen No. 31. Hereke Fabrikası tarihi desen Arşivi.

Şekil 7.1.23 Dijital çizim. Hereke Fabrikası dijital desen Arşivi.

Çalışmalar kapsamında tespit edilen Hereke damgalı halının eski tahrir numarası bulunmaktadır. Olasılıkla Milli Saraylar'dan Cumhurbaşkanlığı'na yollanmıştır. İpek halı seccade madalyonludur. Halı seccadenin Hereke Fabrikası desen arşivinde yaptığımız araştırmalar neticesinde orijinal desen çizimine ait paftalar tespit edilmiştir. (şekil 7.1.22)

Halı tasarımının türetildiğini düşündüğümüz tarihi kataloglarda yer alan 1892 tarihli kitapta plan 74 de görülen resim, halı seccadenin zemin deseni ile oldukça benzerlik göstermektedir. Kitapta halının, Münih Ulusal Bavyera Müzesi'nde bulunduğu bilgisi yer almaktadır.[282]

Şekil 7.1.24 İpek Keşan halı. Metropolitan Müzesi. 16. yy. (Erişim Tarihi.29.12.2023)

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446645

Cumhurbaşkanlığı Koleksiyonu'nda yer alan Şekil 7.1.20'de görülen halı seccade madalyonlu ve simetrik desenlidir. Atkı, çözgü ve ilmek iplikleri ipektir. Birbirinin eşi ikisi dar ince bordür arasında S kıvrımlı, yanları çiçek motifli ince bir dal, tüm bordürü

[282] Tapis D' Orient. Vienne. 1892. s.28.

çepeçevre dolanır. Halının köşe dolgularında ince dallarla birbirine bağlı iri rumiler görülmektedir. İç içe madalyonlu bir tasarım görülmektedir. Rumi, çiçek, yaprak motifleri tercih edilmiştir. Madalyonu kavrayan kalın bir hat şeklindeki çerçevenin iki ucu salbekli, ikişer yanında rozetler görülür. Halının çok benzer bir örneği günümüzde Metropolitan Müzesi'ndedir. Bu halı tümüyle ipekten dokunmuştur. Keşan'a atfedilmektedir. [283] Halıdaki köşelerde yer alan rozet detaylarında, Cumhurbaşkanlığı'nda bulunan halı seccade ve tarihi yayında yer alan (Şekil 7.1.20,21,22,24) halı görseli arasında ufak farklar bulunmaktadır.

Şekil 7.1.25 Hereke Yün halı 94/15622 109 x162 cm Cumhurbaşkanlığı Koleksiyonu. (2005)

Şekil 7.1.26 Fabrika Arşivi.

Şekil 7.1.27 Hereke halı Env. No. 42/1203 ölçü:86 x 120 cm TBMM. Yalova Atatürk Köşkü.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde geçmiş yıllarda yapılan çalışmalar kapsamında Çankaya'da tespit edilmiş bir halının Hereke Fabrikası Desen Arşivi'nde çizimi bulunmaktadır. Daha önce verdiğimiz halılardan farklı tasarım özelliği göstermesi ve diğerlerinden geç tarihlerde üretilmiş olması açısından çalışma kapsamında bu halının örnek olarak verilmesi uygun görülmüştür. Muhtemelen halı 1930 yılları civarı üretilmiştir. Arşivde yer alan desen paftaları aynı renkler ile

[283] https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446645

üretilmiş halının ¼ desenini vermektedir. Halının bordür çizimine henüz ulaşılamamıştır.

Aynı desenin farklı boyutta ele alındığı bir seccade günümüzde Dolmabahçe Sarayı'na kayıtlı eserler arasında muhafaza edilmektedir. Desen arşivinde yer alıp koleksiyonda bulunan bu halı Şekil 7.1.27'de görülen halı seccadedir. Arşivde yer alan desen paftaları aynı renkler ile üretilmiş halının ¼ desenini vermektedir.

Söz konusu Hereke seccadelerinin lacivert zeminli ince bordürleri arasında krem zeminli mavi, yeşil, pembe renkli hatai, yaprak ve dal motifli geniş bordürü bulunmaktadır. Ana zemin krem renklidir. Köşe dolguları lacivert, mavi, pembe palmet ve rozet çiçek motiflidir. Madalyonu dairesel incili madalyon ve palmet şeklinde salbeklidir. Atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise yündür.

7.2. Romanya Köstence'de Tespit Edilen Halı.

Günümüzde Romanya Köstence Kral Camisi'nde korunmakta olan halı, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından Adakale Camisi'ne hediye olarak yollanmıştır. Halının üzerinde Hereke damgası bulunmamaktadır. 2016 yılında yerinde yapılan incelemeler neticesinde, halının teknik ve Milli Saraylar'da yer alan eserler ile ortak özelliklerine ilave olarak tarihi bir fotoğrafta gördüğümüz Hereke halısındaki benzerlikler üzerinden Hereke'de dokunduğu kanaatine varılmıştır.

2022 yılında bulunmuş bir belgede ise halının Hereke'den gittiğini ıspatlanmıştır. Adakale Camii için satın alınan halının irsali'ni gösteren belgeden bu halının 1908 yılında Adakale'ye yollandığını öğrenilmektedir. [284]

Halıya değinmeden önce kısaca tarihinden bahsetme gereği duyulmuştur. Bu halı yukarıda da ifade edildiği gibi Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından Adakale Camii'ne hediye olarak yollanmıştır. Adakale Tuna nehri üzerinde kilit öneme sahip, Lozan Anlaşması sonrası Balkanlarda son bıraktığımız toprak parçasıdır.

Halı, Adakale Camisi için Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde Hereke Fabrikası Müdürü Akif Bey'e 1908 yılında talimat verilerek, Tuna nehri üzerinde Avrupa'ya açılan kapı ve karakol konumundaki Adakale'ye yollanmıştır. Adakale

[284] BOA.ML.EEM.731.51R.13-12-1324

1923 yılına kadar bir Türk adası olarak kalmış batıda en son ayrıldığımız topraktır. Adakale tarihte Avrupa hakimiyeti konusunda önem arz eden toprak iken 1967 yılında Demirkapı Barajı'nın inşa edilmesi sonucu sular altında kalmış ve Ada'daki halk daha çok Türkiye ve Köstence'ye göç etmiş, Sultan tarafından hediye edilen halı ise Kral Karol tarafından Türkler için inşa ettirilmiş olan Köstence Kral Camii'ne taşınmıştır. Eser, göç etmek zorunda kalan Adakale halkının değerleri ve tarihi eserin korunması adına Türklerin yoğunlukta olduğu Köstence'ye nakledilmiştir. Adakale anısı ve oradan kalma bir eser olması nedeniyle halı, Romanya'daki soydaşlarımız için tarihsel kıymetinin yanında manevi bir önemede sahiptir.[285]

Şekil 7.2.1 Köstence Kral Camii'ndeki Hereke Halısı. (2016)

Şekil 7.2.1'de görülen Adakale Cami halısının madalyon, zemin deseni ve madalyonun dört tarafına yerleştirilmiş rozetler Şekil 7.2.2'de verilmiş Nadir Eserler kütüphanesinde yer alan fotoğraftaki başka bir Hereke halısında görülmektedir. Bununla birlikte bu iç ve dış bükey yapan rozet motifin iç dolgusunda farklar olmakla birlikte montür çizgileriyle benzerlik gösteren Hereke kumaşına tasarlanmış örneği, döşemelik ve perdelik kumaş olarak sarayların tefrişinde kullanılmış Hereke ipekli dokumalarından 691 desen numaralı kumaş üzerinde görülmektedir. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu bu formu halı ve kumaşta kullanmıştır. Bazı farklar ile birlikte benzer form Şale Tören Salonu halısındaki madalyonun dört tarafında, düz zemin üzerinde de görülmektedir. (Şekil 6.2.2.1)

[285] Ayşe FAZLIOĞLU, 2023 tarihli rapor. Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, Müzecilik-Tanıtım Başkan Yardımcığı'na sunulmuştur.

Şekil 7.2.2 Hereke Dokuma Fabrikası İmal olunan Gördeskâri kaliçe amelesinin görünüşü. (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri. NEKYA9045334) Erişim tarihi: 15.03.2024 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90453---0034.jpg

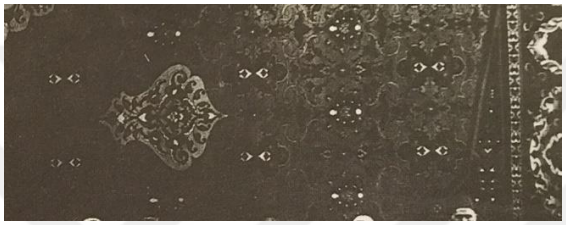
Tarihi fotoğraflarda görülen en ihtişamlı Hereke halısı Şekil 7.2.2'de görülen ve Fabrika önünde dokuyucularla birlikte çekilmiş halıdır. Bu halının henüz nerede olduğu bilinmemekle birlikte benzer motiflerin yer aldığı çeşitli Hereke halıları tespit edilmiştir. Fotoğrafta görülen halının zemin dolgu deseni Romanya Köstence Kral Camii'nde yer alan halı ile eş denecek kadar büyük benzerlik göstermektedir.

Şekil 7.2.3 Adakale Camisi'nde halı. Silvana Rachieru Arşivi.

Şekil 7.2.4 Adakale Camiinde detay. Silvana Rachieru Arşivi.

Şekil 7.2.5 Tarihi fotoğraftaki halıdan rozet, zemin ve köşe detayı.

Şekil 7.2.6. 691 desen nolu Hereke kumaşı.

Şekil 7.2.7 Camide bulunan halıdaki rozet. (2016)

Şekil 7.2.8 Zemin deseninden detay.

Halı bulunduğu yere göre büyük olması nedeniyle yapılan çalışma sırasında bütün olarak açılamamış, bu sebeple bir kısa kenarından rulo yapılarak aşama aşama incelenmiş ve ölçüsü alınmıştır. Ölçüsü 901 x 1432 cm. olup yaklaşık 129 $m.^2$ dir. Halı kalitesi 28 x 24 (dm) dir.

Yün havlı halının çözgü iplikleri yün, atkı iplikleri pamuktur. Türk düğümü ile dokunmuş halının sırtı olukludur. Halı dokumasında sentetik ve doğal boyalı ipliklerin birlikte kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Halı kenarında 1cm. genişliğinde kenar sarması bulunur. Zeminde, özellikle bordürlerde yer yer abraj (renk farklılığı) görülmektedir. Halıda yeşil, mavi, sarı, pembe, eflatun, somon, siyah, güvez, tarçın rengi, krem, kahverengi ve tonları kullanılmıştır. İnce bordürler iç ve dışta eşit sayıda değildir. Bu duruma büyük ebattaki halılarda sıkça rastlanmaktadır. Geniş bordürde kıvrım dal etrafında çiçek ve yaprak desenleri görülür. Madalyon ana hatları ile irili ufaklı rumi desenlerinden oluşurken zemini ise küçük çiçek desenleri ile dolguludur. Ana zeminde sarmal kıvrımla birbirine bağlanan hatai ve stilize lale motifleri alternatif olarak sıralanır.

Eserin tek ve çok özel olması, seçilen renklerdeki sadelik ve ahenk bir cami için dokunacak halıda olabilecek uyumun üst sınırındadır.[286]

7.3. Hollanda Lahey Adalet Sarayı'na ait Halı.

Hollanda da bulunan Barış Sarayı Herman Rosse Tarafından dekore edilmiştir. Sarayın Kabul Salonu dekorasyonu uzak doğu ve oryantalist etkiler taşımaktadır. Uzak doğu çiniler, ipek kumaş kaplı duvarlar kullanılmıştır.[287]

Şekil 7.3.1 Lahey Adalet Sarayı'na ait Hereke halısı. (Fahri Solak 2023)

[286] Ayşe FAZLIOĞLU, Milli Saraylar Müzecilik ve Tanıtım Başkanlığı'na sunulmuş 2016 tarihli Rapor.
[287] Deniz DEMİRARSLAN, (2021). Batı Saraylarında Türk Halısının Kullanımı ve Önemi, *Milli Folklor*, sayı. 132, cilt. 17, yıl. 33, s.219, 221.

Günümüzde hâlen Lahey Adalet Sarayı'nda kullanılan Hereke halısı, sergilendiği yere göre tasarlanarak üretimi yapılmıştır. Kırmızı zeminli geometrik motiflerin ve girift bitkisel bezemelerin kullanıldığı halı 1909 tarihinde Lahey'de inşa edilen Sulh Dairesi için hediye olarak yollanmak üzere Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'na imal ettirilmiş ve bedeli Maliye nezaretince ödenmiştir.[288] İnşa edilen bu salon için Almanya, döküm demirden mâmül gayet büyük bir kapı, Rusya malakit yeşil taştan yapılmış sütunlar ve bir vazo, Fransa büyük bir tablo, Çin ve Japonya salonların duvarları için kumaş örtüler, İtalya 35.000 frank kıymetinde mermer göndermiştir.[289] Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nın desen arşivinde yaptığımız araştırma neticesinde Lahey'e yollanan halının orijinal desen paftaları tespit edilmiştir. (Şekil 7.3.4)

Halının üzerinde "Ressam Yani" yazısı okunmaktadır. Bu yazı olasılıkla halının tasarımcısına ait bir imza olmalıdır. Halıların çok azında tasarımcı bilinmesi nedeniyle bu önemli bir tespittir.

Şekil 7.3.2 Lahey Halısı üzerinde Ressam Yani yazısı okunmaktadır. (Fahri Solak 2023)

[288] BEO, 3651, 273751/5 H.05.10.1327
[289] BEO.3618-271319/2

1909 yılında Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilip günümüze kadar Lahey Adalet Sarayı'nda kullanılan bu halının üretim aşamasında hazırlanmış orijinal desen çiziminin tespit edilmiş olması, halının üretim öncesi tasarımının belgelenmiş olması açısından önemlidir. 16.60 x 9.30 m. ölçüye sahip halının üretimine başlamadan önce kullanılacağı salonun ölçüleri Lahey Büyükelçiliği tarafından Fabrika'ya yollanmıştır.[290] Belgede "Halının ferş edileceği mekân: Meclis-i idare Salonu sarayın ev cesim odalarından biridir. Bu salon 16 m.ve 65 cm. tülünde ve 10 m. ve 22.4 cm. arzındadır." bilgileri yer alır.

Halının tasarımında 13 renk kullanılmıştır. Ana zemin kırmızıdır. Ağırlıklı olarak kırmızı ve mavi renkler kullanılmıştır. Renk seçimlerinde de yine geleneksel Türk halılarında kullanılan renkler ile çalışıldığı görülmektedir. Halının dokuma kalitesi 27 x 30 (dm) dir. Geometrik hatlar ve sekiz köşeli yıldız motifleri kullanılarak geleneksel Türk halılarında görülen motiflerin tercih edildiği görülmektedir. Birbirini tamamlayarak devam eden desenler hakimdir. Halının tasarımında kullanılan motif, kompozisyon ve renkler ile adeta Türk halısının tarihi geçmişi gözler önüne serilmiştir. Geleneksel Türk halı sanatı motiflerinin kullanılmasının yanında tamamen özgün, gösterişli, etkileyici bir tasarım çalışmasına sahiptir. Renklerdeki ahenk ve uyum Hereke'nin halı üretiminde gösterdiği ustalığı yansıtmaktadır. Her ne kadar halı tasarımında kullanılan desenin bir çalışmada, verilen referanslar ile 379 desen numaralı Hereke kumaşı tasarımı işaret edilmiş[291] olsa da ayrıntılı incelendiğinde bu kumaş ve halı tasarımının farklılıkları bulunduğu görülmektedir. Hereke Fabrikası'nda üretilen kumaş ve halılar bazı özel yerler için özgün tasarımlar ile üretilmiştir. Örnek verecek olursak, Yıldız Şale Tören Salonu'nun halısı ölçü ve tasarım ile tektir. Kumaş örnekleri de aynı şekildedir, Valide Sultan Kabul Odası için üretilmiş kumaş başka bir yerde kullanılmamıştır. Sarayın selamlık ve harem bölümlerinde özel mekânlar için üretilmiş desenleri farklı mekânlarda ortak kullanımda görülememektedir. Dolayısıyla bu halının da Lahey Adalet Sarayı için özel tasarlandığı düşünülmektedir.

[290] BEO, 3651, 273751, H.05.10.1327
[291] Didem Yavuz VELİPAŞAOĞLU, age., s. 209.

Şekil 7.3.3 Lahey Adealet Sarayı'nda halı görülmektedir. (Erişim tarihi 04..03.2024) https://www.hanhali.com/Galeri/Pictures-42acd2f6d0fd4185a55980f63fbb9a41.jpg

Şekil 7.3.4: Lahey Adalet Sarayı'na Hereke Fabrikası'nda dokutularak yollanan Halının Fabrika desen arşivinde çizimleri tespit edilmiştir. 303 Desen Numaralı Lahey Halısı çizimi ve detayı. (Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Desen Arşivi)

Lahey'deki Hereke halısı 2023 yılında restore edilmek üzere, Milli Saraylar halı koleksiyonundan eserlerin önemli bir kısmının başarılı bir şekilde restore edildiği Aksaray Sultanhanı'na teslim edilmiştir.[292]

Şekil 7.3.5 : 303 nolu desenin dijital çizimi. (Hereke Fabrikası Dijital Desen Arşivi).

[292] Halıyı Restore edecek Sultansaray Halı Firma yetkilisi Halı Restoratörü Fahri Solak ile yapılan görüşme.

8. HEREKE FABRİKASI'NDA ÜRETİLMİŞ MODERN HALI TASARIMLARI

Osmanlı döneminde Saraylarda yer alan diğer halılara göre oldukça modern tarzda üretilmiş halı örnekleri bulunmaktadır. (bkz.s.128). Bu halılar daha geç tarihlerde üretilmiş olmalıdır. Söz konusu halılarda geometrik desenler kullanılmıştır.

Hereke Fabrikası halı desen arşivinde Milli Saraylar ve diğer kurumlarında yer alan halıların yanında modern tasarımlar içeren başka halı desen paftaları da yer almaktadır. [293] Bu desen paftalarının bir tanesi dışında diğerlerinin üretilip ürettirilmediği henüz tespit edilememiştir. Arşivde bulunan bir adet desen ise 2019 yılına kadar Milli Saraylar'a bağlı olan Florya Atatürk Köşkü'nün tefrişinde değerlendirilmek üzere son yıllarda yine Fabrikada üretilmiştir. Atatürk'ün emri ile 1936 yılında inşa edilen Florya Atatürk Deniz Köşkü'nün mimarı Seyfi Arkan'dır.[294] Seyfi Erkan, Köşkü'n sadece binasını değil dekorasyonunu da tasarlamıştır. Bauhaus ekolünde tasarlanmış Deniz Köşkü'nün dekorasyonunda asimetrik rahat, yalın tasarımlar kullanılmıştır. Yukarıda üretimine işaret edilen Şekil 8.3 de görülen fabrika da bulunan söz konusu desen, iki kopya çalışılmıştır. Desen çalışması, tasarım olarak Bauhaus özellik göstermesi ve köşkün sitiline uygun olması, köşk tefrişinde kullanılmış orijinal herhangi halı tespit edilememiş olması ve diğer dekorasyon unsurlarıyla uyuşması nedeniyle Milli Saraylar tarafından yürütülen "Hereke Fabrikasında Halıda Yeniden Üretim" projesi kapsamında üretimi yaptırılmıştır. Ön yüzünde "Resim 462" yazan desen paftalarının birisinin arkasında el yazısı ile "Mektepte Mehmet Adile Hanım" yazısı ve 19.10.1932 tarihi okunmaktadır. Yazı, bu desen paftalarının tarihini ve tasarımcısını vermektedir. Yazının yanı sıra aynı desenin başka bir paftasının arkasında yer alan -Hereke Mensucat Fabrikası resimhanesinde- yazısı çalışmanın diğer yazılı belgelerini oluşturmaktadır. Desen paftası üzerinde

[293] Ayşe FAZLIOĞLU, (20179, "Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnunda Madern Tasarımlı Halılar", *Sanat Tarihi Defterleri,* S.17, s.15-36.
[294] Dilek DİŞBUDAK, (1990), "Milli Saraylar ve 19. y.y. Mimarlığı", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:9, Aralık 1990, s.37.

gördüğümüz tarih, halının Ekim 1932 yılında inşası tamamlanan Pembe Köşk için tasarlanmış olma ihtimalini de düşündürmektedir.

Bunun yanında Fabrika desen arşivinde yapılan araştırmalar neticesinde benzer bir desen paftası daha tespit edilmiştir. Benzer desen paftaları da diğer desen paftaları gibi karton malzeme üzerine suluboya ile renklendirilmiştir. Bauhaus özellikte tasarlanmış desenin paftaları açık mavi, krem, kırmızı, gri renklerin kullanıldığı toplam 26 (yirmialtı) parçadan oluşmaktadır. Fabrika'nın Halı desen arşivinde korunan bu desen ile üretilmiş halı ilk olarak 2016 yılında tespit edilmiştir. Desenden farklı ölçülerde dokunmuş iki adet halı hâlen Prof. Dr. Semra Ögel'de bulunmaktadır. Halılar Prof. Dr. Semra Ögel'den alınan bilgiye göre kendisine Türkiye'nin İlk Milli Emniyet Reisi olan babası Şükrü Ali Ögel'den kalmıştır. Prof. Dr. Semra Ögel ile yapılan görüşmelerde, hâlen kendisinde bulunan bu halıların çocukluk dönemlerinde Ankara Sıhhiye'de mimar Otto Weber tarafından tasarımı yapılmış evlerinde kullanıldığını öğrenilmiştir.[295] Bahse konu halılar iki farklı ölçüde, aynı tasarım ve aynı renk iplikler ile dokunmuştur. Her iki halının kenarlarında Latin harfleri ile Hereke yazısı okunmaktadır.

Prof. Dr. Semra Ögel'de bulunan her iki halının atkı ve çözgü iplikleri pamuk, ilmek iplikleri ise yün malzemeden oluşmaktadır. Kullanılan iplikler ve desen tamamen aynıdır. 32 x 32 (dm) kalitede dokunmuş halılardaki ölçüler 193 x 294 cm. ve 130 x 175 cm. dir. Halılarda az sayıda renk kullanılmış olup mavi, krem ve kırmızı renkler ile sınırlıdır. Halıların zemin rengi mavidir. Halıların tasarımları, ana zeminin dört eşit dikdörtgen parçaya bölünerek, çapraz hacimlerin renk varyasyonu ile tekrar edilerek yapılmıştır. Halıların kilim kısımları ve kenarları dokunmamıştır. Zeminden sonra direk saçaklar yapılmıştır. Florya Atatürk Köşkü tefrişi için son yıllarda Fabrika'da ürettirilmiş halı ile bu halılar arasında Bauhaus stilinde tasarlanmış ve renk olarak benzerlikler göstermeleri bakımından ortak özellikler görülmektedir. Her iki halı deseni gösterdikleri bu benzerlikler nedeniyle aynı tasarımcıya ait olma ihtimalini düşündürmektedir. Anlaşılan o ki Osmanlı döneminde saraylara üretim yapmış olan Fabrika, Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhurbaşkanlığı makamı içinde üretim yapmıştır. Söz konusu halılar bu dönemde üretilmiş halılar olmalıdır.

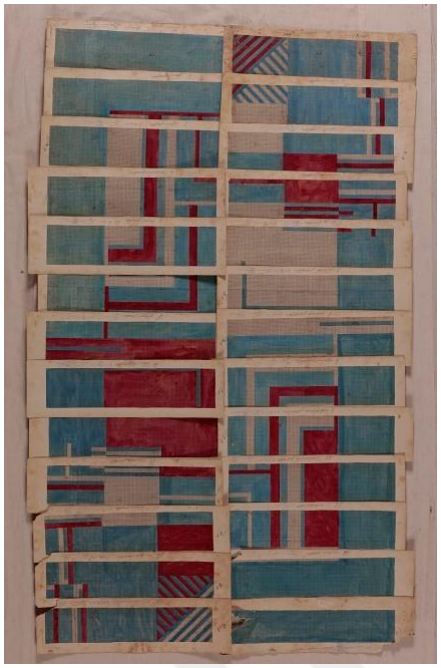
[295] Prof. Dr. Semra ÖGEL ile yapılmış görüşme, Nışantaşı, İsttanbul, Şubat 2017.

Bauhaus akımının öncüsü Walter Gropius'un çalışma odasında çekilmiş bir fotoğrafta duvarda asılı bir halı yer almaktadır. Bu halı yukarıda değinmiş olduğumuz şekil 8.1 ve Şekil 8.3 de görülen halı desenlerinde olduğu gibi dört eşit parçaya ayrılarak tasarlanmış, stil olarak benzerlik gösteren ve Gropius'un atölyesinde üretilmiş geometrik şekillerin kullanıldığı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.[296] Halıların tasarımlarında geleneksel tasarımlardan uzaklaşılarak soyutlamaya gidildiği ve aynı zamanda sadeliğin esas alındığı görülmektedir.

Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nda bulunan bu çalışma kapsamında verilen dört adet modern tasarım üslubundaki halı desenlerinden sadece birisinin tasarlandığı dönemde üretilmiş olduğu ve yeri tespit edilmişken (Şekil 8.1,2), Şekil 8.3 de görülen desenden ise yukarıda da ifade edildiği gibi Florya Atatürk Köşkü için sonradan ürettirilmiştir. Diğer tasarlanmış iki desen paftasının (Şekil 8.7 ve 8.8) ise halı olarak üretilip üretilmediği henüz tespit edilememiştir.

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu, bir Osmanlı İmparatorluk Fabrikası sıfatıyla sarayın kontrolünde ve aynı zamanda dönemin sanat anlayışına uygun üretim yaparken Cumhuriyetin ilanından sonra yine bulunduğu döneminin sanat anlayışlarına uygun, ancak bu sefer modern tasarımlı üretimler de yapmıştır. Sanat ve beğenilerdeki değişim, Fabrika ürünlerine de yansımıştır. Değinilen halı desenleri bu durumu somut bir şekilde belgelemektedir. Söz konusu halı ve desen paftaları, dönemin benimsenmiş sanat akımlarından Bauhaus okulunun kurucusu Gropius'un sanat ve zanaatı birleştirerek, fonksiyonel ve sanatsal ürünler ortaya koyma amacının birer yansıması şeklinde değerlendirilebilir. Modern Türkiye Cumhuriyet'inde hâlen yaşamakta olan "Osmanlı Saray Fabrikası"nda üretilmiş bu modern tasarımlı örnekler Hereke Fabrikası ve Türk halı sanatı üzerine yapılacak araştırmalarda farklı bir bakış açısı getirebilir.

[296] Fotoğraf için bkz. Gıllian NAYLOR, The Bauhaus, 1968, London, s.68; Ayşe Fazlıoğlu, a.g.m.,s.34.

Şekil 8.1 Hereke Fabrikası desen arşivi. 461 numaralı desen. (Suat ALKAN 2017)

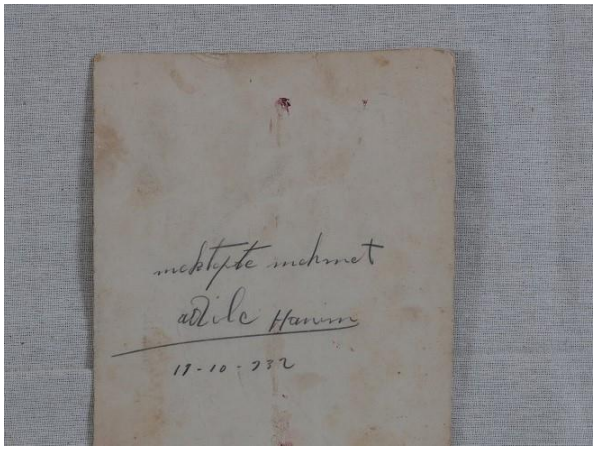

Şekil 8.2 Prof. Dr. Semra Ögel Koleksiyonu. (Suat Alkan 2017).

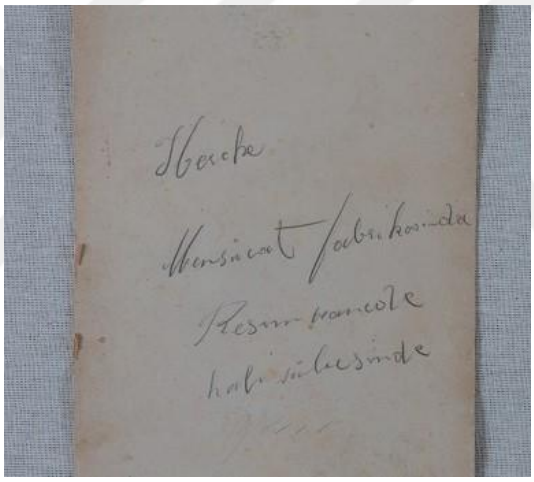
Şekil 8.3 Fabrika desen arşivinde bulunan 462 numaralı desen çizimi. (Suat ALKAN 2017)

Şekil 8.4 Desen arşivinden, Florya Atatürk köşkü için yeniden üretim projesi kapsamında ürettirilmiş halı örneği. (Suat ALKAN 2017)

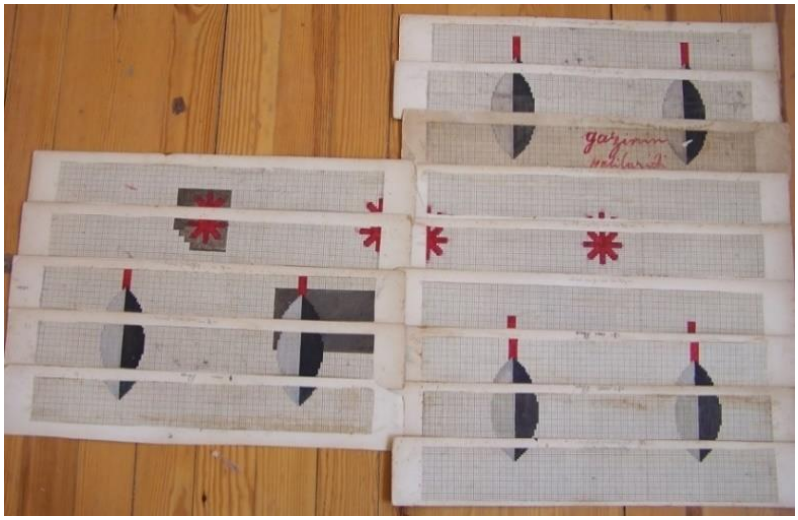

Şekil 8.5 Hereke Fabrikası'nda yer alan 462.numaralı desen paftası arkasında "Mehmed Adile Hanım" yazısı ve 19.10.1932 tarihi okunmaktadır. (Suat ALKAN 2017)

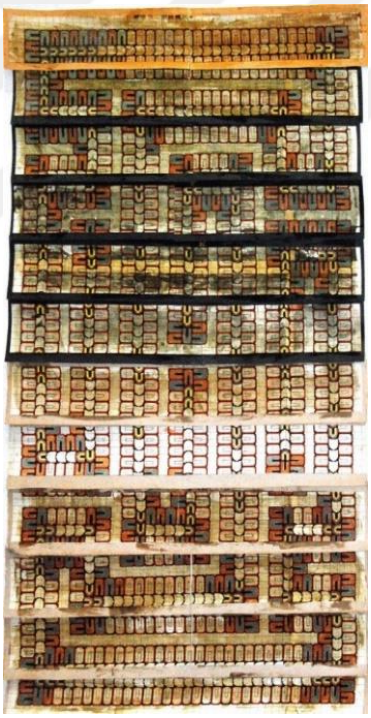

Şekil 8.6 Başka bir paftanın arkasında "Hereke Mensucat Fabrikası Halı resim atölyesinde" yazısı yer alır. (Suat ALKAN 2017)

Bu örneklerin dışında, fabrikada yer alan başka bir modern desen çalışmasına ait paftalar üzerinde ise "Gazinin Halılarıdır" yazısı yer almaktadır. Yazı desen duruşuna göre ters yazılmıştır. Desen kaydırılmış akslarda sıralanmış kırmızı gövdeli, açık ve koyu gri renkli stilize selvi ağacı ile kırmızı sekiz kollu yıldız motiflerinin modern tasarımlı çizgilerinden oluşmaktadır. Desen çalışmasından fabrika arşivinde iki adet bulunmaktadır. Değinilen bu modern tasarım halı desen çalışmaları Çankaya Pembe Köşk ve Florya Atatürk Köşkü'nün mimari stilleri ile uyuşmaktadır.

Şekil 8.7 Hereke Fabrikası arşivinde Gazi için tasarlanmış halı deseni.
(Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Desen Arşivi)

Şekil 8.8 Modern halı deseni çizimi. Desen. No 1037
(Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Halı Deseni Arşivi.)

Hereke Fabrikası Halı Deseni Arşivi'nde yer alan paftalar arasında Şekil 8.8'de görülen halı deseni çizimi, yürütülen çalışmalar kapsamında tespit edilen modern tarzda tasarlanmış bir diğer örnektir.

9. MİLLİ SARAYLAR HALI KOLEKSİYONU KORUMA VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'na ilişkin koruma ve restorasyon çalışmaları ilk kez 2003 yılında başlatılmıştır. Tez kapsamında kısaca, Halı Koleksiyonu'nda görev alınan sürede tarafımca başlatılmış bu projeler ile büyük bölümü tamamlanmış saha çalışmalarına değinilmiştir.

9.1 Halı Koleksiyonu Tasnif Çalışmaları

Milli Saraylarda halı, yol halısı ve seccade türleri yer almaktadır. Bu halıların büyük bölümü Hereke'de üretilmiştir. Halıların kullanım amacı ve organik yapıya sahip olmaları nedeniyle yıpranmaya çok açıktır. Eserlerin büyük bölümü Dolmabahçe Sarayı'nda bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nın yapısı ve konumu gereği yüksek bağıl neme maruz kalması ve tarihi eserler için risk oluşturan diğer olumsuz çevresel koşullar nedeniyle halılar süreç içerisinde oldukça zarar görmüştür. Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde Yıldız Sarayı'nın kullanmasının tercih edilmesi, Dolmabahçe Sarayı'nın bakımsız kalmasına ve nem oranını artmasına, kullanılmayan eşyaların bodrum kata alınmasına neden olmuştur. Sultanlar değiştikçe ve eşyalar eskidikçe bodrum kata alınan eserler, denizden zaman zaman su basması neticesinde doğal bozulmanın çok üzerinde zarar görmüştür. Bodrum katta ıslanan ve bakımsız kalan halı ve halı parçaları kondisyonlarında geri dönüşü olmayan tahribatlara sebep olmuştur. Tarafımca bilhassa Dolmabahçe Sarayı'nın bodrum katı ile her katta bulunan odalardaki yüklükler içerisinde yer alan yolluklar, ziyarete kapalı yerlerde istiflenmiş halılar tek tek elden geçirilmiş, desen örneği veren küçük parçalar dahi tasnif edilerek bakımı yapılıp korumaya alınmıştır. Ancak tamamen böceklenmiş, hiç desen vermeyen, bütünlüğünü tamamen kaybetmiş ve hatta toz haline gelmiş halılar Milli Saraylar'da yürütülmüş çalışmalar içerisinde milat niteliğindeki geniş çaplı terkin işlemleri kapsamında, Milli Saraylar Bilim Kurulu ve Danışmanları ile ortak yürütülen çalışmalar sonucunda kayıttan düşülmüştür. Söz konusu çalışmalar ile 1952 kayıtlarında mevcut görülen bütünlük ve vasfını yitirmiş tarihi özelliği olmayan, aynı zamanda böcek oluşturan ve müze hava kalitesini bozan zarar verici unsur haline

gelmiş çok sayıda eşya, diğer objelerin korunması adına tarihi mekânlardan uzaklaştırılmıştır.

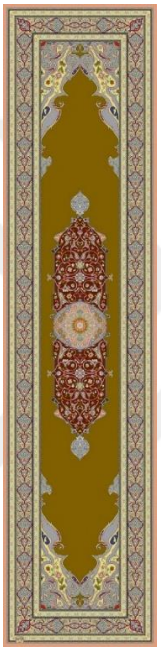
9.2 Koruma ve Restorasyon Çalışmaları

Milli Saraylar Koleksiyonları içerisindeki tarihi obje gruplarının onarım ve bakımları için ayrı ayrı restorasyon atölyeleri bulunmaktadır. Ancak saray bünyesinde halı fabrikası olduğu halde halı restorasyon atölyesi yakın tarihlere kadar bulunmamakta idi. Zaman içerisinde olumsuz çevresel koşullar ve organik yapıya sahip olan halıların kullanım amacı da göz önüne alındığında kaçınılmaz olarak çok yıpranmış, büyük bölümü onarılamaz hasarlar almıştır. Bakımsız ve yok olmaya yüz tutmuş eserlerimizin korunması ve yaşatılması için 2003-2004 yıllarından itibaren hizmet alımı yolu ile 400 den fazla eserin temizliğe yönelik bakım ve restorasyon işlemleri yürütülmüştür. İpek halıların tamamının restorasyon ve konservasyonları tamamlanmış ve depo ortamında muhafaza altına alınmıştır. Eserlerin açık teşhir düzeninde sergilenmeleri, yaşları, kondisyonları ve özellikleri dikkate alınarak restorasyonlarda, daha ziyade tamamlama yöntemi tercih edilmiştir. Bazı eserlerde temizliğin ardından beze dikme yöntemi ile konservasyonlarının yapılmasına karar verilmiştir.

Hasar görmüş tarihi halılar, eksik kısımların ve yırtıkların aslına uygun iplikler ile tamamlanması metodu ile restore edilebileceği gibi bu kısımların zemin rengine yakın kumaşla desteklenerek konservasyonu da yapılabilir. Milli Saraylar'ın bilhassa son dönem yapılarında açık teşhir düzeninin olması, ayrıca eserlerin 19. yüzyıl, yani yakın döneme ait olması ve restorasyonda kullanılması gereken orijinaline uygun malzemelerin kolay ulaşılabilir olması gibi nedenlerle tamamlama metodu tercih edilmektedir.

Restorasyonlar sırasında eserlerin temizlik sonrası desen tespitleri, dokuma yöntemleri gibi konularda önemli bulgular elde edilmiştir. Yüzeylerinde zamana ve olumsuz çevresel koşullara bağlı olarak oluşmuş isli kir nedeniyle renkleri bile seçilemeyen halıların temizlik işlemlerinin ardından desenleri tespit edilmiş, enine dokuma, iki parça veya ayrı dokuyup sonra birleştirilen halıların tespitleri yapılmıştır. Örneğin Şekil 6.2.1.15 'de görülen, Dolmabahçe Sarayı Sünnet Salonu'nda sergilenen Hereke yün taban halısının temizlik sırasında iki parça olarak ayrı tezgâhlarda dokunduğu ve sonradan dikiş ile birleştirildiği tespit edilmiştir.

Halıların ünik olanları için yeniden üretim kapsamında “Halıda Yeniden Üretim” projesi geliştirilmiştir. Bu kapsamda kontrollü bir şekilde az sayıda halı örnekleri Hereke İpekli Dokuma ve halı Fabrikası’nda dokunmuş ve gerekli bazı birimlerde teşhirde kullanılmıştır. Buna en iyi örnek günümüzde Beykoz Mecidiye Kasrı Oval Salon’da sergilenen ipek yün karışık iplikler ile dokunmuş cilt kapağı kompozisyonlu halıdır. (Bak. Şekil 9.2.3) Söz konusu halının orijinal örneği 12/1204 envanter numaralı Hereke halısı teşhir edilemeyecek durumda olması nedeniyle yeniden üretim kapsamına alınmıştır.(bkz. Şekil 9.2.2)

Şekil 9.2.1 Fabrika Dijital çizimi. **Şekil 9.2.2** Halı. Env.No:12/1204. Ölçü: 205 x 820 cm (Milli Saraylar Dia Arşivi)

Şekil 9.2.3 Hereke Fabrikası’nda dokunmuş replika halı. (2015)

Beykoz Mecidiye Kasrı'nda sergilenmekte olan halının orijinalinde atkı ve çözgü ipliklerinde pamuk, ilmek ipliklerinde ise yün ve ipek karışık malzeme kullanılmıştır. Halı madalyonlu kompozisyon ile tasarlanmış, zemini safran sarısıdır. Köşe dolguları rumi motiflidir. Halının bir köşesi Hereke damgalıdır. Eserin kondisyonu, tefrişte kullanılamayacak kadar düşük ve yıpranmış olduğundan Hereke İpekli Dokuma ve halı Fabrikası'na yeniden üretim kapsamında sipariş verilerek replikası ürettirilmiştir. Replika halı günümüzde Beykoz Mecidiye Kasrı'nın tefrişinde yeteri kadar tarihi halı olmaması nedeniyle Oval Salonda sergilenmektedir.

Şekil 9.2.4-5 Restorasyon öncesi 4/369 nolu halının genel görünümü ve detayı.

Şekil 9.2.6-7 Restorasyon sonrası 4/369 nolu halının genel görünümü ve detayı.

Restore edilmiş halılardan sergilenemeyecek kadar hassas olanları, depo ortamında muhafaza edilmektedir. Gezi güzergahlarında açık teşhir düzeninde sergilenen halıların yüzeylerine periyodik temizlik yapılmaktadır. Ziyaretçi güzergahlarda olan halıların düzenli olarak kondisyon durumları kontrol edilmekte, konservasyon envanterleri yapılıp, raporları tutulmaktadır.

Milli Saraylar'da yürütülen halı restorasyon ve Konservasyon faaliyetleri Koleksiyon Sorumlusu'nun önerisi ve Bilim ve Değerlendirme kurulu'nun görüş ve onayı ile Milli Saraylar Mevzuatına uygun yönetmelikler çerçevesinde her türlü güvenlik ve sigorta şartları yerine getirilerek yapılmıştır.

Şekil 9.2.8-9 İpek Hereke halı seccade onarım öncesi. Env.No: 42/1300

Şekil 9.2.10 Onarım sonrası. Env.No: 42/1300

(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Milli Saraylara ait saray köşk ve kasırlarda bulunan tarihi halıların restorasyonları ilk olarak 2004 yılında TBMM Başkanlık Makamı'nın olurlarına dayanılarak başlamıştır. Milli Saraylar bünyesinde halı onarım atölyesi olmaması nedeniyle yukarıda da değindiğimiz gibi restorasyonlar hizmet alımı yoluyla kurum dışında yaptırılmıştır. 2004 yılındaki ilk iki çalışmanın ardından, 2005 yılında 20 adet (onarım), 2006 yılında 78 adet (onarım), 2007 yılında 6 adet (onarım), 2008 yılında 50 adet (temizlik), 2011 yılında 69 adet(temizlik), 2012 yılında 31 adet (onarım), 2014 yılında 65 adet (temizlik) ve devam eden yıllarda yapılan çalışmalar ile toplam 398 adet halının restorasyona yönelik temizlikleri ve/veya restorasyonları tamamlanmıştır. Bu halılardan yaklaşık 120 adedi sadece yıkanmış diğerleri restorasyon da görmüştür.

Söz konusu çalışmalar, Milli Saraylar Ayniyat Yönetmeliği'nin 18. Maddesinde yer alan *"Mevcut atölyelerde onarılma imkânı bulunmayan tarihi ve demirbaş objelerden Başkanlık onayı ile hariçte onarılmasına izin verilenler, son kayıtlı evsafını, resmini ve güncel kıymetini içeren tutanaklar ve teslim alma makbuzları karşılığı teslim edilirler. Teslim edilen objelerin güvenliğinden ve korunmasından teslim alanlar sorumludur.*" hükmüne dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Milli Saraylar'da 2007 yılında sonradan oluşturulmuş ve hâlen faaliyette olan Halı Atölyesi'nde 2007-2014 yılları arasında 30 adet olmak üzere günümüze kadar yaklaşık 50-60 civarı halının onarımı yapılmıştır.

Hizmet alımı ile ilk çalışmalara başlanmış olması ile birlikte bu faaliyetlerin yanında 2007 yılında Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nda da halı onarımına başlanmış ve Fabrikada ki atölye 2011 yılında Yıldız'da bulunan Milli Saraylar Atölyeleri'nin bulunduğu yerleşkeye taşınmıştır. Halıların restorasyondan önce yapılması gereken yıkamaları kurum dışında yaptırılarak atölyeye teslim edilmiştir. Halı atölyesinde hâlen onarılması gereken eserler bulunmaktadır. Restorasyona yönelik temizlikleri yaptırılmış fakat teşhir edilemeyecek nitelikteki onarıma ihtiyacı olan yaklaşık 30 adet halı ve halı seccade, mevcut halı atölyesinde onarılması için hâlen Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan halı deposunda, bir kısmı ise atölyede muhafaza edilmektedir.

Şekil 9.2.11-12 Onarım öncesi ve sonrası örnek halı.Env.No: 3/722.
(Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi)

Günümüze kadar Aynalıkavak Kasrı, Küçüksu Kasrı, Maslak Kasrı, Ihlamur Kasrı'nda bulunan halıların onarım ve temizlikleri tamamlanmıştır. 2019 yılına kadar Milli Saraylara bağlı olan Yalova Atatürk Köşkü'ne ait yaklaşık 40 eserlerinde restorasyonlarının tamamı yaptırılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan halıların

büyük bölümü temizlik ve/veya restorasyon işlemi görmüştür. Dolmabahçe Sarayı'nda temizlik veya onarım uygulanmamış 32 adet halı bulunmaktadır. Saray ve köşkler içerisinde Beylerbeyi Sarayı'nda bulunan halıların kondisyonları ve eser nitelikleri gereği onarımları ivedilik arz ettiğinden çok kapsamlı bir çalışma ile 2017 yılında topluca bakımları gerçekleştirilmiştir. Halıların güzergahta bulunmaları, ebatlarının çok büyük olması, derin temizliği yapılsa dahi onarıma alınıncaya kadar geçecek sürede muhafaza edecek yer olmaması, önceki yıllarda yoğun böcek istilasına maruz kalmaları, uygun olmayan çevresel koşullar nedeniyle bölgesel olarak halı ipliklerinin çürümüş olması vb. gibi nedenlerle bu halıların en kısa sürede restorasyona alınması gerekmekteydi.

Şekil 9.2.13 Hereke halısının onarım öncesi görünümü, Env.No: 51/16. (onarım sonrası bkz. Şekil 7.2.2.13) Suat ALKAN 2017

Mevcut atölyenin bu ebattaki ve kondisyondaki halıları restore edebilecek imkâna sahip olmaması nedeniyle Beylerbeyi Sarayı'na ait olup onarım için öncelikli belirlenmiş olan halıların geleceğe aktarılması için müdahalenin zaruri hal alması nedeniyle restorasyonları kurum dışında yaptırılmıştır. Restore edilen halıların büyük bölümü gezi güzergahında tekrar sergilenmiştir. Hassas eserler ise depo ortamında muhafaza altına alınmıştır. Yıldız Şale'de bulunan ipek halı ve seccadelerin tamamının restorasyonları tamamlanmış ve depo ortamında muhafaza altına alınmıştır. Söz konusu yapıda bulunan diğer halıların bir bölümünün restorasyona yönelik temizlikleri yaptırılmıştır. Yıldız Şale Tören Salonu'na ait kurumun en büyük halısının temizlik ve restorasyonu 2019 yılında gerçekleştirilmiş ancak yapının restorasyonda olması nedeniyle serilememiş ve muhafaza altına alınmıştır.

10. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

19. yüzyılda imparatorluk fabrikası olarak faaliyet gösteren Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunmuş halılar, Osmanlı saray halısı geleneğinin son evresini oluşturmaktadır. 1843 yılında kurulmuş olan Fabrika, Lyon'dan getirilen jakar tezgâhlarnda ipekli kumaşlar üretmiş olup günümüzde de aynı tezgâhlarda el dokuması kumaşlar üretmeye devam etmektedir. Fabrika, Milli Saraylar'a bağlı saray, köşk ve kasırlarda bulunan açık teşhirde ki sergilenemeyecek kadar yıpranmış Hereke perdelik ve döşemelik kumaşları yeniden aynı özelliklerde dokuyarak restorasyon ve konservasyon çalışmalarına önemli oranda destek olmaktadır. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası müze - fabrika özelliğindedir. Fabrika'nın halı bölümünde dokunan ürünlerin küçük bir kısmı, replika üretimi ile müzelere katkı sağlamaktadır. Halı atölyesi, daha ziyade Osmanlı döneminde olduğu gibi aynı anlayışla devletin üst kurumlarına üretim yapmaktadır. Zaman zaman dokunan halılar diplomatik hediye olarak verilmektedir. Fabrikanın Sümerbank tarafından işletildiği dönemde yüksek kapasitede halı üretimi ve satışı yapan işletmenin hiç satış yapmadığı dönemleri de olmuştur. Günümüzde artan üretim kapasitesi nedeniyle kurumun mağazalarında bir miktar satış yapılmaktadır.

Tarihi özelliğe sahip Hereke halılarının en zengin örnekleri, günümüzde Milli Saraylar'a bağlı olan saray, köşk ve kasırlarda kumaşlarda olduğu gibi açık teşhir düzeninde sergilenmektedir. Çalışma ile Fabrika bünyesindeki tarihi özelliğe sahip paftalardan oluşan halı deseni arşivi, tarihi katalog ve kitaplar, cam fotoğraf negatifleri ve basılı tarihi fotoğraf koleksiyonları ile Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu birlikte değerlendirilmiştir. Hereke Fabrikâ-î Hümâyu'nda üretilen eserler ile halı deseni çizimleri, ilk defa bu tez ile ortaya konulmuştur. Bunlarla birlikte, Fabrika'da dokunan halıların esin kaynağı olan önemli halı görsellerinin yer aldığı tarihi kataloglar ve kitaplar, saraylardaki halı koleksiyonu ve Fabrika'daki desen paftaları ile birlikte eşleştirilmiştir.

Fabrika bünyesinde, paftalardan oluşan takım halinde 713 adet (renk farklılıkları ile birlikte toplam 1200) desen çizimi olmasına rağmen koleksiyon ile eşleşen örnek

sayısının oldukça az olduğu görülmüştür. Bunun nedeni tarihi desenlerin dokuyucular tarafından aylarca üretimde kullanılması ve üretim malzemesi olması nedeniyle yıpranması sonucu imha edilmiş olmasından dolayı olmalıdır. Fabrika'nın geçirdiği yangınlar desenlerin yok olmasında bir diğer etken olarak düşünülmelidir. Bu desenlerin tarihi özelliğe sahip olmaları nedeniyle korunması yoluna ise çok geç girilmiştir.

Halıların eşleştirilmesi için yapılan değerlendirmeye, koleksiyondaki halıların tespit edildiği, büyük bölümü İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi dijital kataloğunda yer alan tarihi fotoğraf arşivleri de kaynak oluşturmuştur. Hereke Halı Koleksiyonu'ndan çok sayıda eserin eş veya benzer deseni tarihi fotoğraflarda tespit edilmiştir. Bu tespitler ile birlikte halıların aynı zamanda orijinal kullanıldıkları mekânlar anlaşılmıştır.

Fabrika'da kullanılan tarihi kitap ve kataloglar içerisinden seçilerek üretildiği tespit edilen halıların o dönem için de dünyada beğenilen halılar olduğu görülmüştür. Katalog üzerinden eşya sipariş veren saraya bağlı olan Hereke Fabrikâ-î Hümâyunu, doğuya has halılara benzer üretim yapan Avrupa saray fabrikaları gibi katalog üzerinden de üretim yapmıştır. Bu üretimlerde İran ve Avrupa desen özellikleri gösteren örnekler tespit edilmiştir. Erdebil halısı ve Muayede Salonu halısı bunlar arasındadır. (bkz. 6.1.13 ve 5.2.3.1.2)

Çalışma kapsamında Milli Saraylar Hereke Koleksiyonu ile birlikte az sayıda diğer kurumlarda yer alan halılar da değerlendirmeye alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı yerleşkesinde tespit edilen 56/6466 numaralı halı deseni İran etkili olup bu desenin Fabrika'nın arşivinde çok sayıda çizimine rastlanmıştır. Desenin, tarihi çizimleri yanında Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde yapılan İane Sergisi kataloğunda yer aldığı görülmüştür. Çalışma kapsamında en çok görseline rastlanan ve belgelenmiş Hereke halısı bu örnektir. Desenin Cumhuriyetin ilk yıllarında Süfera Salonu'nda Atatürk'ün yer aldığı bir fotoğrafta, tarihi çizimlerde, tarihi kataloglarda ve cam negatifte görseli tespit edilmiştir.(b.k.z. 7.1.1.-7.1.10)

Fabrika desen arşivi taramasında Lahey Adalet Sarayı'na Sultan II. Abdülhamid döneminde hediye edilen halının çizimine rastlanmıştır. Arşiv'de Ressam Tomas Efendi tarafından tasarlanmış Osmanlı Ressamlar Cemiyeti gazetesinin 17. sayısında

görülen ve bu görseli üzerinden yapılan araştırma neticesinde orijinal çizim desenini veren paftalar tespit edilmiştir. (b.k.z. 7.3.4, 5.2.2.2)

Çalışma, Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nun tamamının, yazılı ve görsel belgeler üzerinden bir tarama yapılarak değerlendirmesi ile yapılmıştır. Kullanılan yazılı ve görsel belgeler ile arşivler üzerinden yapılan eşleşmelerin tamamı yerine, örneklerine yer verilmiştir. Koleksiyonun yanı sıra az sayıda da olsa diğer kamu kurumlarında ve özel koleksiyonlardaki, Milli Saraylar ile ilişkili veya benzer Hereke halı örneklerine de değinilmiştir.

Koleksiyonda bulunan halı türlerini verdiğimiz bölümde, aynı halılar farklı türler içerisine de girmektedir. Bir halı hem madalyonlu, hem de çift mihraplı olabilir; halı simetrik kompozisyonlu olduğu gibi madalyonlu grupta da olabilir. Bunların çeşitleri çoğaltılabilir. Türleri verdiğimiz kısımda açılmış olan başlıklar, sadece türlerin belli başlılarını belirtmek için yapılmıştır. Ana hedefimiz Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'ndaki halıların görsel açıdan, arşiv ve belgeler üzerinden eşleşenlerini gündeme getirmek olduğundan, halıların tür tasnifi ile verilen örnekler sınırlı tutulmuştur.

Konumuz olan Hereke halıları Osmanlı saray halılarının devamı ve son halkasını oluşturmaktadır. Hereke Fabrikası'nda ilk halı üretiminin başlama tarihi, Milli Saraylar tarafından yapılan yayınlar dahil olmak üzere, yayın ve araştırmaların büyük bölümünde Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde, 1891 yılında başladığı işaret edilmektedir. Tamamında olmasa da literatür ve araştırmaların büyük kısmında bu şekilde geçmektedir. Oysaki 1984 yılında yapılan bir çalışmada belge belirtmeden Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde halı üretiminin olduğu yayınlanmıştır.[297] 2010 yılında hazırlanmış bir doktora tezinde 1852 yılında Fabrika'da ipek bir seccade üretildiği belirtilir.[298] Çalışmada bu seccadenin halı seccade olduğu varsayılmıştır. Üretilen bu seccadenin kumaş olma olasılığı bulunmaktadır. Nitekim Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda kumaştan yapılmış seccadeler olduğunu ve "ipek seccade" ibaresinin ipekli kumaş seccadeler için kullanıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Belgelerden Fabrika'da işleme dairesi olduğu da öğrenilmektedir. Günümüzde gerek

[297] Yusuf DURUL, (1984), *Beylerbeyi Sarayı'nı Eşyalandırılmasında Halı, kumaş ve Buna Paralel Duvar Panoları üzerinde Araştırma*, Milli Saraylar Sempozyumu Bildiriler, s.165
[298] Abdülkadir BULUŞ, a.g.t. s.149.

Topkapı Sarayı'nda gerekse Dolmabahçe Sarayı'nda çok sayıda atlas üzerine işleme 19. yy. da üretilmiş seccadeler bulunmaktadır. Bahse konu seccade yüksek olasılıkla halı seccade değildir. 2010 tarihli aynı çalışmada Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda halı üretiminin Sultan Abdülaziz (1861 -1876) döneminde mevcut olduğu bilgisi de yer alır.[299] Bu tez halı üretimi konusunda, bir önceki çalışma gibi Sultan Abdülaziz dönemini işaret eden bir diğer çalışmadır. Kaynaklarda, daha erken tarihi işaret eden bir bulguya henüz rastlanmamıştır. Belgeler ve Fabrika muhasebe ve üretim defterleri tarandıkça halı üretimine ilişkin daha eski tarihe ulaşılabileceği düşünülmektedir. Halı üretimine ilişkin ilk üretim tarihleri çalışmalara dayalı olarak bu şekildeyken, "üretim kapasitenin geniş çapta arttırılması" Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde 1891-92 yıllarında gerçekleşmiştir.[300]

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda halı üretimi yapılırken hem dokuma tekniği, hem de desenlerde gelenekler korunduğu gibi desen çizimlerinde çağ yakalanmış ve sürekli dinamik olmuştur. Teknik donanım olarak Fabrika, Dünyadaki en son teknolojiyi kullanmıştır. Saray, Fabrikanın tüm yeniliklere açık olmasını desteklemiştir. Geleneksel sanatlar içerisinde olan dokumacılık alanında faaliyet gösteren Hereke Fabrikası'nda, kurulduğu günden beri modernizasyon esas alınmış ve çağı yakalamak ana misyonu olmuştur.

Hereke Fabrikay-ı Hümâyunu, yukarıda da ifade edildiği gibi saray halı geleneğini 19. yüzyılda yaşatmış bir kuruluştur. Saray halılarında, önceki yüzyıllarda diğer süsleme sanatlarında görüldüğü gibi "Rumi" ve "Farisi" anlayışı Fabrikay-i Hümâyunu'nda üretilen halılarda da görülmektedir. Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nda bulunan halı desenleri, koleksiyonun bütünü içerisinde değerlendirildiği zaman bu kanıya varılabilmektedir. Üretilen halıların, geleneksel ya da Anadolu desenli halılar, İran desenli halılar, Uşak tipi halılar, Saray üslubunda dokunmuş halılar, modern tasarımlı ve batı etkili halılar olarak karşımıza çıktığı görülmüştür. Bu halı tipleri bir alt gruplama olarak kendi içerisinde madalyonlu, sonsuzluk anlayışında tasarlanmış halılar, yollu desenli, resim tasarımlı, geometrik desenli, simetrik desenli, serpme desenli, cilt kompozisyonlu vb. yukarıda da ifade

[299] Abdülkadir BULUŞ, a.g.t.,s.149
[300] Vahide GEZGÖR; a.g.e., s.174.

edildiği gibi çok sayıda alt gruba ayrılabilir. İlgili bölümde kısaca bölümlenme yapılarak örnekler verilmiştir.

Dokunan Hereke halıları boyutlara göre ise taban halısı, yol halısı, seccade, duvardan duvara tipte seri üretim yapılmış halılar, kelle halısı, yan halısı ve ayak halısı şeklinde üretilmiştir. Teknik olarak büyük bölümü el halısı olarak dokunmuş olsa da Avrupa'da olduğu gibi makine halıları da üretilmiştir. Hereke Fabrikası'nda makine halılarının dokunmasına 1892 yılında başlanmıştır.[301] Fabrika'da makinede dokunmuş ilk halılar, daha ziyade yol halısı ve belli genişlikte üretilip mekânların boyutlarına göre dikiş ile birleştirilen, günümüzdeki duvardan duvara halı anlayışında dokunmuş halılar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yollu desenli halılar Türk halı sanatında görülen sıkça kullanılmış kapalı kompozisyonun dışında bir düzenleme göstermektedir. Bordürsüz dokunan bu tür halılar, tefriş edilecek mekânın ölçüsüne uygun en ve boyda düzenlenerek kullanılan halı türü olmuştur. Sonsuzluk etkisi veren bahse konu halıların sayılarının çokluğu ve geniş kullanım alanı bulması, bu tip halıların bir dönem seri üretim şeklinde ve belli genişlikte dokunarak mekâna göre kesip yerleştirildiğini göstermektedir. Serildiği mekânlarda halıların kenarına, kenar sarması ve başlara zincir yapıldığı tespit edilmiştir. Beylerbeyi Sarayı'nda tarafımızca yürütülen restorasyon ve restorasyona yönelik temizlik çalışmalarında, ilk kez yerlerinden kaldırılan halıların hasır üzerine serildiği, kenarlarına kenar sarmaları yapıldığı ve halı başlarına zincir çekildiği görülmüştür. Yollu desenli halıların bazı türleri 1924 defterinde örneğin 12/408 envanter numaralı halı ve Dolmabahçe Sarayı 10 numaralı odada sergilenen halı için "Odanın ölçüsüne göre büyüklükte şal örneği desenli halı" tabiri ile geçmektedir.[302] Eski kayıtlarda yollu desenli halıların büyük bölümü, şal örneği tabiri ile anılmıştır.

Yollu desenli halıların çok büyük bölümü yukarıda ifade edildiği gibi büyük ebatlarda ve duvardan duvara anlayışına göre üretilmiş olsa da Milli Saraylar Halı Koleksiyonu içerisinde Dolmabahçe Sarayı'nda 42/1300 numaralı bir adet ipek seccade, bir adet küçük orta halısı ve Topkapı Sarayı'nda (Env.No.8/310) bir adet seccade boyutunda halı tespit edilmiştir. (b.k.z. Şekil. 5.3.3.5) Bu halı Dolmabahçe Sarayı ve Beylerbeyi Sarayı'nda duvardan duvara döşenmiş şal desenli tabir edilen özelliktedir.

[301] Vahide GEZGÖR, a.g.e., s.174.
[302] 1924 Saray kaytları s.8. Milli Saraylar Evsaf defterleri.

Bu tip halı örnekleri Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde pek çok cami için hediye edilmek üzere dokutulmuştur. Sultan Reşad (1909-1918) döneminde tüm ekonomik ve siyasi zorluklara rağmen makine alımı ve modernizasyon faaliyetlerinin kesintisiz devam ettiğini görülmüştür. Sultan Reşad (1909-1918) döneminde modernleşme anlamında ciddi yatırım olduğu arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir.

Batılılaşma döneminde devam eden halı üretiminde, yeniliklere açık olmanın yanında Saray halı geleneği devam etmiştir. Yayın ve araştırmaların tamamında olmasa da büyük bölümünde –ne yazık ki son yıllarda yapılan çalışmalarda bile- saray halısı geleneğinin 17. yüzyıla kadar devam ettiği bilgisi yer alır. Anlaşılan o ki bu yaklaşım, ilk yapılan araştırmaya sadık kalınarak devam etmiştir. Saray halısı konusunda ilk yapılan yayın ve araştırmalar sırasında Milli Saraylar'ın araştırmaya kapalı olması bunun gerekçelerinden birisi olabilir. Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nun o dönemlerde yeterince bilinmemesi, bunun yanı sıra ilk yapılan araştırmalar sırasında Milli Saraylar'daki eserlerin genç eser olması başka bir gerekçe olabilir. İlk yapılan çalışmalar sırasında, Hereke Fabrikası'nın Osmanlı döneminde saraya bağlı bir kuruluş olduğunun atlandığı ve saray halıları hususunda değerlendirilmeye alınmadığı anlaşılmaktadır. Zira Milli Saraylar, ilk yapılan çalışmalardan çok sonra 1984 yılında müze işlevi kazanmış, Kültür-Tanıtım bölümü açılmış ve araştırma hizmeti vermeye başlamıştır. Oysaki saray halıları ve Hereke halıları bir arada değerlendirildiğinde sarayın halı üretme geleneğinin 19. yüzyılda devam ettiği açıkça görülmektedir. Bununla birlikte önceki yüzyıllarda üretilmiş saray halısı örnekleri ile Hereke halıları arasında bazı farklılıklar da görülmektedir. Şöyle ki ilk saray halılarında, Türk ve İran düğümü kullanılmışken daha çağdaş olan ve Fabrika'da üretilmiş Hereke saray halılarında geleneksel Türk halılarında olduğu gibi "gelenek korunarak" Türk düğümü kullanılmıştır. Saray halılarında Türk ve İran düğümü kullanılmışken Milli Saraylar Koleksiyonları'nda bulunan halıların tamamında Türk düğümü kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hereke halıları her ne kadar teknolojiyi ve yenilikleri kullanmış olsa da, aynı zamanda motiflerde geleneksel, batı ve İran etkilerini veren örnekleri barındırmaktadır. Tüm bu özelliklerinin yanında gerek motifleriyle, gerekse tekniğiyle Hereke halıları Türk halı

sanatını süzgeçten geçirerek adeta bu sanatın bütün özelliklerini yansıtan özeti niteliğini taşımaktadır.

Seccade boyutundaki küçük Hereke halılarının mekânlarda kullanımı dikkat çekicidir. Seccade tipinde küçük boyutlu halıların minyatür resimlerde tahtın önünde kullanıldığı örnekler görülmektedir. Milli Sarayların eser kayıtları incelendiğinde hükümdar ve hanedan tarafından kullanılmış mekânların ilk kayıt listelerinde küçük seccade tipi halıların mevcut oldukları görülmektedir. Bu halılar seccade olarak kullanıldıkları gibi kabul mekânları ve resmi odalarda bir kanepe önünde, çalışma masası altında, kabul odalarında yine kanepe önlerine büyük taban halısı üzerine serilmiştir. Bu küçük halılar adeta taht halısı vazifesi görmekte makama vurgu yapmakta, ortamdan onu net çizgiler ile ayırmakta ve sınır koymaktadır.

Bunun yanında seccade boyutundaki küçük halılar şömine önlerinde, soba önlerinde kullanılmıştır. Arşiv belgeleri bu görüşü desteklemektedir. Belgelerden [303] Dolmabahçe Sarayı mabeyn orta ve üst kat ile Yusuf İzzettin'e ait saltanat kapısında ki kulelerde kullanılan halılar, soba önlerinden, kanepe önlerinden, İkbal dairesinde ise beşik altına kullanıldığı öğrenilmektedir.

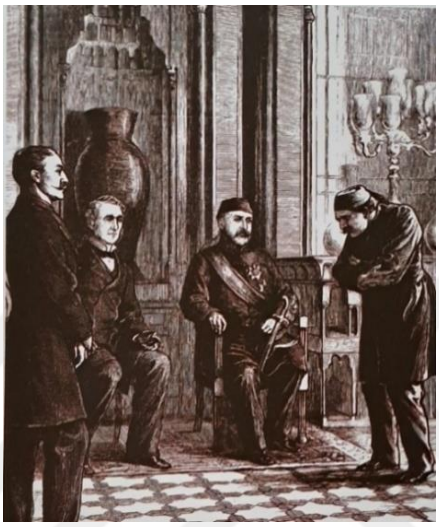
Gravür ve İllüstrasyonlar küçük boyuttaki halıların kullanımını gösteren belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1877 tarihli gravürde halının taht altında kullanımı görülmektedir (Şekil 10.1).

Şekil 10.1 Osmanlı Parlomentosu'nun Açılışı, The Illustrated London News, 7 Nisan 1877. (https://www.bitmezat.com/urun/7259271/osmanli-parlamentosunun-acilisi-the-illustrated-london-news-7-nisan-1877-40-x Erişim. 11.12.2023)

[303] BOA. HH.MFRŞ.2-69

Aynı konuda diğer bir görsel ise Sultan Abdülaziz'i Beylerbeyi Sarayı Taht Odası'nda gösteren gravürdür. Bu gravürde seccadenin kullanımına ilişkin bir diğer görsel örnek karşımıza çıkmaktadır. Sultan Abdülaziz Beylerbeyi Sarayı Taht Odası'nda İngiliz Büyükelçisi William Eward Gladston'u Kabul ederken görülmektedir.

Şekil 10.2. *The Garaphic*, 6 Mayıs 1876, Vol. XIII. No:336.
(Mlli Saraylar Dia Arşivi)

19. yüzyılda Hereke halıları ile çağdaş ve benzer özellikler gösteren halı türleri yer alır. Bunlar arasında Feshane ve Kumkapı halıları bulunmaktadır. Feshane Fabrikası'da devletin kontrolünde üretim yapmıştır. Fes üretmek üzere kurulmuş Fabrika'da ilerleyen tarihlerde yoğun halı üretimi yapılmıştır. Hereke, Feshane ve daha sonra üretilmeye başlayan Kumkapı halıları aynı dönemde üretilmiş çağdaş halılardır ve saray beğenisini yansıtmaktadır. Özellikle Hereke ve Feshane halılarında şaşırtıcı benzer renk ve desende halılar üretilmiştir. Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan Feshane üretimi eserler bunu göstermektedir. Bu benzerlikler çağdaş ve devlete bağlı olmanın yanında, daha ziyada saray için Feshane Fabrikası'na sipariş edilmiş halılarda görülür. Bunun sebebi sarayın tarafından desenlerinin sipariş verilmesinden dolayı olmalıdır.

Kumkapı halıları daha ziyade ipek iplikle dokunmuştur. Seccade boyutunda dokunmuş olanlarının saray seccade desenleri ile ortak özellikler gösterdiği bilinmektedir. Kumkapı halıları 19. yüzyıl Hereke halılarından daha çok Topkapı Sarayı halı

seccadeleri ekolünde üretilmiş halılardır. Bu halılar için ilk olarak Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda çalışıp daha sonra ayrılan ustalarca (Bu konuda Zare Ağa'nın adı çalışmaların hemen hepsinde geçmektedir ve imzalı seccade halıları özel koleksiyonlarda bulunmaktadır) Kumkapı'da aynı desenlerde üretilmiş halılar dokudukları yorumu pek çok yayında yer alsa da ustaların Fabrika'da çalıştığına dair arşiv belgesine dayanan bir çalışmaya henüz rastlanmamıştır. Gerek Topkapı Sarayı gerekse Dolmabahçe Sarayı Koleksiyonlarında Kumkapı halı seccadesi bulunmamaktadır.

Feshane halıları üzerine yapılmış çalışmalarda, Osmanlı arşivi muhasebe defterlerinde yapılan araştırmalarda Feshane Fabrikası'nda 1856 yılından itibaren seccade ve halı üretildiği görülmüştür. Bu üretimler oldukça yüksek orandadır. 1855'te fabrikada kilim dokunmaktadır.[304] Dokunan yer yaygıları kilim, seccade ve halı kaydı ile geçmektedir. Hazineye Hassa'ya bağlı olarak çalışan Fabrika ile Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun benzer motifte halılar üretmesinin, aynı birime bağlı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Hatta 1856 tarihinde Feshane'de halı üretiliyor olması, Hereke Fabrikası'ndaki halı üretiminin başlangıç tarihine ilişkin kesinlik arz etmeyen ve daha önce değinilmiş 1850'li tarihleri tekrar düşündüren, bu ihtimali olasılığı kuvvetlendiren bir işaret olarak düşünülebilir.

Koleksiyonda incelenen Hereke halıları içerisinde önemli salon ve mekanlar için üretilmiş halıların zeminlerinde sarı rengin tercih edildiği görülmektedir. (bkz. s.146) Şale Tören Salonu halısı, Şale 1. Kısım 25 numaralı Tören Salonu halısı, Yıldız Sarayı için dokunmuş olup günümüzde Dolmabahçe Sarayı Sarı Salon'da sergilenen halı, Beylerbeyi Sarayı Mavi Salon'da sergilenen halı sarı zeminli oldukça büyük halılar olarak karşımıza çıkmaktadır. 16 ve 17. yüzyıllarda Uşak halılarında sarı renge büyük önem verilmiştir. Halı dokumada sarı rengin tercih edilmesi ve bu renge verilen önem Türk kültüründe sarı rengin kültürel ve sembolik anlamından kaynaklanmasına bağlanmaktadır.[305] Sarı rengin 19. yüzyılda dokunmuş Hereke halılarında çok tercih edilmesini Uşak halılarının etkisi olarak yorumlanabilir.

[304] Sevim ARSLAN, (2020), Feshane Halıları, *Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı,* s.900
[305] Ömer DEMİROĞLU, (2023), *16. Ve 17. Yüzyıl Uşak Halılarında Sarı Rengin Önemi*, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk sanatları Ana Sanat Dalı,Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.80.

10.1 Türk Resmi ve Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda Halı Ressamları

Minyatür ile başlayan Türk resim sanatı, batılılaşma süreciyle birlikte batı tarzı resim üretmiştir. Osmanlı minyatürlerinde görülen bazı halı motifi detayları, saray halısının ilk desen üreticileri olan nakkaşların minyatürlerinde görülmekte ve bu tasarımların 19. yüzyılda üretilmiş Hereke halılarında hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna örnek verecek olursak Nakkaş Osman'ın 1569 tarihli Kanuni Sultan Süleyman'ın Erdel Prensini Kabulü adlı çalışmasında ortada yer alan halının madalyonunda, dört yöne simetrik bakan hatailer saray halılarının ilk örneklerinde görüldüğü gibi son dönem Hereke halılarında sıkça kullanılmıştır.[306] Bu şema saray halılarında karakteristik bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk saray halısı desenleri, saray nakkaşları tarafından üretilmişken zaman içerisinde batı tarzı resim eğitimi alan kimi ressamlar, Hereke Fabrikay-i Hümâyunu'nda görev almıştır. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda halı desenlerini çizen ressamların görevi oldukça önemsenen iş koluydu. Günümüze kadar ulaşılmış ilk ressam Kameron' dur. Diğer ressamlar arasında, Ser ressam Tomas Efendi, Ressam Yorgaki Efendi, Osfan Efendi, Resim Memuru Mehmed Efendi.[307] Resimci Ğalozula"[308], Resimci ustası Yorgi"[309], resimci İbşik .[310] gibi isimler yer alır. Tespit edilmiş diğer bir ressam ise Ressam Yani'dir.

Fabrika desen arşivinde çizimine ulaşabildiğimiz önemli isim Tomas Efendi'dir. Fabrika halı deseni arşivinde tespit edilen Tomas Efendi tarafından çizilmiş desen çizimini veren paftalarda tercih edilen renkler ve detaylar, bir ressam tarafından çizilmiş desenin inceliğini yansıtmaktadır. (bkz.Şekil 5.1.2.2)

Fabrika'da yöresel özelikler gösteren halıların dokunduğu örnekler olduğu gibi desinatörler tarafından özgün tasarlanmış veya çeşitli bölgelerde dokunmuş ve makbul bulunmuş eserlerden esinlenilmiş çeşitli kompozisyon ve özellikler gösteren halıların da dokunduğu görülür. Örneğin Tomas Efendi'nin çizdiği bir halı deseni Osmanlı

---

[306] TSMK.H.1339, 16b. Bkz. https://www.researchgate.net/profile/Tahir-Celikbag-2/publication/330000531_KLASIK_OSMANLI_MINYATUR_SANATINDA_NAKKAS_OSMAN%27IN_YARATICILIK_ANLAYISI/links/6004790d299bf14088a2cde3/KLASIK-OSMANLI-MINYATUeR-SANATINDA-NAKKAS-OSMANIN-YARATICILIK-ANLAYISI.pdf erişim tarihi:14.02.2024

[307] Ali ATA, Yiğit, a.g.m., s.140.

[308] A.BULUŞ., a.g.t.,s.318.

[309] A. BULUŞ, a.g.t., s.321.

[310] A. BULUŞ, a.g.t., s.316.

Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nin 17. sayısında görülmektedir.[311] Bu halı o dönem beğenilen Kirman halısı desen özelliği göstermektedir. (bkz.Şekil 5.1.2.1).

Kaynaklarda adı geçen ressamlar tarafından Osmanlı döneminde çizilmiş halı deseni tespit edilmiş tek ressam Tomas Efendi'dir (bkz.Şekil 5.1.2.2).

Eser üzerinde ressamı tespit edilen tek örnek halı ise "ressam yani" imzası taşıyan Lahey Adalet Sarayı'na Sultan II. Abdülhamid tarafından hediye edilmiş halıdır. Cumhuriyet döneminde üretilmiş modern tasarımlı halılar içerisinden tespit edilmiş desinatör ise Adile hanımdır (bkz. 7.3.2 ve Şekil 8.1-6).

Osmanlı saray halıları için tasarım çizimleri nakkaşhane de görevli tezhip, cilt, çini tasarımları da yapan nakkaşlar tarafından yapılırdı. Türk resminde minyatür sanatından batılı anlamda resim sanatına yöneliş ile birlikte Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda desen tasarımları yapan sanatçılar, önceki yüzyıllarda olduğu gibi nakkaş, günümüz tabiri ile "desinatör" yerine batılı anlamda, kimisi Avrupa'da resim eğitimi almış ressamlar görev almıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim almış Tomas Efendi bu sanatçılara verilecek bir örnektir. Nitekim günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonu'nda yer alan Fabrika katalog, kitap ve çizim koleksiyonunda, aralarında Şeker Ahmet Paşa'nın bulunduğu çeşitli resim çalışmaları bulunan iki adet dosya mevcuttur. Bu resimler belli ki halı ve kumaş çizimlerinde kullanılmıştır. Buna benzer şekilde 19. yüzyılda Lyon'da faaliyet gösteren ve Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun örnek alındığı Lion Grande Fabrigue'de bağımsız ressamlar görev almıştır.[312] Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun da aynı sistemle çalışmaya özen gösterdiği ve benzer yöntemle çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Fabrikâ-î Hümâyûnu'nun yenilenmesi ve gelişmesi konusunda görevlendirilen personel içerisinden Fransa'ya eğitime gönderilenler olmuştur. [313] İleride yapılabilecek Fabrika muhasebelerine ilişkin ayrıntılı, uzun süreli arşiv taramaları ve araştırmaları ile diğer ressam isimlerine ulaşılacağı anlaşılmıştır. Belgelerde maaş listelerinin isim ve görevler ile birlikte verildiği, bazı dönemler ressam sayısının onu geçtiği görülmüştür.

---

[311] Hüseyi HAŞİM,, (yay. Haz. Y. Zihnioğlu). (2007), Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, 1911-1914, Sayı 17. S..270.

[312] https://gallica.bnf.fr/ark:/12148//bpt6k58248934/f22.image.r=Lion%20Fabrique L'art de Decorer les Tissus, s.xıx https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k58248934/f21.item.r=#visuAccordion https://www.google.com.tr/books/edition/Revue_d_histoire_de_Lyon/eGBMAAAAMAAJ?hl=tr&gbpv=1&dq=Lion+Grande+Fabrigue&pg=PA375&printsec=frontcover Erişim tarihi: 9.01.2024

[313] B.O.A. HH.65 lef.10.

10.2 Halı Desen Arşivi ve Görsel Belgeler

Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nda, kumaş ve halı üretiminde kullanılmış olan tarihi kumaş ve halı deseni çizim arşivi yer almaktadır. Halı üretim atölyesinde tarihi desenler korunmakla birlikte günümüzde desen çizimi yapan dinamik bir desinatör kadrosu bulunmaktadır. Korunan tarihi desen arşivi, fabrikanın tarihi boyunca üretilmiş tüm desenleri içermemektedir. Yıpranmalar nedeniyle tahribatlar ve kayıplar olmuştur. Arşiv hakkında önceki tarihlerde şifahi bilgilerden öğrendiğimize göre Seka Kağıt Fabrikası'na imha için çok sayıda pafta yollanmıştır. Desen arşivinde Saraylarda bulunan halılar ile örtüşen örnekler sınırlıdır. Son yıllarda halı desen arşivinde ciddi tasnif ve depolama çalışmaları yapılmış ve desenler dijital ortama geçirilmiştir. Fabrikada geçmişten gelen desen çizimi dinamik bir şekilde hâlen devam etmekte olup halı üretiminde kullanılmak üzere desinatörler istihdam edilmektedir. Halı desen paftalarında farklı renkte fakat aynı desende örnekler yer almaktadır. Halı üretiminde aynı desende olup farklı boyutta halı dokumak için tekrar desen çizimi yapılması gerekmektedir. Desenler kareli kağıtlara çizilirken, günümüzde bilgisayar ortamında çizilmekte, karelere bölünmüş kartonlara aktarılarak paftalar dokuyucuya teslim edilmektedir. Halılar, küçük ve bölümlere ayrılmış parçalar şeklindeki paftalarda yer alan desen çizimlerinin kullanımı ile dokunmaktadır. Desen paftaları tek halı için tasarlanmış ve üretilmiştir. Bazıları küçük değişikliklerle tekrar benzer şekilde üretilmiştir.

Desen arşivinde korunmakta olan tarihi halı desen çizimleri kareli kağıtlara çizilmiştir. Pafta sayıları değişkendir. Desenler suluboya veya guaj ile çizilmiştir. Kimi desenlerin karışık teknikle yapıldığı tespit edilmiştir. Çoklu paftalar şeklinde tasarlanmış çizimlerde yer alan halı desenlerinin bir bölümü Milli Saraylar'a bağlı saray ve köşklerde sergilenen eserler ile eşleştirilebilmiştir. Bu çalışmada, desen arşivinde yer alan ve günümüzde müzeler ve tarihi yapılarda tespit edilen Hereke halılarına değinilmiştir. Desen arşivi yanında yine Fabrika'da muhafaza edilen tarihi cam negatifler ile tarihi kitap ve kataloglar, müzeler ve diğer kurumlarda yer alan tarihi Hereke halılarının tespitinde kullanılan diğer görsel belgeler olmuştur.

Çalışma kapsamında Fabrika'da yer alan tarihi halı deseni arşivi, tarihi cam negatifler ve tarihi katalog ve kitaplardan yola çıkılarak tespit edilmiş eserlere yer verilmiştir. Milli Saraylar'a bağlı müzelere ilave olarak yerli ve yabancı diğer müzeler ile kamu

kurumlarındaki Hereke halılarından, Fabrika arşivde bulunan eş veya benzer desenlerin tespitleri yapılmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde çekilmiş "Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri" bu halıların orijinalinde nerelerde kullanıldığı gösteren belgelerdir. Günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan çok sayıda eserin bu tarihi fotoğraflardan, Yıldız Sarayı'nın çeşitli oda ve salonlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunların en önemlisi kuşkusuz Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm'in Osmanlı topraklarını ziyareti nedeniyle inşa edilmiş olan Yıldız Şale Tören Salonu için dokunmuş 400 metre kare ölçüyü aşan saray halısıdır. (Şekil.6.2.1.1)

Sultan II. Abdülhamid'in Hollanda Lahey Adalet Sarayı'na hediye ettiği görkemli ve eşsiz tasarıma sahip Hereke halısının orijinal desen çizimi Fabrika arşivinde tespit edilmiştir (b.k.z. Şekil. 7.3.4) Halı üzerinde Osmanlıca "Ressam Yani" yazısı görülmüştür. Sanatçısı öğrenilen ender halılar arasında yer alır. Desen çiziminde eksik paftalar bulunmakla birlikte halının ¼ desen tasarımı büyük oranda görülmektedir. Desen, kağıt üzerine suluboya ile çizilmiştir. Hediye edilen bu halıda kırmızı zemin üzerine, sarı, yeşil, mavi renklerin hakim olduğu geometrik hatlar, rumi, hatai motifleri yer alır.

Hereke Fabrikası'nda dokunmuş halıların tespit edildiği cam negatifler içerisinde "1900 Paris Sergisi" için Erdebil halısı ile eş desende üretilmiş ve günümüzde Arkas Koleksiyonu'nda yer alan halı görülmektedir (b.k.z. şekil. 6.1.14) Bu desenin zemin desenindeki ufak farklar ile dokunmuş bir örneği hâlen Milli Saraylar Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Paris Sergisi için üretilmiş diğer bir halı, Milli Saraylar Koleksiyonu'nda korunmakta olan ve Fabrika'da desen üretiminde kullanılan 1892 tarihli halı kataloğunda tespit edilmiştir.

TC. Cumhurbaşkanlığı yerleşkesinde yer alan bir halı ise Sultan II. Abdülhamid döneminde 1897 Türk-Yunan Savaşı şehit ve gazi yakınları için düzenlenen İane Sergi Kataloğunda, tarihi kitaplarda, Fabrika desen arşivinde ve tarihi fotoğraflarda tespit edilen bir halı olarak karşımıza çıkar. Söz konusu halı deseni 1893 Şikago sergi binasında ve Cumhuriyet Döneminde Atatürk'ün yer aldığı bir düğün merasiminde de görülmektedir. (b.k.z. Şekil. 7.1.1 - 7.1.11)

10.3 Saray Dışında ve Kamu Hizmetinde Hereke Halılarının Kullanımı

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunan halıların önemli kısmı saray, köşk ve kasırların ihtiyaçları için kullanılmıştır. Evlenen sultanların halı ve tekstil ihtiyaçları büyük oranda Fabrika-i Hümâyun ürünlerinden karşılanmıştır. Fabrika'da dokunan halılar, evlilikler ve saraydan ayrılan sultan ve cariyelere hediye edilmiştir.

Hereke halıları sultanlar tarafından çeşitli kişilere ve kurumlara armağan edildiği gibi aynı zamanda diplomatik hediye olarak da kullanılmıştır. Halılar kamu hizmetinde kullanılmak üzere bilhassa camilere hediye edilmek üzere dokutulmuştur. Bu yönüyle Fabrika'nın saraya ve hanedana olduğu gibi halka da hizmet etmesi dikkat çekicidir. Söz konusu hediye edilmiş Hereke halılıları Milli Saraylar dışında kullanılmış Hereke halılarıdır. Elçiliklere, camilere, makamlara, yabancı devletlere hediye dokutulmuş örnek halılar oldukça fazladır. Hereke halıları zaman zaman satış mağazalarında satıldığından farklı müze ve koleksiyonerlerde örneklerine rastlanmaktadır. Bunların yanısıra çeşitli kamu kuruluşlarına direk Fabrika üzerinden satış yapılmıştır. Yerinde tespit ettiğimiz ve çalışmada değinilen, günümüzde Romanya Köstence Kral camisinde bulunan Hereke halısı, Sultan II. Abdülhamid tarafından Tuna Nehri üzerindeki Adakale Camisine hediye edilen görkemli bir halı örneği olarak karşımıza çıkmıştır. (b.k.z. Şekil. 7.2.1)

Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nda dokunup diplomatik hediye niteliğinde ki halılar içerisinden en önemlisi kuşkusuz Hollanda Lahey Adalet Sarayı'na gönderilmiş eserdir. (bkz. bölüm 7.3)

Hereke halıları kamu hizmeti veren yerlerde, özellikle bazı camilere uygun tasarlanarak ürettirilmiştir. Fatih Camisi için ürettirilen halılarda madalyonlu tasarım kullanılmışken genellikle bir dönem yollu desenli tasarlanmış halılar, bilhassa Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde duvardan duvara halı ile kaplanacak şekilde çok sayıda camiye yollanmıştır. Saray dışında tespit edilen şal desen adı ile geçen yollu desenli halılar çeşitli cami, kasır, köşk, saray ve kurumlarda kullanılmıştır. Şal desenli halılar cami halılarının korunduğu Vakıflar depolarında olduğu gibi camilere hediye edilen halılar ile ilgili arşiv belgelerin de de geçmektedir. Yıldız Hamidiye Camisi'nin

tarihi halısı, saraylarda kullanılan yollu desenli halılar ile eş özelliklerde dokunmuş eserler arasında yer alır.[314]

Milli Saraylar Koleksiyonu ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı halı depolarında bulunan eserler içerisinde benzer hatta eş desende halı örneğine rastlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in camilere Hereke halısı hediye etmesi nedeniyle benzer özelliklerde iki halı deseni tespit edilmiştir. Detaylı araştırma fırsatı olduğunda bu sayının artacağı tahmin edilmektedir. Nitekim camilere hediye edilen halılar Vakıflar depolarında korunmaktadır.

12/3930 envanter numaralı halı ile eşi olabilecek kadar benzeri İstanbul Vakıflar Halı Müzesi depolarında yer almaktadır.[315] Söz konusu halı, Sultan II.Abdülhamid (1876-1909) tarafından Yahya Efendi Camisine hediye edilmiş olmalıdır. Koleksiyonda yer alan halı ile bahse konu halının bordürü, zemini, köşe dolguları, madalyonu ile birebir eş özellikler göstermektedir. Halı Koleksiyonu'ndan sorumlu olunan süreler içerisinde diğer kurumlarda tespit edilen Hereke halıları arasında bulunmaktadır. (bkz. Şekil.6.2.1.18)

Yukarıda değindiğimiz Hereke halılarının saray dışında kullanımı hanedan döneminde rutin ve planlı, talimat üzerine Fabrika'dan olan çıkışlardır. Bunların dışında ilginç olan ve ileride yapılacak çalışmalarda detaylı bir şekilde üzerinde durulması gerektiği düşünülen farklı konu ise tasarruf gerekçesiyle saray kullanmında olan eşya satışları[316] nedeniyle saray dışına çıkmış ne kadar Hereke halısı olduğu konusudur.

10.4 Hereke Halılarında Görülen Üsluplar

Saray halılarının devamı niteliğinde 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve hâlen Milli Saraylar Koleksiyonu'nda yer alan Hereke halıları arasında, saray üslubunda dokunmuş çok sayıda eser yer alır. Bununla birlikte Hereke halılarında geleneksel motiflerin de kullanıldığı görülür. Mimari ve küçük el sanatlarında görülen dönemin üslup etkileri bazı Hereke halılarına da yansımıştır. Dönemin üslup özelliklerini yansıtan motifler

[314] Vakıhlar Halı Müzesi eski müdürü serpil Özçelik ile yapılan görüşmeler. 2016 ve 2023.
[315] Vakıflar halı müzesindeki halının menşei konusunda 2014 yılında İstanbul Vakıflar Halı Müzesi eski müdürü Serpil ÖZÇELİK'in şifahi başvurusu üzerine yapılan inceleme ve görüşmelerde Heree olduğu tespit edilmiştir. Eserin fotoğrafı izin alınmadığından çalışmamızda kullanılmamıştır. Serpil Özçelik tarafından halının Beşiktaş semtinde bulunan Yahya Efendi Camisinden geldiği bilgisi 28 Mart 2017 yılında yapılan başka bir görüşmede şifahi olarak tarafıma iletilmiştir.
[316] Hurşit paşa, (1965) Saray Eşyalarının Satışındaki Yolsuzluk" *Hayat Tarihi Mecmuası*, C.1, S.4; Halid Ziya Uşaklıgil, a.g.e. s.87; Döndü ÇAVDAR, a.g.t.. s. 99, BOA. HH.MFŞ. No 61-50, belge 2, 11 mayıs 1326 dan aktaran.

eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Hereke halılarında 19. yüzyıl mimarisinde ve diğer sanatlarında çok kullanılmış olan Barok ve Rokoko S ve C kıvrımları, ampir özellikler, natüralist motifler, bereket boynuzu, müzik aletleri görüldüğü gibi yine 19. yüzyıl sanatlarında tekrar rağbet gören neo-gotik özellikler gösteren halı örnekleri de görülmektedir. Neo-gotik tasarımlı Hereke halısı Koleksiyonda toplam iki adet bulunmaktadır. Bunlar **(**Şekil 6.2.2.5, 6.2.2.8)'de görülen ipek halı seccadelerdir. Söz konusu iki halının Fabrika'da desen çizimleri ve cam negatifleri mevcuttur.

Şekil 10.4.1 Cam negatifte görülen üsluplaşmış madalyonlu, rumi motifli, Hereke halı fotoğrafı. Ölçü:11.8 x 17.9 cm.

(Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu.)

Önceki bölümlerde değinildiği gibi Hereke halılarında İran ve Avrupa etkili halıların yanında 1930'lu yıllarda modern tasarım özellikleri gösteren bauausse çizgiler taşıyan halı ve desen çizimleri tespit edilmiştir. (bkz Şekil.8.1, 8.4, 8.7)

Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nda bulunan pek çok eserde, yukarıda da ifade edildiği gibi dönemin beğenileri, sanat zevki ve üslup anlayışına bağlı olarak batı etkileri göze çarpmaktadır. Bu anlayışa göre üretilmiş halıların tasarım detaylarında ve renklerde de batı etkileri görülür. Batı etkili üretilmiş Hereke halılarında, barok kartuşlar, S ve C kıvrımları, bereket boynuzu, istiridye, çelenk, vazo, meşale, kurdele, natüralist çiçek-yaprak, dal, girland motifleri gibi batılı unsurlar bulunmaktadır.

Rokoko etkiler, seçilen pastel tonların tercih edilmesinde de görülmektedir. Avrupa etkisi ile dokunmuş halıların bazılarında kabartma desenli halı üretimi yapılmıştır. Dokuma tekniğinde batı etkisi, bu kabartma desenli Hereke halılarında göze çarpmaktadır. Halı motiflerinde sıkça görülen koyu renk iplik ile yapılan kontürleme, Avrupa etkisi görülen halılarda az rastlanmaktadır. Bu etkilerin yanında Hereke'de dokunmuş bazı yol halılarında art nouveau çizgiler görülmektedir. (Şekil 10.6.10)

10.5 Hereke Halılarında Kullanılmış Motifler

19. yüzyıl'da Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilmeye başlamış Hereke halılarında dönemin sanat ortamı, değişen zevkler ve sarayın beğenileri ile doğru orantılı tasarımlar kullanılmıştır. Hereke halı desenleri, halı ressamları tarafından daha ziyade mekânlara uygun tasarlanmış çalışmalardır. Saraylarda dekorasyon, bütün olarak düşünülmüştür. Halılar resim olarak tasarlanmıştır. Saray halı geleneğinden gelen bir tasarım söz konusudur. Saray atölyelerinde, fabrikalarda veya ülke topraklarının başka bir yerinde dahi olsa dokutulacak veya sipariş edilecek halıların çizimleri saraydan onay alınarak gönderilmiştir. Geleneksel halılardan bu anlamda ayrılır.

Hereke halılarının üsluplaşmış en çarpıcı motifi iri rumilerdir. Özellikle iri verilmiş rumi motifleri Hereke'ye has bir özelliktir. Bu motifler taban halılarında seyrek dokuma kalitesi ile daha görkemli ve dikkat çeken bir görünüm kazanır. İri rumiler kıvrımlı hatları ile saray halılarının son evresini veren Hereke halılarının üsluplaşmış özelliği ile sarayların geniş oda ve salonlarını süslemektedir. Saray üslubunda tasarlanmış Hereke halılarında hatai motifi, ruminin yanında diğer en çok kullanılan çeşitler arasında görülür.

Hereke halılarında en çok bitkisel motifler kullanılmıştır. Goncagül motifleri olgun Hereke saray halılarında tercih edilmiştir. Yapraklar, kıvrım dallar, ağaç motifleri (selvi, hurma, meyve ağaçları), çiçekler, meyve salkımları ve meyve taneleri görülen motiflerdendir. Üzüm salkımları ve enginar görülen motifler arasında karşımıza çıkar. Saray halı geleneğinde çokça kullanılan hançer yaprakları, lale, sümbül karanfil motifleri diğer bitki türleri olarak görülür. Hayat ağacı da işlenen motifler arasındadır.

Hereke halılarında hayvan motifleri az görülen türler arasında yer almaktadır. Kuş türleri en çok kullanılan hayvan motifidir. Şekil 5.4.1.3'de seccade de kuş figürü

stilize bir şekilde verilmişken Şekil 6.3.1 de görülen seccadede işlenmiş kuş türleri natüralist bir üslupta oldukça gerçekçi verilmiştir. Bu seccadede kuş figürleri yanında aslan, kaplan figürleri de kullanılmıştır. Seccadede ana hayvan figürü ise merkezde yer alan tavus kuşu motifleridir.

Hereke halılarında saray beğenileri ve dönemin üslup özellikleri yanında halı sanatının geleneksel motifleri de kullanılmıştır. Geleneksel, yıldız, güneş, sıçan dişi, çarkıfelek, pıtrak motifleri sık görülen türler içerisindedir. Geleneksel anlamda geometrik motifler kullanılan diğer türdür. Koleksiyonda az sayıda geometrik motifli halı yer alır. Bu motifler, daha ziyade Şekil 5.4.1.3'de görülen halıda olduğu gibi üçgen, baklava ve kare formlardır. Koleksiyonda Türk sanatında geleneksel dönemden beri kullanılmış yıldız motifinin yumuşatılmış çizgilerle ele alındığı farklı örneklerde yer almaktadır. Dolmabahçe Sarayı Zülvecheyn Salonu'nun kara tarafında sergilenen 52/2789 envanter numaralı yün taban halısı buna örnek verilebilir. Hereke halısında köşe dolgularının dış kısmında kullanılmış uçları çiçekli çok ışınlı ortası madalyonlu yıldız biçimli motifler de yer alır.

Avrupa tarzında üretilmiş halılarda, bereket boynuzu, kılıç, miğfer gibi ampir çizgiler tercih edilmiştir. Barok ve rokoko S ve C motifleri tercih edilen diğer batı etkili ögeler arasındadır. Çelenk, girland, kurdele, meşale, lir, istiridye kabuğu, akantus yaprakları, kozalak, rozet, çiçek buketleri, vazo, bereket boynuzu batı etkili eserlerde karşımıza çıkar. Örnekleyecek olursak bu tarz motiflerin büyük bölümü Muayede Salonu'nda sergilenen 11/1618 numaralı halıda karşımıza çıkar. (bkz. 5.2.3.1.2)

Genel anlamda Hereke halılarında ağırlıklı olarak rumi, hatai, palmet motifleri kullanılmıştır. Bunlarla birlikte kıvrımdallar ve çiçek motifleri içerisinde en çok gül motifinin kullanıldığı görülmektedir.

10.6 Hereke İpekli Dokumaları ve Halılarında Kullalanılan Ortak Motif Örnekleri

Günümüzde Milli Saraylar çatısı altında toplanmış, hanedanın son dönemlerinde kullandığı saray köşk ve kasırlar arasında bulunan Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Yıldız Şale, Ihlamur Kasrı, Maslak, Aynalıkavak ve Küçüksu Kasrı'nda çok sayıda Hereke halısı açık teşhir düzeni ile sergilenmektedir.

Saray, köşk ve kasırlar müze işlevi görse de eserler saraylarda hanedan tarafından kullanıldıkları hali ile sergilenmektedir. Kullanılan mobilya, perde ve halı tefrişin temelini oluşturmaktadır. Hereke halıları tefrişin tamamlayıcı ve eserlerin görünür olmasını sağlayan vazgeçilmez unsuru niteliğinde, geçmişte kullanıldığı hali ile günümüzde de açık teşhir edilmektedir.

Şekil 10.6.1 Hereke Halı, Env.No.13/567 Ölçü: 570 x 610 cm. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 10.6.2 Detay.

Şekil 10.6.3 864 desen nolu kumaş. **Şekil 10.6.4** Fabrika kumaş deseni arşivi. 86 x 40 cm.

Hereke halıları, perdelik ve mobilya döşemesinde kullanılan kumaşlar ile desen renk bakımından büyük uyum sağlamaktadır. Fabrikada dokunmuş halılar ile kumaşlar arasında birliktelik gösteren örnekler yer almaktadır. Bunlara en iyi örnek günümüzde Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu'nun 864 numaralı döşemelik ve perdelik kumaş deseni ile 13/567 envanter numaralı halı gösterilebilir. Kumaş ve halıda serpme süsen buketleri aynı renk tonları ile kumaş ve halıda dokunmuştur. Bu desenin kullanıldığı Süfera Salonu Dolmabahçe Sarayı'nın en önemli ve görkemli salonudur. Aynı

desendeki halı günümüzde depoda muhafaza edilmekte olup önceki yıllarda son Halife Abdülmecid Efendi'nin kızı Dürrüşehvar Sultan'ın 103 numaralı odasında kullanılmıştır. Bu odaya halı büyük geldiğinden kenarları katlanmıştır. Muhtemelen halı bu odada kullanılmadan önce, ilk üretildiği dönemlerde perdeler ile aynı mekanda kullanılmış olmalıdır. Nitekim saray dekorasyonunda halı ve perde uyumu gözetilen bir detay olmuştur. Zaman içerisinde özellikle halılar sarayda ve saray köşkler arasında yer değiştirmiştir.

Diğer halı ve kumaşta uygulanmış ortak motifin kullanıldığı önemli örnek 3/513 numaralı halı ile 898 nolu Hereke kumaşıdır.[317] (Şekil 6.1.3-6.1.6)

Şekil .10.6.5 Halı deseni çizimi. (Hereke Fabrikası Halı Desen Arşivi.)

Şekil 10.6.6 Eski Hereke kumaş kataloğunda 60 desen Hereke Kumaşı. (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Şekil 10.6.7 Fabrika desen arşivinde 308 desen Hereke kumaşı çizimi (Hereke Fabrikası Kumaş Deseni Arşivi.)

Şekil 10.6.8 Fabrika kumaş deseni desen arşivindeki 308 numaralı desenin kırmızı-sarı renk varyantı. (Hereke Fabrikası Kumaş Deseni Arşivi.)

[317] Bkz.s.132-134.

Fabrika'nın halı desen arşivinde yer alan geometrik madalyonlu halı deseni çizim paftaları 8şekil 10.6.5.) ile yine Fabrika arşivinde yer alan 60 ve 308 Desen Hereke kumaşı, madalyon tasarımı ile oldukça benzerlik gösteren örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel Türk sanatları ve Selçuklu sanatından beri sıklıkla kullanılan çok ışınlı yıldız ve stilize edilmiş bitki motifleri ile birlikte bu motifin 19. yüzyılda kullanılmış örneği görülmektedir. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'nda yer alan tarihi kumaş numunelerinin yer aldığı kataloglardan günümüzde hepsi dokunamamaktadır. 60 numaralı kumaşında günümüzde dokuması yapılmamaktadır. Jakarlı tezgâhlarda dokunan kumaşların önce delikli kartonlara desen çalışması yapılmakta ve ardından dokunmaktadır. Delikli kartonları bulunmayan kumaş örneklerinin dokuması yapılamamaktadır. Mevcut olmayan desen kartonlarının kumaş üzerinden çalışılarak çıkarılması oldukça zahmetli ve uzmanlık gerektiren bir daldır. Son 25 yılda numune kumaşı olup üretimi yapılamayan kumaşların üretiminde sayıca oldukça mesafe alınmıştır. Dokuması yapılamayan kumaşlar için çalışmalar hâlen devam etmektedir.

Şekil 10.6.9 Cam negatif üzerinde çelenk motifi. Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası Koleksiyonu.

Şekil 10.6.10 Hereke yol halısı. Env. No:42/1127, Ölçü: alınamamıştır.) (Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi).

Fabrika kumaş desen arşivinde yer alan Şekil 10.6.9'de görülen cam negatif ile koleksiyonda yer alan yün yol halısı, düz zemin üzerinde birbirine geçmiş çelenk motiflerinden oluşan, birebir eş desende olmamakla birlikte benzer tasarlanmış desen örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

10.7 Hereke Halıları ile Saray Tefrişinde Görülen Diğer Objelerle Ortak Motifler

Sarayların dekorasyonunda kullanılan bütün objeler, sarayın beğenileri doğrultusunda seçilmiş ve söz konusu tarihi yapılar buna göre şekillenmiş ve tefriş edilmiştir. Sultan Abdülaziz'in şehzadeler ile birlikte yaptığı Avrupa seyahati, sarayın beğenilerinde ve bakış açılarında büyük etki yaratmıştır. Milli Saraylar'da mevcut olan Hereke halıları ile diğer döşeme unsurları arasında bazı ortak motifler kullanılmıştır. Bu motifler bilhassa batı üslup özellikleri yansıtan natüralist gül motifleri, gerek halılarda gerekse kalem işlerinde ve bazı mobilya detaylarında görülmektedir.

S ve C kıvrımları, çiçek buketleri, bereket boynuzu, kordonlar, kurdele motifleri kullanılan ortak motifler arasındadır. Rozetler, istiridye kabukları, kıvrım dallar, meşale motifleri dekorasyon unsurlarında kullanılan ortak motiflerdendir. Mobilya, kalem işleri, tekstil, gümüş şamdanlar da ortak motifler görülmektedir. Hayvan figürlerinden aslan 11/1070 envanter numaralı halı seccade bordüründe, Yıldız Şale Tören Salonunun orijinal eşyası olan koltuk ve kanepelerde (Env.3/861-877), Resim Müzesi kalem işlerinde ve Dolmabahçe Sarayı bahçesinde ise heykellerde, Dolmabahçe Sarayı 215 nolu odada masa tablasında, 160 numaralı odada metalden yapılmış koltuk arkalığında işleme olarak karşımıza çıkar.[318]

Tavus kuşu ve sülün yine aynı halı seccadede ve Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk tavan süslemelerinde görülür. Kuş figürleri Beylerbeyi Sarayı Deniz Köşkleri'nde de kullanılmıştır.[319]

Geometrik motifler halılarda kullanıldığı gibi Dolmabahçe Sarayı kalem işlerinde ve Sarayın en önemli mekânlardan birisi olan Zülvecheyn Salonu'nda olduğu gibi çeşitli odalardaki parke döşemelerinde bulunmaktadır.[320] Söz konusu parke döşemeleri, Küçüksu Kasrı'nın birkaç odasında da görülmektedir.[321] Gülbezek motifi halılarda, başta Dolmabahçe Sarayı Medhal Salonu'nun tavanında görülen kalem işlerinde olduğu gibi çeşitli salon ve odaların tavan süslemelerinde, dış cephe taş süslemelerinde

[318] Bkz. A.Fazlıoğlu. (2007), Milli Saraylar Tefrişinde Halı Unsuru, *Düğümün Son Halkası Osmanlı Sarayı Halıları*, milli Saraylar yay., s.45.
[319] Bkz. Cengiz Göncü, *Beylerbeyi Sarayı*, Milli Saraylar yay., 2013, s.40, 56.
[320] Bkz. İhsan YÜCEL, Sema Öner, Yaşar Yılmaz, Cengiz Göncü, Hakan Gülsün, Burcu Bitlis, Demet Coşansel, Ayça Özer Demirli, Ayşe Fazlıoğlu, Şule Gürbüz, Güller Karahüseyin, Gülsen Sevinç Kaya, Candan Sezgin, Ayhan Soylu, (2005), *Dolmabahçe Sarayı*, İst., Milli Saraylar yay., s.23, 65.
[321] Bkz. Hakan GÜLSÜN, (1995), *Küçüksu Kasrı*, Milli Saraylar yay., s.46.; Nesrin TAŞER, (2018), *Küçüksu Kasrı*, Milli Saraylar yay., s.81, 100.

yoğun ortak kullanılan ögeler arasında yer alır. Kıvrımlı zarif akantus yaprakları yine kalem işlerinde, Harem giriş salonu tavan eteklerinde karşımıza çıkmaktadır.[322]

Natüralist çiçek bezemeleri, bunların içerisinde özellikle gül ve bahar dalı bu dönemde mimariden, küçük el sanatlarına kadar Hereke halılarında da sıkça kullanılan bezeme ögesi olarak görülmektedir. Mimari dış cephe süslemelerinde, kapı kanatlarında madalyon içerisinde cam altı tekniğinde, tavan süslemelerinde ve parke döşemelerinde, taşınır eserlerde özellikle porselen süslemelerinde karşımıza çıkmaktadır. Mozaik tekniğinin kullanıldığı bir tür olan İtalyan pietradura masa üzerlerinde natüralist gül motifi oldukça tercih edilen motif olmuştur.

Tavan süslemelerinde genel plan ve bölümlenme halı tasarımlarını anımsatır. Nitekim halı ve kumaşta olduğu gibi saraylarda ve dönemin önemli kasır ve köşklerinde tasarım yapan sanatçılar, sarayın beğenisine uygun ve onay alarak üretim yapmışlardır.

Halı şemaları genel itibariyle kitap ciltleri ile birliktelik gösterir. Halıdaki madalyon ve köşeler, cilt sanatında, özellikle de saray halı sanatı ve saray için üretim yapılmış kitap ciltlerinde benzerdir.

Dönemin süsleme unsurları ve motifleri, mimari dekorasyon ile küçük objelerde ağız birliği yapmışçasına büyük bir uyum içerisinde saray ve köşklerde kullanılmıştır.

[322] Bkz. İhsan YÜCEL, a.g.e., s. 43,195.

11. SONUŞ

Çalışma ile birlikte Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilmiş ve Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı çatısı altında korunmakta olan tarihi Hereke halıları, geleneksel halı değerlendirme çalışmalarından farklı bir bakış açısıyla, görsel kaynaklar üzerinden değerlendirilmiştir.

Kullanılan görsel kaynaklar, Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda dokunmuş halıların üretimlerinden önce çizilmiş paftalardan oluşan tarihi desenler, tarihi kataloglar, kitaplar, baskı fotoğraflar ve cam negatiflerdir. Görsel belge ve kaynaklar üzerinden tespit edilmiş olan Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki Hereke halılarının eş ve benzer örnekleri değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra Hereke halılarının orijinal, farklı bir ifadeyle ilk kullanım yerlerini belgeleyen tarihi fotoğraflar üzerinden değerlendirilmesi ilk kez bu çalışma ile birlikte yapılmıştır. Yukarıda belirtilen görsel belgeler arasından en fazla eser tespiti basılı tarihi fotoğraflardan yapılabilmiştir.

Çalışma sonucunda Hereke halılarının üretimlerinde bir taraftan teknoloji ve yenilikler kullanılarak üstün bir kalite getirildiği, diğer taraftan Türk halı sanatı tarihinin adeta özetlendiği, tüm özelliklerinin süzgeçten geçirilerek yansıtıldığı görülmüştür. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu, gelenekleri yaşattığı gibi dönemin sanat özelliklerinin yanında, çağın üretim ve desen tercihlerindeki yaklaşımlarını da yakalamıştır.

Hereke Halılarını diğer halı gruplarından ayrılan en önemli ve aslında göz ardı edilen, bazen "taklit" ya da "kopya" gibi algılanmasına neden olan ve yeterince ortaya konulmamış özelliği esasında Türk halı sanatında görülen desen ve motif çeşitliliğini kullanmasıdır. Hereke halıları esasında Türk halı sanatının adeta özeti gibidir. Bu sonuca ancak Milli Saraylar Halı Koleksiyonu'nda korunan geleneksel Anadolu desen ve teknikleri ile dokunmuş Hereke halı ve seccadeler ile sultanlar için özel dokunmuş eserlerin bir arada görülerek değerlendirilmesi neticesinde varılabilmektedir.

Hereke halıları, önceki bölümlerde ifade edildiği gibi yüzyıllardır belirli evrelerden geçerek gelişmiş Türk halı sanatının tüm özellikleri ile birlikte dönemlerinin tamamını yorumlayarak kalite ve desende kendine has özellikleri katmış ve bu kadim sanatımızı özetlemiştir. Söz konusu yorumlamayı Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi olan 19. yüzyılda, Saraya bağlı olarak devlet kontrolünde yapmıştır.

Türk halı sanatının son halkası diyebileceğimiz Hereke halılarının, saray halısı geleneğinin yanında yüzyıllardır süregelen yöresel gelenekleri, halı sanatımızda ki değişim, dönüşüm ve 19. yüzyıl Osmanlı sanatının dönem özelliklerini de sergilediği görülmüştür.

Hereke halısı üretiminde özgün özelliklerin yanında kopya üretim yapılan örneklerin bulunması aslında, bunun halı üretiminde sürekli yapıldığını bir kez daha görmemize vesile olmuştur. Kopya üretimi, gerek halıların dokundukları dönemin tercihleri gerekse daha önce üretildikleri coğrafyalardaki halı kültürüne sahip çıkma çabası olarak görülebileceği gibi üretiminde ve sanatta dünya genelinde görülen bir etki olarak da yorumlanabilir. Halıda kopya üretim esasında sadece 19. yüzyılda değil önceki yüzyıllarda da görülmüştür. Daha önceki yüzyıllarda da halı üretiminde batı pazarının tercih ve beğenileri etken olmuştur. Yurt dışı koleksiyonerleri ve müzelerinde çok sayıda bulunan benzer renk ve ölçülerdeki Lotto halıları aslında batı pazarı nedeniyle üretilmiştir. Söz konusu bu desenler yüzyıllarca üretilmiş ve bir dönem Hereke Fabrikası'nda da dokunmuştur.

Pazarın yanı sıra 19. yüzyılda görülen sanatın ve üslupların pek çok obje grubunda kullanılır olması, kullanım alanlarının genişlemesi ve geniş coğrafyalara yayılmış olması dönemin halı üretiminde tür, desen ve motiflere yansımıştır.

19. yüzyılda kurulmuş bir İmparatorluk fabrikası olan Hereke Fabrikâ-î Hümâyunu'nda üretilmiş halılarda dönemin diğer sanat dallarında hakim olan üslup anlayışının yansıması da görülmektedir. Kopya ya da tekrar üretim olarak görülen dokumalar için halı da neo-gotik, neo-klasik, barok, rokoko, ampir ve hatta oryantalist bakış açısı gösterdiği söylenebilir. 16. yüzyıl saray halıları ile klasik, Lotto desen ile neo-klasik, 43/3 nolu ipek seccade de neo-gotik ve diğer anlayışlar ile üretilmiş halılar, 19. yüzyılın eklektik saraylarını donatmıştır. İran halılarının benzerlerinin üretimi, batının Anadolu halılarını taklit etmesine benzeyen bir bakış açısıdır. Bir çeşit oryantalist yaklaşım olarak yorumlanabilir. Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu Türk halı sanatı tarihinin tüm zamanlarını, kısacık tarihine sığdıran ve aynı zamanda bulunduğu dönemin üslup özelliklerini de yaşatmayı başarmış, çok değerli dinamik bir okul niteliğini taşıdığı düşünülmektedir.

Çalışmada değerlendirilen Milli Saraylar Hereke Halı Koleksiyonu'nda ki eserlerin bir bölümü, tarihi fotoğraflar, Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası desen arşivindeki

tarihi desenler, tarihi cam negatifler ve Fabrika desen üretiminde kullanılmış olan tarihi kitap ve kataloglar ile üretimleri belgelenmiştir. Bu çalışma ile Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilmiş halılardaki desenlerin ilham kaynakları, kullanım yerleri, desenlerin renk varyantları, çok tercih edilen ve birkaç kez üretilmiş desenler tespit edilmiştir. Hereke halılarının en önemli ve dikkat çekilmesi gereken özelliği, diğer geleneksel halı türlerinden farklı olarak tasarım halıları olmasıdır. Aynı zamanda Hereke halıları saray halılarının devamı ve son evresidir.

Sultan II. Abdülhamid şehzadeliği döneminde, Sultan Abdülaziz'in Avrupa'ya yaptığı seyahate katılmıştı. Bu seyahatte yaşadığı deneyimler saraya bağlı fabrikaların kurulmasında veya geliştirilmesinde etken olmuştur. Sultan, Avrupa'da doğu, özellikle Türk halıları tarzında üretim yapan hanedan fabrikalarını görmüş olmalıdır ki kendisi de önemli sergi ve diplomatik hediyelerinde daha önce Osmanlının konumundaki ve o dönem çok makbul ve meşhur İran desenlerinde halılar dokutmuştur. 1900 Paris Sergisi için dokunmuş halı ile desen arşivinde korunan Erdebil halısının desen çizimi paftaları bunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. (bkz. Şekil 6.1.10) Aynı şekilde kuş motifli Hint desenli 11/1070 numaralı seccade diğer örnektir. (bkz. Şekil. 6.3.1) Benzer desenlerde üretim sadece doğu halılarından esinlenilerek yapılmış olmayıp, Avrupa tarzında kopya olan üretimler de yapılmıştır. Avrupa'dan kopya edilerek birebir aynı renk ve desende üretilmiş önemli halı örneği Muayede Salonu'nda sergilenen ve ölçüsü ile dikkat çeken 11/1618 envanter numaralı halıdır. (bkz. 5.2.3.1.2)

Çalışma sırasında değerlendirilen Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda üretilmiş olup sarayların geniş oda ve salonları için dokunmuş halıların zeminlerinde sarı rengin kullanımı dikkat çeken özellik olarak görülmektedir. Sarı zemin, Yıldız Şale 1 numaralı Tören Salonu, Şale 1. Bölümde yer alan 25 numaralı Merasim Salonu, Dolmabahçe Sarayı 132 numaralı Sarı Salon, 163 numaralı Sünnet Salonu ve Beylerbeyi Sarayı Mavi Salon'un orta kısmında sergilenen halılarda vb. çeşitli salonların büyük halılarında görülmektedir. Özellikle sarı zeminin büyük halılarda ve önemli mekânların tefrişinde tercih edilmiştir. Sarı rengin yaygın olarak kullanımı Uşak halılarının Hereke halılarına bir yansımasını olarak düşünebilir. (bkz. s.147)

1893 yılında gerçekleştirilen Şikago Sergisi'ne Osmanlı İmparatorluğu katılmış ve Sultan II. Abdülhamid söz konusu sergiyi çok önemsemiştir. Şikago Sergisi'nde teşhir

edilen ürünlerin yer aldığı katalogların bir tanesinde belli genişliklerde dokunmuş yol halısı örneklerinin görselleri bulunmaktadır.[323] Kataloğun halılarla ilgili bilgi veren açıklamasında parçaların birleştirilmesi ile büyük mekânlara döşendiği bilgisi yer almaktadır. Milli Saraylar Koleksiyonu'nda korunan dar ve uzun dokunup dikişle birleştirilerek duvardan duvara döşenen Hereke yollu desenli halıların bahse konu tür halılardan yola çıkarak üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Batıda, sanayileşme ile birlikte bazı halı şirketleri bu tarz halıları dokumuş ve mekânlar duvardan duvara döşenmiştir. Batıda halı kültürü yerleşmeden önceki dönemlerde gerek doğuda gerekse Türk kültüründe mobilya kullanılmayıp sedir, minder ve halı kaplı döşemeler gündelik yaşamda önemli yere sahipti. Batının duvardan duvara ürettiği yolluklar muhtemelen doğu kültüründe gördükleri tüm zeminin halı ile kaplanmasından esinlenilmiş ve bu kültür etki etmiş olmasındandır. Halı sanatı kolay taşınır olması ve hayatı kolaylaştıran eşya olması nedeniyle doğu ve batı arasında bumerang gibi sürekli, aynı zamanda karşılıklı etkileşim halinde olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde faaliyet gösteren Hereke Fabrika-i Hümâyunu'nda dokunan halılardan yola çıkılarak söz konusu kuruluşun, saray desteği ve himayesiyle adeta Türk halı sanatını başlangıcından itibaren desenleri ve teknikleri ile koruduğu ve yaşattığı anlaşılmaktadır. Halı sanatımızı korumanın yanında aynı zamanda geliştirmiş, teknik olarak zirveye taşımıştır. Tüm bunların yanında kendine has tasarımlar üretmiş ve üstün bir kalite yakalamıştır. Hereke halıları bu özellikleri ile Türk halı sanatı içerisinde son derece önemli bir türdür. Öyle ki Hereke halıları Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren desen üretmeye ve kaliteyi yükseltmeye devam etmiştir. Hereke halıları Osmanlı'dan beri devam eden, marka haline gelmiş geleneksel kültürümüzün önemli bir parçasıdır.

[323] Exposition Chicago, Catalogue No:112 .s.1060-161-1065-1068

KAYNAKÇA

Belgeler

BOA,HH. No:00255, s.4, 7, 10, 25
BOA, HH, 00065, s.10, 11, 12, 22
BOA. HH. THR. 1658:71, 1269
BOA HH,MFŞ 2 67 1290
BOA HH. MFŞ 2 68, 1290
BOA HH,MFŞ 6 32, 1295
BOA HH,MFŞ 6 32, 1295
BOA HH,MFŞ 2 45, 1289
BOA HH,MFŞ 2 67 1290,
BOA HH,MFŞ 2 45, 1289
BOA. HH.İ.154-30 H-13-11-1320 (M.11 Şubat 1903)
BOA HH.Ad. 5303, 1308;
BOA.HH.d.2859-H.24.08.1310.
BOA.HH.d.5337-H.22.09.1312.
BOA:HH.d.11221.H.06.12.1316.
BOA.HH.İ. 156-13, 03.M.1321 01.04.1903
BOA.HH.İ.159-39 H.14-03-1321
BOA.HH.İ.241-59, H.11.08.1331 M.16 Temmuz 1913
HH.AİD.MEM.54.10 2 Zilkade 1285
BOA HH.Ad. 5303, 1308; HHMSA:. Belge2/1695, 1314
BOA.İ.TAL 127.24 29 b.1315
BOA. İ.TAL. 427-23, 29.c. 1325 (09.08.1907)
BOA.İ.TAL 127.24 29 b.1315;
BOA. İ.TAL. 427-23, 29.c. 1325 (09.08.1907)
BEO İ.TAL:427.23 29. C. 1325.(ağustos 1907)
BEO.HH.AİD.MEM.54.10 2 Zilkade 1285;
BEO.PRRK.AZJ.50-48. H.29.12.1322 6 Mart 1905
BEO.DH.TMIK.M. 11-57. 23.02.1314 M.3 Ağustos 1896.
BOA.DH.MKT.2513-29, H.7.04.1319 M. 24 Temmuz 1901
BOA.HR.SYS-2459-64, M.10.10.1918
BEO. MBİ.169-2. H.11.5. 1331
BEO.İ.EV.30-49, H.29.12.1319 M.8 Nisan 1902
BEO .HH.İ.III 36 H.12.08.1315 M 6 Ocak 11898
BEO, 3651, 273751, H.05.10.1327
BEO, 4498, 337287, H.16.03.1336
BEO, 3295, 24055, H.17.03.1326
BOA. HHd. 31993, H.05-01-1323
BOA: HH.İ. 83-52 H.28-06-1310 (17 Ocak 1893)
BEO.ML.ŞD.937-87 H.19.12.1312
BOA.HH.E-I-122 TARİH
BOA..HH..2-1685. 1314.; HH.Defter 2731 No:5303, 1308
BOA.HH.E-1-140 tarihine bak yaz???

BEO.İ.TAL: 41-39, 05.06.1324 M 27 Temmuz 1906
BEO.İ.TAL. 412-77, H.26.11.1324 M. 26 Ocak 1907
BOA.Maliye Nezareti, Emlakı Emirriye Müd.Evrakı, dosya 18, 42 gömlek, 23.02.1310(M. 1892)
BEO.HHH.İ.240-6.H.04.1331 M.11 Şubat 1913
BOA. Y.MTV.311.192, 1326.Ca.29, 29 Haziran 1908
BEO.HR.SFR.3 538-49 M. 27.04.1903
BEO. 321-24075, H.25.05.1311
BOA.MF.MKT.1149-68, 29 aefer 1328.
BOA. İ.DH. 111-5604, H.24.10.1261.
BOA.MB.İ.154-51 H.10.08.1329.
BOA.HH.THR.1238.58 1334.C.8 (12 Nisan 1916)
BEO.ML.EEM.177-60, R.21.07.1309 3 Ekim 1893
BEO.ML.EEM.169-17 R.24.01.1309 M. 5 nisan 1893
BOA.ML.EEM.731.51R.13-12-1324
BOA, ML.EEM. 666-39, R.07.02.1324
BOA. ML. EEM. 209-63, R.20.03.1311.
BOA.ML.EEM.766-52, R.14.08.1325 M.27 Ekim 1909
BOA, ML.EEM: yer 350-38, R.21.07.1316
BOA.ML.EEM.178-90 R.13.08.1309 M.25 Ekim 1893
BOA.ML.EEM.193-97. R.30.05.1310 M.11 haziran 1894
BEO.ML.EEM.175-79. R.18.06.1309 M. 19 ocak 1892
BOA HH.D, 14099.
B.O.A.HH.İ.-140/35 H-08-12-1319
BOA. Y.MTV.311.192, 1326.Ca.29, 29 Haziran 1908
BEO.Y.PRK.HH.27-32, h.19.05.1311.
BEO.Y.PRK.HH.32-12, 06.04.1318 M3 Ağustos 1900
BOA.Y.PRK.SGE.7/58 1314 H. 1896-1897
BEO .HH.MSA:. Belge2/1695, 1314
BOA, MSA.D, No.2953/91.
MSA.Defter 2609, sıra no 336, 1334.
MSA Defter: 2603, sıra no: 958
MSA. Defter 2326 1300
MSA Defter 2331 s.68, 1298
MSA. HH. 3372, Ebniye İdaresi Evrak Defteri, 226 sıra no, 1302
BOA. Y.EE.d. s.11, Resimli Gazete, Darülaceze Sergisi, s.242.
CA.30-18-1-1, Kutu 25, Gömlek 52,Sıra 6, 20.07.1927.
CA.30-18-1-1, Kutu.29, Gömlek.43, Sıra 4, 12.07.1928.

Tez ve yayınlar

Ahmet Lütfi Efendi, (1999.) *Vakanüvis,* Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Cilt. VIII., Tarih Vakfı yayını, İstanbul 1999, s.1271.

AKDAĞ, Hasan, Yasemin Polat, (2021). Osmanlı Arşivinde Halıcılık üzerine Bir defter analizi (Mad--d-14500 Numaralı), *Arış,* Halı dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi, Sayı 18, sayfa 39-37

AKSOY, Aslı, (2018), 13-18 Yüzyıl İber Yarımadası : İspanya Halılarında Türk Halılarının İzleri, Sosyal bilimler Dergisi, yıl.5, Sayı.28, s.393-419.

AKSU, Cemal, (1999). Halit Zıya Uşaklıgil, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi,* YKY C. 2 Istanbul.

AKYÜZ, Fatih, Dr.Fatih Tetik, (2017), *Lütfi Simavi, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim.1924,* Cilt 2. İst. s.453

ALTINDAĞ, Ülkü Altındağ, Nedret Bayraktar, (1988). Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları II., *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 3,* Ofset Yayınevi İstanbul

ALTINDAĞ, Ülkü Altındağ, Nedret Bayraktar, (1987). Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları 1. (Harem ve Baltacılar Koğuşu), *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 2,* İstanbul, Ofset Yapımevi, S.13-54.

ASLAN Margarita, Kangal, Recep, (2022). Ed. Margarita Aslan "Adakale'de Muhteşem Osmanlı Halısı", *Tulips a Symbol Of Friendship and Multiculturalism*.

ASLANAPA, Oktay, (1972). *Türk Halı Sanatı*, YKY. Istanbul.

ASLANAPA, Oktay, Durul, Yusuf, (1973). *Selçuklu Halıları,* İstanbul.

ASLANAPA, Oktay, (1997). "Türk Halı Sanatının Tarihi Gelişimi", *Arış,* y.1, s.3, s.18

ASLANAPA, Oktay, (2005). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İnkilap Yay, İstanbul. 2005.

ASLANAPA, Oktay, (1997). "Türk Halı Sanatında Yeni Gelişmeler", *Sanatsal Mozaik,* y.2, S.19, s.54-57

BAHTİYAR, Galip, Sanayi-i Nefisenin Milliyet Nokta-i Nazarından Tetkiki, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi,* sayı.18, 1 Temmuz 1330, 1914, Yay. Haz. Y.Zırhlıoğlu, 2007, s.298.

BATUR, Afife, (1985). "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yay, İst,, s.1060.

BOZ, Levent, (2023), *16. ve 17. Yüzyıllarda Avrupa'da Osmanlı ve Safevi Halıları Etkileşim ve Rekabet,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

BULUŞ, Abdülkadir, (2000). *Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, s.116, 127,136, 246

BULUŞ Abdülkadir -Atilla ARCIOĞLU (2005), Başkaları aracılığıyla İşgördürmeye İlişkin Tarihsel Bir Örnekleme. Hereke Fabrikası'nda Yönetim ve Örgütlenme Anlayışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*S.14, s.222.

ÇAVDAR, Döndü, (2015). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Mefruşat-ı Hümâyun İdaresi,* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi.

ÇELEBİ, Mehmet, (1987). Milli Sarayların TBMM Teşkilatı İçindeki Yeri, *Milli Saraylar*, S.1, 1987/1, s.8-9

ÇİLOĞLU, Hakan, (1992). *Milli Saraylar'da Bulunan İpekli Seccadelerin Desen ve Boya özellikleri,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

ÇİLOĞLU, Hakan, (1995). Milli Saraylar'da Bulunan Bir Grup Hereke İpek Halılarının Boyarmadde Özellikleri, *Öneri*, C.I., s.3., Haziran 1995. S.167-185.

ÇİLOĞLU, Hakan, (1995). !9. Yüzyıl Osmanlı Saray Halıcılığı, *Öneri,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yay., Yıl.1, C.I, S.2, s.146-152. İstanbul.

ÇETİNTÜRK, Bige, (1962). İstanbul'da XVI. Asır Sonuna Kadar Hassa Halı San'atkarları, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara, Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

DAĞCI, Koray, (1981). "Hereke Halılarındaki Desen Karekterinin İncelenmesi ve Yeni Çizgilere Ulaşılması", *I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildiriler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, s.102-109. İzmir, 1981.

DAY, Susan, (2008), (Ed. Aysen ANADOL) *İslam Sanatlarının 3 Başkenti*; *Louvre Koleksiyonlarından Başyapıtlarla, , İstanbul, isfahan Delhi,* SSM yay., İstanbul.

DENİZ, Bekir, (Nisan 2005). Anadolu Türk Halı Sanatının Kaynakları, *Sanat Tarihi Dergisi*, sayı XIV-I, s.79-103

DENİZ, Bekir, (1999). "Osmanlı Dönemi Halıları", Osmanlı, Kültür ve Sanat, ed. G.eren, Yeni Türkiye Yay., c.11, Ankara, s.381-394

DEMİRARSLAN, Deniz, (2020). İç Mekanda Kullanım ve Teknik Özellikleri Açısından Hereke Halısı, *SDÜ ART-E*, Güzel Sanatlar Dergisi, Cilt 13, Sayı 25.

DEMİRARSLAN, Deniz, (2020). Hereke Halısının Tarihi Gelişimi, Dünü , Bugünü", *Türk Dünyası Kültür Sanat Sempozyumu Bildiriler,* 7-15 Nisan 2000. s.89

DEMİRARSLAN, Deniz, (2021). Batı Saraylarında Türk Halısının Kullanımı ve Önemi, *Milli Folklor*, sayı. 132, cilt. 17, yıl. 33, s.211-212.

DEMİROĞLU, Ömer, (2023), 16. Ve 17. Yüzyıl Uşak Halılarında Sarı Rengin Önemi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk sanatları Ana Sanat Dalı,Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

DİŞBUDAK, Dilek, (Aralık 1990). Milli Saraylar ve 19. y.y. Mimarlığı, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:9, s.37-44.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, (1972). *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Der Traum vom Orient Kaiser Wilhelm II.im Osmanischen Reich, Stiftung Preussısche s Chlösser und Garten Berlin-Brandenburg, Postsdam 2005.

DURUL, Yusuf, (1984). *Beylerbeyi Sarayı'nı Eşyalandırılmasında Halı, kumaş ve Buna Paralel Duvar Panoları üzerinde Araştırma*, Milli Saraylar Sempozyumu Bildiriler, 1984, s.165.

ERDAL, İbrahim, (2014). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yabancı İşçi ve Uzman istihdamı Politikası; Hereke Kumaş Fabrikası Örneği,* TAD, C.39/S.67, 2020, s.621-634

ENEZ, Nevin, (1988).*Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan Halı-seccade Grubunun Boyarmadde Analizleri temel Alınarak Dokundukları Yer ve Dönemin saptanması,* Doktora Tezi, Maramara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü –Tekstil Ana Sanat Dalı. İstanbul.

ENGİN, Vahdettin,(2021). *Hereke Fabrikasının Kuruluşu,* Yeditepe Yayınları, İstanbul.

ERGENE, Celale, (Mart 1992).“Türk Saray Halıları”, *Kültür ve Sanat Dergisi*, İş Bank. Yay., Y.4, S.13.

FAZLIOĞLU, Ayşe, (Yay.Haz.) (2007). Düğümün Son Halkası Osmanlı Sarayı Halıları, Milli Saraylar yay., İstanbul.

FAZLIOĞLU, Ayşe - Gözeller, Ali, (2012). Yıldız Şale Tören Salonu'nun Orijinal Eser Çözümlemesi ve Yeniden Tefrişi, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, sayı:10.

FAZLIOĞLU Ayşe, (2017). Hereke Fabrika-i Hümâyûnu'nda Saray Geleneği Dışında Tasarlanmış Modern Tasarım Halı Örnekleri, *Sanat Tarihi Defterler*, sayı.17, s. 20

FİDAN, Didem, (2022), *Osmanlı belgelerinde 1893 Şikago Sergisi,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans Tezi.

GERMANER, Semra, (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçlu, *Tarih Toplum*, S.95, İletişim Yayınları, s.34.

GEZGÖR, Vahide, (1999). *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Halıları,* Milli Saraylar Yay.,İstanbul, s.181

GÖÇMEN, Muammer, (2000). Osmanlı Arşivleri Işığında Yıldız Çini ve Hereke Halı Fabrikaları Ürünlerinin Batı Saraylarına Girmesi, *Türk Dünyası Kültür Sanat Sempozyumu Bildiriler,* 7-15 Nisan 2000. s.270.

GÖKMEN, Ertan, (2023). Osmanlı Hayır kurumlarında ve Mekteplerinde Halıcılık Eğitimi, *Vakıflar Dergisi*, Sayı.59, s.69-95.

GÖKYAY, Orhan Şaik, (1989). Bir Saltanat Düğünü, Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı, S.1, Ofset yapımevi, s.32.

GÖNÜL, Macide, (1963). Eski Türk Halılarında Hayvan Motifleri, *Türk Folklor Araştırmaları,* No:168, Temmuz 1963, Yıl.14, Cilt:8, s.3123.

GÜLSÜN, Hakan Baki,(09.09.2004). Milli Saraylar Kültür ve Tanıtım Yardımcılığı'na sunulmuş Rapor, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Müzecilik-Tanıtım, Halı Koleksiyonu evrak arşivi.

GÜMÜŞ, (2015), Yerer Can, An analysıs Of The Ottaman Carpetındustry, 1843-1914:Workers, Merchants Andthe State, Comporative Studies in History and Society, Koç Universty, İstanbul.

GÜVEN, Tamer, (2021). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti Tekstil Fabrikaları İşçilerinin Ücretleri ve Yaşam Sıtandartları,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktasat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

HAŞİM, Hüseyin, *Tomas Efendi,* 1 Haziran 1330 (1330), numara 17, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1911-1914*, Yaprak Zihnioğlu (Haz.), güncelleştirilmiş Basım, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s.268-269

Hurşit paşa, (1965) Saray Eşyalarının Satışındaki Yolsuzluk" *Hayat Tarihi Mecmuası*, C.1, S.4

İNALCIK, Halil, (2008). *Türk Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar,* İşbankası Kültür yay., İstanbul.

KARACA, Ayşe Mine, (2019). II. Abdülhamid Döneminde Sergi çalışmalarına bir Örnek Darülaceze Sergisi, Karabük Üniversitesi, Tarih, 2019, s.90.

KARACAGİL, Ökkeş Kürşad, (2014). "II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğunu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmet Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898)", *Türkiyat Mecmuası*, C:24, Güz, s.75-92

KARACAGİL,, Ökkeş Kürşad, (2016). "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Hereke Fabrika-yı Hümâyununu Ziyareti(1898)", *Uluslararası Karamürsel ve Kocaeli Sempozyumu II*, Kocaeli, s.913.
.

KARAASLAN, Burak, (2017). XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti'nde sanayileşme Gayretleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Afyonkarahisar, Yüksek Lisans Tezi, S.80

KARADAĞ, Elgin, (2005). Yıldız Şale Kasr-ı Hümâyunu'nda Bulunan Halı ve Seccadeler (Malzeme-Teknik-Desen Açısından İncelenmesi), sanatta Yeterlilik Tezi, Maramara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, halı kilim eski Kumaş Desenleri Sanat Dalı. İstanbul.

KALENDER, Erol, (1997). Türk Halı Sanatı Tarihinde Savonnerie ve Aubusson Halılarının Yeri*, Arış*, sayı.3, 1997, s.48-53

KALYONCU, Hülya, (2021), Motif-Oriented Characterstıcs Of The Turkish Carpets İllustrated In English Aristocratic Portrays of Renaıssance And Effects Of the Carpets on British Carpet Production, Tarih Okulu Dergisi, Yıl.14, Sayı.LIII, ss.2992-3030.

KARL, Barabara, (2014), MAK/GUIDE *Teppiche Carpets*, Vienna.

KAYA, Mehmet Kenan, (1999). *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları Ve Halıları,* Milli Saraylar Yay., İstanbul,

KAYA,Gülsen, (2010). Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu, MS yay.,Semih Ofset Mat., İst. 2010, s. 442.

KAYIPMAZ, Naciye Fahrettin Kayıpmaz, (2006). *Atatürk'ten Kültürel Miras Çankaya Köşkü Halıları*, Ankara, Kasım kardelen Ofset.

KUBAN, Doğan, (1995). Türk ve İslam Sanatları Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yay. s.255-258

KUZUCU, Kemalettin (2018), Hereke Fabrikası Fes Bölümünün Kuruluşu ve Üretimi, *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi- Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri,* s.789-813

KÜÇÜKERMAN, Önder, Osmanlı İmparatorluğu'nun Halı ve Dokuma Mirası İçinde "Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu", *Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı* 1834-1930: s.80

KÜÇÜKERMAN, Önder, (1987). *Hereke Fabrikası, Saraydan Herekeye Giden Yol*, Sümerbank.

KÜÇÜKERMAN, Önder, (1992). Topkapı Sarayı'ndaki Ehl-i Hiref Topluluğundan Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi'ne Uzanan Parlak Yol Üzerinde Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu ve Yıldız Çini Fabrikâ-î Hümâyûnu", *Milli Saraylar 1992, Kültür, Sanat, Mimarlık Dergisi,* s.149.

MARTAL, Abdullah, Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl), *Türkler,* C.15, s.279

MEMİŞ, Şefik, (2015), *19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Sitratezisi Olarak Uluslararası Fuarlar, Osmanlı Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

NAYLOR, Gıllian, (1968). The Bauhaus, London, s.68

ORGUN, Zarif, (1987). Dolmabahçe Sarayının Salon ve odaları üzerine, *Milli Saraylar 1987/1*, S.1.

ÖNDER, Mehmet, (1963). Anadolu'da açılan ilk Halı-Kilim Sergisi ve Maraşal Hingderburg'a Hediye Edilen Bir Komya Halısı, Türk Etnografya Dergisi, Sayı.VI., 1963, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, s.98.

ÖZER, Sevgi, (1975).“*Paris Musee des arts decoratifs” Türk Halı ve Seccadeler*. İstanbul Üniversitesi, Bitirme Tezi, Nadir Eserler yerel yer. 12537, İÜMK Tez Deposu.

ÖZTÜRK, Bahadır, (2016). Tezgâhtan Saraya: Osmanlı Saray Halıları”, Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Sayı.16. s.121-127

PEKER, Ali Uzay, Derleyen, (2002). Özlem Nurben Öztoksoy, Dolmabahçe Sarayı’nda Yer alan Hereke Dokumhanesi, 2000’den kesitler I, *Osmanlıda Zamanlar Mekanlar İnsanlar Doktora Araştırmaları Sempozyumu,* 11-12 Kasım 1999 Bildiriler, ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

RIEFSTAILS, R.M., (1922). New York Anderson Galerisi müzayede kataloğu. Fıne Orıental Rugs, MR. H. Mıchaelyan, 1922, New York, s. 20-22; https://archive.org/details/selectionoffineo00ande/page/n27/mode/2up, erişim tarihi. 8.11.20223.

SOYSALDI, Aysen. (2020).(Ed) Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı, Cilt II. Atatürk kültür merkezi Başkanlığı. Ankara. Etkileşim Baskı Yay.

SOYSALDI, Aysen, (2020). Hereke İpek Halıları, *Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı,* Cilt II. Atatürk kültür merkezi Başkanlığı. Ankara. Etkileşim Baskı Yay. S.1101-1134.

SÖNMEZ, Zeki. (1984). “Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19. Yüzyıldaki Durumu Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmalaları* (Türk Halıları Özel Sayısı), Sayı.32, İstanbul, s.95-106

SPUTHER, Friedrich, Die Orientteppiche, im Museum für İslamische Kunts Berlin, 1987, Berlin.

ŞAHİN, Şeracettin, (2010). *Onbin Yıllık İran Medeniyeti İkibin Yıllık Ortak Miras*, s. 316.

ŞENTÜRK, Abdülmecid, (2013). Göksel Erdoğan, Ali Karakuş, Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları, *Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 6*, İstanbul 2013, Promat Basın Yayın A.Ş., s.77

Tahsin Paşa, (1990). Sultan II.Abdülhamid, Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları, İst. s.213.

TEZCAN, Hülya, (1987). The Topkapı Saray Museum Carpets, (Edt. J.M. Rogers) Boston, 1987

TEZCAN, Hülya; (2000). Padişah Kaftanları, Kumaşlar, Halılar ve Kutsal Örtüler, Topkapı Sarayı. Ed. Filiz Çağman, İstanbul, Akbank Yayınları, s.288.

TEZCAN, Hülya; (2023). Yerli Ve Yabancı Kaynakların Işığında 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Türk Halı Dokumacılığı*, Arış,* Sayı.22, s.116-139.

TOPAL ,Mehmet - Erdemir Erkan – Kırlı,Engin, (2012). “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiyede İşletmecilik anlayışının oluşumuna Etkileri

Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.25, s.37-64

TUNCAY, Cengiz Göncü, 82015). *Dolmabahçe Sarayı'nın inşa süreci Mekan ve Teşkilat,* İstanbul Üniversitesi, Sos.Bil.Ens., Doktora Tezi, İstanbul, s.42-121

TUTSAK, Sadiye, (2007). Osmanlı devletinin Son Döneminde Uşak'ta Halıcılığın Makineleşme Süreci, Belleten Dergiisi, sayı.260, s.65-98

TÜRKMEN, Nalan, *Anadolu Türk Halılarının Tarihi Gelişimi,* Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı, Ed. Aysen Soysaldı, C.1.

UNUSTASI,Müjde (Yay.Haz.).(2015). Arkas Koleksiyonu'nda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1939. Mas. Matbaa.

UZEL, Nezih, (1972), Hereke Kumaş Fabrikası, *Hayat Tarihi Mecmuası,* s.6, s.60-64.

ÜNAL, Hamdi, (2020). (Ed. Aysen Soysaldı) Hereke Yün Halıları, *Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı,* Cilt II. Atatürk kültür merkezi Başkanlığı. Ankara. Etkileşim Baskı Yay.s.1135-1164.

ÜNÜVAR, Safiye, (2000). *Saray Hatıralarım,* İstanbul, Bedir Yayınevi, s.24.

VELİPAŞAOĞLU, Didem Yavuz, (Mart 2023). *Crafting an Empire: The Hereke Factory Campus (1842-1914),* Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, ist.,

VELİPAŞAOĞLU, Didem Yavuz, (2018). Weaning For War & Peace: Education Of the Children In The Hereke Factory Campus (1912-1918), Savaşta ve Barışta Dokuma Hereke Fabrikasında Çocukların Eğitimi 1912-1918, *Cihannüma,* Tarih ve Coğrafya Araştırma Dergisi, Sayı IVI, 93-129

YAĞCI, Çağatay, (2023*). Modern Dünya sistemi Muhasebe Tarihi ve Hereke Fabrikası Üzerine bir İnceleme,* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, işletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve finasman Bilim Dalı, Doktora Tezi, Muğla.

YETKİN, Şerare, (1999), *Türk Halı Sanatı*, Ankara, 2. Baskı.

YILDIZ, Netice, (1987), İngiliz-Osmanlı Sanat Eseri alış-Verişi (1583-1914), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Edebiyat Fak. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.

YILMAZ, Gülgün, (2004). 19. Yüzyıl Osmanlı Sosyal Yaşamında Sanat Eseri olarak Yeni Objeler, Doktora Tezi, İstanbul Üniversiteesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, sanat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

YILMAZ, Ökkeş, (2019), Osmanlı Devleti'nin Düzenlediği ve Katıldığı Uluslarası Sergiler (1851-1900), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kars.

YILMAZ, Yaşar, (2009).*Osmanlının Hediye Sunumlarında önemli Bir fabrika. Hereke Fabrikay-i Hümâyunu, İki Dost Hükümdar,* MS, İstanbul.

YİĞİT, Ali Ata, (2011). 19.Yuüzyıl Osmanlı Halıcılık Eğitiminde Hereke Fabrikay-i Hümâyunu Modeli, *Arış*, sayı V, s.136-143

YUM, Şule, (2008). Florya Atatürk Deniz Köşkü, Milli Saraylar yay., İstanbul.

YÜCEL İhsan, Öner, Sema; Yılmaz, Yaşar; Göncü, Cengiz; Gülsün, Hakan; Bitlis, Burcu; Coşansel, Demet; Demirli, Ayça Özer; Fazlıoğlu, Ayşe; Gürbüz, Şule ; Karahüseyin, Güller; Kaya, Gülsen Sevinç; Sezgin, Candan; Soylu, Ayhan; (2005), *Dolmabahçe Sarayı*, Milli Saraylar yay.; İstanbul.

Resmi Gazete, *CB 12 Nolu Kararnamesi*, 1.09.2018, sayı. 30522.

Ceride-i Havadis, No.729,7 cemaziyelahir 1271.s.3.

Ceride-i Havadis no.732.28 Cemaziyelahir1271, s.3.

İane Sergi kataloğu. Katalog sıra no 38. Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi.

Görüşme

Prof. Dr. Semra Ögel ile yapılmış görüşme, Nışantaşı, İsttanbul, Şubat 2017.
Koray Dağcı ile yapılan görüşme. 2023.

İnternet Kaynakları

https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2009/fine-european-furniture-including-tapestries-ceramics-and-carpets-n08572/lot.329.html?locale=zh-Hans erişim tarihi 23.10.2023.

https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-said-el-magribi erişim tarihi 10.11.2023.

https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/ataturkun-cumhuriyet-oncesi-ve-sonrasina-iliskin-az-bilinen-fotograflari/13

https://nazmiyalantiquerugs.com/blog/victoria-and-albert-museum-antique-rugs/; erişim tarihi. 8.11.20223.

https://nazmiyalantiquerugs.com/blog/shah-abbas-rug-design-and-great-persian-safavid-empire-ruler/ erişim tarihi 25.10.2023.

https://cdn.nazmiyalantiquerugs.com/wp-content/uploads/2013/10/watermark/antique-turkish-hereke-rug-45620-detail.jpg erişim tarihi 23.10.2023.

https://rugrabbit.com/content/classical-carpets-victoria-and-albert-museum-london erişim tarihi. 8.11.20223.

https://archive.org/details/selectionoffineo00ande/page/n27/mode/2up, erişim tarihi. 8.11.20223.
https://gallica.bnf.fr/html/und/images/photos-SG/acces-thematique?mode=desktop erişim tarihi. 10.11.20223.

https://www.levant.com.tr/urun/3485980/istanbul-constantinople-beylerbeyi-sarayi-nda-sultan-2-abdulhamid-han-ile-r

erişm tarihi: 11.12.2023.

Https://www.source.gallica.bnf.fr./Bibliotheque.nationale.de.France-Veuë_d'une_partie_du_Cours_[...]Silvestre_Israël_btv1b53210937v

erişm tarihi: 10.09.2023.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446645 erişim tarihi: 10.09.2023

https://www.hanhali.com/Galeri/Pictures-42acd2f6d0fd4185a55980f63fbb9a41.jpg

https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530501936/f1.highres

https://www.hopkinscollection.com/greetingcards/prod_6897341-William-Morris-Carpet-1887.html erişim tarihi: 09.01.2024

https://wmgallery.org.uk/object/peacock-and-bird-carpet/ erişim tarihi: 09.01.2024

Milli Saraylar Kurumsal Kaynakları

Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi

Topkapı Sarayı Kütüphanesi

Dolmabahçe Sarayı Mecid Efendi Kütüphanesi

Arşiv ve Belgeleme Şube Müdürlüğü (Ayniyat)

Milli Saraylar Envanter Analiz Programı

Hereke Fabrikası Halı Deseni Arşivi

Milli Saraylar Fotoğraf Arşivi

Milli Saraylar Fotoğraf Atölyesi Arşivi

EK-1

HR. MKT. 238/42

Lef 2

Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki

İzmid sancağı dâhilinde hereke kazasında vaki sabık fabrika-i Hümâyun müdürü olub elan Hereke'de ikamet etmekte bulunan Hacı Bey'in hengâm-ı müdürlüğünde Hereke'de bulunan milletimiz papazının bittebdil bu tarafa celbi ile yerine diğerinin gönderilmesinden ve papas-ı evvel-i merkum hakkında mir-i mumaileyhin bir sahabet-i mahsusası bulunmasından dolayı mir-i mumaileyh icra-yı garaz ve nefsaniyet daiyesiyle mahall-i mezkûrda bulunan milletimiz kullarını icra-yı ayinden men ve umur-ı mezhebiyelerine müdahale ve papas-ı lahık hakkında dahi muamele-i cebriye icraye mübaderet eylediğinden başka mahall-i mezkûr civarında vaki olup yüz kadar mevta-yı medfunumuz bulunan mezarlığımız mahalline tahkiren memşalar yaptırmış olduğuna ve bu keyfiyet mugayir-i rıza-yı Bâri ve âli ve münafi-i mezheb-i İsevî bulunduğuna binaen harekât-ı meşruhanın külliyen men'iyle beraber mezarlık mahallinin dahi tathiri bu kerre mahallinden ba-mahzar niyaz ve istirham olunmuş olmağla mir-i mumaileyhin müdahale-i vakıasının men'i ve ber-mucib-i istida tesviye-i iktizası zımnında liva-yı mezkûr mutasarrıfı saadetlu paşa bendelerine bir kıta emirname-i samilerinin tasdiri babında ve her halde emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. 9 N 74

Mühür: Meclis-i Millet-i Ermeniyan

Mühür:

Piskopos Agob Patrik-i Ermeniyan İstanbul ve tevabiiha

(Ermeni patriği ve meclisi tarafından Hereke'de yaşanan hadiselerden şikâyet edilip son verilmesini isteyen ariza.)

Lef 1

İzmid mutsarrıfını emirname-i sami

Mukaddema Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu müdürü olup elhaletü hazihi Hereke'de bulunan Hacı Bey'in müdürlüğü hengâmında tebdil olunmuş olan Ermeni milleti papazı hakkında sahabet-i mahsusası bulunmasıyla icra-yı garaz ve nefsaniyet sevdasına düşerek millet-i merkumenin ayinlerini edadan men' ile umur-ı mezhebiyelerine müdahale ve şimdiki papazları hakkında muamele-i cebriye gösterdiğinden maada mevtaları medfun olan mezarlıklarına dahi helalar inşasıyla tahkire ibtidar eylediğine ve bu ise mugayir-i rıza-yı âli bulunduğuna mebni mir-i mumaileyhin harekât-ı meşruhasının men'iyle beraber mezarlık-ı mezkûrun tathiri hakkında muamele-i hususi Ermeni patriği ve millet meclisi tarafından ba-takrir istida

olunmuş olup saye-i asayiş-vaye-i hazret-i mülkdaride sunuf-ı tebaa-i saltanat-ı seniyyeden hiçbirinin taraf-ı aherden ez her cihet muamelat-ı menfure ve gayr-ı layıka görmemesi matlub-ı kati olduğu halde şu tadad olunan şeyler sahih ise men' ve ıslah olunmak iktiza edeceğine ve buraca meçhul olmasıyla evvelemirde taraf-ı saadetlerinden istilamı lazım geldiğine mebni meclisçe tahkikat-ı mukteziyenin gayet muhıkkane icrasıyla millet-i merkume hakkında ne mir-i mumaileyh ve ne de saire tarafından bir gune hâlât-ı namarziye zuhura gelememesine ve gelmekte ise tekrar edememesine sarf-ı mesai ile sıhhat-i maddenin badehu iktizasına bakılmak üzere mezarlık keyfiyeti ile beraber biletraf ve ba-mazbata iş'arı hususuna himmet eylemeleri siyakında şukka. 5 L 74

(Sadrazam tarafından İzmit mutasarrıfına meselenin ne olduğu hakkında yazılı olarak bilgi verilmesi hususunda gönderilen emirname.)

HR. MKT. 253/14

Lef 3

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu müdürü bulunan Hacı Bey'in mukaddemce tebdil olunan Ermeni milleti papazı hakkında sahabet-i mahsusası bulunmasıyla şimdiki papasları hakkında muamele-i cebriye icrasıyla millet-i merkume ayinlerini edadan men' ile umur-ı mezhebiyelerine müdahale ve mezarlıklarına helalar inşasıyla tahkir eylediğine ve bu ise hilaf-ı rıza-yı âli bulunduğundan harekât-ı meşruhanın men'iyle mezkûr mezarlıklarının tathiri hususu Ermeni milleti patriği ve millet meclisi tarafından ba-takrir istida olunduğu beyan-ı âlisiyle saye-i asayiş-vaye-i hazret-i mülkdaride sunuf-ı tebaa-i saltanat-ı seniyyeden hiçbirinin taraf-ı aherden ez her cihet muamele-i menfure görmemesi matlub-ı kati bulunduğuna mebni bu babda meclisçe tahkikat-ı mukteziyenin gayet muhıkkane icrasıyla millet-i merkume hakkında ne mir-i mumaileyh ve ne taraf-ı aherden bir gune muamele-i tahkiriye vukua gelmemesine itina ile sıhhat-i maddenin mezarlık keyfiyatıyla ba-mazbata iş'arını âmir şeref-dih-i enamil-i efham olan fermanname-i sami-i vekaletpenahileri mantuk-ı münifi meczum-ı kemteranemiz olmuş ve derhal meclis-i çakeranemizden rifatlu Hüseyin ve fütüvvetlu Muammer Beyler bendeleri mahall-i mezkûra irsal kılınarak bilvusul tahkikat-ı lazımeye ibtidarlarında mir-i mumaileyhin millet-i merkume umur-ı mezhebiyelerince ve ayin-i diniyelerince bir gune muamele-i tahkiriye ve tenfiriyesi meşhud olmayıp bu iddia mahza millet-i merkumeden bazı amele-i fabrika vaktiyle işleri başına gelmemelerinden ol babda suret-i tenbih ve tensihde eylediği ifadat ve tehditten ibaret olduğu misillu mezarlık-ı mezkûrda olan hela dahi yeniden yapılmayıp bundan evvelleri oraya inşa olunan değirmende bulunan amele ve muahharan gelen giden müşteriler için orada bir helanın lüzum-ı hakikisine mebni yapılmış ve ol vakit mevtanın şimdiki gibi kesreti olmayıp hatta mezkûr hela yine mezbur mezarlığa ırak olduğu halde muahharan Huda ne kerde kolera illeti vukuuyla millet-i merkumece tekessür-i emvat cihetiyle mezarlık kesb-i cesamet etmiş ve yine elhaletü hazihi on hatve budiyette bulunmuş idüği bilmuayene tahakkuk ve tebeyyün eylemesiyle

binaenaleyh mumaileyhima avdetle keyfiyetin bu merkezde olduğunu meclis-i çakeranemize beyan eylemiş olmalarıyla bu takdir ve reviş-i tahkike göre yalnız mezkûr helanın oradan hedm ü refi ıslah ve telif-i beyn suretini muhassal olacağı anlaşılmış olmağla beyan-ı hal murızında takdim-i mazbata-i çakeranemize mübaşeret kılınmıştır ol babda emr u ferman hazret-i men lehül-emrindir. 19 Za 74

Mutasarrıf-ı İzmid, naibüşşer' ve diğer azaların mühürleri

İzmit vilayet meclisi tarafından hazırlanan mazbata meseleyi en iyi şekilde ifade ettiği için bu belgenin sadeleştirmesi yapılmıştır.)

Hereke fabrikası müdürü bulunan Hacı Bey'in daha önce vazifeden alınan Ermeni papazıyla dost olmasından dolayı şimdiki papaza baskı yapıp Ermenilerin ibadet ve dinî işlerine müdahale ederek mezarlıklarına hela inşasıyla tahkir ettiği, bu bahsedilen şeylerin padişah tarafından uygun görülmeyeceğinden men edilerek mezarlıkların temizlenmesi hususunun Ermeni milleti patriği ve millet meclisi tarafından talep edildiği, padişahın tebaadan hiçbirisinin diğerine nefret uyandıracak bir muamele yapılmamasına dair talebi olduğundan bu konunun vilayet meclisi tarafından hak ve adalet neyi gerektiriyorsa ona göre bir tahkikat yapılarak incelenmesi, ne Hacı Bey ne de başka birinin bu gibi hakaret içeren hareketler yapmamasına itina edilerek mezarlıkla ilgili durumun yazılı olarak bildirilmesi konularında gönderilen sadrazamlık makamının emirleri meclisimizce okunmuştur. Derhal meclisimiz üyelerinden Hüseyin ve Muammer Beyler mezkûr mahalle gönderilerek tahkikata başlanmıştır. **Hacı Bey'in Ermeni milletine karşı ibadet ettirmeme, dinî işlerine müdahale etme gibi kötü muamele yaptığına şahit olunmamıştır. Yalnızca fabrikada çalışan ve vaktiyle işleri başına gelmeyen ameleyi tembih ve nasihat için tehdit içeren ifadeler kullanmıştır. Mezkûr mezarlıkta bulunan hela ise yeni olmayıp daha önce oraya inşa olunan değirmende çalışan amele ve gelip giden müşterilerin ihtiyacına binaen yapılmıştır. İlk yapıldığı zaman mezarlık ile hela birbirine uzak iken daha sonra ortaya çıkan kolera illeti sebebiyle çok fazla vefat vuku bularak mezarlık genişlemiştir. Şimdiki halde dahi hela ile mezarlık arasında on adım mesafe bulunmakta olduğu muayene sonrası ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen üyelerimiz tahkikat sonrası geri dönmüş ve meselenin bu merkezde olduğunu meclisimize beyan etmişlerdir. Bunun üzerine helanın yıkılıp etrafının temizlenmesi tarafların uzlaşmasına vesile olacağı düşünülerek işbu mazbatamız hazırlanmıştır. 1 Temmuz 1858**

Lef 2

Rütbetlu kiyasetmendim cenabları,

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu müdürü Hacı Bey'in şimdiki papas hakkında ve mevadd-ı sairede rivayet olunan harekâtı keyfiyatı takrir-i asilaneleri üzerine mahallinden istilam buyurulmuş olmasıyla ol babda İzmid meclisinden tevarüd eden mazbata

manzur-ı vilakarileri olmak için leffen irsal kılındı mir-i mumaileyh aleyhinde olan rivayat hakkında beyan kılınan keyfiyet ve tahkikat malum-ı asilaneleri olduktan sonra mazbata-i mezkûrenin badel-mütalaa iadesi mütevakkıf-ı himmet-i vilakarileridir. 19 Z 74

Mahmud

(İzmit'ten gelen mazbatanın gönderildiğine dair hariciye nazırının Ermeni patriğine gönderdiği tezkire.)

Devletlu efendim hazretleri,

Hame-pira-yı tazim olan işbu fermanname-i âli-i hazret-i nezaretpenahileri meal-i âlisi ile melfuf olan mazbata müddeası rehin-i ikan-ı çakeri olmuş ve ber-mantuk-ı mazbata mezarlık-ı mezbur civarından ref'i tensib olunan helanın oradan kaldırılmasıyla beraber mir-i mumaileyhin sunuf-ı Hıristiyan hakkında garaza mebni cüreti bu defa dahi istima kılınan sebb ü şetm misillu muamele-i unfiyenin bademe hususa gelmemesi zımnında icra-yı tenbihat kılınması irade-i aliyyesini şamil İzmid mutasarrıfı saadetlu paşa bendelerine bir kıta emirname-i samilerinin tasdiri lazım geleceği beyanıyla mezkûr mazbata melfufen iade kılındı ol babda ve her halde emr u ferman hazret-i menlehu'l-emrindir. 3 M 75

Patrik-i Millet-i Ermeniyan

(Meselenin anlaşıldığına dair patrikhane tarafından hariciye nazırına yazılan cevabi tezkire.)

ÖZCEÇMİŞ

MSGSÜ. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden 1994 yılında mezun olduktan sonra Milli Saraylar Daire Başkanlığı'nda Araştırmacı olarak göreve başladım. 1.5 yıl Aydınlatma Araçları Seksiyonu'nda yardımcılık görevinde bulundum. Görev kapsamında yaklaşık 900 eserin tarafımca kültürel envanterleri yapılıp, Dolmabahçe Sarayı'nda tüm metal grubu eserlerin tasnifi yapıldı. Gümüş ve metal eserlerin deposu oluşturuldu. 1999-2017 yılları boyunca Halı Koleksiyonu Sorumluluğu görevini yürüttüm. Koleksiyondaki eserlerin ilk restorasyonları başlatıldı. Yaklaşık 400 eserin bakım, onarım, depolama ve tasnif çalışmaları yapıldı. 2006 Aralık ve Nisan 2007 tarihleri arasında düzenlenen "Düğümün Son Halkası Osmanlı Sarayı Halıları" sergisi düzenlenmiş ve sergi kataloğu hazırlanmıştır. Kurumun düzenlediği çeşitli sergiler ve kitaplarda çalışmalar yürütüldü. Milli Saraylar Eğitim ve Oyun Gereçleri Koleksiyon ve 1.5 yıl Mobilya Koleksiyonu sorumluluğu görevi yürütüldü. 2017-2020 yılları arasında ise Küçüksu Kasrı Amirliği görevi üstlenilmiştir. Görev kapsamında Kasırdaki tüm obje gurupları ile mimari restorasyonlar organize edilmiştir. 2020 yılından itibaren Müzecilik Başkan Yardımcılığı'na bağlı olarak kurumla ilgili araştırma ve inceleme çalışmaları yürütülmektedir. Kurumun Web. çalışmalarında görev alınmıştır. Kuruma başvuru yapan araştırmacılara ve çeşitli kurumlara halı ve mobilya konularında danışmanlık hizmetleri verildi.. Haziran 2024 tarihinde IX.ICOC Uluslarası Doğu Halı Konferansı kapsamında bildiri sunumu ve Milli Saraylarda düzenlenen halı sergisinin küratörlüğünü yürütmektedir. Hâlen Topkapı Sarayı'nda açılması planlanan seccade müzesinin küratörlüğünü yapmaktadır.

Yayınlar/Sergi/Sempozyum

Turkish Participation To 1983 Chicago Exposition, 2000.

1893 Şikago Sergisi'nde Osmanlılar, (2001). *Toplumsal Tarih,* C.16, S.92, s.6-9.

Müzecilik Tarihinde Önemli Bir İsim Mehmet Yusuf Akyurt ve Dolmabahçe Sarayı'nda Bir Sergi, *Milli Saraylar Dergisi,* Sayı. 2, 2004.

Dolmabahçe Sarayı'nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşının Türk Sanatına Etkileri, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi,* Cilt 3, Yıl.2005. Sayı.3, s.58-91.

Editör. 150 yılın Sessiz Tanıkları Dolmabahçe Sarayı fotoğraf Albümleri, 2006.

Ebüzziya Tevfik ve Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Halılar, *Milli Saraylar Dergisi,* Tarih-Kültür-Sanat-Mimarlık, Sayı. 3, s.57-76. 2006.

Dolmabahçe Palace, 2007 January-February, Halı, Carpet Textile and Islamis Art, Issue 150, Icoc İstanbul Preview.

Editör.(Ömer Taşdelen ile birlikte).Milli Saraylar Dergisi, Sayı 11, 2006.

Düğümün Son Halkası Osmanlı Sarayı Halıları Sergisi ve sergi kataloğu, 2006-2007

Dolmabahçe Sarayı, Milli Saraylar yay.,ortak yayın 2010

Şahlara Mahsus İnci: Dürrüşehvar Sultan, *Saray Koleksiyonları Müzesi*, Milli Saraylar yay. İstanbul, 2011

Hereke Halı ve Seccadeleri, *Saray Koleksiyonları Müzesi*, Milli saraylar yay. İst.2011

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu, *Saray Koleksiyonları Müzesi*, Milli saraylar yay. İst.2011

Yıldız Şale Tören Salonu'nun Sultan II. Abdülhamid Dönemindeki Orijinal Eser Çözümlemesi ve Yeniden Tefrişi, (2012). *Milli Saraylar, Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, S.10, s.103-132.

Sultan II. Abdülhamid Döneminde Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu, *Sultan II. Abdülhamid Han Döneminden İzler*, Sergi Kataloğu, İstanbul 2016.

Ebüzziya Tevfik ve Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Halılar, *Milli Saraylar Dergisi,* Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi, Sayı. 15, s.57-76. 2016. (düzenlenmiş 2. Yayın)

19. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Oyun ve Oyuncak, *Saraydan Sokağa Oyun*, 2016. Kabalcı Yayınevi. Ed. Fatma Akyürek, Gül Özturanlı.

Batılılaşma Dönemi Osmanlı Saraylarında Oyuncak, I.Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı, 14-17 Mayıs 2015, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara s.343-251.

Hereke Fabrikâ-î Hümâyûnu'nda Modern Tasarım Halı Örnekleri, (2017), *Sanat Tarihi Defterleri*, Sayı.17, İstanbul.

Katkıda Bulunulan Sergi, Müze ve Yayınlar.

Saray Koleksiyonları Müzesi. Milli Saraylar yayını, 2010.

Osmanlı Saray Koleksiyonundan, 2006, Abu-Dabi.

Sultan Abdülmecid Sergisi, 2015, Milli Saraylar.

Sultan II. Abdülhamid Sergisi, 2016, Milli Saraylar.

Sultan Reşad Sergisi, 2017, Milli Saraylar.

Oyuncak Sergisi, 2021, Rahmi Koç Müzesi.